

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๑ เรื่อง

การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์
การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน
ในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

The study on the Knowledge of Buddhism and Local Wisdom in Conservation,
use and Benefit Sharing from Community Forests in the Ing Basin,
Phayao - Chiang Rai Provinces

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

การเสริมสร้างสมรรถนะในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์
จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

The Enhancement on Community Forest Conservation, Utilization
and Benefit Sharing in Ing Basin in Phayao – Chiang Rai Province

โดย

ผศ. ดร.ชูชาติ สุทธะ

นางสาวนภาพร หงษ์ทอง

พระครูศรีวรพินิจ, ผศ. ดร.

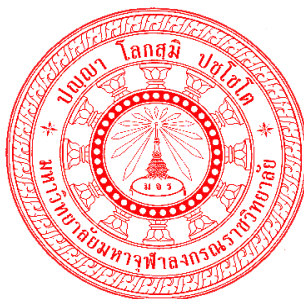
พระครูใบฎีกาเฉลิมพล อริยวิโส

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

พ.ศ. ๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761181

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๑ เรื่อง

การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์
การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง
จังหวัดพะเยา-เชียงราย

The study on the Knowledge of Buddhism and Local Wisdom in Conservation,
use and Benefit Sharing from Community Forests in the Ing Basin,
Phayao - Chiang Rai Provinces

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

การเสริมสร้างสมรรถนะในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์
จากป่าชุมชน ในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

The Enhancement on Community Forest Conservation, Utilization
and Benefit Sharing in Ing Basin in Phayao – Chiang Rai Province

โดย

ผศ. ดร.ชูชาติ สุทธะ

นางสาวนภาพร หงษ์ทอง

พระครูศรีวรพินิจ, ผศ. ดร.

พระครูใบฎีกาเฉลิมพล อริยวิไล

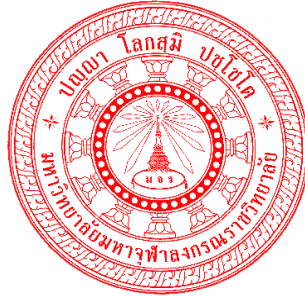
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

พ.ศ. ๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761181

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Sub – Research Report 1

The study on the Knowledge of Buddhism and Local Wisdom in Conservation,
use and Benefit Sharing from Community Forests in the Ing Basin,
Phayao - Chiang Rai Provinces

Under Research plan

The Enhancement on Community Forest Conservation, Utilization
and Benefit Sharing in Ing Basin in Phayao – Chiang Rai Province

By

Asst. Prof. Dr. Chuchat Sutta

Miss Napaporn Hongthong

Phrakhrusriworapinij, Asst. Prof. Dr.

Phrakhrubaidika Chalermpon Ariyavamsō

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Phayao Campus

B.E. 2561

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610761181

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย
ผู้วิจัย:	ผศ. ดร.ชูชาติ สุทธิ, นางสาวนภาพร หงษ์ทอง, พระครูศรีวรพินิจ, ผศ. ดร. และพระครูไปฎีกาเฉลิมพล อริยวิโส
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๑
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิด วิธีการและรูปแบบทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น และเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย ได้แก่ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐและเอกชน ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน ๓๐ รูป/คน พื้นที่ในการศึกษาคือ ๑) บ้านบัว ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ๒) บ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และ ๓) บ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ผลการวิจัยพบว่า

๑. แนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน ตามหลักการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดผลผลิตที่ยั่งยืน ๓ ด้าน (๑) การใช้อย่างชาญฉลาด คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้ได้ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด (๒) การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม คือ การทำให้ทรัพยากรป่าไม้ให้เสื่อมโทรมให้ดีขึ้น (๓) การเก็บกักและแบ่งปัน คือ การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลน ในทางพระพุทธศาสนาจะมีการประกอบพิธีกรรมที่มีการประยุกต์มาจากพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นกุศโลบายในการอนุรักษ์โดยการจัดพิธีบวชป่าหรือบวชต้นไม้ พิธีสืบชะตาแม่น้ำ และพิธีฟังธรรมขอฝน ในทางภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการใช้ความเชื่อ พิธีกรรม จาริตประเพณี และวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดการพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีเลี้ยงผีฝาย และพิธีเลี้ยงผีเจ้าที่

๒. รูปแบบทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย ทั้ง ๓ ชุมชนคือ บ้านบัว ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา บ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยาและบ้านบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีรูปแบบทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในอนุรักษ์ฯ ที่เหมือนกันคือ พิธีบวชป่า พิธีสืบชะตาแม่น้ำ พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นการนำความเชื่อทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นทางภาคเหนือที่มีความเชื่อเรื่องผีเจ้าป่าเจ้าเขา รวมทั้งการใช้ภูมิปัญญาที่เป็นความรู้ใหม่ คือ การทำแนวกันไฟ การดับไฟป่า การปลูกป่า การเพาะพันธุ์กล้าไม้ท้องถิ่น การจัดตั้งคณะกรรมการและ

กฎระเบียบในการจัดการปาฐมณีน ทั้งนี้ในปาฐมณีนบ้านปีได้มีการทำสถานีการเรียนรู้ในปาฐมณีน และการอนุรักษ์ต้นผึ้ง ซึ่งเป็นต้นไม้ที่มีผึ้งมาทำรังเป็นประจำทุกปี และสร้างรายได้นำไปสู่การจัดตั้งกองทุนปาฐมณีนบ้านปี

๓. องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากปาฐมณีนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย ในทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย (๑) ด้านศาสนธรรม พระพุทธศาสนาสอนให้คนดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมตามหลักไตรสิกขา ซึ่งมีผลทำให้เกิดความสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการรู้จักประมาณในการบริโภค หรือใช้สอย (๒) ด้านศาสนบุคคล จะเกี่ยวข้องกับบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณในชุมชน และ (๓) ด้านศาสนพิธี เป็นการประยุกต์ความเชื่อทางพุทธศาสนาใช้ในการดูแลรักษาป่า ในทางภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบด้วย (๑) ความเชื่อเรื่องผีและชิต ชาวล้านนาเชื่อว่าผีเป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาติ ส่วนชิตเป็นข้อห้ามหรือข้อกำหนด (๒) ความรู้ใหม่ เป็นความรู้ที่ได้จากหลักการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ (๓) พิธีกรรม การใช้พิธีกรรมเพื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับ และ (๔) จาริตประเพณีหรือวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

คำสำคัญ: องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา, ภูมิปัญญาท้องถิ่น, การอนุรักษ์, การใช้ประโยชน์, การแบ่งปันผลประโยชน์, ปาฐมณีน

Research Title: The study on the knowledge of Buddhism and local wisdom in conservation, use and benefit sharing from community forests in the Ing Basin, Phayao - Chiang Rai Provinces

Researchers: Asst. Prof. Dr.Chuchat Sutta, Miss Napapom Hongthong, Phrakhrusiworapinij, Asst. Prof. Dr., Phakhrubaideeka Chalempon Ariyavamsa

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Phayao Campus

Fiscal Year: 2561/2018

ResearchScholarship sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This research is a qualitative research aiming to study concepts, techniques and forms of Buddhism and local wisdom, and to synthesize knowledge of Buddhism and local wisdom in conservation, utilization and the benefits sharing from community forests in the Ing Basin of Phayao - Chiang Rai provinces. The research target groups are 30 persons: the community leaders, community forest committee, the state and private agencies, and the local government organization's executives and staffs. The focus areas of research are : 1) Ban Bua, Ban Toon Subdistrict, Mueang District, Phayao Province, 2) Ban Pee Wieng Subdistrict, Chiang Kham District, Phayao Province, and 3) Ban Bunrueang, Bunrueang Subdistrict, Chiang Khong District. Chiang Rai Province. The findings are that:

1. The concepts and techniques of Buddhism and local wisdom in conservation, use and sharing the benefits from community forests based on the principles of the sustainable productive forest resource management in 3 areas: (1) The wise use is knowing how to use forest resources for the most benefit, the longest and most economical uses. (2) The rehabilitation of degraded forest resources is to improve the degraded forest resources. (3) The retention and sharing is the collection and storage of resources that are prone to scarcity. In a perspective of Buddhism, rituals that are adapted from it in order to be a strategy for preservation, by performing a forest or tree ordination ceremony, the River successive ceremony, and the sermon listening ritual for rain of listening to rain. In a perspective of local wisdom. In the local wisdom, beliefs, rituals, customs, and practices are used as parts of local wisdom by the worshipping ceremonies to: Phi Khun Nam, the irrigative ghosts, the local guardian ghosts.

2. The forms of Buddhism and local wisdom in conservation, uses and sharing the benefits from community forest in Ing River Basin, Phayao - Chiang Rai Provinces, in all 3 communities: Ban Bua, Ban Toon Subdistrict, Mueang District, Ban Pee, Chiang Kham

District, Phayao Province and Ban Bunrueang, Chiang Khong District Chiang Rai Province. Are the same forms namely; the forest and tree ordination ceremony, the worship ceremonies for the River succession and the Phi Khun Nam worship ceremony. That is the integration of Buddhist beliefs and the northern local wisdom believing in the ghosts of the forest and the mountain and also the use of new knowledge such as fire prevention, firefighting, forest planting, and planting of local seedlings, the establishing a committee and rules for managing community forests. Thereby, the Ban Pee community forest has set up a learning station in the community forest and the conservation of Ton Phueng trees, on which, the honey bees come to build a hive every year. That is generating income leading to the establishment of the Ban Pee Community Forest Fund.

3. Knowledge of Buddhism and local wisdom in conservation uses and sharing the benefits from community forest in Ing River Basin Phayao - Chiang Rai Provinces is as follow: In the way of Buddhism, the knowledge is consisting of: (1) On Buddhist Doctrine, Buddhism teaches people to take care the environment according to the threefold of Training principles. From these it results the awareness of the natural resources conservation, and knowing the estimated consumption or use. (2) On Religious agents it involves the role of monks as spiritual leaders in the community. (3) On the Religious Ceremony, it is the application of Buddhist beliefs in forest preservation. In the way of local wisdom, the knowledge is consisting of : (1) On Beliefs about ghosts and Taboos, Lanna people believe that ghosts are representatives of supernatural powers, the Taboos are the prohibited or stipulated decrees. (2) On a new knowledge, it is knowledge obtained from modern scientific principles. (3) On Rituals, it is the use of rituals as strategy to control the community in the management of the forest. (4) On customs or performances, it is as a part of local knowledge for natural resource management.

Keywords: Buddhist knowledge, local wisdom, Conservation, use and benefit sharing, community forest, Nam Ing.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย” ซึ่งได้ทุนการสนับสนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความรู้และความกรุณาและคำแนะนำอย่างดียิ่งของท่านผู้ทรงคุณวุฒิของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ซึ่งเสียสละเวลาพิจารณาให้ความรู้ คำแนะนำ ตลอดจนข้อเสนอแนะต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาและการวิจัยด้วยดีตลอดมา

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทและถ่ายทอดความรู้จนสามารถนำความรู้มาประยุกต์ใช้ในการทำงานและในการวิจัย ขอขอบพระคุณสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ให้การสนับสนุนการทุนวิจัยในครั้งนี้

ขอขอบพระคุณ นายบาล บุญก้ำ ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา, พ่อทอน ใจดี ประธานสภาเทศบาลตำบลบ้านทราย อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา, นายพิชญะพงษ์ คุรุปรัชฌามรรค กรรมการป่าชุมชนบ้านบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ที่เมตตาให้ข้อมูลและอำนวยความสะดวกในการลงพื้นที่ตลอดระยะเวลาการทำงานวิจัยในครั้งนี้ และขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สัทธา วิเศษ อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาเขตพะเยา ที่ให้คำปรึกษาคำแนะนำอย่างดียิ่ง และขอขอบคุณ คุณครุณพกร คำมา ครูโรงเรียนไชยพันธ์พิทยา ที่ทุ่มเททั้งกำลังกาย กำลังใจ กำลังสติปัญญาให้ความช่วยเหลือร่วมมือเป็นอย่างดีในภาระงานที่ร่วมกันทำตลอดระยะเวลาในการศึกษาวิจัย

สุดท้ายนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนในการทำวิจัยครั้งนี้ คุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากงานวิจัยเล่มนี้ ขอมอบเป็นเครื่องบูชาแด่คุณบิดา มารดา ตลอดจนคณาจารย์ผู้ประสาทความรู้ให้แก่ผู้ทำการวิจัย

คณะผู้วิจัย

๒๐ เมษายน ๒๕๖๓

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญแผนภูมิ.....	ช
สารบัญภาพ.....	ณ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๓
๑.๓ ปัญหาการวิจัย.....	๓
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย.....	๔
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๕
๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๖
๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย.....	๖
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๒.๑ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๒.๑.๑ ความหมายของป่าชุมชน.....	๗
๒.๑.๒ แนวคิดการจัดการป่าชุมชน.....	๙
๒.๑.๓ ประเภทของป่าชุมชน.....	๑๒
๒.๑.๔ หลักการจัดการป่าเพื่อการอนุรักษ์.....	๑๕
๒.๑.๕ แนวคิดทางพระพุทธศาสนากับทรัพยากรธรรมชาติ.....	๒๐
๒.๑.๖ พุทธทัศน์ที่มีต่อการอนุรักษ์ป่าไม้.....	๒๑
๒.๑.๗ หลักธรรมที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้.....	๒๒
๒.๑.๘ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน.....	๒๔
๒.๑.๙ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom).....	๒๖
๒.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๔๒
๒.๓ พื้นที่การวิจัย.....	๔๙
๒.๓.๑ พื้นที่การวิจัย.....	๔๙
๒.๓.๒ บริบทลุ่มน้ำอิงและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์.....	๔๙
๒.๓.๓ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของลุ่มน้ำอิง.....	๕๒

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ ๓	วิธีการดำเนินงานวิจัย.....	๕๓
๓.๑	รูปแบบการวิจัย.....	๕๓
๓.๒	พื้นที่การวิจัย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๕๓
๓.๓	เครื่องมือการวิจัย.....	๕๕
๓.๔	การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๕๕
๓.๕	การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๕๖
๓.๖	การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย.....	๕๗
บทที่ ๔	ผลการศึกษา.....	๗๕
๔.๑	แนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน.....	๕๘
๔.๒	รูปแบบแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการ อนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน ในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย.....	๑๐๐
๔.๓	องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน ในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย.....	๑๕๑
๔.๔	องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๖๔
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๑๖๗
๕.๑	สรุปผลการวิจัย.....	๑๖๗
๕.๒	อภิปรายผล.....	๑๗๘
๕.๓	ข้อเสนอแนะ.....	๑๘๔
บรรณานุกรม.....		๑๘๕
ภาคผนวก.....		๑๙๒
ภาคผนวก ก	แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์.....	๑๙๓
ภาคผนวก ข	ภาพถ่ายการลงพื้นที่ทำวิจัย.....	๑๙๕
ภาคผนวก ค	การรับรองการใช้ประโยชน์.....	๑๙๙
ภาคผนวก ง	ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากการวิจัย.....	๒๐๓
ประวัติผู้วิจัย.....		๒๐๕

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
๑	กรอบแนวคิดในการวิจัย.....๖
๒	องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง.....๑๖๓
๓	องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....๑๖๖

สารบัญรูปภาพ

ภาพที่	หน้า
๑	แผนที่แม่น้ำอิง.....๕๑
๒	แผนที่ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา.....๑๐๑
๓	การยิงหนังสติ๊กโดยใช้เมล็ดพันธุ์เป็นลูกยิง.....๑๐๖
๔	การบวชป่าของนักเรียนโรงเรียนพากกวันวิทยาคม.....๑๐๖
๕	นักเรียนจิตอาสาโรงเรียนพากกวันวิทยาคม.....๑๐๖
๖	การสืบชะตาป่า.....๑๑๐
๗	แผนที่บ้านป่า ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา.....๑๑๔
๘	แผนที่ป่าชุมชนบ้านป่า อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา.....๑๑๗
๙	แผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติบ้านป่า อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา.....๑๒๓
๑๐	การทำพิธีบวชป่าของชุมชนบ้านป่า.....๑๒๘
๑๑	การทำพิธีบวชป่าของชุมชนบ้านป่า.....๑๒๙
๑๒	ศาลเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง.....๑๓๐
๑๓	ข้าวจ้าวทำพิธีติดต่อดสื่อสารกับเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง.....๑๓๑
๑๔	ของบวงสรวงเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง.....๑๓๒
๑๕	แผนที่บ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย.....๑๓๘
๑๖	ที่ตั้งชุมชนบ้านบุญเรืองและป่าชุมชน.....๑๔๕
๑๗	การทำพิธีบวชป่าของชาวบ้านบ้านบุญเรือง.....๑๔๖
๑๘	ประกอบพิธีบวชป่าของชาวบ้านบ้านบุญเรือง.....๑๔๗
๑๙	ศาลพ่อปู่สลิบุญเรือง.....๑๔๘

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วิถีชีวิตของมนุษย์นับตั้งแต่โบราณกาลนั้น มีความสัมพันธ์กับป่าแบบไม่สามารถแยกออกจากกันได้ มนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยป่า ด้วยเป็นแหล่งปัจจัยพื้นฐานสี่ประการที่สำคัญในการดำรงชีวิต ป่าเป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย ป่าเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารในการบริโภคอุปโภค และการเกษตร ป่ายังเป็นแหล่งของผลผลิตที่สามารถสร้างรายได้เสริมนอกเหนือจากการทำเกษตรกรรม เช่น หน่อไม้ เห็ด น้ำผึ้ง เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้น ป่ายังเป็นแหล่งที่มาของความเชื่อและประเพณีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนเคียงคู่ท้องถิ่นนั้น ๆ จะพบว่าชุมชนท้องถิ่นแทบทุกแห่งมีวัฒนธรรมและวิถีปฏิบัติในการจัดการดูแลป่า เช่น ความเชื่อเรื่องผีที่ดูแลป่า รักษาต้นน้ำ แบบแผนการใช้ทรัพยากรจากป่า กุศโลบายในการรักษาความสมบูรณ์ของป่าผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งแตกต่างกันไปตามลักษณะภูมินิเวศและวัฒนธรรมแต่ละแห่ง^๑ แต่มีจุดร่วมที่คล้ายคลึงกัน นั่นคือจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นที่มาของปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต ดังความเชื่อดั้งเดิมของคนเหนือที่ว่า “ภูเขาแต่ละลูก สันดอยแต่ละสัน ป่าแต่ละผืนมีผีคอยดูแล คนเมืองพื้นราบส่วนใหญ่และชนเผ่าบางกลุ่มทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำทุกปี จนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของคนในชุมชนสืบทอดกันมา ด้วยความสำคัญต่อบุญคุณที่ได้คุ้มครองรักษาคนในชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุข มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี มีพืชพรรณอาหารอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนจนเป็นการขอขมาที่ได้ล่วงเกิน”^๒

อย่างไรก็ตามแม้ชุมชนท้องถิ่นจะมีการดูแลทรัพยากรป่าไม้ รวมทั้งหน่วยงานของรัฐที่มีการออกนโยบายหรือกฎหมายในการหยุดทำลายป่าไม้ก็ตาม แต่พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยยังลดน้อยถอยลง การทำลายป่าก็ยังคงดำรงอยู่ และที่สำคัญเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานของรัฐกับชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตป่าดั้งเดิมตลอดมา การประกาศเขตป่าซ้อนทับที่ดินทำกิน ป่าชุมชน พร้อมกับการลิดรอนสิทธิอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ทำให้ชุมชนต้องลุกขึ้นมาตอบโต้เรียกร้องสิทธิในหลากหลายวิธีการตามที่ปรากฏเป็นข่าวอยู่บ่อยครั้ง “ด้วยเหตุปัจจัยทั้งการปฏิบัตินโยบายและกฎหมายที่ไม่เอื้อและมีความขัดแย้งในตัวนโยบายเองและการปฏิบัติจริง ในขณะที่กรมป่าไม้และกรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืชได้พยายามอนุรักษ์และจัดการป่าไม้ เพื่อรักษาขนาดและพื้นที่ของป่า แต่นโยบายในการส่งเสริมพืชเชิงเดี่ยวที่ต้องใช้พื้นที่ขนาดใหญ่ และความต้องการของตลาดมีการ

^๑ สมหญิง สุนทรวงษ์, *ป่าชุมชนกับสังคมไทย*. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.recoftc.org/sites/default/files/uploaded_files. (๖ กันยายน ๒๕๖๑).

^๒ สมร สังฆะสร, *คนอยู่ป่า ๔ พิธีกรรม ความเชื่อ ต่อสู้ด้วยปัญญา*, (ม.ป.ท. : ธารเหนือ, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓.

ขยายตัวและอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและกระบวนทัศน์ของคนท้องถิ่น นอกจากนั้นกฎหมายป่าไม้ที่ไม่เอื้อและไม่ทันสมัยต่อสถานการณ์ ถือเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่น่าไปสู่ความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่กับชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ในพื้นที่เขตอนุรักษ์ ซึ่งสร้างผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน และทรัพยากรป่าไม้”^๓

พิธีกรรมความเชื่อและภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่น ถือเป็นเครื่องมือหนึ่งของชุมชนที่จะทำให้พื้นที่ป่าได้รับการคุ้มครองด้วยอำนาจของผีหรือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ อาทิ พิธีกรรมไหว้ผีป่า เจ้าเขา การเลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยงผีฝาย เป็นต้น เป็นการใช้พิธีกรรมเพื่อต่อสู้กับอำนาจของกรมป่าไม้หรือนายทุน และเป็นการสะท้อนจากชุมชนว่า ความรู้ที่กรมป่าไม้ได้มาจากแนวคิดตะวันตกนั้นไม่สอดคล้องกับท้องถิ่น^๔ ด้วยพิธีกรรมความเชื่อและภูมิปัญญาของท้องถิ่นนั้น ๆ เกิดขึ้นจากการสั่งสมความรู้ ทั้งที่เกิดจากการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ และการประยุกต์ขึ้นใหม่เมื่อเกิดวิกฤตหรือปัญหาขึ้นในท้องถิ่น เพื่อแก้ไขปัญหาการจัดการหรือการดูแลทรัพยากรของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงให้คนในสังคมมาช่วยกันดูแลจัดการทรัพยากร และเป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับกระแสการพัฒนาใหม่ ๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชน ดังกรณีการเลี้ยงผีขุนน้ำเพื่อต่อสู้กับการสัมปทานไม้ การสร้างอ่างเก็บน้ำ หรือการต่อสู้กับแนวทางการจัดการป่าตามแนวทางตะวันตกของกรมป่าไม้ ในการจัดการไฟป่าหรือการฟื้นฟูป่าธรรมชาติโดยไม่ต้องปลูกป่า เป็นต้น^๕

และด้วยสังคมไทยมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับพระพุทธศาสนาอย่างยาวนาน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่นจึงไม่เพียงแต่นำความเชื่อเรื่องผีหรือสิ่งเหนือธรรมชาติมาควบคุมพฤติกรรมในการทำกิจกรรมกับทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังมีประยุกต์หรือนำแนวทางพระพุทธศาสนาเป็นกุศโลบายด้วย อาทิ ประเพณีการบวชป่าหรือบวชต้นไม้ เป็นกุศโลบายในการรักษาป่าที่ประยุกต์มาจากการบวชพระ โดยนำผ้าเหลืองมามัดไว้กับต้นไม้ใหญ่ ต้นไม้ดังกล่าวได้ผ่านการบวช คนที่จะมาตัดจะมีบาปเท่ากับฆ่าพระ การสืบทอดแม่น้ำ เพื่อขอขมาแม่น้ำที่ได้ใช้ประโยชน์หรือล่วงเกิน และกระตุ้นจิตสำนึกการอนุรักษ์แม่น้ำของคนในชุมชน การปลูกต้นไม้ และการฟังธรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น

ลุ่มน้ำอิงเป็นลุ่มน้ำหนึ่งในเขตภาคเหนือตอนบน มีระบบนิเวศที่หลากหลายไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน มีพิธีกรรมหรือประเพณีที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเช่นเดียวกับชุมชนท้องถิ่นในลุ่มน้ำอื่น เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การบวชป่า การสืบทอดแม่น้ำ ฯลฯ ลุ่มน้ำอิงมีแม่น้ำอิงเป็นแม่น้ำสายหลัก มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาผีปันน้ำหรือดอยหลวงในจังหวัดพะเยา ไหลผ่านพื้นที่อำเภอแม่ใจ อำเภอเมืองพะเยา อำเภอดอกคำใต้ อำเภอภูกามยาว อำเภอจุน และอำเภอเชียงคำในจังหวัดพะเยา แล้วไหลเข้าสู่อำเภอป่าแดด อำเภอเทิง อำเภอพญาเม็งราย อำเภอขุนตาล ไปบรรจบกับแม่น้ำโขงที่บ้านปากอิง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย รวมระยะทางประมาณ ๒๕๐ กิโลเมตร มีพื้นที่ลุ่มน้ำ

^๓ สมหญิง สุนทรวงษ์, **ป่าชุมชนกับสังคมไทย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.recoftc.org/sites/default/files/uploaded_files. (๖ กันยายน ๒๕๖๑).

^๔ สมร สังฆะสร, **คนอยู่ป่า ๔ พิธีกรรม ความเชื่อ ต่อสู้ด้วยปัญญา**, หน้า ๘๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

ทั้งหมด ๗,๓๘๘ ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดพะเยาและเชียงราย^๖ ปัจจุบันความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มน้ำอิงลดลงมาก เนื่องจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น และที่สำคัญการขาดจิตสำนึกในการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า การบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ การพังทลายของตลิ่ง การเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวนาปรัง การใช้เครื่องมือทำประมงที่ผิดประเภทพันธุ์ปลาในแม่น้ำอิงลดลง บางชนิดสูญพันธุ์ บางชนิดใกล้สูญพันธุ์ เป็นต้น รวมทั้งนโยบายระดับประเทศ ระดับท้องถิ่น และโครงการพัฒนาในกลุ่มน้ำอิงที่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง การพัฒนาดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มน้ำอิง^๗ ดังปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดเจนนคือ ภาวะภัยแล้งที่รุนแรงมากขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๕๙ ทำให้แหล่งทะเลสาบน้ำจืดที่ใหญ่เป็นอันดับสองของประเทศ รองจากบึงบอระเพ็ด จังหวัดนครสวรรค์ คือกว๊านพะเยา แห้งแล้งที่สุดในรอบ ๗๐ ปีที่ผ่านมา

ด้วยความสำคัญของปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย ซึ่งหลายชุมชนได้สั่งสมมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ แล้วถ่ายทอดสู่ลูกหลาน ในรูปแบบกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งนี้ผลที่ได้จะเป็นการเชื่อมโยงความรู้ไปสู่คนสมัยใหม่ให้ตระหนักรู้คุณค่าและสามารถใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติได้อย่างสมดุล

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน

๑.๒.๒ เพื่อศึกษารูปแบบทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

๑.๒.๓ เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

๑.๓ ปัญหาการวิจัย

๑.๓.๑ แนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน มีอะไรบ้าง

๑.๓.๒ ในกลุ่มน้ำอิง ของจังหวัดพะเยา-เชียงราย มีรูปแบบทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน อย่างไรบ้าง

๑.๓.๓ เราจะได้องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย อะไรบ้าง

^๖ สหัตถยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม, การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา, ๒๕๔๗), หน้า ๒๔-๒๕.

^๗ สหัตถยา วิเศษ, ลุ่มน้ำอิง, (พะเยา: โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา, ๒๕๔๔).

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยคณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านแนวคิดทฤษฎี

(๑) แนวคิดทฤษฎีทั่วไป แนวคิดทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

(๑) รูปแบบการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนที่เกิดจากแนวคิดทฤษฎีทั่วไป แนวคิดทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น

(๒) องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

ผู้วิจัยได้คัดเลือกพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำอิงที่มีการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยใช้แนวทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน จำนวน ๓ พื้นที่ประกอบด้วย

- ลุ่มน้ำอิงตอนต้น (บ้านบัว ตำบลบ้านตุน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา)
- ลุ่มน้ำอิงตอนกลาง (บ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา)
- ลุ่มน้ำอิงตอนปลาย (บ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัด

เชียงราย)

โดยผู้วิจัยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกพื้นที่ ดังนี้

(๑) เป็นชุมชนที่มีการประยุกต์ใช้แนวทางพระพุทธศาสนาในการจัดการป่าชุมชน เช่น การบวชต้นไม้ การสืบชะตาต้นไม้ การทอดผ้าป่าต้นไม้ การฟังธรรมขอฝน เป็นต้น

(๒) เป็นชุมชนที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเชิงรูปธรรม เช่น การใช้ป่าเป็นแหล่งอาหารของชุมชน การดูแลรักษาป่าต้นน้ำ การใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ การใช้เป็นแหล่งสร้างรายได้เสริม เป็นต้น

(๓) เป็นชุมชนที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเชิงนามธรรม เช่น การเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้าเขา การเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านประชากร/ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้วิจัยคัดเลือกประชากรในการวิจัยแบบเฉพาะเจาะจงจากผู้ที่สามารถให้ข้อมูลได้ชุมชนละ ๑๐ รูป/คน รวมทั้งหมด ๓๐ รูป/คน ประกอบด้วย

(๑) ผู้นำชุมชนที่มีการประกอบพิธีกรรม ประเพณี หรือความเชื่อ โดยใช้แนวทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการป่าชุมชน

(๒) พระสงฆ์และประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม ประเพณีหรือความเชื่อ โดยใช้แนวทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการป่าชุมชน

(๓) คณะกรรมการป่าชุมชน

(๔) เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ และเอกชนที่เกี่ยวข้อง

(๕) ผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๑.๕ นิยามศัพท์ในการวิจัย

การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

๑.๕.๑ องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา หมายถึง องค์แห่งความรู้ทั้งหมดทั้งมวลที่เป็นความรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงศึกษาค้นคว้าวิจัยด้วยพระองค์เองจนสามารถกำหนดเป็นหลักการ ทฤษฎี และศิลป์แห่งความรู้ต่าง ๆ

๑.๕.๒ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านในท้องถิ่น ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของชาวบ้าน รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ระหว่างการสืบทอดมีการปรับ ประยุกต์และเปลี่ยนแปลง จนอาจเกิดเป็นความรู้ใหม่ตามสภาพการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

๑.๕.๓ การอนุรักษ์ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุดและใช้ได้เป็นเวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุดและจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย ฉะนั้นการอนุรักษ์จึงไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉย ๆ แต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ให้ถูกต้อง

๑.๕.๔ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์ หมายถึง การเข้าถึง การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์ในความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งกำหนดมาตรการในการอนุรักษ์ถิ่นกำเนิดของทรัพยากรชีวภาพ ระบบนิเวศ รวมถึงชนิดพันธุ์ รวมถึงการเปิดโอกาสให้เข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ เพื่อการอนุรักษ์ การนำมาใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นธรรมให้แก่ประเทศและชุมชนที่เป็นเจ้าของแหล่งกำเนิดความหลากหลายทางชีวภาพนั้น

๑.๕.๕ ป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย หมายถึง ป่าในเขตอนุรักษ์ที่ตั้งอยู่ในชุมชนบริเวณลุ่มน้ำอิง โดยมีลักษณะทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรที่หลากหลายเชื่อมต่อกันทั้งภูเขา ป่าต้นน้ำ ที่ราบป่าชุ่มน้ำและแม่น้ำที่ตอนล่างเชื่อมอยู่กับแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มสำคัญแห่งหนึ่งของภาคเหนือตั้งอยู่ในจังหวัดพะเยาและจังหวัดเชียงราย

๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดทางการศึกษา โดยการศึกษารวบรวมข้อมูลแนวคิดวิธีการและรูปแบบการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน จากแนวคิดทฤษฎีทั่วไป แนวคิดทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นลุ่มน้ำอิง เพื่อนำมาสังเคราะห์ให้เกิดองค์ความรู้ ดังนี้

แผนภาพที่ ๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๗.๑ ได้ทราบแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน

๑.๗.๒ ได้ทราบรูปแบบทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

๑.๗.๓ เกิดองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

๑.๗.๔ การเชื่อมโยงความรู้ไปสู่คนสมัยใหม่ให้ตระหนักรู้คุณค่าและสามารถใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติได้อย่างสมดุล

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้ คณะผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิด รูปแบบและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงรายตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๒.๑.๑ ความหมายของป่าชุมชน

คำว่า ป่าชุมชน เกิดขึ้นจากการนำเสนอเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย โดยมีการจัดสัมมนาเรื่องป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท ได้นำเอาความคิดในการจัดการป่าโดยชุมชน โดยที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าและร่วมรับผลประโยชน์ด้วย เป็นการเปิดโลกทัศน์ใหม่ในการจัดการป่าไม้ในเชิงวิชาการของประเทศไทย แนวคิดดังกล่าวได้แพร่เข้าไปในวงราชการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ จากนั้นได้ถูกบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๖ เป็นต้นมา และได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นโครงการพัฒนาป่าชุมชนจากงานวิจัยของ ฉลาดชาย รมิตานนท์^๑ ได้เสนอให้มีการส่งเสริมป่าชุมชนใน ๓ รูปแบบให้แพร่หลายคือ ๑) ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ ๒) ป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจ และ ๓) ป่าชุมชนแบบอนุรักษนิยม คำว่าป่าชุมชน จึงถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายในเวลาต่อมา

ป่าชุมชน คือ พื้นที่ป่าที่เป็นทั้งป่าบกและป่าชายเลนที่มีพื้นที่อยู่โดยรอบชุมชนหรืออยู่ใกล้เคียงกับชุมชน โดยเป็นพื้นที่ที่คนในชุมชนใช้เพื่ออาศัยในการทำมาหาเลี้ยงชีพและเลือกใช้ประโยชน์และมีการรักษาระบบนิเวศ โดยชุมชนเป็นผู้วางแผน ซึ่งอาจจะมีการกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรหรือเป็นธรรมเนียมจารีตประเพณี เป็นวิถีชีวิตในการจัดการป่าขึ้นมาก็เป็นได้

นักวิชาการที่ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนและได้ให้ความหมาย ดังนี้

ธานี ภมรนิยม^๒ ได้ให้ความหมายของป่าชุมชน (Community หรือ Social Forest) คือ พื้นที่ป่าไม้ ซึ่งอาจจะเป็นป่าธรรมชาติที่ได้กำหนดขอบเขตขึ้นหรือป่าที่ได้ทำการปลูกสร้างขึ้นก็ได้ ซึ่งมีการดำเนินการทุกขั้นตอนโดยชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เพื่อการใช้สอยประโยชน์ร่วมกันตามความต้องการ

^๑ ฉลาดชาย รมิตานนท์, ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อการแก้ปัญหาที่ดินทำกินของราษฎรและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้, ๒๕๓๒. (อัสสัมชัญ)

^๒ ธานี ภมรนิยม, การจัดการป่าชุมชน, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๔๐), หน้า ๙๙.

ส่วนใหญ่ของชุมชน โดยมีอาณาบริเวณและขนาดของพื้นที่พอที่จะตอบสนองต่อความต้องการใช้ประโยชน์ของชุมชนนั้น ๆ ได้อย่างเหมาะสม

ฉลาดชาย รมิตานนท์^๓ กล่าวว่า ป่าชุมชนคือ รูปแบบการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่าง ๆ จากป่าที่ชาวบ้านตามชุมชนในชนบทที่อยู่ในป่าหรือใกล้ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานานแล้ว โดยมีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่าง ๆ มีอาณาเขตและกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้และยอมรับกันทั้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง พร้อมทั้งมีองค์กรชาวบ้านรูปแบบหนึ่งรับผิดชอบด้านการจัดการอย่างเหมาะสมบนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านอันเกิดจากการสะสมประสบการณ์แห่งการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ทางกายภาพและทางสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดและสะสมภูมิปัญญานั้นมาหลายชั่วอายุคน รูปแบบและความสัมพันธ์ทางสังคมอันเกิดจากการใช้ทรัพยากรดังกล่าวนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการดำรงชีวิตที่ต้องอาศัยป่าหรือที่ดินรอบ ๆ ป่า เพื่อการเพาะปลูกและการอุปโภคบริโภค โดยอาศัยป่าเป็นแหล่งต้นน้ำ ลำธารเป็นแหล่งที่มาของอาหาร สมุนไพร วัสดุเพื่อการสร้างที่อยู่อาศัย เครื่องมือการผลิตเชื้อเพลิง และประโยชน์ใช้สอยอื่น ๆ ภายในชุมชน รูปแบบการใช้ทรัพยากรนี้ส่งผลให้ชุมชนมีเสถียรภาพ ภาวะภาพและก่อให้เกิดความเป็นธรรม ทำให้ชุมชนนั้น ๆ สามารถสืบทอดความเป็นชุมชนมาได้จนทุกวันนี้พร้อมกันนั้นก็มียุทธศาสตร์ที่จะดำรงความเป็นชุมชนต่อไปได้ในประเทศหรือสังคมที่ไม่เป็นประชาธิปไตยและไม่มีการกระจายผลประโยชน์ที่เกิดจากทรัพยากรของส่วนรวมอย่างเป็นธรรม รัฐมักเป็นเครื่องมือของการแสวงหาและรักษาผลประโยชน์ของคนกลุ่มน้อยดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องที่น่าจะต้องแปลกใจหากพบว่า รัฐจำนวนไม่น้อยในประเทศด้อยพัฒนาหรือกำลังพัฒนา นอกจากจะไม่สามารถรักษาป่าเอาไว้ได้แล้ว ยังปล่อยให้กลุ่มคนผู้มีอำนาจทางการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจ หยิบฉวยเอาประโยชน์จากป่าไม้และทรัพยากรอื่น ๆ ของส่วนรวม เพื่อประโยชน์ส่วนตัวมาโดยตลอด

อำนาจ คอวนิช^๔ ได้กล่าวไว้ในวารสารสักทอง โดยสรุปความหมายได้ว่า ป่าชุมชนเป็นป่าไม้ธรรมชาติหรือป่าที่ประชาชนได้ร่วมมือกันจัดทำขึ้น เพื่อให้ประชาชนในชุมชนนั้น ๆ ได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน

กรมป่าไม้^๕ ได้ให้ความหมายไว้ในหนังสือเรื่องป่าชุมชน โดยสรุปได้ว่า ป่าชุมชน คือ กิจกรรมป่าไม้ที่ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่การปลูกป่า การจัดการป่า ตลอดจนการใช้สอยประโยชน์จากป่า

โกมล แพรกทอง^๖ กล่าวว่า ป่าชุมชน คือ รูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึงพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่านั้นและให้ประชาชนผู้ได้รับ

^๓ ฉลาดชาย รมิตานนท์, **ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท**, (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๘), หน้า ๕.

^๔ อำนาจ คอวนิช, **นโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๘**, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐ - ๑๙.

^๕ กรมป่าไม้, **แนวทางปฏิบัติงานโครงการพัฒนาป่าชุมชน**, (กรุงเทพฯ: สำนักส่งเสริมการปลูกป่า กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ๒๕๔๑), หน้า ๙.

^๖ โกมล แพรกทอง, **แนวความคิดป่าชุมชน**, (กรุงเทพฯ: กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

ประโยชน์จากป่าดังกล่าวเป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน

กล่าวสรุป “ป่าชุมชน” คือ ป่าที่ชาวบ้านในชุมชน มีจิตสำนึกร่วมกันในการปลูก ดูแล การอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่า เริ่มจากการแนวร่วม การประชุม การจัดตั้งเป็นองค์กรทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการหรือตามประเพณีและความเชื่อถือ นำไปสู่การร่วมกันวางแผน ทำกฎระเบียบ อันเป็นข้อตกลงร่วมกัน เป็นที่ยอมรับของชุมชน ทุกอย่างจะดำเนินภายใต้กติกาและประเพณีของชุมชน ซึ่งแต่ละชุมชนก็จะแตกต่างกันไป ตามลักษณะโครงสร้างทางภูมิศาสตร์สังคม และวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณีของชุมชนนั้น ๆ อีกด้วย

๒.๑.๒ แนวคิดการจัดการป่าชุมชน

การจัดการป่าชุมชนว่าเป็นพื้นที่ป่าไม้ที่ได้รับการจัดการโดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากประชาชนและองค์กรชุมชน ทั้งทางตรงและทางอ้อมตามความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างต่อเนื่องและยั่งยืนเป็นป่าที่ประชาชนเข้าไปใช้สอยตามวิถีชีวิตของคนทุกคนในชุมชนนั้นทั้งเรื่องการทำมาหากินระบบครอบครัวเครือญาติ ประเพณีความเชื่อ อำนาจและกฎระเบียบในชุมชน ป่าชุมชนจึงมีหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับลักษณะภูมินิเวศและวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนในท้องถิ่น

กรมป่าไม้^๗ ได้เสนอแนวคิดเรื่องการจัดการป่าชุมชนว่า ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมนุษยชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม การขยายตัวของจำนวนประชากร การพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ทำให้มีการใช้สอยทรัพยากรป่าไม้เพิ่มมากขึ้นพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกบุกรุกทำลายลงอย่างต่อเนื่อง จึงก่อให้เกิดความเสียหายส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมโดยรวม ประกอบกับภายหลังเริ่มเป็นที่ยอมรับแล้วว่าการดำเนินการจัดการและรักษาทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า โดยความพยายามของเจ้าหน้าที่รัฐเพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถสัมฤทธิ์ผลได้ รวมทั้งแนวความคิดการใช้ประโยชน์แบบยั่งยืนได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในสังคมปัจจุบัน มีการแสวงหาแนวทางและรูปแบบการจัดการที่เหมาะสม โดยให้ความสำคัญต่อชาวบ้านผู้อยู่ใกล้ชิดป่าที่สุดและได้พึ่งพิงอาศัยป่าไม้ในการดำรงชีวิตให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้านเพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้านเป็นสำคัญในรูปของป่าชุมชน และได้สรุปหลักการที่สำคัญของป่าชุมชนไว้ ๔ ประการ คือ ประการแรก เป็นการจัดการเพื่อรักษาไว้ซึ่งระบบนิเวศวิทยาของชุมชนและของประเทศโดยรวม ประการที่สอง เพื่อตอบสนองต่อเศรษฐกิจในการยังชีพของชุมชน ประการที่สาม เป็นการธำรงรักษาไว้ซึ่งความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า และประการสุดท้าย สิทธิในการดูแลรักษาจัดการประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นสิทธิร่วมของทั้งชุมชน

สมศักดิ์ สุขวงศ์^๘ ให้ความหมายของการจัดการป่าชุมชนว่า หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่การปลูก บำรุงป่า การป้องกันรักษาป่าและการใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งการใช้ประโยชน์จากป่า^๙

^๗ กรมป่าไม้, แนวทางปฏิบัติงานโครงการพัฒนาป่าชุมชน, หน้า ๙.

^๘ สมศักดิ์ สุขวงศ์, ป่าชุมชน, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๖.

หมายถึง การพัฒนารูปแบบและเทคนิคการเก็บหาผลผลิตจากป่าอย่างยั่งยืนและการแบ่งปันผลประโยชน์นั้นและป่าชุมชน จากการศึกษาของ โกมล แพรกทอง พบว่า เป็นคำที่เกิดขึ้นจากแนวคิดพื้นฐาน ๔ ประการ ดังนี้

๑. แนวคิดทางด้านนิเวศวิทยา แนวคิดนี้ยอมรับว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ (Ecosystem) ซึ่งมีความสัมพันธ์กันระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งประกอบกับเป็นระบบอยู่ภายใต้การเชื่อมโยงที่สร้างสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศ มนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงและอาศัยอยู่ในระบบนิเวศ เนื่องจากเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อความสมดุลของระบบนิเวศ การจัดการที่จะทำให้มนุษย์อาศัยอยู่ในระบบนิเวศอย่างสมดุล โดยไม่มีการทำลายเป็นส่วนสำคัญของแนวคิดนี้

๒. แนวคิดทางการพัฒนาชนบท แนวคิดนี้มองกิจกรรมทางด้านป่าไม้เป็นกิจกรรมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนเนื่องจากทรัพยากรป่าไม้เป็นแหล่งที่ชุมชนจะพึ่งพิงได้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม เป็นแหล่งไม้ใช้สอยเองในชุมชน เป็นศูนย์รวมจิตใจอันเกิดจากประเพณีและความเชื่อ

๓. แนวคิดในการกระจายอำนาจ เป็นแนวคิดในการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาป่าจากที่เคยดำเนินการโดยภาครัฐให้เป็นการร่วมดูแลโดยประชาชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างภาครัฐและประชาชนและเน้นการกระจายงานให้หน่วยงานในส่วนภูมิภาคสามารถบริการประชาชนได้ตรงความต้องการมากขึ้น

๔. แนวคิดด้านการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ออกเงยได้ สามารถที่จะได้รับการจัดการ ได้ผลประโยชน์อย่างต่อเนื่อง สม่าเสมอ เนื่องจากป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรที่เอื้ออำนวยประโยชน์แก่มนุษย์ในด้านต่างๆ เช่น การใช้สอยทรัพยากรในป่า ใช้น้ำเป็นแหล่งน้ำ ฯลฯ ดังนั้นภายใต้การจัดการที่เหมาะสม จะสามารถใช้ประโยชน์แก่มนุษย์อย่างนานับประการ

ฉลาดชาย รมิตานนท์และคณะ^{๑๐} ผู้ที่ทำการศึกษเกี่ยวกับป่าชุมชนในยุคแรกและเรียกแนวคิดนี้ว่าป่าไม้สังคม (Social Forest) ซึ่งเป็นระดับของการจัดการป่าไม้ที่กว้างขวางและครอบคลุมมากกว่าการจัดการป่าระดับชุมชน ความหมายของป่าไม้สังคมตามทัศนะของ ฉลาดชาย คือ การใช้แนวคิดเรื่องสังคมไทย อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้และชุมชน หรืออีกนัยหนึ่ง คือ การเป็นวิธีการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกิจกรรมเกี่ยวกับสังคมและความผูกพัน การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในการจัดการป่าไม้เพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นและชุมชน จากพื้นฐานความคิดในเรื่องการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลางของประเทศมาสู่องค์กรภาคประชาชนที่จะมีอำนาจและหน้าที่ในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง โดยประชาชนในท้องถิ่นเป็นแกนนำในการจัดการเอง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของประชาชนโดยรวม

^๙ โกมล แพรกทอง, **ป่าชุมชนในประเทศไทย**, (กรุงเทพฯ: ฝ่ายส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชน กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กรมป่าไม้, ๒๕๓๓), หน้า ๗๗.

^{๑๐} ฉลาดชาย รมิตานนท์, สัจฉริตา กาญจนพันธ์ และ อานันท์ กาญจนพันธ์, “ป่าชุมชนภาคเหนือ” ใน **ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ๔๕.

เสนห์ จามริก^{๑๑} ได้กล่าวถึงเงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชนไว้ ๘ ประการ ดังนี้

๑. ชุมชนมีความเป็นชุมชนสูง คือ มีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนสะท้อนออกมาในรูปอุดมการณ์ พิธีกรรมที่ยึดถือและร่วมกันปฏิบัติ

๒. ชุมชนต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่าอยู่ในสภาพที่ใช้ได้และยังมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตร โดยมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน

๓. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร เชื้อเพลิงและของป่า เป็นต้น

๔. ชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มแข็งและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมา หรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศหรือเกิดการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เช่น การต่อต้านโครงการของรัฐ การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น

๕. ชุมชนต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งที่จะควบคุม รักษากฎระเบียบและสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่น ให้เข้ากับสถานการณ์การเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลง

๖. ชุมชนมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ซึ่งมีทิวทัศน์พื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีตประเพณีและประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันเอง

๗. ชุมชนต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่า ทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการและออกกฎเกณฑ์เพื่อผลประโยชน์ของชุมชนเอง

๘. ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้จะต้องมีระบบมีการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม ใน ๓ ประเด็น คือ หลักการจัดการ วิธีการจัดการและรูปแบบการจัดการทรัพยากร

๘.๑ หลักการจัดการอยู่บนพื้นฐาน ๔ ประการ คือ

๘.๑.๑ การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

๘.๑.๒ การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมทางสังคม

๘.๑.๓ ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ

๘.๑.๔ การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

๘.๒ วิธีการจัดการ จำแนกเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๘.๒.๑ การจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ

๘.๒.๒ มีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบ

๘.๒.๓ มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราวเพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชนและมีการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแล

๘.๓ รูปแบบการจัดการป่าชุมชน แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๘.๓.๑ รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี

๘.๓.๒ รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์

๘.๓.๓ รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง

^{๑๑} เสนห์ จามริก, ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม ๑ : ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๖), หน้า ๖๐ - ๗๐.

๒.๑.๓ ประเภทของป่าชุมชน

กรมป่าไม้^{๑๒} ป่าชุมชนซึ่งคนในชุมชนเป็นผู้ดูแลร่วมกันมีอยู่กระจายทั่วทุกภาคของประเทศไทยอีกทั้งยังมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันไปตามสภาพของพื้นที่ป่า ระบบนิเวศของป่า รวมทั้งแตกต่างทางวัฒนธรรม ความเชื่อของชุมชนซึ่งเป็นตัวกำหนดความต้องการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเหมือนกันสิ่งเหล่านี้อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพเศรษฐกิจ สังคมและนโยบายของรัฐบาล ทำให้ป่าชุมชนตอบสนองความต้องการต่อชุมชนแตกต่างกันไปเช่นกัน ดังนั้นสภาพของป่าชุมชนในประเทศไทยจึงแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ป่าชุมชนดั้งเดิมและป่าชุมชนพัฒนา อธิบายได้ดังต่อไปนี้

๑. ป่าชุมชนดั้งเดิม คือ ป่าที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมีไม้ขนาดใหญ่และพันธุ์พืชค่อยข้างหลากหลาย โดยพื้นที่ป่าชุมชนจะถูกกำหนดห้ามไม่ให้มีการบุกรุกเข้ามาตัดไม้หรือถือครองสภาพเป็นพื้นที่เกษตรกรรม เพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์และตอบสนองประโยชน์ของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ สังคม ประเพณีวัฒนธรรมตามความเหมาะสมซึ่งรูปแบบของป่าชุมชนดั้งเดิมสามารถแบ่งเป็นกลุ่มที่สำคัญได้ดังนี้

๑.๑ ป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ดินและป่า

๑.๑.๑ ป่าต้นน้ำลำธารหรือชาวบ้านเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ป่าขุนน้ำ หมายถึง บริเวณป่าที่อยู่ตอนบนของกลุ่มน้ำ มักอยู่ในเขตพื้นที่ภูเขาที่มีความลาดชันสูง ซึ่งป่าต้นน้ำที่สำคัญพบมากในเขตภาคเหนือ

๑.๑.๒ ป่าน้ำซับ ป่าน้ำจ้ำ ป่าน้ำผุด อธิบายได้ว่า เมื่อฝนตกลงมาบางส่วนหนึ่งก็ถูกเก็บไว้ใต้ดินเป็นน้ำบาดาลหรือแม่น้ำใต้ดินลึก ๆ และบางแห่งก็ไหลซึมออกมาตามผิวดินกลายเป็นน้ำซับ หรือบ่อน้ำขนาดใหญ่ซึ่งพื้นที่ลักษณะนี้จะถูกเรียกต่าง ๆ กันออกไป เช่น ที่น้ำซับ ที่น้ำผุด หละน้ำ ฮู (น้ำรู) เป็นต้น

๑.๑.๓ ป่าหัวไร่ปลายนา หมายถึง พื้นที่ที่เป็นเชิงเขานั้น ชุมชนต้องทำนาแบบขั้นบันได ด้วยข้อจำกัดของลักษณะภูมิศาสตร์จึงมีข้อบังคับในการรักษาป่าที่ติดกับนา เพื่อให้ป่าธรรมชาติป้องกันการพังทลายของดินที่จะไหลมาทับถมที่นา อีกครั้งยังอาศัยไม้จากป่าบริเวณนี้เป็นไม้ใช้สอยอีกด้วย

๑.๑.๔ ป่าพรุ คือ พื้นที่ป่าที่มีน้ำท่วมขังตลอดปีคล้ายกับแหล่งน้ำจืดขนาดใหญ่ที่มีป่าดิบปกคลุม พบในบริเวณภาคใต้มากที่สุด บริเวณป่าพรุเป็นแหล่งไม้ใช้สอยและอาหารตามธรรมชาติชุมชน

๑.๒ ป่าชุมชนเพื่อประกอบพิธีกรรมตามวัฒนธรรมความเชื่อท้องถิ่น

๑.๒.๑ ป่าดอนปู่ตา พบมากในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นป่าชุมชนดั้งเดิม มีการตั้งศาลปู่ตา เป็นที่อยู่ของวิญญาณบรรพบุรุษ เพื่อปกป้องรักษาหมู่บ้านให้มีความปลอดภัย อยู่เย็นเป็นสุข ปกป้องผลผลิตทางการเกษตรให้อุดมสมบูรณ์ซึ่งในแต่ละปีชาวบ้านจะจัดพิธีเช่นไหว้ตามวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นนั้น ๆ ปีละหนึ่งครั้ง

๑.๒.๒ ป่าช้า ป่าเหว พบมากในภาคเหนือ และภาคอีสานบางแห่ง กล่าวคือ สมัยก่อนนั้น ไม่นิยมเผาศพคนตายในวัด หลังจากที่ประกอบพิธีทางศาสนาให้ผู้ตายแล้ว จะนำศพ

^{๑๒} กรมป่าไม้, แนวทางปฏิบัติงานโครงการพัฒนาป่าชุมชน, หน้า ๒๑ - ๕๙.

ออกไปเผาตามชายป่าที่ชุมชนกำหนดไว้ใช้ในการเผาอย่างเดียว พื้นที่บริเวณนี้มักจะถูกละเลยให้เป็นป่าไม้ตามธรรมชาติชาวบ้านเรียกพื้นที่นี้ว่า ป่าช้า หรือ ป่าเห่า

๑.๒.๓ ป่าพิธีกรรม กล่าวคือ เพื่อเป็นการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในสภาวะต่าง ๆ ซึ่งบางสถานการณ์นั้นยากต่อการทำความเข้าใจหรืออธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วยเหตุผลได้มนุษย์จึงมักเชื่อมโยงปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเข้ากับเรื่องเหนือธรรมชาติปาฏิหาริย์ เช่น การเดินทางโดยเครื่องบิน ซึ่งแม้จะมีประสิทธิภาพสูง แต่ก็มีคนจำนวนไม่น้อยที่ต้องบอกกล่าวสิ่งสิทธิ์ที่ตนนับถือก่อนขึ้นเครื่องบิน มนุษย์สร้างพิธีกรรมขึ้นมาเพื่อเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์ทั่วไปกับพลังเหนือธรรมชาติสิ่งนี้ ทำให้เกิดความเชื่อว่า ผีสิง เทวดา ปีศาจ เทพเจ้าและวิญญาณนั้น ๆ มีบุคลิก อารมณ์ความรู้สึก เหมือนกับมนุษย์ทั่วไป ซึ่งพลังเหนือธรรมชาติเหล่านั้น อาจสิงสถิตอยู่ในต้นไม้ภูเขา แม่น้ำ สัตว์ป่า ก้อนหิน บ้านเรือนหรือแม้กระทั่งในตัวมนุษย์สามารถติดต่อกันได้โดยผ่านพิธีกรรมการใช้เวทย์มนต์คาถา บอกกล่าว อ้อนวอน เพื่อให้พลังเหนือธรรมชาตินั้น ๆ คຸ້ມครອງ พฤติกรรมเหล่านี้ถูกอธิบายด้วยพิธีกรรมท้องถิ่น ซึ่งทำให้เกิดเป็นกระบวนการปรับตัวทางวัฒนธรรม และแสดงออกในรูปแบบพิธีกรรม เช่น การบวชต้นไม้ซึ่งทำได้โดยการนิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีบวชต้นไม้ซึ่งในพิธีนั้นจะมีผ้าเหลืองมาห่มที่ต้นไม้ต้นนั้น ๆ โดยมีความเชื่อว่าเทวดาอารักษ์นั้นได้มาสิงสถิตต้นไม้ใหญ่ การห่มผ้าเหลืองให้ต้นไม้ใหญ่ ก็เท่ากับเป็นการปกป้องที่อยู่อาศัยของเทวดาอารักษ์ให้ปลอดภัย เพื่อได้ช่วยรักษาต้นไม้ต้นนั้น ๆ ไปด้วย หรือพิธีกรรมในการตัดต้นไม้ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่าต้นไม้ใหญ่นั้นมีเทวดาอารักษ์สิงอยู่ดังนั้น จึงมีความเชื่อว่าต้องทำพิธีก่อนลงมือตัดต้นไม้ความเชื่อและพิธีกรรมก็จะแตกต่างกันไปตามสภาพสังคม

๑.๒.๔ ป่าในวัด เป็นป่าที่รักษาไว้เพื่อความร่มรื่น และให้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม การเรียนรู้ธรรมะของพระสงฆ์และผู้สนใจเรียนรู้

๑.๒.๕ ป่าอภัยทาน อาจจะเป็นพื้นที่ป่าไม้ซึ่งอยู่ในวัด หรือข้างวัด หรือไม่ได้มีส่วนในบริเวณใด ๆ ของวัดเลยก็เป็นได้แต่เป็นบริเวณที่ชุมชนสงวนไว้เป็นเขตอภัยทาน ห้ามล่าสัตว์ที่เข้ามาพึ่งพิงอาศัยพื้นที่นั้น ๆ บางแห่งอาจเป็นสวนหรือที่ทำกินของราษฎร ซึ่งเจ้าของพื้นที่ให้ความเมตตาปกป้องคุ้มครองไม่ให้บุคคลใดมาทำร้ายสัตว์นั้น

๑.๓ ป่าชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์อื่น ๆ

๑.๓.๑ ป่าบุงป่าทาม พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มักเป็นพื้นที่ที่มีบริเวณกว้างติดลุ่มน้ำสำคัญ คือ ลุ่มแม่น้ำแม่โขง ลุ่มแม่น้ำชีลุ่มแม่น้ำมูลและลุ่มแม่น้ำสงคราม เป็นต้น ป่าบุงป่าทามอยู่ในพื้นที่ราบต่ำน้ำท่วมถึง อยู่บริเวณฝั่งแม่น้ำ เมื่อถึงฤดูฝนหรือฤดูน้ำหลาก น้ำจะไหลล้นฝั่งท่วมอยู่บนพื้นที่ลุ่มเป็นเวลาหลายเดือนของทุกปีพื้นที่ที่น้ำท่วมเรียกว่า “ทาม” ภายในบริเวณพื้นที่ทามนั้น ไม่ได้ราบเรียบเป็นผืนเดียว จะมีลักษณะของเนินขนาดต่าง ๆ กระจายอยู่ทั่วไปเป็นคลื่นสูง ๆ ต่ำ ๆ ไม่สม่ำเสมอ ส่วนที่เป็นพื้นลุ่มเป็นแอ่งจะมีน้ำขังตลอดปีพื้นที่ส่วนลุ่มต่ำต่อเนื่องกับเนินอื่น ๆ เรียกว่า “บุง” มักเป็นแหล่งอาหาร แหล่งขยายพันธุ์สัตว์บกสัตว์น้ำ สัตว์เลื้อยคลานสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ นก สัตว์น้ำ หรือเรียกพื้นที่นั้นว่า “พื้นที่ชุ่มน้ำ” ในภาษาวิชาการนั่นเอง ป่าบุงป่าทามไม่มีประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจมากนัก แต่มีหาไม่มีป่าบุงป่าทาม จะส่งผลเสียต่อระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมโดยตรง

๑.๓.๒ ป่าชายเลน พบในพื้นที่ภาคใต้และภาคตะวันออกของไทยและบางจังหวัดในภาคกลางที่มีชายฝั่งทะเล มักมีพรรณไม้สำคัญ คือ โกงกาง ลำพูลำแพน แสม เป็นต้น ป่าชายเลนทำ

หน้าที่คล้ายป่าบุงป่าทาม คือ เป็นแหล่งอนุบาลสัตว์ตามธรรมชาติมีความสำคัญต่อระบบนิเวศโดยตรงเช่นกัน

๑.๓.๓ ป่าหัวไร่ปลายนา พบในเขตภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือของไทย เป็นพื้นที่ป่าขนาดเล็กที่ชาวบ้านเหลือไว้ให้เป็นเขตป่า เพื่อใช้ป่า เพื่อให้ไม้ทำฟืนหรือเพื่อการก่อสร้าง

๑.๓.๔ ป่ารอบหมู่บ้าน ในพื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้านนั้นมักมีการเผาป่าหรือเผาซึ่งข้าวและอาจเกิดไฟลุกลามมาถึงหมู่บ้านได้ชาวบ้านจึงไม่นิยมทำการเกษตรติดหมู่บ้านแต่จะเว้นพื้นที่ที่ป่าติดหมู่บ้านโดยรอบไว้จึงจะถึงพื้นที่เกษตรกรรม ป่ารอบ ๆ หมู่บ้านที่เว้นไว้นั้นจะกลายเป็นแนวกันไฟป่าธรรมชาติและเป็นแนวกันลม และลดแรงปะทะของพายุฝนก่อนจะพัดเข้าถึงหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังช่วยลดหรือชะลอความรุนแรงของการระบาดของแมลงศัตรูพืช เนื่องจากความหลากหลายทางชีวภาพรอบ ๆ หมู่บ้านนั่นเอง

๒. ป่าชุมชนพัฒนา เป็นพื้นที่ที่ส่วนใหญ่เป็นที่สาธารณะรกร้างว่างเปล่าหรือพื้นที่ป่าถูกทำลายจนเสื่อมโทรม และชุมชนเห็นว่าควรจะฟื้นฟูพื้นที่นั้น ๆ ด้วยการปลูกขึ้นใหม่หรือปลูกทดแทนและป้องกันดูแลรักษาจนป่าฟื้นคืนพื้นที่ดังกล่าวเป็นป่า เพื่อประโยชน์ใช้สอยร่วมกันในชุมชนต่อไป ซึ่งกรมป่าไม้ได้แบ่งลักษณะของป่าชุมชนพัฒนาไว้ดังนี้

๒.๑ ป่าชุมชนซึ่งปลูกบนพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม คือ พื้นที่เสื่อมโทรมในอดีตเนื่องจากถูกบุกรุก ภายหลังจากชุมชนรอบพื้นที่เสื่อมโทรมเห็นความสำคัญ หรือต้องการแก้ปัญหาขาดแคลนไม้ใช้สอยในชุมชน ซึ่งร่วมมือกันกับภาครัฐ ในการริเริ่มปลูกป่าในพื้นที่ดังกล่าว ส่วนมากมักเป็นพันธุ์ไม้โตเร็ว หรือพันธุ์ไม้ของคนในชุมชน เพื่อปรับปรุงสภาพแวดล้อมเพื่อเป็นแหล่งอาหาร และนันทนาการของหมู่บ้านรอบ ๆ ป่าด้วย

๒.๒ ป่าชุมชนซึ่งปลูกในที่สาธารณะของชุมชน คือ ป่าที่คนในชุมชนร่วมมือร่วมใจกันปลูกขึ้นมาเพื่อสาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้านโดยการจัดการมักถูกดูแลโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน

๒.๓ ป่าชุมชนโรงเรียน มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นห้องทดลอง เพื่อการศึกษาค้นคว้าความสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยของสิ่งมีชีวิตรวมถึงเป็นแหล่งไม้ใช้สอยของโรงเรียน รวมถึงรายได้ที่มาจากป่าชุมชนก็จะถูกนำมาใช้ในโครงการอาหารกลางวันของนักเรียนอีกด้วย

๒.๔ ป่าในวัด ปลูกเพื่อความร่มรื่นทำให้บรรยากาศเหมาะกับการปฏิบัติธรรมส่วนไม้ที่ได้ก็นำไปใช้ประโยชน์เกี่ยวกับกิจกรรมภายในวัดมีการตั้งกฎเกณฑ์ไว้เช่น ห้ามบุกรุก ห้ามตัดไม้ ห้ามฆ่าสัตว์ภายในบริเวณวัด และบางแห่งอนุญาตให้ชาวบ้านเข้าไปเก็บหาอาหารตามธรรมชาติได้ด้วย

๒.๕ ป่าชุมชนบริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำ ลำคลองหรือลำน้ำสาธารณะ เกิดจากการพยายามเพิ่มพื้นที่ป่าชุมชนของชุมชนเพื่อการใช้ดินไม้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ส่วนใหญ่มักเป็นไม้โตเร็วเพื่อบริโภคดอก ใบ ผล และยังป้องกันการกัดเซาะพังทลายหน้าดินบริเวณโดยรอบด้วย

๒.๖ ป่าชุมชนสองฟากถนน มีวัตถุประสงค์เพื่อยึดไหล่ถนนไม่ให้เกิดการพังทลายของดินและเป็นร่มเงาให้ผู้สัญจรไปมาและเป็นแหล่งไม้ใช้สอยและแหล่งอาหารของชุมชน

๒.๗ ป่าอนุสาวรีย์เป็นรูปแบบการแสดงออกถึงการระลึกถึงคุณความดีของบุคคลที่มีความดีความชอบ โดยการปลูกต้นไม้ในบริเวณพื้นที่โดยรอบ ซึ่งนอกจากชาวบ้านจะใช้สถานที่เพื่อทำ

พิธีสักการบูชาแล้ว ก็ยังร่วมกันปลูกต้นไม้ในวันสำคัญ ซึ่งยังสามารถใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจได้อีกด้วย

๒.๘ ป่าชุมชนเมือง เป็นพื้นที่ป่าในชุมชนอยู่กระจัดกระจาย เนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องของพื้นที่จะมีการจัดตกแต่งให้สวยงาม เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและการออกกำลังกายเท่านั้น

๒.๙ ป่ามรดก มีอยู่ในภาคใต้ของไทย เกิดจากการสร้างและอนุรักษ์สืบทอดกันมาเป็นเวลานานร้อยปีผลผลิตให้ลูกหลายแบ่งกันกินแบ่งกันใช้โดยไม่ได้ยกให้เป็นกรรมสิทธิ์ของใครคนใดคนหนึ่ง ซึ่งป่ามรดกมีลักษณะใกล้เคียงป่าธรรมชาติมาก มีทั้งไม้ป่าและไม้ผล เป็นแหล่งซบ้ำน้ำอย่างดีให้กับชุมชน

๒.๑๐ ป่าชุมชนพัฒนาเพื่อการอนุรักษ์ชายฝั่งทะเลและฝั่งแม่น้ำ เป็นป่าที่ชาวบ้านในบริเวณนั้นพยายามฟื้นฟูเพื่อลดความรุนแรงของพายุที่จะทำให้เกิดความเสียหายต่อบ้านเรือน พืชผลทางการเกษตร และป้องกันการพังทลายของหน้าดินบริเวณชายฝั่ง เพื่ออนุรักษ์และพัฒนาแหล่งผลิตอาหารและที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำหลายชนิด

๒.๑.๔ หลักการจัดการป่าเพื่อการอนุรักษ์

๒.๑.๔.๑ การจัดการป่าตามหลักวิชาการ

แนวทางในการอนุรักษ์หรือการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดผลผลิตที่ยั่งยืน (Sustained yield) โดยยึดหลักการและวิธีการอนุรักษ์ ดังนี้^{๑๓}

(๑) การใช้อย่างชาญฉลาด หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้งานได้ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด

(๒) การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม หมายถึง การทำให้ทรัพยากรป่าไม้ให้เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

(๓) การสงวนของที่หายากเป็นการเก็บรักษาของที่หายากไว้ไม่ให้ใครนำไปใช้การเก็บไว้ตามระยะเวลาที่กำหนดโดยไม่ให้แตะต้อง

ส่วนวิธีการอนุรักษ์มีหลายวิธี ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและการได้รับประโยชน์มากกว่า กล่าวคือ

(๑) การใช้ หมายถึง การใช้หลายรูปแบบ เช่น บริโภคโดยตรง ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟังได้สัมผัส การให้ความสะดวกสบายและความปลอดภัย รวมไปถึงพลังงานเหล่านี้ต้องเป็นการใช้อย่างยั่งยืน

(๒) การเก็บกัก หมายถึง การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถที่ควบคุมได้

(๓) การรักษาซ่อมแซม หมายถึง เป็นการทำให้ทรัพยากรที่ขาดหายไปหรือเป็นปัญหา หรือเสื่อมโทรมเป็นจุดพื้นที่เล็กๆสามารถทำให้ฟื้นคืนสภาพเดิมได้ อาจใช้เทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้นช่วยให้ดีเหมือนเดิมจนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

^{๑๓} เกษม จันทร์แก้ว และสามัคคี บุญยวัฒน์, เอกสารประกอบการสอนวิชาการจัดการทรัพยากรป่าไม้, (กรุงเทพฯ: คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๖๘. (อัดสำเนา)

(๔) การฟื้นฟู หมายถึง การดำเนินการต่าง ๆ ต่อทรัพยากรหรือสิ่งที่มีแนวโน้มให้สิ่งเหล่านั้นเป็นปกติ สามารถเอื้อประโยชน์ในการนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป ซึ่งการฟื้นฟูต้องใช้เวลาและเทคโนโลยีเข้ามาช่วยด้วยเสมอ

(๕) การพัฒนา หมายถึง การทำสิ่งที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้นหรือการพัฒนาเพราะต้องเร่งหรือเพิ่มประสิทธิภาพให้เกิดผลผลิตที่ดี การพัฒนาที่ถูกต้องใช้ทั้งความรู้เทคโนโลยีและการวางแผนที่ดี

(๖) การป้องกัน หมายถึง การป้องกันสิ่งที่ไม่ให้ลุกลามไปมากกว่านี้ รวมไปถึงการป้องกันสิ่งไม่เคยเกิดด้วยการป้องกันต้องใช้เทคโนโลยีและการวางแผน เช่นเดียวกับวิธีการอนุรักษ์อื่น ๆ

(๗) การสงวน หมายถึง การเก็บรักษาไว้โดยไม่ให้แตะต้องหรือนำไปใช้ด้วยวิธีใด ๆ ก็ตาม การสงวนอาจกำหนดเวลาที่เก็บไว้โดยไม่ให้มีการแตะต้องตามเวลาที่กำหนดก็ได้

(๘) การแบ่งเขต หมายถึง ทำการแบ่งเขตหรือแบ่งกลุ่มประเภทตามสมบัติของทรัพยากรสาเหตุที่สำคัญเพราะวิธีการให้ความรู้หรือกฎระเบียบที่นำมาใช้นั้นไม่ได้ผล หรือต้องการจะแบ่งเวลาให้ชัดเจนเพื่อให้การอนุรักษ์ได้ผล เช่น อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้นอย่างไรก็ตามการแบ่งเขตนี้จะต้องมีการสร้างมาตรการกำกับด้วยมิฉะนั้นแล้วจะไม่เกิดผล

๒.๑.๔.๒ การจัดการป่าตามหลักธรรมชาติ

ป่าไม่มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพของมนุษย์และการคงอยู่ของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และสิ่งมีชีวิตอื่น จากการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้ในทุกส่วนของโลกหรือของประเทศไทย ทำให้ทุกฝ่ายตระหนักถึงการสูญเสียและผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น

การอนุรักษ์ป่าไม้สามารถกระทำได้หลายวิธีการอันเป็นกระบวนการหรือทางเลือกดังนี้^{๑๔}

(๑) กำหนดนโยบายป่าไม้แห่งชาติ นโยบายป่าไม้แห่งชาติมีอยู่หลายข้อที่สำคัญ คือ การกำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศอย่างน้อยในอัตราร้อยละ ๔๐ ของพื้นที่ประเทศ เป็นการกำหนดแนวทางการจัดการและการพัฒนาป่าไม้ในระยะยาวเพื่อประโยชน์ ๒ ประการ ดังนี้

(๑.๑) ป่าเพื่อการอนุรักษ์ กำหนดไว้เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ที่หายากและป้องกันภัยธรรมชาติอันเกิดจากน้ำท่วมและการพังทลายของดิน ตลอดจนทั้งเพื่อประโยชน์ในการศึกษา การวิจัยและนันทนาการของประชาชนในอัตราร้อยละ ๑๕ ของพื้นที่ประเทศหรือประมาณ ๔๘ ล้านไร่

(๑.๒) ป่าเพื่อเศรษฐกิจ กำหนดไว้เพื่อการผลิตไม้และของป่า เพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจในอัตราร้อยละ ๒๕ ของพื้นที่ประเทศหรือประมาณ ๘๐ ล้านไร่ ป่าอนุรักษ์ หมายถึง พื้นที่ได้รับการคุ้มครองที่ถูกต้องตามกฎหมาย โดยทั่วไปอยู่ในการดูแลของกรมป่าไม้ซึ่งพื้นที่เหล่านี้ อาจเป็นพื้นที่ป่าไม้ชายฝั่งทะเลหรือลักษณะอื่น ๆ ที่มีระบบนิเวศดั้งเดิมหรืออาจมีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยเพื่อใช้เป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ เช่น การท่องเที่ยว นันทนาการ การศึกษาวิจัยป่าอนุรักษ์

^{๑๔} การอนุรักษ์ป่าไม้. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : www.environment.in.th/evdb/info/forest13.html (๒๘ มิถุนายน ๒๕๖๒).

ในระดับสากล (IUCN) แบ่งออกเป็น ๑๐ ประเภท ส่วนในประเทศไทยในอัตราร้อยละ ๑๕ ของพื้นที่ประเทศหรือประมาณ ๔๘ ล้านไร่

(๒) อุทยานแห่งชาติ (National Park) หมายถึงที่ดินซึ่งรวมความถึงพื้นที่ดินทั่วไป ภูเขา ห้วย หนอง คลองบึง บาง ลำน้ำทะเลสาบ เกาะและที่ชายทะเลที่ได้รับการกำหนดให้เป็นอุทยานแห่งชาติในทางปฏิบัติอุทยานแห่งชาติ คือ พื้นที่ที่สงวนไว้เพื่อคุ้มครองรักษาทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้และสัตว์ป่าตลอดจนทิวทัศน์ธรรมชาติที่สวยงาม สงวนไว้เพื่อให้คงสภาพธรรมชาติดั้งเดิม เพื่อรักษาสมบัติทางธรรมชาติให้อนุชนรุ่นหลัง ๆ ได้ชมและศึกษาค้นคว้า

(๒.๑) เขตรักษสัตว์ป่า (Wildlife Sanctuary) หมายถึง พื้นที่ที่กำหนดขึ้นเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าโดยปลอดภัย เพื่อว่าสัตว์ป่าในพื้นที่ดังกล่าวได้มีโอกาสสืบพันธุ์และขยายพันธุ์ตามธรรมชาติได้มากขึ้น

(๒.๒) วนอุทยาน (Forest Park) หมายถึง พื้นที่ที่มีทิวทัศน์ธรรมชาติสวยงามมีความเด่นในระดับท้องถิ่น ซึ่งจัดไว้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจและเที่ยวเตร่ของประชาชนมีการปรับปรุงตกแต่งสถานที่ เพื่ออำนวยความสะดวกให้เหมาะสม

(๒.๓) เขตห้ามล่าสัตว์ป่า (Non-hunting Areas) หมายถึง บริเวณที่ที่ราชการใช้ในราชการ หรือใช้เพื่อสาธารณประโยชน์หรือประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน การกำหนดเขตห้ามล่าสัตว์จะประกาศขึ้นเป็นราชกิจจานุเบกษา กำหนดให้เป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่าชนิดใดหรือประเภทใดก็ได้ เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมป่าไม้เป็นคราว ๆ ไป

(๓) สวนพฤกษศาสตร์ (Botanical Garden) หมายถึง สถานที่ที่ราชการได้รวบรวมเอาพันธุ์ไม้ไว้ทุกชนิดทั้งในและนอกประเทศ ที่มีคุณค่าทางด้านเศรษฐกิจทางด้านความสวยงามและที่หายากมาปลูกไว้โดยแยกเป็นหมวดหมู่ และตระกูลเพื่อการศึกษาวิจัยและการเผยแพร่การขยายพันธุ์ให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนแก่ประเทศชาติสืบไป สวนพฤกษศาสตร์ ที่สำคัญและคนทั่วไปรู้จักเป็นอย่างดี คือ สวนพฤกษศาสตร์พุแค จังหวัดสระบุรี สวนพฤกษศาสตร์เขาช่อง จังหวัดตรัง เป็นต้น

(๔) สวนรุกขชาติ (Arboretum) หมายถึง สวนเล็กๆ มีพื้นที่น้อยกว่าสวนพฤกษศาสตร์ สร้างขึ้นเพื่อรวบรวมพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ไว้โดยเฉพาะไม้ยืนต้นที่มีค่าทางเศรษฐกิจและดอกไม้ซึ่งมีอยู่ในท้องถิ่นนั้น แต่มิได้ปลูกเป็นหมวดหมู่เหมือนอย่างในสวนพฤกษศาสตร์ แต่มีชื่อพันธุ์ไม้ติดไว้มีการทำถนนและทางเท้าเข้าชม จุดมุ่งหมายเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและการศึกษาปัจจุบันมีสวนรุกขชาติที่ดำเนินการอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ มากกว่า ๑๕ แห่ง เช่น สวนรุกขชาติสุโกทยาน จังหวัดพิษณุโลก และสวนรุกขชาติธารโบกขรณี จังหวัดกระบี่

(๕) พื้นที่สงวนชีวลัย (Biosphere Reserve) หมายถึง พื้นที่อนุรักษ์สังคมพืชและสัตว์ในสถานะของระบบนิเวศที่เป็นธรรมชาติ เพื่อรักษาความหลากหลายทางพันธุกรรมเพื่อใช้เป็นแหล่งศึกษาวิจัยทางด้านวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะข้อมูลพื้นฐาน ทั้งในสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติและที่ถูกรบกวนเปลี่ยนแปลงไปพื้นที่สงวนชีวลัยนี้มีการจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกในการศึกษาและฝึกอบรมด้วยซึ่งพื้นที่เหล่านี้สภาประสานงานนานาชาติด้านมนุษย์และชีวลัย (The Man and the Biosphere International Co-Ordinating Council) จะเป็นผู้ประกาศ

(๖) พื้นที่มรดกโลก (World Heritage) หมายถึง พื้นที่ที่มีหรือเป็นตัวแทนทรัพยากรธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มีความเด่นในระดับโลก ซึ่งประกอบด้วยวิวัฒนาการทาง

ประวัติศาสตร์ของโลก (The Earths Evolutionary History) ขบวนการทางธรณีและวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต (Geological Process and Biological Evolution) ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่พิสดารหรือลักษณะพิเศษเฉพาะตัวที่เป็นเอกลักษณ์ (Superative Natural Phenomana) หรือระบบนิเวศที่ประกอบไปด้วยสัตว์หรือพืชที่หายาก (Habitat Containing Theatened Species) มีคุณค่าและความสำคัญทางชีวภาพซึ่งพื้นที่นี้ต้องได้รับการประกาศจาก UNESCO แหล่งมรดกโลกกระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของโลกจนถึงเดือนธันวาคม ๒๕๓๕ มีทั้งหมด ๓๗๘ แหล่งแบ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ๒๗๘ แหล่ง มรดกทางธรรมชาติ ๘๕ แหล่ง และเป็นทั้งมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติมี ๔ แหล่ง คือ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มรดกบ้านเชียง และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง หุบใหญ่ นครสวรรค์

(๗) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๑ (Watershed Class ๑) หมายถึง พื้นที่ป่าที่ป้องกันไว้เพื่อเป็นต้นน้ำลำธารเป็นแหล่งให้น้ำต่อพื้นที่ตอนล่าง มักเป็นพื้นที่ตอนบนที่มีความลาดชันมากดินมีสมรรถนะในการทำพังทลาย เป็นพื้นที่ที่ควรเก็บไว้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร อุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

(๘) ป่าชายเลนอนุรักษ์ (Conservation Mangrove Forest) หมายถึง ป่าชายเลนที่หวงห้ามไม่ให้มีการเปลี่ยนแปลงสภาพการใช้ประโยชน์ใดๆ นอกจากจะปล่อยให้สภาพธรรมชาติเพื่อรักษาไว้ซึ่งสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ เป็นแหล่งเพาะพันธุ์พืชและสัตว์น้ำที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจพื้นที่ที่ง่ายต่อการถูกทำลายและการพังทลายของดิน พื้นที่ป่าที่ควรสงวนไว้เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ เป็นต้น เช่น กำหนดให้มีพื้นที่ที่อยู่ห่างไม่น้อยกว่า ๒๐ เมตร จากริมฝั่งแม่น้ำ ลำคลองธรรมชาติ และไม่น้อยกว่า ๓๕ เมตร จากชายฝั่งทะเลเป็นป่าชายเลนอนุรักษ์

(๙) พื้นที่อนุรักษ์ธรรมชาติ (Natural Conservation Area) หมายถึง พื้นที่ธรรมชาติประกอบด้วย เกาะ แก่ง ภูเขา หนอง บึง ทะเลสาบ ชายหาด ซากดึกดำบรรพ์ และธรณีสัณฐานที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์เพื่อประโยชน์สังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งประกาศตามมติ ค.ร.ม. พ.ศ. ๒๕๓๒

๒.๑.๔.๓ การอนุรักษ์ป่าในรูปแบบอื่น ๆ

(๑) การปลูกป่า เป็นการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างหนึ่งเมื่อป่าไม้ในพื้นที่ถูกตัดฟันลงไม่ว่ากรณีใดก็ตาม นโยบายการรักษาป่าไม้ที่กำหนดให้มีการปลูกป่าขึ้นทดแทนและส่งเสริมให้มีการปลูกสร้างสวนป่าทุกรูปแบบ การปลูกป่าทดแทนในพื้นที่ป่าไม้เสื่อมสภาพสามารถดำเนินการได้ทั้งภาครัฐบาล เอกชน ชุมชน และอาสาสมัครอาจกระทำเนื่องในโอกาสสำคัญ ๆ เช่น ปลูกเนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองครองราชย์ ๕๐ ปี หรือในวันเข้าพรรษา เป็นต้น การปลูกพันธุ์ไม้ซึ่งจะเรียกว่า “สวนป่า” ได้นั้นเนื้อที่จะต้องมีความกว้างไม่น้อยกว่า ๑๐๐ เมตรทั้งนี้ยกเว้นการปลูกต้นไม้ตามถนนหนทาง หรือปลูกเป็นแนวกันลมซึ่งเรียกว่า สวนป่าเส้นตรง (Linear Plantation) การปลูกสร้างสวนป่ามีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ (๑) เพื่อผลทางเศรษฐกิจโดยตรง (๒) เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมและอนุรักษ์ระบบนิเวศ (๓) เพื่อการพัฒนาชุมชนและสังคมการปลูกสร้างสวนป่าจะสร้างขึ้นในที่ที่เคยเป็นมาก่อน (Reforestation) หรือไม่เคยเป็นป่ามาก่อนซึ่งควรกระทำในรูปแบบของป่าเศรษฐกิจ ป่าชุมชน หรือป่านันทนาการ ฯลฯ

(๒) การป้องกันไฟไหม้ป่า ไฟไหม้ป่าถือว่าเป็นอันตรายร้ายแรงที่เกิดขึ้นกับป่าไม้การฟื้นฟูกระทำได้อย่างมาก ไฟไหม้ป่าเกิดจากการกระทำของมนุษย์จากความประมาทเลินเล่อทำให้ต้นไม้

บางส่วนอาจตายหมด หากเกิดซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนพืชหมดโอกาสแพร่พันธุ์ได้การป้องกันปัญหาไฟไหม้ป่ากระทำได้ด้วย (๑) การประชาสัมพันธ์ซึ่งอาจเป็นรูปแบบของการเข้าถึงตนเอง ผู้กมิตรและแนะนำประชากรที่อยู่ใกล้เคียงให้รู้จักคุณประโยชน์ของป่าไม้และโทษของไฟป่า ตลอดจนช่วยป้องกันการเกิดไฟป่าหรืออาจมีการโฆษณาทางวิทยุและโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ใบปลิว ป้ายประกาศที่มีคำขวัญ เป็นต้น (๒) การสร้างแนวกันไฟและแนวควบคุมไฟ (Firebreak and Fire line) รอบ ๆ ป่าเพื่อกำจัดการต่อเนื่องของเชื้อเพลิง และสกัดกั้นการลุกลามของไฟซึ่งสามารถนำไปใช้ในการป้องกันไฟไหม้ได้อย่างกระทำได้โดยการถางแนวกำจัดวัชพืชให้เตียนหรืออาจใช้สารเคมีที่ป้องกันไฟ ได้แก่ ไดแอมโมเนียมฟอสเฟต และมอโนแอมโมเนียมฟอสเฟต พันเพื่อป้องกันไฟชั่วคราวแต่จะหมดฤทธิ์ยาเมื่อฝนตกลงมา (๓) การตรวจตราระวังไฟโดยจัดเวรยามเดินตรวจตราทั่วสวนป่า และจัดเวรยามคอยสังเกตการณ์บนหอดูไฟเพื่อดูแลมิให้คนลอบจุดไฟเผาป่าระดมกำลังในการดับไฟได้ทันต่อเหตุการณ์

(๓) การป้องกันการบุกรุกทำลายป่า การป้องกันการบุกรุกทำลายป่าในปัจจุบันนี้จะเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น การป้องกันทำได้โดยการทำให้หลักเขตหรือป้ายเครื่องหมายให้ชัดเจนเพื่อบอกให้รู้ว่าเป็นเขตป่าประเภทใด การแก้ไขปัญหานี้สำคัญที่สุดอยู่ที่การปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เป็นไปด้วยความเที่ยงตรงเอาจริงเอาจัง และมีความซื่อสัตย์ต่ออาชีพและหน้าที่ปฏิบัติตามตัวบทกฎหมายและพระราชบัญญัติป่าไม้อย่างเคร่งครัดจะสามารถป้องกันการทำลายป่าในทุกรูปแบบได้

(๔) การใช้วัสดุทดแทนไม้ในการก่อสร้างต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบ้านเรือนหรือสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ที่เคยใช้ไม้ดั้งเดิม เช่น การสร้างสะพานเพื่อทดแทนสะพานเก่าที่ชำรุด ควรจะใช้เหล็กทำสะพานให้รถวิ่งชั่วคราวก่อนจะมีสะพานใหม่ที่ถาวรและสร้างด้วยวัสดุที่ไม่ใช่ไม้ ห้องใช้วงกบประตู หน้าต่างเหล็ก ประตูหน้าต่างกระจกแทนการใช้ไม้ แม้แต่เครื่องใช้ต่างๆควรใช้วัสดุอื่นแทนใช้ไม้

(๕) การใช้ไม้อย่างมีประสิทธิภาพ/ประหยัด เป็นการนำเนื้อไม้มาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดโดยใช้ทุกส่วนของต้น เช่น ไม้ที่เหลือจากการแปรรูป นำมาใช้เป็นวัสดุก่อสร้างแล้วสามารถนำไปเป็นวัตถุดิบทำไม้อัด ไม้ปาร์เก้ ชี้นไม้สับ (Chip Board) ไม้ประสาน (Particle Board) ทำเครื่องใช้ขนาดเล็ก เช่น แจกัน ที่เขียนบุหรี ของชำร่วย เป็นต้น ส่วนไม้ที่นำมาแปรรูปเพื่อใช้ในการก่อสร้างหรือเพื่อการอื่นควรปรับปรุงคุณภาพไม้ก่อนนำมาใช้ประโยชน์ เช่น การอบน้ำยาไม้ อบให้แห้งเพื่อยืดอายุการใช้งานให้ยาวนานออกไป

(๖) การพยายามนำไม้ที่ไม่เคยใช้ประโยชน์มาใช้ เช่น มะพร้าว ต้นตาล ไม้ยางพารา นำมาทำเครื่องใช้ในครัวเรือนได้หลายชนิด อาทิ ตู้ เตียง โต๊ะ ก่อนนำมาใช้ประโยชน์ควรปรับปรุงคุณภาพไม้ก่อน

(๗) ส่งเสริม ประชาสัมพันธ์ ในการศึกษาให้เยาวชนและประชาชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้ สร้างจิตสำนึกในอนุรักษ์และช่วยกันดูแลรักษาในการรักษาทรัพยากรป่าไม้เหมือนกับที่เรารักษาและหวงแหนสิ่งของที่เป็นสมบัติของเราเอง

รูปแบบและกระบวนการอนุรักษ์ป่าไม้มุ่งกล่าวขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของพื้นที่ที่จะนำไปประยุกต์ใช้ เช่น การกำหนดปริมาณป่าไม้ที่จัดไว้เพื่อเป็นต้นน้ำลำธารให้แน่นอนแล้วเข้าไปควบคุมป้องกันมิให้มีการทำลาย การกำหนดเขตที่ดิน ให้เป็นที่ทำกินของราษฎร มิให้มีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานหรือการทำไร่เลื่อนลอย ในพื้นที่ดินรกร้างว่างเปล่าควรปลูกพืชคลุมดินเพื่อป้องกันการกัดเซาะของน้ำฝน การป้องกันมิให้เกิดไฟป่า โดยการจำกัดกำลังคน พนักงานเจ้าหน้าที่รวมถึงขอความร่วมมือกับ

ชุมชน ตรวจสอบให้เกิดไฟป่าขึ้น ช่วยลดอัตราการเกิดไฟป่าให้น้อยลง ในบริเวณที่ลาดชันมาก ควรห้ามใช้ประโยชน์จากดินเพื่อการอื่น นอกจากปลูกป่าและพืชคลุมดิน การแบ่งเขตที่อยู่อาศัย เขตก่อสร้างอุตสาหกรรมหรือเขตอนุรักษ์ให้ชัดเจน การป้องกันการพังทลายของดินริมฝั่งแม่น้ำ และที่สำคัญคือทำให้ความรู้ด้วยการอบรมแก่ประชาชนเจ้าหน้าที่ของรัฐทุกระดับให้มีความรู้และเข้าใจถึงประโยชน์ คุณค่าของทรัพยากรป่าไม้และหันมาให้ความร่วมมือกันอย่างจริงจัง

๒.๑.๕ แนวคิดทางพระพุทธศาสนากับทรัพยากรธรรมชาติ

ในแง่ของพระพุทธศาสนา mong ธรรมชาติหลายมุม ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตของคนในสังคมซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ท่านได้แสดงทัศนะไว้ว่า พระพุทธศาสนา mong ธรรมชาติว่าโดยสาระสำคัญแล้วมีอยู่ ๓ ประการ คือ^{๑๕}

(๑) มองเห็นธรรมชาติเป็นเรื่องรื่นรมย์ น่าชื่นชมความงามและมีความสุขกับธรรมชาติ

(๒) เห็นพืชพันธุ์มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในธรรมชาติ เป็นเพื่อนร่วมกฎของธรรมชาติอันเดียวกันกับตน จะต้องมีเมตตาไมตรีต่อกัน

(๓) มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อม ที่มีคุณค่าเกื้อกูล ต่อการพัฒนาของมนุษย์ท่าทีเหล่านี้จะทำให้พฤติกรรมต่อธรรมชาติแวดล้อม พลิกเปลี่ยนจากความเป็นปฏิปักษ์ที่จะพิชิต ข่มเหง รังแก เอาเปรียบธรรมชาติ มาสู่ความเป็นมิตร ความเกื้อกูล และอยู่ร่วมกันด้วยดี นอกจากนี้ท่านยังได้กล่าวเสริมถึงการ mong ธรรมชาติของพระพุทธศาสนาว่า หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาได้เน้นถึงการพึ่งพาอาศัยกัน สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งคือ ความรู้สึกที่ดีงามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ มนุษย์ต่อพืช และมนุษย์ต่อสัตว์ทั้งหลาย ความรู้สึกที่ดีงามอย่างหนึ่งได้แก่คุณธรรมที่เรียกว่า “ความกตัญญู” ซึ่งความกตัญญูนี้ไม่ใช่มีแต่เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น หากแต่ท่านให้มีแม้ต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย มีพุทธศาสนสุภาษิตบทหนึ่งในพระไตรปิฎก ที่สอนให้รู้คุณพืช สรรูปใจความได้ว่า “บุคคลพึงนั่งหรือนอนที่ร่มแห่งต้นไม้ใด ไม่พึงหักรานกิ่งของต้นไม้ นั้นเพราะคนผู้ประทุษร้ายมิตรชื่อว่า เป็นคนเลวทราม”^{๑๖}

จะเห็นได้ว่าแนวคิดทางพระพุทธศาสนาสอนให้ mong ธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่งดงาม น่ารื่นรมย์ เป็นปัจจัยหนึ่งของความสุข จึงทำให้ชาวพุทธมีความสุขอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ หรือทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีความสุข เพราะธรรมชาติเป็นส่วนประกอบหรือปัจจัยในการฝึกฝนพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ หมายความว่าพระพุทธศาสนาเอาธรรมชาติแวดล้อมมาใช้เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งในการศึกษา กล่าวคือการพัฒนาคนให้มีจิตวิญญาณเจริญงอกงาม เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่สด ปราศจากเสียงอีกที่รบกวนและกิจกรรมที่วุ่นวาย ท่านเรียกว่า กายวิเวกคือความสงบทางด้านกาย โดยเฉพาะเมื่อไปอยู่ในป่า มีร่มไม้ ต้นไม้ที่ให้ความสงบ ก็จะช่วยชักนำในจิตใจให้โน้มไปสงบ เมื่อจิตใจรู้สึกมีความสุข มีความเอิบอิ่ม มีความสดชื่นโน้มโน้มไปในทางที่ดี ก็จะทำให้เกิดจิตวิเวก คือความสงบทางจิตตามมา เมื่อจิตสงบสงัดไม่มีอารมณ์วุ่นวายใจเข้ามารบกวนสมาธิก็อยู่ในสภาพที่พร้อมที่จะฝึกฝนพัฒนา ยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก คือการเอาจิตที่ดีพร้อมนั้นไปใช้งาน ในการพินิจ

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๙๑.

^{๑๖} ชู.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐/๑๘๕

พิจารณาให้เกิดปัญญาเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย จึงทำให้จิตใจเป็นอิสระที่เรียกว่าเป็น อุปวิเวก คือทำให้เกิดความสงบจากกิเลสต่อไปในที่สุด^{๑๗}

นอกจากนี้ โดยรวมแล้วพุทธศาสนามีแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ที่สำคัญก็คือแนวคิดที่เกี่ยวกับนิเวศ พระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้คุณค่าของธรรมชาติมากที่สุด พระองค์ตรัสรู้ธรรมด้วยทรงหยั่งรู้ถึงความเจริญและความเสื่อมแห่งโลกมนุษย์ พระองค์ทรงทราบถึงการเป็นอยู่ของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายว่าขึ้นอยู่กับธรรมชาติคือระบบสิ่งแวดล้อม หากระบบนิเวศที่เป็นที่อยู่สูญเสียไปเมื่อไรชีวิตของมนุษย์และสัตว์ก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้เช่นกัน ธรรมชาติจะอยู่ได้โดยไม่มีมนุษย์ แต่มนุษย์จะอยู่ไม่ได้หากปราศจากธรรมชาติ นิเวศวิทยา เป็นศาสตร์ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม เพราะว่ามีชีวิตไม่สามารถอยู่ได้โดยลำพัง แต่จะต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทั้งทางด้านฟิสิกส์และเคมี บทบาทและการเกี่ยวข้องกันของสิ่งมีชีวิตต่อสิ่งแวดล้อมนี้ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่เป็นระบบนิเวศขึ้น สำหรับระบบนิเวศของมนุษย์แบ่งเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ ระบบนิเวศตามธรรมชาติ ระบบนิเวศที่มนุษย์เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง ระบบนิเวศใช้ทำประโยชน์ และระบบนิเวศซึ่งมนุษย์ได้อาศัย^{๑๘}

ดังนั้น เมื่อพระพุทธศาสนามีทัศนะว่าสรรพสิ่งมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่อาศัยซึ่งกันและกัน ตามที่ปรากฏในหลักปฏิจกสมุปบาท เป็นการชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล กระบวนการเกิดขึ้นว่ามีบทบาทสำคัญอย่างไรต่อธรรมชาติ กระบวนการทางธรรมชาตินั้นไม่มีอะไรที่ขัดหรือแย้งกัน จึงถือว่าเป็นจุดที่สำคัญกับสภาพที่เป็นจริง เราสามารถควบคุมสภาพการณ์ทางธรรมชาติได้ โดยการสร้างสภาพแห่งเหตุที่เหมาะสมกับสภาพการณ์แห่งผล โดยหลีกเลี่ยงการกระทำอันจะนำไปสู่ผลเสียอย่างไรก็ตามชาวพุทธมีทัศนะต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยประสบการณ์ของตนเองบนพื้นฐานของหลักคำสอน คือจากการศึกษาพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าและของพระสาวกในสมัยพุทธกาลที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรและพระวินัย ตลอดจนทั้งจากทัศนะพุทธปราชญ์โบราณที่ได้อธิบายขยายความต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

๒.๑.๖ พุทธทัศน์ที่มีต่อการอนุรักษ์ป่าไม้

จากการศึกษาถึงพระจริยาวัตรของพระองค์จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่กับธรรมชาติในป่า นับตั้งแต่ประสูติจนถึงปรินิพพาน เมื่อศึกษาจากพุทธประวัติโดยละเอียดก็ จะเห็นถึงความสัมพันธ์ที่พระองค์ทรงจริยาวัตรเป็นไปเพื่อการแสวงหาโมกขธรรมในป่าอันเต็มไปด้วยความสงบ พระพุทธเจ้าทรงประสูติและปรินิพพาน ใต้ต้นสาละ ตรัสรู้ที่ใต้ต้นโพธิ์ แสดงปฐมเทศนา ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันร่มรื่นเต็มไปด้วยป่าไม้นานาชนิด แม้ในยามปกติในชนมชีพของพระองค์ พระพุทธเจ้าก็ทรงเสด็จจาริกไปในท้องถิ่นตามหัวเมืองต่างๆ อยู่ตลอดเวลา ในการจาริกของพระองค์ นั้นต้องผ่านราวป่าเป็นประจำและทรงปลื้มพระองค์ไปประทับอยู่ในป่าเป็นระยะๆ ชื่อป่าต่างๆจึงปรากฏในพุทธประวัติเป็นจำนวนมาก เช่นป่ามหาวัน ป่าอัญชนวัน ป่าอัมพพาลวัน ป่ารักขิตวัน เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าชื่อวัดต่างๆก็จะลงท้ายด้วย “วัน” ซึ่งแปลว่าป่า แทบทั้งสิ้น เช่น วัดเชตะวันวัดเวฬุ

^{๑๗} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), คนไทยกับป่า, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลบอลคิมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑ - ๒๖.

^{๑๘} มั่น เสือสูงเนิน, พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา, (ฉะเชิงเทรา : บริษัท เดอะโมเดิร์น ชิสเต็ม ออฟ เซท จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑ - ๒ และ ๖ - ๗.

วัน วัดป่าวาริกัมพวัน วัดอัมพวัน เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าวัดเหล่านั้นเป็นป่าทั้งสิ้นจึงถือว่า ป่ามีส่วนสำคัญในชีวิตของพระพุทธเจ้า และประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนา^{๑๙}

ในป่าสาละสีสุตร พระพุทธเจ้าได้ทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อครั้งพระองค์ทรงแสวงหาสถานที่อันสงบสำหรับบำเพ็ญเพียรเพื่อโพธิญาณ ได้ปรารถนาถึงธรรมชาติไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแสวงหาอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอรุเวลาเสนาณิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำนน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เราจึงคิดว่า “ภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์นี้มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำนน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร” เราจึงนั่ง ณ ที่นั้น ด้วยคิดว่า ที่นี้เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

๒.๑.๗ หลักธรรมที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้

นอกจากพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าที่ทรงเกี่ยวข้องกับธรรมชาติป่าไม้โดยตรงแล้ว หลักธรรมคำสอนของพระองค์ที่ตรัสสั่งสอนแก่พระสาวกและพุทธบริษัท ไม่ว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของพระธรรม พระวินัย ตลอดจนวิธีปฏิบัติและสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระสาวกทั้งหลาย ก็ยังมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติคือป่าไม้ ดังปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

ในสามัญญผลสูตร พระพุทธองค์ ได้ตอบปัญหาของพระเจ้าอาชาตศัตรูเวเทหิบุตร ที่เข้าเฝ้าทูลถามปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งสถานที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ ผู้ที่มีสติสัมปชัญญะถือสันโดษจะเข้าไปอาศัย เพราะเป็นที่สงบ ดังข้อความในตอนหนึ่งว่า “ภิกษุนี้ประกอบด้วยอริยศีลชั้น อริยอินทริยชั้น อริยสติสัมปชัญญะและอริยสันโดษ อย่างนี้แล้ว พักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงบคือป่า โคนไม้ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง ลอมฟาง เธอกลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันอาหารเสร็จแล้ว นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรงดำรงสติเฉพาหน้า”^{๒๐}

พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญต่อธรรมชาติคือป่าไม้ ทรงแสดงให้เห็นชัดในลักษณะของการนำธรรมชาติมาเป็นสื่อในการธรรมภิกษุทั้งหลาย ดังที่ปรากฏในสี่สพาวนสูตร ว่า

“พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สีสพาวน ในกรุงโกสัมพี ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเข้าใจความชื่อนั้นว่าอย่างไร ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่เราหยิบขึ้นมา กับใบที่อยู่บนต้นอย่างไหนจะมากกว่ากัน” ลำดับนั้นภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ใบที่อยู่บนต้นไม้นั้นแลมากกว่า ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบ ที่พระองค์ทรงหยิบขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เราารู้แล้ว แต่มิได้บอกเธอทั้งหลายก็มีมากเหมือนกัน เพราะเหตุไรเราจึงมิได้บอก” พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้นั้น มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลโดยพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ทรงเกี่ยวข้องกับป่ามาตลอด ตั้งแต่การประสูติ ตรัสรู้ ปรีณิพพานแม้กระทั่งวัดแห่งแรกที่ตั้งก็ให้เป็นวัดป่าคือวัดเวฬุวนาราม ปัจจุบันพระสงฆ์ได้มีการประยุกต์พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาบางอย่างเพื่อการอนุรักษ์และป้องกันการตัดไม้ทำลายป่า เช่น ๑) พิธีสะเดาะเคราะห์

^{๑๙} มั่น เสือสูงเนิน, พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา, หน้า ๓๓.

^{๒๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๖/๗๓.

ด้วยการปลูกต้นไม้ เป็นการถ่ายเคราะห์กรรมไปกับสิ่งมีชีวิต หรือเพื่อให้เป็นชีวิตใหม่กับต้นไม้ที่นำมาปลูก สิ่งที่ได้คือจำนวนต้นไม้เพิ่มขึ้น ความเขียวขจี การมีโอโซนที่ดีมี อากาศบริสุทธิ์ ๒) พิธีบวชต้นไม้ พระสงฆ์จะเป็นผู้นำพาชาวบ้านทำโดยการนำผ้าจีวรมาพันรอบเฉพาะต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่หรือหากมีหลายผืนก็จะพันทุกต้นในบริเวณนั้น พร้อมกับปาวสัคเคเทวดา ให้มาปกป้องรักษาและคำสาปแช่งไว้ หากมีใครมาล้วงเกินตัดหรือทำลาย ๓) การทอดผ้าป่าต้นไม้ เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่จะได้พันธุ์ไม้เพิ่มขึ้น โดยพระสงฆ์จะประกาศให้ชาวบ้านนำกล้าไม้มารวมกันที่วัด ครั้วเรือนละ ๑-๓ ต้น จากนั้นก็ประกอบพิธีไหว้พระ รัชสีล ว่าคำถวายผ้าป่าต้นไม้ พระสงฆ์ก็จะให้พร จากนั้นก็นำต้นไม้กล้าที่ยังเล็กไปบริบาลก่อน ส่วนต้นไม้ใหญ่ก็จะมอบให้แต่ละคุ้มนำไปปลูก ตามหัวไร่ปลายนา ส่วนใหญ่จะทำช่วงก่อนเข้าพรรษา และจะมีการติดตามหลังออกพรรษา พระสงฆ์ก็จะออกไปเยี่ยมชาวบ้าน ๔) พิธีการทำบุญด้วยการปลูกต้นไม้ เป็นพิธีเหมือนการทำบุญบ้านทั่วไป แต่จะกำหนดให้ชาวบ้านนำข้าวหม้อแกงหม้อมาร่วมกัน จากนั้นก็นัดชาวบ้านมาร่วมกันปลูกตามหลุมที่ขุดไว้แล้ว

วัดในพระพุทธศาสนาล้วนแต่มีความสัมพันธ์เกี่ยวกับป่าไม้เป็นอย่างมาก เนื่องจากวัดที่อยู่ในเมืองชุมชนหรือชนบทที่ห่างไกล ส่วนมากจะมีต้นไม้ใหญ่ร่มรื่น เหมาะแก่การพักผ่อนหย่อนใจ ปฏิบัติธรรมตามหลักทางพระพุทธศาสนาซึ่งก็ตรงตามหลักอรรถุรงค์ที่มีบทบัญญัติให้อยู่โคนต้นไม้เป็นวัตรในการประพฤติปฏิบัติธรรมชำระกิเลสภายในใจ พระสงฆ์กับป่าไม้จึงถือว่าเป็นสิ่งคู่กันไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ตามคติความเชื่อที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมา

พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญยิ่งในการรักษาป่าไม้ ให้อยู่ทั้งนอกวัดและในวัด โดยการนำพาชาวบ้านในการรักษา และในวัดก็นำพาพระเณรปลูก รักษาจนเติบโต จนวัดเป็นที่ร่มรื่น แม้ในช่วงหนึ่งผู้บริหารประเทศได้ขึ้นเครื่องและมองเห็นความเขียวขจีเป็นกลุ่ม ๆ ภายหลังทราบวาทะที่เขียวขจีนั้นคือวัด พระสงฆ์โดยเฉพาะเจ้าอาวาส ที่สำคัญประการหนึ่งคือการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นลำน้ำ ป่าไม้ หรือวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม ถึงแม้จะเป็นบทบาทรองแต่ก็ส่งผลกระทบต่อสังคมโดยรวม พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงเป็นนักอนุรักษ์ ป่าไม้ จะสอนธรรมข้อใดก็จะยกป่าเป็นบทเปรียบเทียบ เช่นสอนเรื่องกิเลสเทียบกับป่าไม้ ทรงสอนให้ภิกษุตัดต้นไม้คือกิเลส แต่อย่าตัดต้นไม้คือป่าธรรมชาติว่า “ภิกษุทั้งหลายจงตัดป่าแต่อย่าตัดต้นไม้เพราะภัยย่อมเกิดจากป่า เธอทั้งหลายครั้นตัดป่าและหมู่ไม้ในป่าจะเป็นผู้ไม่มีป่าอยู่เถิด”

ดังนั้น หลักธรรมที่สำคัญในการที่พระสงฆ์นำมาใช้เพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้นั้น คือ ๕ หลัก ความเชื่อเรื่องกรรม ความกตัญญูกตเวทิตะ ส่วนพระสงฆ์นั้นการถืออรรถุรงค์วัตร และการรักษาวินัยตามหลักทางพระพุทธศาสนา ก็ถือว่าได้ปฏิบัติเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมกับการอบรมแนะนำ สั่งสอนพุทธศาสนิกชนได้อีก

“เพราะสิ่งนั้นไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้น แห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน และเหตุนี้เราจึงมิได้บอก...”^{๒๑}

ในคาถาธรรมบท พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายด้วยการยกเรื่องของกิเลสเปรียบเทียบต้นไม้ในป่าแล้วทรงสอนให้ภิกษุตัดต้นไม้คือกิเลส แต่อย่าตัดต้นไม้คือป่าธรรมชาติว่า

^{๒๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตัดป่า แต่อย่าตัดต้นไม้ เพราะภัย ย่อมเกิดจากป่า เธอทั้งหลายครั้นตัดป่าและหมู่ไม้ในป่า จงเป็นผู้ไม่มีป่าอยู่เถิด”^{๒๒}

และพระพุทธองค์ได้ตรัสเปรียบเทียบพืชคามและภุตคาม กับศีลและมรรคมีองค์ ๘ ที่ภิกษุควรแก่การปฏิบัติให้สมบูรณ์ดังข้อความในพืชมุตตราว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พืชคาม และภุตคามทั้งหมด ล้วนอาศัยแผ่นดินดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงเจริญงอกงามเติบโตได้ ฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เมื่ออาศัยศีลดำรงอยู่ในศีล เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากย่อมถึงความเจริญงอกงามไปพลุลยในธรรมทั้งหลาย...”^{๒๓}

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนานั้นมีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติมาโดยตลอด หลักของไตรลักษณ์ก็คือหลักของธรรมชาตินั่นเอง

๒.๑.๘ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน

วัฒนธรรมชุมชนคือรากฐานของวัฒนธรรมแห่งชาติ เพราะประชาชนชาวไทยทุกภาคได้ถือว่า ความเป็นพี่น้อง ครอบคลุมและความเป็นชุมชนเป็นคุณค่าที่สำคัญอย่างมาก เป็นปัจจัยที่เกื้อกูลการดำรงอยู่ทางเศรษฐกิจของประชาชน เป็นลักษณะที่แสดงความเป็นอิสระของสมาชิกขณะเดียวกันก็มีน้ำใจเป็นจิตวิญญาณของชาวไทย การพัฒนาที่มาจากใจของประชาชนชาวไทยจึงควรเน้นแนวทางที่ให้ ความสำคัญเต็มที่กับความเป็นชุมชน วัฒนธรรม ทำให้เรารู้จักตัวเองภาคภูมิใจในตัวเอง มีศักดิ์ศรี มีความงาม มีระบบคุณค่ามีจิตวิญญาณ รู้จักครอบครัวของเรา หมู่บ้าน ท้องถิ่นและที่สำคัญ คือ ประเทศชาติของเราทุก ๆ คน แนวคิดสำคัญ กล่าวได้ดังนี้

๑. วัฒนธรรมชุมชนกับการอนุรักษ์ป่า

กาญจนา แก้วเทพ^{๒๔} ให้แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อมโยงของวัฒนธรรมในแต่ละด้านว่าเป็นวิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้สั่งสมมารวมทั้งความคิดต่าง ๆ ที่คนได้กระทำ สร้าง ถ่ายทอด สละสลวยและรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติ ความเชื่อ ตลอดจนวัตถุสิ่งของอันเกิดจากการคิดและการกระทำของมนุษย์ตั้งนั้น วัฒนธรรม คือ ความรู้และการปฏิบัติของมนุษย์เอง โดยจะต้องมีระบบคุณธรรมและจริยธรรมเป็นตัวกำกับตัวความรู้และการกระทำของมนุษย์ในแต่ละสังคม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสงบสุขในการดำรงชีวิต

ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพรพิไล เลิศวิชา^{๒๕} ได้ศึกษาถึงวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันของหมู่บ้านล้านนา ที่มีผลมาจากการพัฒนาอย่างค่อนข้างอิสระจากอำนาจรัฐ ซึ่งนับเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถสร้างสังคมขึ้นมาตามแนวความคิด ความเชื่อของตน วิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตแบบสังคมชาวนา ที่ต้องอาศัยพึ่งพาธรรมชาติและเพื่อนบ้านร่วมชุมชน รวมทั้งชุมชนหมู่บ้านใกล้เคียง ดังนั้นอุดมการณ์ของสังคมหมู่บ้านจึงนิยมความเรียบง่าย ใฝ่สันติ

^{๒๒} ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๑๒๐.

^{๒๓} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๕๐/๘๐.

^{๒๔} กาญจนา แก้วเทพ, การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน, (กรุงเทพฯ: สภาคทอลิกแห่งประเทศไทย เพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔.

^{๒๕} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, พรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย, (กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน, ๒๕๓๗), หน้า ๔๗.

ช่วยเหลือแบ่งปัน ไม่เอารัดเอาเปรียบ เนื่องจากอุดมการณ์นี้ชาวบ้านสร้างขึ้นเองพวกเขาจึงมีศักยภาพสูงในการสืบทอดและในการปรับปรุงแบบให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก แต่คงสาระอุดมการณ์ไว้

บุญเทียน ทองประสาน^{๒๖} ได้กล่าวว่า ในระบบการทางวัฒนธรรมนั้นเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางสังคม ชุมชนก็จะมีการปรับ หรือสร้างใหม่ทางอุดมการณ์อยู่เสมอ ซึ่งการปรับหรือสร้างใหม่นี้ อาจออกมาในรูปแบบของการปรับทั้งหมดหรือปรับเพียงบางส่วนที่ต่อต้านหรือปฏิเสธและรับแต่รูปแบบแต่ไม่รับเนื้อหา

๒. การเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นวิถีการดำเนินชีวิตที่กลุ่มคนในสังคมต่าง ๆ ยึดถือและยอมรับเป็นแนวปฏิบัติ วัฒนธรรมเป็นผลมาจากกระบวนการทางสังคมที่ทำให้เกิดแบบแผนของความสัมพันธ์ภายในกลุ่มประชากร ระหว่างกลุ่มประชากรกับกลุ่มประชากรและระหว่างประชากรกับสิ่งแวดล้อมที่เขาอาศัยอยู่ วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติและสามารถตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตภายใต้ข้อจำกัดของธรรมชาติได้ วัฒนธรรมเป็นผลผลิตของมนุษย์ที่สร้างขึ้นถ่ายทอด สละและรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง วัฒนธรรมอาจปรากฏในรูปของความรู้ ความเชื่อ การปฏิบัติ ระบบคุณธรรม จริยธรรม ตลอดจนวัตถุสิ่งของและสัญลักษณ์อันเกิดจากการคิดและการประดิษฐ์ของมนุษย์

ฉลาดชาย รมิตานนท์^{๒๗} ได้กล่าวถึงองค์ความรู้ของชุมชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า คือ วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น นั่นคือ ระบบคิด ซึ่งเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ ๓ ทาง คือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวมีอิทธิพลซึ่งกันและกันและยังเป็นตัวกำหนดแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ด้วยกัน ได้แก่ วิถีชีวิตด้านเศรษฐกิจการใช้ทรัพยากร การเมือง การปกครอง การบริหารและกฎหมาย ศาสนาและความเชื่อ เป็นต้น องค์ความรู้ของคนในชุมชนเกิดจากการหล่อหลอมรวมสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติรอบ ๆ ตัวคน เข้าเป็นหนึ่งเดียวกันแล้วพัฒนากลับกรองออกมาเป็นแนวคิดและอุดมการณ์ของสังคม เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติและการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เพื่อให้เกิดความสมดุล โดยมุ่งนำความรู้ที่สั่งสมมาใช้ในการแก้ปัญหา เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตไปตามครรลองได้อย่างสงบสุข โดยเสนอไว้ ๓ ประการ คือ

๑. ระบบการผลิตหรือระบบการทำมาหากิน
๒. ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ประกอบไปด้วย ครอบครัว เครือญาติและชุมชน
๓. ระบบความเชื่อ เช่น ศาสนา และพิธีกรรม

การให้ความสำคัญกับระบบคุณค่าดั้งเดิม เช่น การเคารพผู้อาวุโส การทำบุญ หรือความเชื่อ

ในการทำความดี ฯลฯ ดังปรากฏให้เห็นในหลายชุมชน ปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นผลมาจากสมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันสร้างขึ้นมา มีการดำรงอยู่อย่างสอดคล้องและรับใช้ชุมชนอย่างต่อเนื่อง

^{๒๖} บุญเทียน ทองประสาน, แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในงานพัฒนา, (กรุงเทพฯ: สภาคาทอโลกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๑), หน้า ๗๔.

^{๒๗} ฉลาดชาย รมิตานนท์, ป่าชุมชน, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๒๔.

นอกจากจะมีส่วนที่ชุมชนสร้างขึ้นมาแล้ว ยังมีส่วนที่สร้างจากอำนาจรัฐเพื่อครอบงำ ซึ่งส่วนนี้จากสังคมในอดีต จะเห็นว่าชุมชนดั้งเดิมมีความพยายามที่จะต่อต้าน จึงทำให้ส่วนที่เกิดจากการปรับตัวหรือการผลิตความคิดอุดมการณ์ขึ้นมา เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่เข้ามากระทบกับชุมชนของตนเอง

๒.๑.๙ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หมายถึง องค์ความรู้ ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนของคนในท้องถิ่นที่ได้จากการสั่งสมประสบการณ์และการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนานหรือช่วงระยะเวลาหนึ่ง มีการคิดค้นและพัฒนาอย่างต่อเนื่องแล้วถ่ายทอดสืบต่อกันมาสำหรับใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาปรับตัวและดำรงชีวิตให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรมอย่างเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและในตัวผู้รู้เอง จึงควรมีการสืบค้น รวบรวม ศึกษา ถ่ายทอด พัฒนาและนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง

ภูมิปัญญาอาจแสดงออกมาทั้งในรูปแบบที่เป็นนามธรรม เช่น โลกทัศน์ ความคิด ความเชื่อ หรือปรัชญาในการดำเนินชีวิตและในเชิงรูปธรรม เช่น เทคโนโลยีการทำมาหากิน การเกษตร ศิลปะหัตถกรรมหรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ

ก. ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญและมีคุณค่ายิ่งต่อการดำเนินชีวิตเพื่อความอยู่รอดของบุคคลในท้องถิ่นและความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ นักวิชาการหลายท่านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

วิชัย ตันศิริ^{๒๘} กล่าวว่า มนุษย์จัดระบบการเรียนรู้ของสมาชิกในสังคมด้วยสติปัญญาอันล้ำเลิศของมนุษย์ สังคมในยุคต่าง ๆ ได้สร้างขนบธรรมเนียม ประเพณี แนวประเพณีปฏิบัติ วิถีชีวิต และทักษะของการหาเลี้ยงชีพตลอดจนความเชื่อถือทางศาสนา เพื่อสั่งสอนเยาวชนเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของแต่ละสังคม กระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมสมัยก่อนจึงแทรกซึมอยู่กับวิถีชีวิตประจำวันและสอดแทรกในพิธีการต่าง ๆ เช่น พิธีการโกนจุก พิธีการสมรส พิธีการบรรพชา พิธีสงกรานต์ พิธีกรรมทางศาสนาและพิธีงานศพเป็นแนวประเพณีปฏิบัติที่ผู้ใหญ่ จงใจสั่งสอนผู้น้อยและเป็นพลังจิตที่หลอมรวมผู้คนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

สำเนียง สร้อยนาคพงษ์^{๒๙} กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาแต่อดีตและเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เกิดความสงบสุข ทั้งในส่วนที่เป็นชุมชนหมู่บ้านและในส่วนที่เป็นตัวปัจเจกชนของชาวบ้านเอง การฟื้นฟูศักยภาพของชุมชนเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชนนั้นมิได้จำกัดขอบเขตไว้เฉพาะการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ หากแต่ครอบคลุมถึงมิติ

^{๒๘} วิชัย ตันศิริ, เครือข่ายการเรียนรู้กับการศึกษาตลอดชีวิต, (กรุงเทพฯ: วารสารการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๓๖), หน้า ๕.

^{๒๙} สำเนียง สร้อยนาคพงษ์, การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการส่งเสริมการเรียนการสอนในโรงเรียน, (กรุงเทพฯ: สารพัฒนาหลักสูตร, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕ - ๒๖.

แห่งการพึ่งตนเองทางด้านวัฒนธรรม ประเพณีและสติปัญญาหรือภูมิปัญญาของชุมชน การจัดกิจกรรมต้องควบคู่กันไปเพื่อให้มีศูนย์กลาง การเสริมสร้างภูมิปัญญาของชุมชนให้เป็นภูมิด้านทานต่อกระแสแห่งการครอบงำที่เข้ามาทำลายล้างระบบการพึ่งตนเองของชุมชนจากสังคมภายนอก

อเนก นาคะบุตร^{๓๐} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญต่อการพัฒนาท้องถิ่นที่อาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบมีลักษณะ ดังนี้

๑. มีความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เอื้ออำนวยชี้นำและเป็นทางเลือกที่เหมาะสมต่อสภาวะท้องถิ่นและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่เข้ามากระทบ

๒. ความรู้ ภูมิปัญญาและระบบคุณค่าต่าง ๆ ได้รับการประยุกต์และสืบสานอย่างต่อเนื่องโดยสมาชิกของชุมชน ด้วยกระบวนการเรียนรู้หลายรูปลักษณะ ผ่านประเพณี พิธีกรรม ตัวบุคคล และการปฏิบัติซ้ำมีการเลือกสรรและผสมผสานกับความรู้ที่เข้ามาจากภายนอก

๓. ผู้นำ ปัญญาชนชาวบ้าน นักเทคนิคพื้นบ้าน เครือข่ายของกลุ่มบุคคลและองค์กรชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาการพิทักษ์ปกป้องชุมชนและขยายแนวร่วมในการพัฒนาชุมชน ทศนิยม ทองไชย^{๓๑} ได้กล่าวถึง ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาแต่อดีต

๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ แวดล้อมและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะถ่ายทอดโดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณีวิถีชีวิตของการทำมาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ ทำให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ

๔. ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้เกิดความสงบสุขทั้งในชุมชน หมู่บ้านหรือในส่วนตัวของชาวบ้านเอง

๕. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้คนในชุมชนพึ่งตนเองได้ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ประเพณีหรือภูมิปัญญาของชุมชน ในการลดการพึ่งพาตนเองจากสังคมภายนอก

๖. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนของตนแล้วจะทำให้คนในชุมชนนั้น ๆ ทราบถึงความต้องการของตนเอง จะเป็นการทำให้บุคคลเหล่านั้นเข้าใจตนเองและเป็นการปลูกสำนึกในการรับรู้ในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น

๗. นโยบายการศึกษา หลักสูตรได้เปิดโอกาสให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำหลักสูตรในการพัฒนาหลักสูตร โดยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาส่งเสริมการเรียนการสอนและพัฒนาเนื้อหาสาระ กระบวนการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้ครอบคลุมความรู้เป็นวิทยาการสมัยใหม่

^{๓๐} อเนก นาคะบุตร, ข่าวสารข้อมูลกับความยั่งยืนของการพัฒนา: ในคนกับดิน น้ำ ป่า จุดเปลี่ยนแห่งความคิด, (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๖), หน้า ๘๒ - ๘๓.

^{๓๑} ทศนิยม ทองไชย, “สภาพและแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้จัดการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา กรมสามัญศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๒).

๘. ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาและนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างภาคทฤษฎี ด้วยการนำเอาวัฒนธรรมและเทคโนโลยีเข้ามาใช้เป็นการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้สมัยใหม่

๙. ในสภาวะปัจจุบันโลกเข้าสู่ยุคเทคโนโลยีแห่งข่าวสาร ผู้มีหน้าที่จัดการศึกษาจะต้องมีความสามารถที่จะกล้าเผชิญกับสิ่งต่าง ๆ ที่จะทำให้ผู้เรียนได้รับการบริการทางการศึกษาอย่างสมบูรณ์สามารถทำงานกับเทคโนโลยีได้บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะอดีตที่ผ่านมามุ่งให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจที่เน้นด้านปริมาณของผลผลิตเพียงอย่างเดียว จนลืมไปว่าผู้ที่อยู่เบื้องหลังแห่งความสำเร็จคือ ภูมิปัญญาของคนในสังคมหรือท้องถิ่นนั่นเอง

ม.ร.ว. รุจยา อาภากร^{๓๖} ได้กล่าวถึง วัตถุประสงค์และความจำเป็นในการจัดทำสารสนเทศท้องถิ่นในการสัมมนาเรื่องแนวทางการดำเนินงานสร้างฐานข้อมูลท้องถิ่นว่าควรมีหลักสำคัญ ๕ ประการ ดังนี้

๑. เพื่อรองรับการศึกษาเกี่ยวกับท้องถิ่นในเชิงบูรณาการ คือ สิ่งที่เรียกว่า Area Study หรือ Local Study/ Regional Study ซึ่งการศึกษาเกี่ยวกับท้องถิ่นนี้จะมีมิติทางภูมิศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น การศึกษาในระดับภูมิภาค เช่น เอเชียศึกษา ซึ่งคลุมพื้นที่หลายประเทศ เอเชียใต้ศึกษา เรื่องราวของประเทศอินเดีย ศรีลังกา เป็นต้น หากศึกษาแคบเข้ามาก็เป็น Area Study หรือ Local Study ที่อาจเป็นจังหวัด บางส่วนของประเทศ เช่น ล้านนาคดีศึกษา ทักษิณคดีศึกษา เป็นต้น อย่างไรก็ตามประการสำคัญ คือ การศึกษาเกี่ยวกับท้องถิ่นเป็นการโยงสาขาวิชาต่าง ๆ เข้าด้วยกันในภาพรวมมิใช่เน้นหนักเฉพาะสาขาวิชาใดวิชาหนึ่ง

๒. เพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลหรืออุดมการณ์ เช่น ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่เน้นการกระจายความเจริญสู่ชุมชน ฉะนั้นข้อมูลที่เป็นความรู้ที่กระจายความเจริญไปสู่ชุมชนหรือท้องถิ่นก็ตาม ห้องสมุดควรมีข้อมูลต่าง ๆ ดังกล่าว เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนหรือเพื่อการพัฒนาสถาบันท้องถิ่น (Local Institution) สถาบันท้องถิ่น ได้แก่ วัด โรงเรียน เป็นต้น ข้อมูลเกี่ยวกับสถาบันท้องถิ่น คืออะไร ตัวอย่างเช่น วัด เป็นจุดหนึ่งที่ต้องพัฒนาบุคลากรในวัดองค์กรพัฒนาของวัดต้องมีการพัฒนา ฉะนั้น หนังสือที่เกี่ยวกับวัด ภาระหน้าที่ของวัด กฎหมายเกี่ยวกับวัด ควรต้องจัดหาเพื่อให้บริการด้วย นอกจากนี้ เพื่อการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom หรือ Local Knowledge) ประสบการณ์ ความฉลาดที่คนในท้องถิ่นสะสมไว้และนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาหรือเพื่อการอยู่รอดในสังคม เช่น ชาวบ้านมีกลไกในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติอย่างไร มีหลักการในการอยู่ร่วมกันในครอบครัวได้อย่างไร ผู้คนในสังคมมีการถ่ายทอดความรู้กันอย่างไร ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นภูมิปัญญาทั้งสิ้น สมควรที่จะนำสิ่งเหล่านี้มาใช้หรือไม่เพราะภูมิปัญญาจากที่อื่น ๆ เข้ามาเป็นลักษณะกลาง ๆ (Standardization) ไม่ได้ดัดแปลงให้เหมาะสมกับท้องถิ่น

๓. เพื่อกระตุ้นให้ห้องสมุดและมหาวิทยาลัยมีบทบาทในการบริการวิชาการแก่ชุมชนการที่มหาวิทยาลัยใด มีข้อมูลท้องถิ่นมากเท่าใด มหาวิทยาลัยนั้นย่อมมีบทบาทต่อชุมชนมากขึ้น มหาวิทยาลัยควรจะคิดว่าบทบาทของมหาวิทยาลัยในท้องถิ่นเป็นอย่างไร ควรเป็นที่พึ่งของท้องถิ่น

^{๓๖} ม.ร.ว.รุจยา อาภากร, “แนวทางการดำเนินงานสร้างฐานข้อมูลท้องถิ่น” ใน รายงานการสัมมนา เรื่อง แนวทางการดำเนินงานสร้างฐานข้อมูลท้องถิ่น, (เชียงใหม่: สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒-๑๖.

หรือไม่ มหาวิทยาลัยต้องให้ความสำคัญเกี่ยวกับชุมชนมากขึ้น ท้องถิ่นอยากรู้จักตนเองมากขึ้นว่ามีความเป็นมาอย่างไร ความรู้เหล่านี้จะหาได้ที่ไหน ต้องหาที่มหาวิทยาลัย สำหรับชาวบ้านโลกเขาแคบเราต้องพยายามเข้าใจโลกแคบนั้นด้วย แต่ไม่ใช่เราจะแคบไปด้วย เพราะเรากว้างอยู่แล้วอีกประการหนึ่ง ความรู้กว้างอึดแล้วความอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับท้องถิ่นย่อมมีมากขึ้น ห้องสมุดต้องชวนขวยเสาะหาข้อมูลท้องถิ่นมาให้บริการแก่ชุมชน แต่แหล่งอ้างอิงแต่ละแหล่งนั้นมีโอกาสมีข้อมูลครบถ้วนสมบูรณ์ทุกสิ่งได้ ห้องสมุดอาจอ้างอิงไปยังแหล่งอื่นที่มีข้อมูลในเรื่องหนึ่งเรื่องใดที่ครบถ้วนสมบูรณ์กว่า อันเป็นการช่วยผู้ใช้ให้ได้ข้อมูลตามความต้องการ

๔. เพื่อสร้างเอกลักษณ์ทางด้านข้อมูลให้แก่มหาวิทยาลัย หากมหาวิทยาลัยทุกแห่งในโลกมีข้อมูลเหมือน ๆ กันหมด เช่นมี Chemical Abstracts แต่ไม่มีข้อมูลท้องถิ่น มหาวิทยาลัยนั้นไม่อาจเป็นที่ดึงดูดใจได้ เพราะผู้ใช้ไม่สามารถไปหาข้อมูลท้องถิ่นที่ไหนได้ มหาวิทยาลัยน่าจะสร้างข้อมูลท้องถิ่น ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นของตนเอง เช่น หากต้องการข้อมูลท้องถิ่นอีสาน มุ่งไปที่มหาวิทยาลัยสารคาม ซึ่งหากมหาวิทยาลัยมีข้อมูลที่คนอื่นไม่มีก็จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ใช้บริการ แต่สิ่งที่ตามมาคือ ความภาคภูมิใจของบุคลากรในสถาบันนั้น ๆ

๕. เพื่อให้ห้องสมุดมีบทบาทสำคัญในเครือข่ายสารสนเทศ การเป็นที่พึ่งทางด้านข้อมูลเฉพาะด้านให้แก่สถาบันหรือผู้ใช้บริการอื่น ๆ นั้น สถาบันแห่งนั้นจะยังมีค่า มีประโยชน์มีความหมายต่อผู้มาใช้บริการ รวมไปถึงการมีฐานะทัดเทียมในเครือข่ายสารสนเทศ ขณะเดียวกันก็ลดการซ้ำซ้อนในเรื่องการทำงานและทรัพยากร ผลที่ตามมาคือ เครือข่ายจะอุดมไปด้วยข้อมูลที่หลากหลาย ชาญงานนั้น ๆ จะมีค่าในโลกนี้เพราะมีข้อมูลที่เครือข่ายอื่นไม่มี เพื่อให้ผู้ใช้บริการได้ทราบว่าแหล่งสารสนเทศใดในท้องถิ่นมีการจัดเก็บและให้บริการใดบ้างแก่ประชาชน

จากที่กล่าวมาข้างต้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสารสนเทศที่มีความสำคัญสำหรับการศึกษารากเหง้าความเป็นมาของท้องถิ่นและชุมชน ตลอดจนมีคุณค่าในแง่ของสถาบันหรือแหล่งสารสนเทศที่จัดเก็บสารสนเทศเหล่านี้ไว้ และควรมีการเก็บรวบรวม วิเคราะห์ วิจัยและจำแนกออกเป็นหมวดหมู่เพื่อสร้างเป็น “องค์ความรู้” ให้ผู้คนยุคปัจจุบันได้ศึกษาและนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน อีกทั้งเพื่อถ่ายทอดให้แก่อนุชนรุ่นหลังได้เห็นคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมและจะได้ร่วมกันอนุรักษ์สืบสาน นำไปใช้และถ่ายทอดต่อไปชั่วกาลนาน

๑. ภูมิปัญญาทำให้ชาติและชุมชนผ่านพ้นวิกฤติและดำรงความเป็นชาติหรือชุมชนได้

๒. ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าและความดีงามที่จรจรโลงชีวิตและวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติและสภาวะแวดล้อมได้อย่างกลมกลืนและสมดุล

๓. ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานการประกอบอาชีพและเป็นรากฐานการพัฒนาที่เริ่มจากการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเอง การพัฒนาเพื่อการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และการพัฒนาที่เกิดจากการผสมผสานองค์ความรู้สากลบนฐานภูมิปัญญาเดิม เพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญาใหม่ที่เหมาะสมกับยุคสมัย

ดังนั้น ภูมิปัญญาจึงมีคุณค่าไม่เพียงแต่ต่อท้องถิ่นและผู้คนเท่านั้น แต่ยังมีประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อการวางแผนพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนและมั่นคงต่อไป

ข. ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่าภูมิปัญญา ตรงกับคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Wisdom ซึ่งมีความหมายว่า ความรู้ ความสามารถความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์

ส่วนคำว่า ท้องถิ่น (Local) หมายถึง ท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งโดยเฉพาะ ไม่สามารถกำหนดได้ว่ามีขนาดของพื้นที่หรือจำนวนประชากรหรือสิ่งต่าง ๆ ได้ว่าเป็นเท่าใด ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Folk Wisdom) หรือภูมิปัญญาไทย (Thai Wisdom)

มีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้แตกต่างกันดังนี้

กรมวิชาการ^{๓๓} ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ทั้งหลายของชาวบ้านในท้องถิ่นที่ใช้แก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิต โดยได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมา ยาวนาน

รัตนะ บัวสนธิ^{๓๔} ให้ทัศนะว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ กระบวนการที่คนของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลกและสิ่งแวดล้อมที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสม สืบเนื่องกันมา ปรับปนเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย โดยสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสงบสุข

เสรี พงศ์พิศ^{๓๕} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน คือทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาเป็นสติปัญญาหรือองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้าง ทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างสมสมัย

วอเรน (Warren, ๑๙๘๙ อ้างถึงใน พระครูวินัยธรประจักษ์ จกฺกธมฺโม)^{๓๖} ได้ใช้คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นและให้ความหมายว่าเป็นระบบเกษตรกรรมในท้องถิ่น ซึ่งพัฒนามาแล้วช่วงระยะเวลาหนึ่ง ด้วยรูปแบบของการเพาะปลูกที่มีพื้นฐานมาจากความรู้ด้านการเกษตรที่ได้ปฏิบัติกันมาในท้องถิ่นนั้น ระบบดังกล่าวมีความสมดุลลงตัวโดยปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและอาจได้รับอิทธิพลจากนวัตกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในตัวระบบเอง รวมทั้งรับมาจากภูมิปัญญาที่อื่น ทั้งระบบเกษตรกรรมระดับชาติ และนานาชาติ นอกจากนี้วอเรนยังใช้คำว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น แทนกันได้กับคำว่าวัฒนธรรม เพื่อหลีกเลี่ยงความหมายที่มักนิยมกันทางตะวันตก ว่าหมายถึง ระบบที่หยุดนิ่งไม่เปลี่ยนแปลง

เซน มารี และบ็อบ ทีสเดล (Zane ma Rhea & Bob Teasdale, ๒๐๐๐ อ้างถึงใน สุนันทา แชนเพชร)^{๓๗} ได้แสดงความคิดเห็นถึงความหมายของภูมิปัญญา โดยมีบริบทว่าเป็นผลที่เกิดจากคิดหรือสิ่งที่สังคมมีความเข้าใจร่วมกันว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสังเกตได้จากสังคมท้องถิ่นสามารถสรุปได้ว่าใครเป็นผู้ฉลาด

^{๓๓} กรมวิชาการ, ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา, (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๐), หน้า ๓.

^{๓๔} รัตนะ บัวสนธิ, “การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในภาคกลางตอนบน”, ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิจัยและพัฒนาหลักสูตร, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๙).

^{๓๕} เสรี พงศ์พิศ, คินสู่รากเหง้า, (กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, ๒๕๒๙), หน้า ๑๔๕.

^{๓๖} พระครูวินัยธรประจักษ์ จกฺกธมฺโม, พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๖๕.

^{๓๗} สุนันทา แชนเพชร, “การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเรื่อง แผนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอาชีพสำหรับครูประถมศึกษา จังหวัดสมุทรสงคราม”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาหลักสูตรและการนิเทศ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗).

หรือมีภูมิปัญญา ภูมิปัญญาเป็นความฉลาดของสังคมหนึ่งอาจไม่ใช่ความรู้ที่สมบูรณ์เสมอไป ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ทำให้ท้องถิ่นดำรงอยู่ได้อย่างสมดุล

เสนห์ จามริก^{๓๘} (๒๕๓๙, หน้า ๖-๗) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาไทยไม่ใช่เรื่องชาตินิยม ไม่ใช่กลับไปหาอดีต แต่หมายถึงการแสวงหามิติที่กว้างขวางโดยศึกษาประสบการณ์จากประวัติศาสตร์ด้วยกันว่า “ภูมิปัญญาไทย” นั้น ด้านหนึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องพื้นภูมิธรรมดาแล้วยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ ๆ มาใช้ประโยชน์ด้วยซึ่งเอื้ออำนวยให้เกิดทางเลือกใหม่ที่มีลักษณะสากลและมีลักษณะเฉพาะของเราเอง

ธวัช ปุณโณธก^{๓๙} (๒๕๓๑, หน้า ๔๐) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้จากประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม คือ ประสบด้วยตนเองหรือเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมต่อกันมา ภูมิปัญญาไม่ได้หมายถึงแต่ในอดีต แต่หมายถึงศักยภาพในการสานความรู้ใหม่ ๆ นั่นคือ ภูมิปัญญายุคหนึ่งสมัยหนึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาความรู้ของสังคม

เอกวิทย์ ณ ถลาง^{๔๐} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ความสามารถ ความคิด ความเชื่อ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพอยู่ในระบบนิเวศน์หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนาสืบสานกันมา

ประเวศ วะสี^{๔๑} กล่าวถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า ภูมิปัญญาไทยหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ วัฒนธรรมพื้นฐานของเรา การพัฒนาควรจะต้องอยู่บนพื้นฐานที่มั่นคงของเราเอง และหาสิ่งอื่นมาตกแต่งประดับประดาที่เหมาะสมหาใช่การพัฒนาที่ขาดลอยจากฐานเดิมของตนเอง ซึ่งจะทำให้โยกคลอน ได้ง่าย รัฐบาล และสาธารณะควรทำความเข้าใจความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่งเสริมสนับสนุนให้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการศึกษาของชาติ เพื่อความสมบูรณ์ของการศึกษา อันจักเป็นการฟื้นฟูบูรณะพลังของชาติ เพื่อความสมานฉันท์ของคนในชาติ การพัฒนาอย่างได้สมดุลและยั่งยืน และสานตีสู่ของสังคมไทย

ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี ศิลาตระกูล^{๔๒} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ประสบการณ์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการศึกษาอบรมสั่งสมและถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ หรือเป็นความรู้ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ตรงของตนเอง ซึ่งได้เรียนรู้จากการ

^{๓๘} เสนห์ จามริก, การแสวงหาภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา, (กรุงเทพฯ: วารสารชุมชนพัฒนา, ๒๕๓๙), หน้า ๖ - ๗.

^{๓๙} ธวัช ปุณโณธก, ภูมิปัญญาชาวบ้าน: ทศนของอาจารย์ปรีชา พิณทอง ในทิศทางหมู่บ้านไทย, (กรุงเทพฯ: เจริญการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๔๐.

^{๔๐} เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาชาวบ้าน ๔ ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑.

^{๔๑} ประเวศ วะสี, การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๔), หน้า ๘๖.

^{๔๒} ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และ วิศนี ศิลาตระกูล, ภูมิปัญญาชาวบ้าน เทคโนโลยีพื้นบ้านและแหล่งวิทยาการในชุมชน, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒๑.

ทำงาน จากธรรมชาติแวดล้อม สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มีความค่าเสริมสร้างความสามารถ ทำให้คนมีชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต

กฤษณา วงษาสันต์^{๔๓} กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นการเชื่อมโยงไปถึงประสบการณ์ความรู้ทางตรงของคนในท้องถิ่นที่ได้จากการสะสมประสบการณ์จากการทำงานการประกอบอาชีพและการเรียนรู้จากธรรมชาติแวดล้อมต่าง ๆ และถ้าจะพิจารณาภูมิปัญญาท้องถิ่นเฉพาะด้านที่เกี่ยวกับเทคโนโลยีแล้วนั้น หมายถึง เทคนิควิทยาพื้นบ้านได้ด้วย ว่าสามารถทำสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างไร โดยมีองค์ประกอบ ๒ ประการ คือ เครื่องมือในการทำสิ่งนั้น ๆ และกระทบกับขั้นตอนในการทำสิ่งนั้น ๆ ซึ่งสามารถแยกได้ในลักษณะความรู้ที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและความจำเป็นในท้องถิ่นหรือชุมชนในอันที่จะเป็นทางเลือกในการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ

อานันท์ กาญจนพันธุ์^{๔๔} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดเวลาและในภูมิปัญญาท้องถิ่นมีกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องจึงอาจเรียกได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น Situated Knowledge หมายความว่า เป็นความรู้ที่ขึ้นอยู่กับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ หากในสังคมต่าง ๆ ปราศจากกระบวนการเรียนรู้ ถึงแม้จะมีปัญญาก็ใช้ไม่ได้กับการพัฒนา เพราะการพัฒนา หมายถึง สถานการณ์ที่ไม่คงที่ สถานการณ์ที่ผันแปรตลอดเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ถ้าหากความรู้มิได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ก็ไม่สามารถที่จะเท่าทันการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เพราะภูมิปัญญา มีระบบความรู้ที่ผสมผสานอยู่ อันนี้เป็นลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกอย่างหนึ่ง

คณะกรรมการสำนักงานการศึกษาแห่งชาติ^{๔๕} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเรา ผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์ จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้การแก้ปัญหาการจัดการและการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเราภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและในตัวของผู้รู้เอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับ ถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ สามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึง ความรู้ ความสามารถหรือระบบของความรู้ที่เกิดจากการสังสมจากประสบการณ์ที่มีคุณค่าของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นเพื่อใช้ในการแก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิต การจัดการและการปรับตัวให้เหมาะสมแก่การเปลี่ยนแปลงของบริบทของสังคมเป็นความรู้ที่สร้างสรรค์เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป โดยได้รับการถ่ายทอดส่งสมกันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย

ค. ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

^{๔๓} กฤษณา วงษาสันต์, *วิถีไทย*, (กรุงเทพฯ: เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๔๒), หน้า ๕๓.

^{๔๔} อานันท์ กาญจนพันธุ์, *มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร*, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗๐ - ๑๗๑.

^{๔๕} คณะกรรมการสำนักงานการศึกษาแห่งชาติ, *แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา*, (กรุงเทพฯ: สำนักงานการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑ - ๑๗.

ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น พอสรุปได้ดังนี้

๑. เป็นเรื่องของการใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อและพฤติกรรม
๒. แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
๓. เป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต
๔. เป็นเรื่องของการแก้ไขปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม
๕. เป็นแกนหลักหรือกระบวนทัศน์ในการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ในเรื่องต่าง ๆ
๖. มีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง
๗. มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในพัฒนาการทางสังคมตลอดเวลา
๘. มีวัฒนธรรมเป็นฐานไม่ใช่วิทยาศาสตร์
๙. มีบูรณาการสูง
๑๐. มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
๑๑. เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

ง. ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีมากมายหลายแขนง แต่มักจะถูกมองว่าล้าหลัง คนบางกลุ่มจึงไม่ค่อยให้ความนิยมและสืบสานกันมากนัก ส่วนใหญ่แล้วภูมิปัญญาท้องถิ่นมักสืบทอดบอกกล่าวกันเป็นการภายใน เช่น สูตรทำอาหาร หรือตำรับตำราต่าง ๆ ทำให้ไม่เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไป ซึ่งได้มีผู้จำแนกประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังต่อไปนี้

อังกูล สมคะเนย์^{๔๖} ได้นำผลสรุปจากการสัมมนาเรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่นมิติจรัสแสงต่อการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษา” ของนิสิตภาควิชาบริหารการศึกษา สาขานิติศึกษาศึกษาและพัฒนาหลักสูตร รุ่นที่ ๒๘ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้จัดกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น ๔ กลุ่ม สรุปได้ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ เป็นเรื่องเกี่ยวกับคติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์แห่งความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา สภาพของภูมิปัญญาในกลุ่มนี้ ได้แก่ แนวความคิด ความเชื่อต่าง ๆ ที่ปฏิบัติและยึดถือสืบทอดกันมา เพื่อดำเนินชีวิตสงบสุขในแต่ละท้องถิ่น เช่น

๑. ความเชื่อแบบพุทธ ได้แก่ พิธีสวดมนต์ไหว้พระ พิธีฟังเทศน์ในวันสำคัญทางศาสนาพิธีเข้าวัดจาศีล การอบรมจริยธรรมและศีลธรรม

๒. ความเชื่อแบบพราหมณ์ ได้แก่ พิธีสู่ขวัญต่าง ๆ

๓. ความเชื่อแบบผี ได้แก่ พระภูมิเจ้าที่ พระภูมินา พิธีเลี้ยงต่อนปู่ตา พิธีบูชาแม่เหล็กดีหลักเมืองและการบวงสรวงต่าง ๆ

๔. ความเชื่อแบบบุคคล ได้แก่ การเคารพบรรพบุรุษ ผู้อาวุโส พระสงฆ์และผู้นำทางศาสนาต่าง ๆ

^{๔๖} อังกูล สมคะเนย์, “สภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาพัฒนาหลักสูตรในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕).

กลุ่มที่ ๒ เป็นเรื่องของศิลปะ วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี สภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นในกลุ่มนี้ ได้แก่

๑. ศิลปะการเล่นพื้นบ้าน ได้แก่ หมอลำกลอน หมอลำกลอนประยุกต์ (หมอลำซิ่ง) หมอลำหมู่และการรำเซิ้งต่าง ๆ

๒. ศิลปะดนตรีพื้นบ้าน ได้แก่ การเป่าแคน การตีตีพิณ วงกลอนยาว

๓. งานแกะสลัก งานหล่อ ได้แก่ แกะสลักบานประตู หน้าต่าง โปสธ์ และแกะสลักต้นเทียน การหล่อโบระกา ช่อฟ้า คันทวย บัวหัวเสาของศาลา และโปสธ์

๔. ศิลปะดนตรีไทย ได้แก่ ซลู่ ซอ พิณ ระนาด ซ้อง กลอง ฉิ่ง ฉาบ

๕. ประเพณีในสิบสองเดือน “ฮีดสิบสอง” ได้แก่ บุญเข้ากรรม บุญคุณลาน บุญข้าวจี บุญพระเวส บุญสงฆ์ บุญบั้งไฟ บุญเบิกฟ้า บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญออกพรรษา บุญกฐิน บุญผ้าป่าและบุญกองบัว

กลุ่มที่ ๓ เป็นเรื่องของการประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับสมัย สภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นกลุ่มนี้ จากการสำรวจพบว่าเป็นส่วนหนึ่งของสภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นในกลุ่มที่ ๒ คือ งานศิลปกรรมพื้นบ้าน แต่เนื่องจากบุคคลในท้องถิ่นได้นำมาใช้ประกอบอาชีพดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. การทอผ้าไหม ได้แก่ ผ้าทอไหมพื้น ไหมมัดหมี่

๒. การทอผ้าด้วยกี่กระตุก ได้แก่ ทอผ้าฝ้าย ทอผ้าลายน้ำไหล ทอผ้าฝ้ายผ้าขาวม้า

๓. ทอผ้าซิดด้วยกี่พื้นเมือง ได้แก่ ทอผ้าซิดตัดเสื้อ ทอผ้าซิดทำหมอน ทอผ้าห่มลายซิด

๔. ทำหมอนซิด ได้แก่ หมอนซิดลายสามเหลี่ยม ทำเบาะนั่ง

๕. การจักสานไม้ไผ่ ได้แก่ สานตระกร้า สานหวด สานมวย สานกระติบข้าว สานขันโตก สานกระดัง สานกระบุง สานข้อง สานไซ สานส้ม

๖. การทำไม้กวาด ได้แก่ ไม้กวาดดอกหญ้า ไม้กวาดทางมะพร้าว

๗. การทอเสื่อ ได้แก่ ทอเสื่อกก ทอเสื่อไหล ทอเสื่อฝือ ทอเสื่อเตย

๘. การสาน ได้แก่ หมวกกก หมวกใบตาล หมวกผักตบชวา กระเป่ากก

๙. เครื่องปั้นดินเผา ได้แก่ อธิมอญ โอง ไห กระถาง หม้อดิน เต่า

๑๐. การเกษตร ได้แก่ การทำเกษตรผสมผสาน การทำไร่ ทำนา ทำสวน การเลี้ยงสัตว์

กลุ่มที่ ๔ เป็นเรื่องของแนวความคิด หลักปฏิบัติและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในท้องถิ่น ซึ่งเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นในกลุ่มนี้ จากการสำรวจเท่าที่พบมีดังนี้

๑. การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ มีทั้งการเลี้ยงและการผลิตลูกปลาเพื่อการจำหน่าย พื้นที่ที่มีการเลี้ยงมากตามลำดับ คือ อำเภอเมือง อำเภอท่าบ่อ อำเภอโพธิ์ชัย อำเภอไชยพิสัย อำเภอศรีเชียงใหม่ และอำเภอบึงกาฬ

๒. การทำกล้วยตากอบน้ำผึ้งของอำเภอสังคม

๓. การทำดอกไม้ประดิษฐ์จากใบยางพาราของอำเภอโพธิ์ชัย

รุ่ง แก้วแดง^{๔๗} ได้จำแนกภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น ๑๑ สาขา ดังนี้

๑. สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยีโดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต การแก้ไขโรคและแมลง และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

๒. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม (ด้านการผลิตและการบริโภค) หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภค อย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรม อันเป็นกระบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม

๓. สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัย

๔. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา การใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

๕. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง การจัดการด้านสมทบและบริการกองทุนในการประกันคุณภาพชีวิตของคน ให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

๖. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ เป็นต้น

๗. สาขาการจัดการองค์กร หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานขององค์กรชุมชนต่าง ๆ ให้สามารถพัฒนาและบริหารองค์กรของตนเองได้ตามบทบาทหน้าที่ขององค์กร เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น

๘. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานเกี่ยวกับภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทยและการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

๙. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถในการประยุกต์และปรับใช้หลักธรรม คาสอนทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีข้าว เป็นต้น

๑๐. สาขากองทุนและสวัสดิการ หมายถึง การจัดการด้านสมทบและบริการกองทุนในการประกันคุณภาพชีวิตของคน ให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

๑๑. สาขาการศึกษา หมายถึง ความสามารถในการถ่ายทอด การอบรมเลี้ยงดู การบ่มเพาะการสอนสั่ง การสร้างสื่อและอุปกรณ์ การวัดความสำเร็จ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ^{๔๘} ได้กำหนดภูมิปัญญาไทยด้านต่าง ๆ ไว้ ๙ ด้าน ได้แก่

^{๔๗} รุ่ง แก้วแดง, การนำภูมิปัญญาไทยเข้าระบบสู่การศึกษา, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐๘ - ๒๐๙.

๑. ด้านเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสาน องค์ความรู้ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนามาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

๒. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิตเพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นกระบวนการให้ชุมชนท้องถิ่น สามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

๓. ด้านการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้

๔. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำและป่าชุมชน เป็นต้น

๕. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถด้านการสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม เช่น การจัดการกองทุนของชุมชนในรูปแบบของสหกรณ์ออมทรัพย์ รวมถึงความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชนและการจัดระบบสวัสดิการบริการชุมชน

๖. ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ การละเล่นพื้นบ้านและนันทนาการ

๗. ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษาวรรณกรรมท้องถิ่นและการจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ

๘. ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี ได้แก่ ความสามารถในการประยุกต์และปรับใช้หลักธรรม ศาสนาทฤษฎี ปรัชญาความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจ เช่น การถ่ายทอดวรรณกรรม คำสอน การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีต่าง ๆ

๙. ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยาให้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ตลอดจน ผลิตเป็นสินค้าและบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก รวมถึงการขยายคุณค่าเพิ่มของทรัพยากรด้วย

^{๔๔} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา, (กรุงเทพฯ: สำนักงานการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๔), หน้า ๘ - ๙.

ประกอบ ใจมั่น^{๔๔} ได้ศึกษาข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นของมหาวิทยาลัยราชภัฏ พบว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏแต่ละแห่งได้ดำเนินการรวบรวมข้อมูลของท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่นในจำนวน ๑๐ สาขา ในเขตพื้นที่ให้บริการ แต่ละสาขาดังนี้

๑. สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต (เช่น การแก้ไขโรคและแมลง) และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

๒. สาขาอุตสาหกรรม และหัตถกรรม (ด้านการผลิตและการบริโภค) หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรมอันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวบรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

๓. สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้

๔. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ พัฒนาและใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

๕. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสมและบริหารกองทุน ธุรกิจชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์เพื่อเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

๖. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น

๗. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทย และการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

๘. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์ และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น

๙. โภชนาการ หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการโภชนาการอย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรมอันเป็นขบวนการที่จะให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ เช่น การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ให้สามารถบริโภคได้โดยตรง

^{๔๔} ประกอบ ใจมั่น, “การพัฒนาระบบบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับมหาวิทยาลัยราชภัฏ”, ดุษฎีนิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาอุดมศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

๑๐. องค์กรชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ทั้งขององค์กรชุมชน องค์กรทางศาสนา องค์กรทางการศึกษาตลอดทั้งองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ในท้องถิ่น ด้านบริหารจัดการ ด้านการสะสมและบริหารกองทุน ธุรกิจชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

จากการจัดแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นประสบการณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดสะสมกันมาเพื่อใช้ในการแก้ปัญหาหรือการดำเนินชีวิตและมีความแตกต่างกันไปทั้งในด้านจุดมุ่งหมายและหลักการปฏิบัติการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยยึดหลักเกณฑ์ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติซึ่ง ทรงจิต พูลลาภ^{๕๐} ได้ศึกษาไว้ ดังต่อไปนี้

๑. สาขาเกษตร อาหาร โภชนาการ
๒. สาขาหัตถกรรม อุตสาหกรรมครัวเรือนและผ้าไทย
๓. สาขาแพทย์แผนไทยและสมุนไพร
๔. สาขาเศรษฐกิจชุมชน-กองทุนชุมชน องค์กรชุมชนและสวัสดิการชุมชน
๕. สาขาศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี
๖. สาขาการจัดการ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

สำหรับบางสาขาของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้วิจัยได้ศึกษาเพิ่มเติมจากแหล่งข้อมูลอื่น ๆ ที่เห็นว่ามีความสำคัญต่อการอนุรักษ์และเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าวิจัย

จ. การแบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประเภทหรือการจัดกลุ่มของภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการจัดแบ่งได้หลายลักษณะ เช่น

การจัดแบ่งลักษณะที่ ๑

(๑) ภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรม ได้แก่ มโนทัศน์ การตระหนักรู้ วิธีคิด ความเชื่อ ปรัชญาในการดำเนินชีวิตของผู้คน

(๒) ภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ เทคโนโลยีการทำมาหากิน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แพทย์พื้นบ้านและการดูแลสุขภาพ การเกษตร ศิลปะ หัตถกรรม สถาปัตยกรรม เครื่องมือ เครื่องใช้ต่าง ๆ ฯลฯ

การจัดแบ่งลักษณะที่ ๒

(๑) ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับความอยู่รอดหรือชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งได้แก่ ปัจจัยสี่ คือ อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัย

- อาหารไทย มีองค์ประกอบหลักเป็นผักพื้นบ้านหรือสมุนไพรที่มีสรรพคุณเสริมหรือต้านฤทธิ์กัน มีความเหมาะสมกลมกลืนทั้งในด้านคุณสมบัติประโยชน์และฤดูกาลบริโภค

- ยารักษาโรค เป็นสมุนไพรพื้นบ้านที่ชาวบ้านใช้ทั้งรักษาอาการเจ็บป่วยและดูแลสุขภาพ

- เครื่องนุ่งห่ม มีการเลือกใช้วัสดุพื้นบ้านและวิธีการนุ่งห่มที่เหมาะสมกับสภาพอากาศโดยมีลายผ้าและวิธีการถักทอที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น

^{๕๐} ทรงจิต พูลลาภ, ศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทยเพื่อสืบสานการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๑), หน้า ๒๕.

- ที่อยู่อาศัย มีรูปแบบและโครงสร้างที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ประโยชน์ใช้สอยและชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในแต่ละภูมิภาค

(๒) ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีการทำมาหากิน เช่น การกำจัดศัตรูพืชแบบพื้นบ้าน การย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติ การจักสาน หัตถกรรม การทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ

(๓) ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อและตำนานต่าง ๆ ประเพณีและพิธีกรรม เช่น บุญบั้งไฟ การบวชป่า การผูกเสี่ยว ทำขวัญต่าง ๆ ตำนานความเชื่อ เช่น บั้งไฟพญานาค การละเล่นพื้นบ้าน เช่น เต็นท์กำรำเคียว ฯลฯ

การจัดแบ่งลักษณะที่ ๓

(๑) ภูมิปัญญาของตัวบุคคล (Individual wisdom) เป็นความรู้ความสามารถ ความคิดวิธีการของบุคคล เช่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม จากจังหวัดฉะเชิงเทรา ในเรื่องนวกษेत्र ครุบาสุทินันท์ ปรัชญาพฤทธิ จากจังหวัดบุรีรัมย์ ในเรื่องการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม

(๒) ภูมิปัญญาของชุมชน (Local wisdom) เป็นภูมิปัญญาที่สั่งสม สืบสานอยู่ในวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือในชุมชน ไม่มีตัวบุคคลใด บุคคลหนึ่งเป็นเจ้าของ อาจเรียกอีกนัยหนึ่งว่าเป็น ภูมิปัญญา นิรนาม เช่น ภูมิปัญญาการทอผ้าแพรวาของชุมชนชาวผู้ไท จังหวัดกาฬสินธุ์ การทำไข่เค็มไชยา ของชาวสุราษฎร์ธานี

(๓) ภูมิปัญญาในภาพรวมของประเทศ (National wisdom) เป็นภูมิปัญญาที่บ่งบอกองค์ความรู้หรือความสามารถของคนในภาพรวมของประเทศ เช่น ภูมิปัญญาอาหารไทย สมุนไพรไทย ผ้าไหมไทย มวยไทย

การจัดการหรือการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น

มีกระบวนการเรียนรู้เป็นพื้นฐานและมีขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้

๑. รวบรวม ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีอยู่มากมาย ต้องเก็บรวบรวมและจัดหมวดหมู่อย่างเป็นระบบ

การเก็บรวบรวมทำได้หลายวิธี เช่น การสอบถาม การสัมภาษณ์ การจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้าน ผู้รู้ในชุมชน มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล

การจัดหมวดหมู่ จัดได้หลายรูปแบบตามวัตถุประสงค์ของการนำไปใช้ประโยชน์ เช่น

- จัดตามกลุ่มของภูมิปัญญา เช่น ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและวัฒนธรรม

- จัดตามแหล่งของภูมิปัญญา เช่น ภูมิปัญญาของภาคจังหวัด ชุมชน

๒. วิเคราะห์ เพื่อดูว่าภูมิปัญญานั้นควรอนุรักษ์หรือรื้อฟื้นหรือประยุกต์หรือ พัฒนาต่อยอด โดยพิจารณาจากความเหมาะสม ความสำคัญ การใช้ประโยชน์ ความเป็นไปได้ และโอกาสของการพัฒนา

๓. กลั่นกรอง จัดลำดับและคัดเลือกภูมิปัญญาเพื่อดำเนินการต่อ (อนุรักษ์ รื้อฟื้น ประยุกต์ หรือพัฒนาต่อยอด) โดยเน้นการได้ประโยชน์ของชุมชนเจ้าของเรื่องเป็นลำดับแรก

๔. พัฒนาเป็นเทคโนโลยีที่ใช้ได้กว้างขึ้น

๕. ทดสอบความเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นหรือสภาวะแวดล้อมที่จะนำภูมิปัญญานั้นไปใช้ประโยชน์

๖. เผยแพร่ ขยายผล ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งการขยายผลเฉพาะกลุ่ม (Specific group target) หรือขยายผลในวงกว้าง (Mass communication)

๗. สร้างเครือข่ายการดำเนินงาน เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยง ผนึกกำลังและแบ่งงานกันตามศักยภาพและบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่าย

ฉลาดชาย รมิตานนท์^{๕๑} ให้ความหมายคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigenous Knowledge) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง สติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสม ถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้นำ การจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรและกลมเกลียวกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง กับป่า กับเขา กับน้ำ กับปลา กับฟ้า กับนก กับดิน กับหญ้ากับสัตว์ พืช แมลง หรือธรรมชาติรอบตัวนั้นทำได้อย่างไร ด้วยเหตุนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมิได้มีนัยเป็นเพียงนามธรรม หากแต่มีความหมายครอบคลุมไปถึงรูปธรรมของการดำรงชีวิต เช่น แบบแผนของการใช้ทรัพยากร เช่นการทำนา ทำไร่ ทำการเกษตร ทำประมง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นแบบแผนการใช้ทรัพยากรดังกล่าวจะต้องกำกับด้วยกฎเกณฑ์ คุณธรรม ที่จะไม่เบียดเบียนธรรมชาติ จนเสียสมดุลแนวคิดดังกล่าวมิได้เน้นเฉพาะถึงการเรียนรู้ของมนุษย์จากประสบการณ์ตรง แล้วสรุปเป็นบทเรียนผ่านระยะเวลาของประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ยังมีการเน้นให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการอยู่ร่วมกันของชุมชนอย่างยั่งยืนด้วย

ถ้าเราเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างแท้จริง เราจะพบกระบวนการเรียนรู้การปรับตัวและการผสมผสานแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น ทำให้คนในชุมชนรู้สึกว่ามีบทบาทมีส่วนร่วมสามารถที่จะอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาภายนอกมากนัก ชาวบ้านจะมีการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะการมองในเชิงกระบวนการการปรับเปลี่ยนตลอดเวลา มีผลต่อการพัฒนาเป็นอย่างมากโดยอาศัยกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จะรู้สึกว่าคุณเขามีสิทธิ มีตัวตน มีบทบาทและมีส่วนร่วม กล่าวคือการดูแลป่าแล้วได้ประโยชน์เป็นรายได้จากการดูแล ซึ่งเป็นกระบวนการภูมิปัญญาท้องถิ่นนำไปสู่การมีส่วนร่วมในการพัฒนาได้อย่างเต็มศักยภาพ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจำแนกได้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. คติความเชื่อ อันเป็นลักษณะนามธรรม ได้แก่ ความคิดความเชื่อในรูปของศาสนาการดำเนินชีวิตของคนในสังคมนั้นที่ทุกคนในสังคมนั้นยอมรับและถือปฏิบัติต่อ ๆ กันมา

๒. วัตถุและประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ การเล่าเรียน เช่น การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา การไถนา เป็นต้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจำแนกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. ลักษณะที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ และคุณค่าปัจเจกชน ซึ่งจะปรากฏในรูปของศาสนา พิธีกรรม นิทาน เพลง สุภาษิต การสั่งสอน เป็นต้น

๒. ลักษณะที่เป็นวัตถุ ได้แก่ อุปกรณ์ เครื่องมือ สิ่งปลูกสร้าง อาชีพต่าง ๆ เป็นต้น

ภูมิปัญญาชาวบ้านจำแนกได้เป็น ๔ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความคิด ความเชื่อ และหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์แห่งความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา

^{๕๑} ฉลาดชาย รมิตานนท์, สัจจธิดา กาญจนพันธ์ และอานันท์ กาญจนพันธ์, หน้า ๖๕ - ๖๗.

กลุ่มที่ ๒ เป็นเรื่องของศิลปะ วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี

กลุ่มที่ ๓ เป็นเรื่องของการประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับสมัย

กลุ่มที่ ๔ เป็นเรื่องของแนวความคิด หลักปฏิบัติและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชน ซึ่งเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ภูมิปัญญา (Wisdom) นับเป็นความคิดทางสังคม (Social Thought) ที่สำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งสังคมขนาดใหญ่พอควรและดำรงอยู่ได้ยาวนานขนาดหนึ่ง ย่อมจะต้องมีด้วยกันทุกสังคม สังคมไทยเป็นสังคมเก่าแก่สังคมหนึ่ง จึงปรากฏมีภูมิปัญญาเช่นนี้อยู่เป็นจำนวนมาก ภูมิปัญญาเหล่านี้นอกจากจะแสดงความเป็นไทย เป็นเอกลักษณ์ไทยที่สำคัญอย่างหนึ่งแล้ว ยังเป็นเครื่องชี้ระดับความเจริญของสังคมไทยที่เป็นมาในประวัติศาสตร์อีกด้วย โดยเฉพาะนับถึงช่วงที่วัฒนธรรมตะวันตกเริ่มไหลบ่าเข้าสู่ประเทศไทยอย่างหนักในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ๆ ภูมิปัญญามักจะหมายถึงสิ่งที่เป็นนามธรรมส่วนยอดส่วนปลายสูงสุดของสถาบันสังคม (Social Institution) ซึ่งเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมของแต่ละสังคม หากเราให้ความหมายของสถาบันสังคมว่าหมายถึง แบบในการคิดกระทำเรื่องสำคัญ เช่นว่านั่นคือ ครอบครัว การศึกษา ศาสนา เศรษฐกิจ การเมือง นันทนาการและศิลปะ ภาษาและการสื่อสาร การคมนาคมขนส่ง อนามัยและสาธารณสุขและวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เอ่ยชื่อเฉพาะที่สำคัญ ขยายความต่อไปได้ว่า สถาบันสังคมด้านครอบครัว สถาบันสังคมด้านศาสนาหรือสถาบันสังคมด้านการศึกษา คือ แบบแผนหรือระเบียบแบบแผนแบบฉบับ กฎเกณฑ์สำหรับมนุษย์กลุ่มหนึ่งหรือสังคมหนึ่ง เช่น คนไทย คนจีน คนญี่ปุ่น เป็นต้น จะเป็นแนวทางในการคิดถึงเรื่องนั้น ๆ ปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องนั้น

เมื่อรวมสถาบันสังคมทั้งหมดในแต่ละสังคมเข้าด้วยกัน ผลรวมนั้นก็เรียกว่าวัฒนธรรม (Culture) ของสังคมนั้นเอง สถาบันสังคมนั้น เนื่องจากเป็นระเบียบแบบแผนดังกล่าวจึงไม่สามารถดำรงตนอยู่ได้ โดยตัวของมันเองจะต้องดำรงอยู่ควบคู่กับกลุ่มคน ซึ่งทางวิชาการเรียกว่าองค์การทางสังคม (Social Organization) แท้จริงแล้ว องค์การทางสังคมนี้ก็ดำรงตนเป็นเอกเทศไม่ได้ จำต้องมีสถาบันสังคมเป็นองค์ประกอบที่เหนียวแน่น สถาบันสังคมและองค์การสังคมเมื่อผนึกเข้าด้วยกันเป็นหน่วยรวมอันเดียวกันแล้ว มีชื่อเรียกว่า โครงสร้างทางสังคม (Social Structure) ซึ่งสามารถแยกเป็นส่วนต่าง ๆ ตามหน้าที่เฉพาะได้สืบอย่างตามชื่อสถาบันสังคมที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ละส่วนที่มีหน้าที่เฉพาะเหล่านี้เรียกชื่อเสียใหม่ว่า โครงสร้างทางสังคม (Social Unit) ดังนั้น แต่ละหน่วยสังคมจึงประกอบด้วยทั้งสถาบันสังคมและองค์การสังคมหรือพูดอีกนัยหนึ่งว่า แต่ละหน่วยสังคมประกอบด้วยคนหลายคนและระเบียบแบบแผนสำหรับเป็นแนวปฏิบัติของคนเหล่านั้น

หากจะทำให้ชัดเจนขึ้น แต่ละหน่วยสังคมประกอบด้วยองค์ประกอบ ๔ ประการ^{๕๒} คือ

๑. ตำแหน่งทางสังคม (Social Position) ตัวอย่างหน่วยครอบครัว เช่น พ่อ แม่ ลูก ญาติ ปู่ ย่า ตา ยาย

๒. หน้าที่ (Function) เช่น ครอบครัวมีหน้าที่เพิ่มสมาชิก เลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวอบรมสั่งสอนและให้ความรักความอบอุ่นแก่สมาชิกในครอบครัว

^{๕๒} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา, ๒๕๓๔), หน้า ๑ - ๓.

๓. แบบแผนพฤติกรรม (Pattern of Behavior) ประกอบด้วย ความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์และบรรทัดฐานทางสังคม ตัวอย่างครอบครัวต่อไป คือ ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องของหน่วยครอบครัวว่า พ่อแม่ต้องรักและทะนุถนอมลูก ไม่ฆ่าลูกหรือเกลียดลูก ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว เช่น ครอบครัวเกิดจากชายหญิงที่รักใคร่กัน ปลงใจแต่งงานกันตามประเพณีของสังคม แล้วดำรงตนเป็นสามีภรรยาด้วยกัน พอใจแต่ในสามีภรรยาของตน เป็นต้น ค่านิยมเกี่ยวกับครอบครัวสมัยใหม่ชายหญิงนิยมเลือกคู่ครองเอง เลือกคนที่เสมอกับตนในฐานะเศรษฐกิจ สังคม หรือระดับสติปัญญา เป็นต้น อุดมการณ์เกี่ยวกับครอบครัว เช่น ครอบครัวที่ดีจะต้องเป็นครอบครัวที่รักใคร่สมัครสมานกัน สามีภรรยามีฐานะเสมอกัน ชีวิตแต่ละครอบครัวเป็นอิสระจากครอบครัวอื่น เป็นต้น บรรทัดฐานเกี่ยวกับครอบครัวสมัยใหม่ เช่น สามีต้องรับฟังความคิดเห็นของภรรยาภรรยาต้องเอาใจใส่ดูแลบ้านเรือนเป็นพิเศษมากกว่าสามีซึ่งมีหน้าที่หลักต้องหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว พ่อแม่ต้องหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว พ่อแม่ต้องให้อิสระหรือรับฟังความต้องการของลูกพอสมควร เป็นต้น

๔. องค์วัตถุ (Material Component) ตัวอย่างหน่วยครอบครัวต่อองค์วัตถุคือ บ้าน เครื่องมือ เครื่องใช้ในบ้าน เช่น ตู้เสื้อผ้า ตู้กับข้าว หม้อ ไห ถ้วย ชาม เต้าไฟ โต๊ะ เก้าอี้ กระจกเงา ฯลฯ

จะเห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านที่สั่งสมกันมาแต่อดีตและได้มีการพัฒนาสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งไม่ว่าจะต่อสถาบันทางสังคม ซึ่งประกอบไปด้วยตำแหน่งทางสังคม หน้าที่ ความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์ บรรทัดฐานทางสังคม และองค์วัตถุทางสังคม เช่น ตู้เสื้อผ้า ตู้กับข้าว หม้อ ไห ถ้วย ชาม เต้าไฟ โต๊ะ เก้าอี้ กระจกเงา เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีความสำคัญยิ่งต่อการดำเนินชีวิตและความอยู่รอดของผู้คนในท้องถิ่น

๒.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมชัย เบญจขย และคณะ^{๕๓} ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบที่ยั่งยืนในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีป่าสนบ้านจันทร์ อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่” พบว่า

รูปแบบที่ยั่งยืนในการใช้ประโยชน์ไม้และของป่า ชุมชนปกากะญอมีพื้นฐานรูปแบบการใช้ทรัพยากรป่าไม้จากความเชื่อ ข้อห้าม พิธีกรรม นิทาน และ “ธา” หรือคำคมสุภาษิตสอนใจ ที่จะดูแลรักษาหรือไม่กระทำในพื้นที่หรือเรื่องต่าง ๆ ต่อมามีการกำหนดพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์เพื่อรักษาต้นน้ำและป่าใช้สอย มีกฎระเบียบในการขออนุญาตตัดไม้ วิธีการจับสัตว์น้ำ ข้อห้ามบุกรุกผืนป่า ข้อห้ามเผาป่า เป็นต้น แต่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้หรือมีความยั่งยืนได้

ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์ไม้และของป่า ในด้านพิธีกรรม ความเชื่อ มีการใช้กิ่งไม้หรือท่อนไม้สร้างเป็นศาลเลี้ยงผีหรือเจ้าที่ ไม้สร้างบ้านจำลองในพิธีกรรมเลี้ยงผีนาผีไร่ สร้างศาลเลี้ยงผีต้นน้ำ นอกจากนี้ยังมีไม้ทำเป็นด้ามยาวคล้ายทัพพี (ใช้คนข้าวต้มเลี้ยงหมูด้วย) ใช้เคาะเรียกขวัญ ใช้ไฟและเกว๋กหลายผูกหรือมัดกับยุงฉางในพิธีเรียกขวัญข้าวปีละครั้ง ซึ่งเกว๋กหลายเป็นพืชประเภทเฟิร์นใช้ผูก

^{๕๓} สมชัย เบญจขย และคณะ, “รูปแบบที่ยั่งยืนในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีป่าสนบ้านจันทร์ อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่”, รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒.

ติดกับเครื่องครัวในพิธีกินข้าวใหม่ปีละครั้ง และใช้ไม้และต้นกล้วยทำเป็นเสตงใส่อาหารส่งฝือออกจากบ้านด้วย

พิธีกรรมในส่วนการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยปลูกต้นไม้ในวันสำคัญ คือ วันแม่และวันพ่อ การบวชป่าเพื่อรักษาต้นไม้และผืนป่า และที่สำคัญดั้งเดิม คือ การห้อยสะดือโดยใส่ในกระบอกไม้มัดติดกับต้นไม้ถือเป็นต้นไม้ประจำตัวของเด็กหรือคนนั้นตลอดไป

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์ไม้และผลผลิตจากป่า ได้แก่

- บ้านและอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ การใช้ไม้สนและไม้สร้างบ้านและซ่อมแซมเมื่อชำรุดเสียหาย เสาบ้านทำจากไม้แฉะ (เต็ง) ปัจจุบันเริ่มมีการทำเครื่องเรือน อุปกรณ์เครื่องมือ เช่น ต้ำมมีด ขวาน จอบ กบไสไม้ ครกตำข้าว คันไถ อุปกรณ์ทอเย็บผ้า จากไม้เนื้อแข็งในป่าใช้สอย ไม้เชื้อเพลิงจากป่าและตามหัวไร่ปลายนา

- สีย้อมผ้า ใช้เปลือกไม้ก่อ ไม้เควอะ/คะ สำโกเร ชูแล (สีแดงเลือดหมู) มะริดไม้/เพกา/ตือกกะ มะขาม มะม่วง (สีเหลือง) มะนา (สีเทา) เสอะยอ/ขมื่น มะขามป้อม ผาง คางอก (สีส้ม) และฮ่อม เป็นต้น

- พืชสมุนไพร สำหรับแก้ไอและปวดเมื่อย คือ ผลมะขามป้อม อดแก้ไอ ใบหนาด ใช้ต้มอาบหรืออบ ใบสาบเสือ ห้ามเลือด ยาแก้ (อาจแผลงมาจากยาแก้ไข้) จากรากหน่อโพ โดยต้มน้ำดื่ม แก้ไข้ แก้หวัด และไทพรอย ลอเบาเด ใช้ต้มอาบหรืออบ แก้วโรคนาวเย็นหลังคลอดลูก ดอกชู เป็นยาชูกำลัง เปลือกก่อ ยางแอม ต้มดื่มแก้เจ็บคอ เปลือกมะเดื่อ แก้วโรคมะเร็ง ทอกลอเบะ ใช้สมานแผล นอกจากนี้ยังมียาหลวง บำรุงกำลังแก้เจ็บหรือช้ำใน ยอดดอกบัวตอง เผาประคบหรือต้มอาบแก้คัน และไม้งูแมวเซา เป็นยารักษาโรคไต เป็นต้น ยางสมุนไพรมียางเตลเออหน้า ทาแผลแก้ผื่นคัน ยางมะเดื่อ รักษาโรคกระเพาะ ยางต้นเทอเนอ ทาแผลสด

- พืชอาหาร มีพืชผักป่าทุกชนิดเก็บกินได้ตลอดปี เช่น ผักกูด มะเขือพวง พริกไทยป่า ผักหวานในป่าเต็งรัง ซึ่งมักแตกยอดอ่อนหลังเกิดไฟป่า ลูกก่อมีให้เก็บกินและขายช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม สำหรับหน่อไม้จากกอไผ่ในฤดูฝนทั้งไผ่ป่าและไผ่ปลูก นอกจากนี้ที่สำคัญมีเห็ดชนิดต่าง ๆ คือ เห็ดถอบ เห็ดขาว เห็ดแดง เห็ดเหลือง เห็ดไข่ห่าน เห็ดโคน เป็นต้น

- แมลงกินได้ มีจิ้งหรีด/จิ้งกู่ แมลงมัน แมลงเบ้า แมลงเม่า จักจั่น ต๊กแตน แมลงกว้าง ตัวง แม่งขี้ควาย/กูดจี้ ผึ้ง ต่อ และหนอนรด่วนหรือหนอนกินเยื่อไผ่ ช่วงฤดูฝนจากกอไผ่ที่ปลูกเอง

นอกจากนี้ยังมีของป่าอื่น ๆ ที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์ ได้แก่ ใบตองตึงใช้ทำหลังคา ไม้กวาดจากใบเป้ง และต้นหญ้า เปลือกสนที่ลัมหลุดล่อนแล้วนำมาเป็นเชื้อเพลิง ประดับตกแต่งบ้าน ใช้รองกันล้นขนส่งฟักทองด้วย ลูกสนทำพวงกุญแจ เปลือกไม้ต้องทำเป็นแป้นทาหน้า และกล้วยไม้จากป่ามาประดับบ้าน

การค้าไม้และของป่า มีการรับจ้างเลื่อยไม้ นำไปทำเป็นเครื่องเรือน ประตู ที่เขี่ยบุหรี่ ครกตำน้ำพริกจากไม้ก่อดำ ครกตำข้าวจากไม้ชูแล ทั้งหมดนี้ทำให้มีรายได้ประมาณ ๕๐๐-๑๐,๐๐๐ บาท/ปี สำหรับไผ่ มีการทำก๊อมน้ำ (กล้วยน้ำ) ไม้พาก และเครื่องจักสาน นอกจากนี้ยังมีไม้และไผ่ทำเป็นต้ำมไม้ชนข้าว และซ้อน/ทัพพี เป็นต้น ส่วนการค้าของป่ามีเพียงเล็กน้อยตามฤดูกาล เช่น ใบส้มเปี้ยก เห็ด ผักกูด ลูกก่อ กล้วยไม้ และจักจั่น เป็นต้น ทำให้มีรายได้สำหรับผู้เก็บหาของป่านี้ประมาณ ๕๐๐-๑,๐๐๐ บาท/ปี

ทิพย์สุดา พุฒจร^{๕๔} ศึกษาวิจัยเพื่อถอดบทเรียนการเรียนรู้ เรื่อง “ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนแม่กำปอง อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่” เพื่อให้ได้แบบอย่างที่ดีของชุมชนหนึ่งที่สามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่า

๑) ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่

๑.๑ ภูมิปัญญาป่าเมี่ยง ต้นเมี่ยงเติบโตได้ดีกับสภาพอากาศในป่า จึงปลูกแซมร่วมกับแนวป่า ชาวบ้านจึงดูแลป่าและธรรมชาติพร้อมกับการดูแลสวนเมี่ยง

๑.๒ ภูมิปัญญาการตัดไม้ หากจำเป็นต้องตัดต้นไม้ในป่าของชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์จะตัดต้นไม้ให้เหลือต่อไม้ประมาณ ๑ ฟุต เพื่อไม่ให้ต่อไม้ตายและสามารถแตกหน่อไม้ขึ้นมาใหม่ทดแทนส่วนที่ตัดไป

๑.๓ ภูมิปัญญาผลิตไฟฟ้าพลังงานน้ำ การทำเขื่อนขนาดเล็กร่วมกันของชาวบ้านเพื่อผลิตไฟฟ้าพลังงานน้ำ ทำให้ชาวบ้านเกิดการตระหนักในการดูแลป่าไม้และน้ำในลำธาร เพื่อมีปริมาณน้ำเพียงพอต่อการผลิตพลังงานไฟฟ้าใช้ภายในชุมชน

๑.๔ ภูมิปัญญาท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ชุมชนมีน้ำตกเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ มีกิจกรรมศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน การเก็บใบเมี่ยง การทำเมี่ยง การทำสมุนไพร การปลูกกาแฟ เป็นการใช้จ่ายจากทรัพยากรธรรมชาติสร้างรายได้เสริมให้แก่คนในชุมชน

๒) ถอดบทเรียนการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนมีเป้าหมายการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างพอเพียงและเพื่อการพึ่งพาตนเองได้ของชุมชน ผู้นำมีแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมีบทบาทสร้างกิจกรรมปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์แก่คนในชุมชน ให้สามารถใช้ชีวิตท่ามกลางสภาพแวดล้อมธรรมชาติแบบเกื้อกูล จากการที่รายได้หลักของคนในชุมชนมาจากการขายใบเมี่ยง มีรายได้เสริมจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และภาครัฐเข้ามาสร้างโรงไฟฟ้าเพื่อผลิตไฟฟ้าจากพลังงานน้ำ ได้ส่งผลให้คนในชุมชนตระหนักถึงผลประโยชน์ที่ได้รับหากร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำและป่าไม้ของชุมชน

ฉลอง กัลยามิตร^{๕๕} ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของท้องถิ่นในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีประเทศไทย” ได้ศึกษาถึงความหมายของวัฒนธรรมการเปลี่ยนแปลงของประเพณี ความสำคัญของวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไทยและได้กล่าวถึงบทบาทของท้องถิ่นในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไทยไว้ดังนี้

๑. การศึกษาวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นโดยการบันทึก เก็บรักษา รูปแบบของวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม การละเล่น พิธีการ การอนุรักษ์ ด้วยการจดบันทึก

๒. การจัดงานเทศกาลประจำปี เป็นการสืบต่อวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้ยึดยาวออกไปด้วยการเปิดโอกาสให้มีการแสดงวัฒนธรรมของท้องถิ่นในโอกาสต่าง ๆ

^{๕๔} ทิพย์สุดา พุฒจร, “ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนแม่กำปอง อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่”, รายงานการวิจัย คณะวิทยาการจัดการ วิทยาเขตสารสนเทศเพชรบุรี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔.

^{๕๕} ฉลอง กัลยามิตร, “บทบาทของท้องถิ่นในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไทย”, (กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, ๒๕๒๕), หน้า ๔๙ - ๕๒.

๓. การถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมในฐานะที่ท้องถิ่นมีหน้าที่ให้ประชาชนได้รับการศึกษาอบรมนอกเหนือจากนี้ควรเพิ่มหลักสูตรศิลปวัฒนธรรมทั้งทางตรงทางอ้อม เช่น นิทรรศการ การประกวด เพื่อชักชวนให้เยาวชนสนใจศิลปวัฒนธรรมของไทย

๔. การส่งเสริมการท่องเที่ยว ด้วยการจัดทำคู่มือแนะนำให้รู้จักวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นศิลปวัฒนธรรม สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมการเล่นพื้นบ้าน สินค้าที่ระลึกของท้องถิ่น และศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านประจำถิ่นที่มีชื่อเสียง

๕. การส่งเสริมผลิตผล ที่มาจากศิลปหัตถกรรมของท้องถิ่น ด้วยการช่วยเหลือสนับสนุนประกอบศิลปหัตถกรรมที่นำชื่อเสียงมาสู่ท้องถิ่น ด้วยการส่งเสริมอาชีพเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ผลิตผลการดัดแปลงให้เป็นของที่ระลึก การชักชวน จูงใจไปยังผู้สนใจ การจัดหาตลาดเผยแพร่กิจกรรมของท้องถิ่น

๖. การจัดทำทำเนียบโบราณสถาน โบราณวัตถุ

๗. การเผยแพร่ภาพศิลปวัฒนธรรม เช่น ศิลปวัตถุ ศิลปกรรม สิ่งก่อสร้าง

๘. การจำลองแบบวัฒนธรรมเพื่อเผยแพร่ ทำความเข้าใจให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

๙. การสัมมนาความคิดทางวัฒนธรรม การอภิปราย

๑๐. การบูรณะซ่อมแซมศิลปวัฒนธรรม

ยศ สันตสมบัติ^{๕๖} ศึกษาวิจัยเรื่อง ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นการศึกษาในเขตภาคเหนือตอนบน โดยเน้นความสำคัญขององค์ความรู้เกี่ยวกับพืชอาหารและยา ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรระบบการแพทย์พื้นบ้าน ความเชื่อและพิธีกรรม และระบบคิดของชาวบ้านในบริบทของปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติแวดล้อม พบว่า ความสมบูรณ์ของความหลากหลายทางชีวภาพและการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืน การศึกษาวิจัยเพื่อฟื้นฟูธรรมชาติแวดล้อม และนำเสนอนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพ จึงไม่อาจมองข้ามความหลากหลายทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้ในเรื่องสายพันธุ์พืช อาหารและยา ระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านกับการจัดการทรัพยากรความเป็นธรรมทางสังคมและความเป็นธรรมของระบบนิเวศ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ภาวดี ทะไกรราช^{๕๗} ศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ ๓ จังหวัดศรีสะเกษ โดยประชาชนได้มีส่วนร่วมในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อ ๑) เพื่อศึกษาบริบทการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ ๓ จังหวัดศรีสะเกษ ๒) เพื่อค้นหากิจกรรมและแนวทางการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ ๓ โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน ๓) เพื่อเสนอแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ ๓ จังหวัดศรีสะเกษ กลุ่มเป้าหมายในการวิจัยครั้งนี้ จำนวนทั้งสิ้น ๕๑๕ คน

^{๕๖} ยศ สันตสมบัติ, ภูมิปัญญาท้องถิ่น : ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน, (เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒), หน้า ๓๗ - ๓๘.

^{๕๗} ภาวดี ทะไกรราช, “การจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ ๓ จังหวัดศรีสะเกษ โดย การมีส่วนร่วมของประชาชน”, รายงานการวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ, ๒๕๖๑.

โดยทำการสัมภาษณ์ข้อมูลแบบเจาะลึกกับผู้บริหารหน่วยงานด้านป่าไม้ ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชนและตัวแทนครัวเรือนในพื้นที่ รวมจำนวนทั้งสิ้น ๔๕ คน การสนทนากลุ่มกับตัวแทนหน่วยงานรัฐและตัวแทนชุมชน จำนวน ๖ ครั้ง รวมจำนวน ๑๒๐ คน การประชุมเสนอแนวทางกับตัวแทนหน่วยงานรัฐและชุมชน จำนวน ๗ ครั้ง รวมจำนวน ๓๕๐ คน การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยทำการจำแนกขั้นตอนการวิเคราะห์ออกเป็น ๕ ขั้นตอน ได้แก่ (๑) การวิเคราะห์ด้วยวิธีอุปนัย (๒) การตรวจสอบข้อมูล (๓) การทำดัชนีข้อมูล (๔) การทำข้อสรุปชั่วคราวและกำจัดข้อมูลและ (๕) การสร้าง

บทสรุปผลการวิจัย พบว่า ๑. บริบทการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ ๓ จังหวัดศรีสะเกษ หรือป่าชุมชนวัดพระบาทภูสิงห์ ตำบลโคกตาล อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าฝั่งขวาห้วยศาลา ที่อยู่ตามแนวชายแดนประเทศไทย-ประเทศกัมพูชา ประชาธิปไตย สถานภาพและบริบทป่าชุมชนได้รับการบริหารจัดการและการฟื้นฟู ดูแลร่วมกันระหว่างหน่วยงานภาครัฐด้านป่าไม้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาชนในพื้นที่ ทำให้มีความอุดมสมบูรณ์ บางพื้นที่พบว่ามีปัญหาการบุกรุกลักลอบตัดไม้ทำลายป่าและการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่า ขณะที่ประชาชนในพื้นที่มีวิถีชีวิตพึ่งพาทรัพยากรป่าชุมชนนี้เพราะมีความอุดมสมบูรณ์ของพรรณไม้นานาชนิดที่กระจายไปทั่วบริเวณพื้นที่บริเวณป่าชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งรวมอาหารของชุมชนในพื้นที่มีทั้งพืชผัก ผลไม้ป่านานาชนิด สมุนไพรที่ประชาชนในชุมชนได้นำมาใช้ประโยชน์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

๒. การค้นหากิจกรรมและแนวทางการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ ๓ โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่ การทำกิจกรรมรณรงค์ป้องกันการบุกรุกป่าชุมชน การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนสนับสนุนให้ความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐในการป้องกันรักษาป่าชุมชนและกิจกรรมฟื้นฟูป่า การปลูกป่า การเพิ่มพื้นที่ป่าตามบริเวณพื้นที่ในชุมชน การรายงานและแจ้งข้อมูลกรณีเกิดเหตุภัยพิบัติทางเขตพื้นที่ป่าชุมชน การประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลด้านการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ การจัดการป่าชุมชนผ่านมิติวัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาและความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในผืนป่า การจัดทำศาลเจ้าปู่ตา ศาลเจ้าที่ พิธีบวชป่า การส่งเสริมสนับสนุน และเปิดโอกาสให้ประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

๓. การเสนอแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ ๓ จังหวัดศรีสะเกษ ในระดับครอบครัวและชุมชน ได้แก่ การจัดทำแผนงานพัฒนาและฟื้นฟูทรัพยากรป่าชุมชน การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนและพัฒนาศักยภาพแกนนำชุมชนในการเฝ้าระวังป่าชุมชน การสร้างแผนงานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่การนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ การปลูกฝังจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่าชุมชนแก่เด็กและเยาวชน การกำหนดกฎระเบียบการจัดการป่าชุมชน แนวทางในระดับหน่วยงานท้องถิ่นและจังหวัด ได้แก่ การประสานงานทำงานร่วมกับหน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น เพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าชุมชน การกำหนดแนวทางการจัดการระยะยาว เพื่อพัฒนาทรัพยากรป่าชุมชน พัฒนาระบบฐานข้อมูลที่ทันสมัยและเป็นปัจจุบัน สนับสนุนให้มีแผนพัฒนาตำบลในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนในพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ ๓ ปลูกฝังให้ประชาชนในพื้นที่มีความรู้สึก รักและหวงแหน รู้จักใช้ทรัพยากรป่าชุมชน สร้างอาชีพ สร้างป่าเศรษฐกิจของชุมชนในระดับนโยบายและระดับประเทศ ได้แก่ การสนับสนุนการดำเนินงาน สร้างขวัญกำลังใจแก่หน่วยงานป่าไม้ในระดับพื้นที่ ส่งเสริมด้านงานวิชาการ สนับสนุนอัตรากำลังเจ้าหน้าที่ในการ

จัดการป่าชุมชน และสร้างแนวทางในการลดความขัดแย้งกับประชาชนในพื้นที่ พิจารณานโยบายและแนวทางปฏิบัติงานที่เหมาะสมเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนในระดับพื้นที่

สุรรัตน์ กฤษณะรังสรรค์^{๕๘} ศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการป่าขององค์กรชุมชนที่อยู่ภายในเขตอุทยานแห่งชาติแม่ปิง อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน พบว่า พัฒนาการในการจัดการป่าของหมู่บ้านก้อทุ่งนั้น เริ่มจากการเป็นชุมชนดั้งเดิม มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่า เคารพในสิ่งเหนือธรรมชาติ การจัดการป่าชุมชนชาวบ้านก้อทุ่งนั้น ใช้ระบบชุมชนควบคุมกันเองในการดูแลรักษาป่า รวมไปถึงการใช้ประโยชน์จากป่าด้วย นอกจากนี้ยังมีการศึกษาการจัดการร่วมภายใต้เงื่อนไขอื่น เช่น งานวิจัยของ สันธิจิตา กาญจนพันธุ์ (๒๕๔๐) ศึกษาโครงการทดลองความร่วมมือในการจัดการป่าระหว่างชุมชนกับรัฐ โดยมีวัดเป็นสื่อกลางที่จังหวัดเชียงใหม่ ชุมชนที่ศึกษาเป็นชุมชนใกล้เมืองเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่าการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของชุมชน สอดคล้องกับ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (๒๕๒๘) ที่ได้จุดประกายความคิดการจัดการป่าไม้ ในรูปแบบที่เป็นทางเลือกใหม่ โดยการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลจัดการป่าไม้และยังได้ยกเอาประเด็นเรื่องระบบกรรมสิทธิ์ขึ้นมากล่าวถึง ซึ่งเป็นหัวใจของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ส่วนในทางปฏิบัตินั้นจำเป็นที่จะต้องทบทวนบทบาทหน้าที่รับผิดชอบของรัฐเสียใหม่ จากการเป็นผู้พิทักษ์ป่าแต่เพียงอย่างเดียวมาเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการกระจายอำนาจการควบคุมทรัพยากรป่าไม้สู่ท้องถิ่นอย่างจริงจัง

ขวณิ ทองโรจน์^{๕๙} “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” เป็นองค์ความรู้ รวมทั้งความคิดและความเชื่อที่ท้องถิ่นนั้น ๆ ได้สั่งสมและสืบทอดอย่างต่อเนื่องกันมา โดยใช้วิถีการ เครื่องมือและวิถีชีวิต เพื่อการป้องกันและแก้ปัญหาการดำรงชีพของบุคคลในชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นให้อยู่รอดปลอดภัย มีความสุข มั่นคงและมั่นคง ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในประเทศไทยจึงเรียกในภาพรวมว่า “ภูมิปัญญาไทย” ซึ่งมีคุณค่าและความสำคัญในด้านต่าง ๆ เช่น ช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่น สร้างความภูมิใจและศักดิ์ศรีเกียรติภูมิแก่คนไทย ปรับประยุกต์ใช้กับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม สร้างความสมดุลระหว่างคนและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืนและสามารถเปลี่ยนแปลงปรับปรุงได้ตามยุคสมัย ภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยประกอบด้วยสาขาต่าง ๆ ได้แก่ เกษตรกรรม อุตสาหกรรมและหัตถกรรม การแพทย์แผนไทย การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กองทุนและธุรกิจชุมชน สวัสดิการ ศิลปกรรม การแสดงออกซึ่งวัฒนธรรมพื้นบ้าน และทรัพยากรพันธุกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิดเนื่องจากวัฒนธรรมเกิดขึ้นจากภูมิปัญญาที่มีการสั่งสมกันมา ท้องถิ่นใดมีภูมิปัญญาที่สั่งสมไว้อย่างดีย่อมส่งผลให้เกิดวัฒนธรรมที่เข้มแข็งและสามารถเปลี่ยนเป็นมูลค่ามหาศาลให้หล่อเลี้ยงคนในสังคมนั้นได้อย่างยั่งยืน

การวิจัยทางวัฒนธรรมเป็นรูปแบบของสหวิทยาการ และใช้เทคนิคการวิจัยหลายลักษณะประกอบกัน การวิจัยในลักษณะนี้ ควรเน้นถึงการนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์ ส่งเสริม เผยแพร่ สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและการแก้ไขปัญหาสังคมอย่างยั่งยืน การวิจัยที่มีประโยชน์มากรูปแบบหนึ่งได้แก่ “การวิจัยและพัฒนา” การเลือกประเด็นการวิจัยทางวัฒนธรรมจึงต้องคำนึงถึง

^{๕๘} สุรรัตน์ กฤษณะรังสรรค์, “การจัดการป่าขององค์กรชุมชนในเขตอุทยานแห่งชาติ”, วิทยานิพนธ์ สังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

^{๕๙} ขวณิ ทองโรจน์, “การวิจัยวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น”, วารสารวิจัย มสศ. สาขา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๕๔): ๑๒๙ - ๑๓๘ .

ประโยชน์ในการตอบสนองความต้องการและการแก้ปัญหาของสังคม เช่น การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การเกิดนวัตกรรมและแนวคิดใหม่ในวงวิชาการโดยการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งจะมีผลสะท้อนกลับไปสู่การพัฒนาภูมิปัญญาดังกล่าวด้วย

ทุนทางวัฒนธรรมของไทยเป็นมรดกล้ำค่า ควรค่าแก่การดูแล อนุรักษ์ ปกป้องและพัฒนาด้วยกลยุทธ์ที่เหมาะสมการศึกษาวิจัยจนสามารถเข้าถึงและนำมาปรับประยุกต์ใช้ได้จึงเป็นบทบาทที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาวิจัยที่มุ่งเน้นการพัฒนาพื้นที่ ท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อเกิดกระบวนการเรียนที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

ในขณะที่มีการให้ความสำคัญกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจโครงสร้างซึ่งมีทุนทางวัฒนธรรมเป็นหัวใจในการดำเนินการนั้น การวิจัยทางวัฒนธรรมยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้น ผลจากการศึกษาวิจัยทางวัฒนธรรมทำให้เกิดการพัฒนา

พระครูพิพิธจารุธรรม, ดร., พระครูสุมนธรรมธาดา, พันเอกเกื้อ ชัยภูมิและนายภูวเดช ลินทับศาล^{๖๐} บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ป่าด้วยหลักคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาทและเพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ป่าของกลุ่มอนุรักษ์ป่ามูลนิธิฮักเมืองน่าน การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร โดยจะศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก ตำราวิชาการ รายงานวิจัย ข้อมูลจากการแจกแบบสอบถาม และประชุมกลุ่มอนุรักษ์ป่ามูลนิธิฮักเมืองน่าน

ผลการวิจัยพบว่า คำสอนในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับเรื่องป่าล้วนสนับสนุนให้บุคคลดำรงชีวิตอย่างฉลาด โดยใช้ให้น้อยเพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ทำให้เกิดความเข้าใจต่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเรา แนวทางการอนุรักษ์ป่าที่ยั่งยืนใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาควบคุมความประพฤติด้วยการสร้างวินัยให้กับตนเองและชุมชนด้วยศีลถ้าทุกคนมีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างที่ควรจะเป็นแล้ว จึงต้องมีการสร้างกติกาหรือวินัยในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งศีลจะช่วยระมัดระวังควบคุม ผู้ที่ฝ่าฝืน ปลูกจิตสำนึกและสร้างภูมิคุ้มกันด้วยปัญญา แนวทางอนุรักษ์ป่าของมูลนิธิฮักเมืองน่าน ใช้หลักเมตตาธรรม หลักมัชฌิมาปฏิปทา หลักสันโดษ และมีความรักต่อทรัพยากรธรรมชาติ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้แบบพอเพียง

แนวทางอนุรักษ์ป่าตามหลักพระพุทธศาสนาเน้นความรักและความเมตตาตามีความเป็นอยู่อย่างพอเพียง มีทัศนคติที่เป็นมิตรกับธรรมชาติ ไม่แสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ซึ่งถ้าเราปฏิบัติตามคำสอนพระพุทธศาสนาก็จะสามารถลดวิกฤตสิ่งแวดล้อมได้

กาญจนา คุ่มทรัพย์^{๖๑} ป่าชุมชนคือรูปแบบของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่เป็นจัดการร่วมกันระหว่างภาครัฐกับชุมชน ท้องถิ่น การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการจัดการป่าชุมชนบ้านดอนหมู ตำบลขามเปี้ย อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี ว่ามีเงื่อนไขของการจัดการป่าชุมชนอย่างไรจึงนำไปสู่ความสำเร็จและมีความสอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมโดยการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลข่าวสารหลักที่

^{๖๐} พระครูพิพิธจารุธรรม และคณะ, “แนวทางการอนุรักษ์ป่าตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีมูลนิธิฮักเมืองน่าน”, รายงานการวิจัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

^{๖๑} กาญจนา คุ่มทรัพย์, “การจัดการป่าชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านดอนหมู จังหวัดอุบลราชธานี”, การเกษตรราชภัฏ, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๘): ๓๓ - ๓๖.

เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการป่าชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้โดยการวิเคราะห์เนื้อหาและนำมาสังเคราะห์เพื่อตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านดอนหมามีกระบวนการจัดการป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จ สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง นำวัฒนธรรมชุมชนอันเป็นทุนทางสังคมที่เข้มแข็งผสมผสานกับการจัดการป่าชุมชนตามหลักวิทยาศาสตร์ การจัดการป่าชุมชนใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน กระบวนการเรียนรู้ที่เป็นระบบผ่านการทำวิจัย ชุมชนสร้างเครือข่ายความร่วมมือจากภายนอกอย่างสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ชุมชนมีกระบวนการเชื่อมโยงกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนเข้ากับพัฒนาชุมชนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

๒.๓ พื้นที่การวิจัย

๒.๓.๑ พื้นที่การวิจัย คณะผู้วิจัยได้คัดเลือกพื้นที่การวิจัยด้วยวิธีการเฉพาะเจาะจง โดยพิจารณาจากเกณฑ์สำคัญ โดยการเลือกพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำอิงที่มีการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยใช้แนวทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน จำนวน ๓ พื้นที่ประกอบด้วย

(๑) ลุ่มน้ำอิงตอนต้น (บ้านบัว ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา)

(๒) ลุ่มน้ำอิงตอนกลาง (บ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา)

(๓) ลุ่มน้ำอิงตอนปลาย (บ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย)

โดยคณะผู้วิจัยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกพื้นที่ ดังนี้

(๑) เป็นชุมชนที่มีการประยุกต์ใช้แนวทางพระพุทธศาสนาในการจัดการป่าชุมชน เช่น การบวชต้นไม้ การสืบชะตาต้นไม้ การทอดผ้าป่าต้นไม้ การฟังธรรมขอฝน เป็นต้น

(๒) เป็นชุมชนที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเชิงรูปธรรม เช่น การใช้ป่าเป็นแหล่งอาหารของชุมชน การดูแลรักษาป่าต้นน้ำ การใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ การใช้เป็นแหล่งสร้างรายได้เสริม เป็นต้น

(๓) เป็นชุมชนที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเชิงนามธรรม เช่น การเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้าเขา การเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น

๒.๓.๒ บริบทลุ่มน้ำอิงและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์

ลุ่มน้ำอิงเป็นลุ่มน้ำสาขาของน้ำโขง แม่น้ำอิงเป็นแม่น้ำสายหลักที่มีต้นน้ำมาจากดอยหลวงหรือเทือกเขาผีปันน้ำจากป่าต้นน้ำ ๑๒ ลำห้วยไหลผ่านที่ราบน้อยใหญ่ที่เป็นชุมชนและพื้นที่การเกษตร ตั้งแต่อำเภอแม่ใจ อำเภอเมืองพะเยา อำเภอดอกคำใต้ อำเภอภูกามยาว อำเภอจุน จังหวัดพะเยา อำเภอป่าแดด อำเภอพาน อำเภอพญาเม็งราย อำเภอเทิง อำเภอขุนตาล แล้วไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่บ้านปากอิง ตำบลศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย รวมความยาวทั้งหมดประมาณ ๒๖๐ กิโลเมตร

ในด้านประวัติศาสตร์ ได้กล่าวถึงดินแดนที่เรียกว่าโยนก ในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง เป็นถิ่นกำเนิดของพุกองวน อยู่ในเขตจังหวัดเชียงราย มีที่ราบลุ่มกระจายอยู่ตามหุบเขามีแม่น้ำสำคัญที่ไหลผ่านได้แก่ แม่น้ำอิง แม่น้ำกก แม่น้ำลาว ไหลลงสู่น้ำโขง

บริเวณลุ่มน้ำอิงจะเริ่มต้นต้งแต่ตอนใต้ของจังหวัดเชียงราย มีแม่น้ำอิงเป็นแม่น้ำสายหลักมีต้นน้ำอยู่บนเทือกเขาเขตอำเภอพาน จังหวัดเชียงราย ไหลลงมาทางทิศใต้ผ่านที่ราบเขตอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา แล้วไหลลงสู่กว๊านพะเยา (หนองเอี้ยง) ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดพะเยา รอบ ๆ กว๊านพะเยาเป็นที่ราบลุ่ม มีลำน้ำ (ลำเหมือง) เล็ก ๆ หลายสายไหลลงมาสู่พื้นที่เพาะปลูก

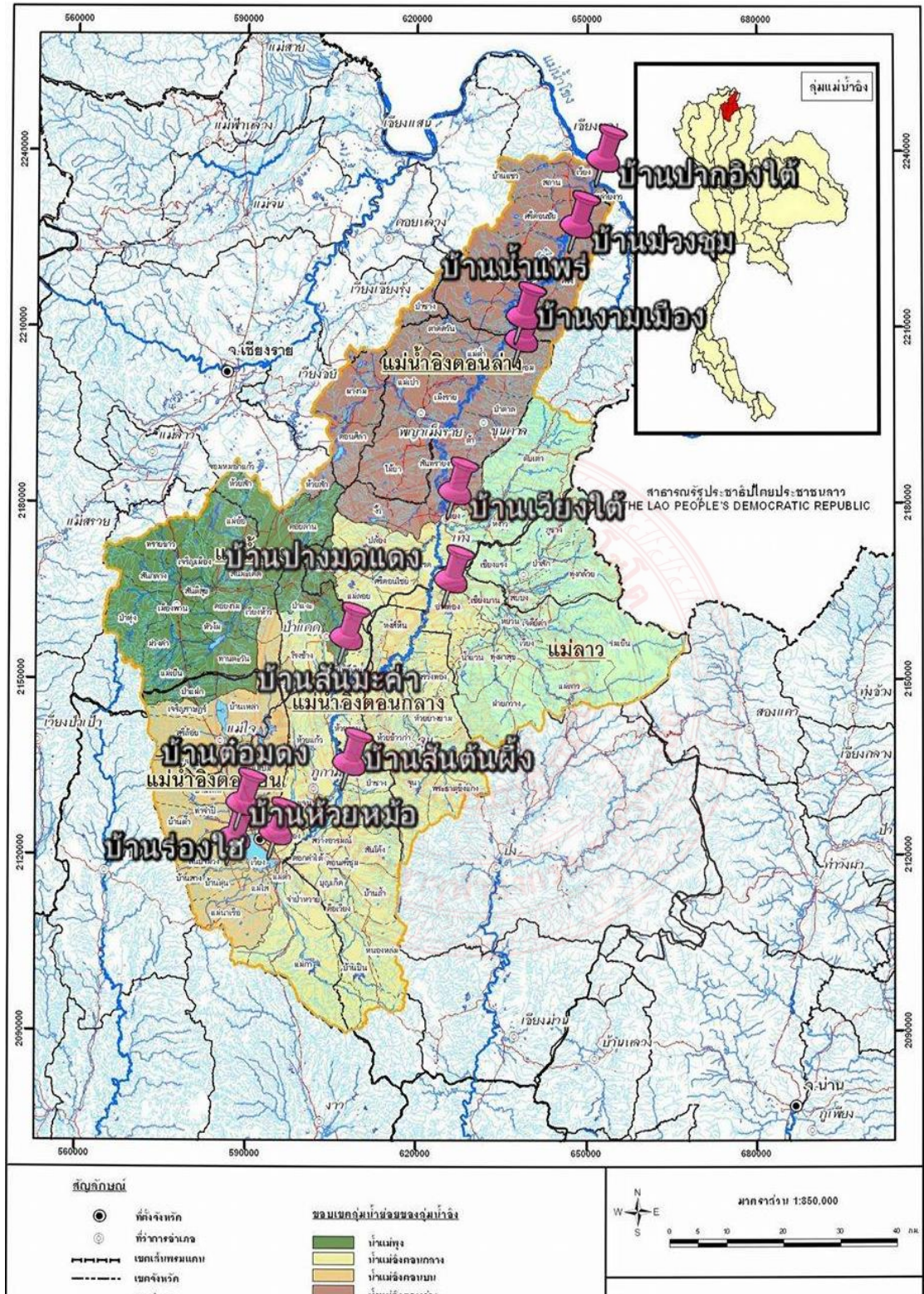
ด้านเหนือกับด้านตะวันออกเฉียงเหนือของกว๊านพะเยาเป็นเนินสูงลาดลงมาจากเทือกเขาเหมาะสำหรับก่อสร้างเมือง เพราะน้ำท่วมไม่ถึงและเป็นชัยภูมิที่ป้องกันข้าศึกได้ดี จึงพบซากชุมชนและเมืองโบราณหลายแห่ง เช่น เวียงพะเยา เวียงปู่ล้าม เวียงแก้ว เวียงต้อม เป็นต้น

ด้านตะวันออกของกว๊านเป็นที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา พบซากเวียงล่อ อยู่ในเขตอำเภอจุน จังหวัดพะเยา เมืองนี้เป็นเมืองโบราณที่มีแม่น้ำอิงไหลผ่านกลางเมือง มีสถูปก่อด้วยอิฐและพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยามากมาย

ต่อจากนั้นแม่น้ำอิงไหลขึ้นไปทางเหนือผ่านอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย บริเวณนี้มีที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ มีเวียงเทิงตั้งอยู่ริมพระธาตุจอมจ้อ ทางด้านตะวันตกมีพระธาตุจอมชิน ซึ่งเป็นสถูปเก่าแก่ บริเวณนี้มีน้ำแม่อิงและแม่น้ำอีกหลายสาขาที่ไหลมาจากเทือกเขาทางด้านตะวันออกที่กั้นเขตชายแดนไทย-ลาว มีชุมชนโบราณอีกแห่งหนึ่ง คือ เวียงเชียงคำ จะอยู่ในหุบเขาเล็ก ๆ ที่มีแม่น้ำลาวเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำอิงไหลผ่าน จากเทือกเขาด้านใต้ไปลงแม่น้ำอิงบริเวณใกล้กับเมืองเทิง

จากอำเภอเทิง แม่น้ำอิงไหลขึ้นไปทางเหนือเป็นที่ราบลุ่มในหุบเขาที่แม่น้ำอิงไหลผ่านลงไปออกแม่น้ำโขงในเขตบ้านปากอิง เหนือบริเวณปากอิงไปตามแม่น้ำโขง ประมาณ ๗ กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของเมืองเชียงของ เป็นชุมชนรูปกลมรี มีคูน้ำและกำแพงดินล้อมรอบ ตั้งอยู่บนเชิงริมแม่น้ำโขง เมืองเชียงของเป็นเมืองปลายสุดของกลุ่มน้ำอิงมีวัดวาอารามที่บางแห่งมีพระพุทธรูปหินทรายแบบเดียวกับพระพุทธรูปสกุลช่างพะเยา

ลุ่มน้ำอิงอยู่ระหว่างหุบเขาตอนเหนือของเทือกเขาผีปันน้ำตอนกลาง หุบเขาลุ่มน้ำอิงมีที่ราบขนาดกว้างพอสมควรเป็นแนวยาวขนานลำน้ำอิงตลอดเส้นทาง ตั้งแต่อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ไปจนถึง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ ๑ แผนที่แม่น้ำแม่อิง

๒.๓.๓ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของกลุ่มน้ำอิง

กลุ่มน้ำอิงมีพื้นที่ ๗,๓๘๘ ตารางกิโลเมตร ครอบคลุม ๒ จังหวัดภาคเหนือตอนบน คือ พะเยาและเชียงราย ซึ่งมีเขตพื้นที่ในเขตอำเภอพาน อำเภอป่าแดด อำเภอเทิง อำเภอขุนตาล อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงรายและในเขตอำเภอแม่ใจ อำเภอเมือง อำเภอดอกคำใต้ อำเภอภูพานยาว อำเภอจุน อำเภอภูซางและอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ในการแบ่งลักษณะทางภูมิศาสตร์ของกลุ่มน้ำอิง ได้แบ่งตามความแตกต่างทางกายภาพของกลุ่มน้ำได้เป็น ๓ ส่วนคือ

กลุ่มน้ำอิงตอนบน “ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา” พื้นที่กลุ่มน้ำอิงตอนบนเป็นแหล่งกำเนิดของลำห้วย ๑๒ สาย ที่ไหลลงสู่กว๊านพะเยา เรียกว่า ดอยหลวง คือ ป่าขุนห้วยหรือป่าต้นน้ำของกว๊านพะเยา ได้แก่ ห้วยแม่ใจ ห้วยแม่สุก ห้วยแม่จัว ห้วยแม่ตุ้ม ห้วยแม่เหยียน ห้วยแม่ต้า ห้วยแม่ต้อม ห้วยแม่ตุ่น ห้วยแม่เนาเรือ ห้วยแม่ใส และห้วยแม่ต้า ส่วนทางทิศเหนือของกว๊านพะเยา คือ ดอยด้วนหรือดอยงามเป็นแหล่งทางธรรมชาติ มีทั้งป่าต้นน้ำ คือ ดอยหลวงและกว๊านพะเยาเป็นแหล่งน้ำจืดขนาดใหญ่ รวมทั้งที่ราบสูงสลับกับที่ราบลุ่มบริเวณเทือกเขาดอยหลวง และที่ราบลุ่มรอบ ๆ บริเวณกว๊านพะเยา

กลุ่มน้ำอิงตอนกลาง กลุ่มน้ำอิงตอนกลางเริ่มจากประตูระบายน้ำกว๊านพะเยาจนถึงอำเภอเทิง ลักษณะภูมิประเทศจะเป็นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ ได้แก่ บริเวณทุ่งดอกคำใต้และทุ่งล่อ ครอบคลุมพื้นที่อำเภอดอกคำใต้ อำเภอภูพานยาว อำเภอจุนและอำเภอเชียงคำบางส่วน

ลักษณะทางกายภาพของแม่น้ำอิงตอนกลาง ในช่วงตอนต้นเขตอำเภอดอกคำใต้และอำเภอภูพานยาว จะแคบและตื้น มีความกว้างประมาณ ๑๒-๑๕ เมตรทำให้มีปริมาณน้ำน้อยคนในชุมชนกลุ่มน้ำอิงตอนกลางมีการใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาในการจัดการน้ำโดยมีระบบเหมืองฝายเพื่อนำน้ำเข้าพื้นที่เกษตร แม่น้ำอิงจะเริ่มกว้างและลึกในเขตอำเภอจุน มีความกว้างประมาณ ๒๐-๒๕ เมตร รวมทั้งมีแม่น้ำสาขาหลายสายที่ไหลลงแม่น้ำอิง ได้แก่ น้ำร่องซ่าง น้ำร่องปอ น้ำแม่พุงและน้ำจุนซึ่งไหลลงมาจากภูเขาที่ขนาบอยู่สองฝั่งลำน้ำอิง และตามแนวลำน้ำอิงจะมีบวก หนอง หลง หลายแห่ง เพราะเป็นบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง (Flood Plain) จะทำให้เกิดแหล่งน้ำที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในการหาปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ รวมทั้งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำด้วย

กลุ่มน้ำอิงตอนล่าง กลุ่มน้ำอิงตอนล่างเริ่มตั้งแต่อำเภอเทิง อำเภอขุนตาล และอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย แม่น้ำอิงจะไหลไปลงแม่น้ำโขงที่ “ปากอิง” บ้านปากอิง ตำบลศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย น้ำอิงตอนปลายมีน้ำสาขาที่สำคัญ คือ น้ำร่องแซ่ น้ำลอย น้ำลาว น้ำแม่ตึก เป็นต้น

พื้นที่กลุ่มน้ำอิงตอนล่าง มีลักษณะทางกายภาพที่สำคัญคือ แม่น้ำอิงจะมีขนาดกว้างประมาณ ๑๕๐-๒๐๐ เมตร และลึกกว่าตอนกลาง ทำให้มีปริมาณน้ำมาก ในฤดูน้ำหลากจะได้รับน้ำจากแม่น้ำโขงที่หนุนขึ้น ทำให้ปลาจากแม่น้ำโขงขึ้นมาวางไข่ในเขตแม่น้ำอิงตอนปลาย ประกอบกับการมีคั้งน้ำ ที่คดโค้งของกายภาพแม่น้ำตอนปลาย มีวังปลาและหนองน้ำ ที่น้ำท่วมถึงเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้มีปริมาณและชนิดของพันธุ์ปลามากกว่ากลุ่มน้ำอิงตอนต้นและตอนกลาง

บทที่ ๓

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย” เป็นการวิจัยโดยใช้วิธีเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน ๒) เพื่อศึกษารูปแบบทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย ๓) เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย โดยมีวิธีการและขั้นตอนในการดำเนินงานวิจัย ดังนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยโดยใช้วิธีเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่เชื่อมโยงข้อมูลจากเอกสาร ตำรา ตำนาน ฯลฯ และข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย โดยมีวิธีการศึกษาในลักษณะดังต่อไปนี้

(๑) การศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) เพื่อค้นหาข้อมูล รูปแบบการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ การแบ่งปันผลประโยชน์ และองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากป่าชุมชน ที่เกิดจากแนวคิดทฤษฎีทั่วไป แนวคิดทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น

(๒) การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In Depth Interviews) และการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน การสัมภาษณ์ (Interview) อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องแนวคิด รูปแบบและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

๓.๒ พื้นที่การวิจัย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๓.๒.๑ พื้นที่การวิจัย คณะผู้วิจัยได้คัดเลือกพื้นที่การวิจัยด้วยวิธีการเฉพาะเจาะจง โดยพิจารณาจากเกณฑ์สำคัญ โดยการเลือกพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำอิงที่มีการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยใช้แนวทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน จำนวน ๓ พื้นที่ประกอบด้วย

- (๑) ลุ่มน้ำอิงตอนต้น (บ้านบัว ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา)
 (๒) ลุ่มน้ำอิงตอนกลาง (บ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา)
 (๓) ลุ่มน้ำอิงตอนปลาย (บ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย)
 โดยคณะผู้วิจัยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกพื้นที่ ดังนี้

(๑) เป็นชุมชนที่มีการประยุกต์ใช้แนวทางพระพุทธศาสนาในการจัดการป่าชุมชน เช่น การบวชต้นไม้ การสืบทอดต้นไม้ การทอดผ้าป่าต้นไม้ การพึงธรรมขอฝน เป็นต้น

(๒) เป็นชุมชนที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเชิงรูปธรรม เช่น การใช้ป่าเป็นแหล่งอาหารของชุมชน การดูแลรักษาป่าต้นน้ำ การใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ การใช้เป็นแหล่งสร้างรายได้เสริม เป็นต้น

(๓) เป็นชุมชนที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเชิงนามธรรม เช่น การเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้าเขา การเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น

๓.๒.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยคัดเลือกประชากรในการวิจัยแบบเฉพาะเจาะจงจากผู้ที่สามารถให้ข้อมูลได้ ชุมชนละ ๑๐ รูป/คน รวมทั้งหมด ๓๐ รูป/คน ประกอบด้วย

- (๑) ลุ่มน้ำอิงตอนต้น (บ้านบัว ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา)

๑. พระครูสุภัทรรกิจโกวิท (อุปสมุ) เจ้าอาวาสวัดบ้านบัว
๒. นายรัฐภูมิชัย ใจกล้า นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลบ้านต๋อน
๓. นายบาล บุญก้า ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว
๔. นางผัดแก้ว งามเมือง ผู้จัดการศูนย์เรียนรู้ฯ
๕. นายประยูร ใจบาล ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม
๖. นายสนั่น สืบสาน ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม
๗. นายเกษม สองคำชุม คณะกรรมการป่าชุมชน
๘. นายวิรุฒ ใจเย็น คณะกรรมการป่าชุมชน
๙. นายนพพร ประทุมเหง่า หัวหน้าอุทยานแห่งชาติ (ดอยหลวง)
๑๐. นายกฤตภาส ใสคำฟู ครูโรงเรียนพากแก้ววิทยาคม

- (๒) ลุ่มน้ำอิงตอนกลาง (บ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา)

๑. พระครูอภิวัดมนกิตต์ (อภิวัดมน) เจ้าอาวาสวัดพระนั่งดิน
๒. นายทอน ใจดี อดีตกำนันตำบลบ้านทราย
๓. นายแก้ว กลิ่นหอม มัคทายกวัดบ้านปี่
๔. นายอุดม นารักษ์ ช่างจ้ำ (ผู้ประกอบพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อขุนน้ำ)
๕. นายเขียน ใจดี คณะกรรมการป่าชุมชน
๖. นายศรีทน ใจดี คณะกรรมการป่าชุมชน
๗. นายเกตุ ใจดี คณะกรรมการป่าชุมชน
๘. นายย่น ธารณะ คณะกรรมการป่าชุมชน
๙. นายสวย ใจดี ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม
๑๐. นายสนธิ กลิ่นหอม ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม

(๓) กลุ่มน้ำอิงตอนปลาย (บ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย)

๑. พระครูประโชติอิทธิคุณ เจ้าคณะตำบลบุญเรือง
๒. พระภาณูวัตร โชติธมโม เจ้าอาวาสวัดบุญเรืองใต้
๓. นายประเสริฐ แก้วตา ผู้ใหญ่บ้านบ้านบุญเรือง
๔. นายถนอม อุตมะ ประธานสภาประชาชนกลุ่มน้ำอิง
๕. นายเกษภา รุปศรี ผู้อำนวยการโรงเรียนบุญเรืองวิทยาคม
๖. นายสมเกียรติ อินเรือง ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม
๗. นายสุวิทย์ การะหัน ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม
๘. นายสมบูรณ์ จินะพรม คณะกรรมการป่าชุมชน
๙. นายทรงพล จันทะเรือง คณะกรรมการป่าชุมชน
๑๐. นายพิชญ์ศพงษ์ ครูปรัชญามรรค คณะกรรมการป่าชุมชน

๓.๓ เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย

(๑) แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์ ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ คณะกรรมการป่าชุมชน เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธี ในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ความเป็นมาของชุมชน/หมู่บ้าน
- สภาพสังคม สภาพแวดล้อมของชุมชน/หมู่บ้าน
- แนวทางการจัดการป่าชุมชน
- การอนุรักษ์ป่าชุมชน การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน
- การประยุกต์แนวคิดทางพระพุทธศาสนาใช้ในการจัดการป่าชุมชน
- การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนในเชิงรูปธรรม
- การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนในเชิงนามธรรม

(๒) การจัดเก็บข้อมูล โดยวิธีการพูดคุย การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน การสัมภาษณ์ (Interview) อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

(๓) การสังเกตการณ์

(๔) การถ่ายภาพ เพื่อให้ทราบถึงพิธีกรรม ประเพณี หรือความเชื่อ โดยใช้แนวทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการป่าชุมชน การทำเอกสาร แผ่นพับประชาสัมพันธ์ เพื่อพัฒนาป่าชุมชนกลุ่มน้ำอิงจังหวัดพะเยา-เชียงราย

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

คณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลอย่างหลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

(๑) ศึกษาและทบทวนคัมภีร์พระพุทธศาสนา หนังสือ งานวิจัย บทความ งานเขียนในวารสาร หนังสือพิมพ์ ข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นจากป่าชุมชน

(๒) ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

(๓) การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

(๓.๑) จัดตั้งคณะทำงานวิจัย

(๓.๒) ประชุมคณะทำงานวิจัยเพื่อวางแผนการทำงานวิจัย

(๓.๓) ประชุมคณะทำงานวิจัยทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

(๓.๔) จัดเก็บข้อมูล โดยวิธีการพูดคุย การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน การสัมภาษณ์ (Interview) อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยผู้วิจัยจะคัดเลือกประชากรในการวิจัยแบบเฉพาะเจาะจงจากผู้ที่สามารถให้ข้อมูลได้ ชุมชนละ ๑๐ รูป/คน รวมทั้งหมด ๓๐ รูป/คน

(๓.๕) ประชุมคณะทำงานวิจัยเพื่อตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรม ประเพณีหรือความเชื่อ โดยใช้แนวทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิงตามแนวทางพระพุทธศาสนา

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อได้ทำการศึกษา สืบค้น สังเกตการณ์ สัมภาษณ์และได้แบบสอบถามแล้ว ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามขั้นตอน ดังต่อไปนี้

(๑) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ มุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรม ประเพณีหรือความเชื่อ โดยใช้แนวทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน

(๒) การวิเคราะห์ข้อมูลตามพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำอิง โดยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น ๓ พื้นที่ประกอบด้วย

- ลุ่มน้ำอิงตอนต้น (บ้านบัว ตำบลบ้านตุน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา)
- ลุ่มน้ำอิงตอนกลาง (บ้านปี้ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา)
- ลุ่มน้ำอิงตอนปลาย (บ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย)

และนำข้อมูลที่ได้มาสรุปผล ตามรูปแบบการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ การแบ่งปันผลประโยชน์ และองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากป่าชุมชนที่เกิดจากแนวคิดทฤษฎีทั่วไป แนวคิดทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น

(๓) การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลโดยการเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีที่ได้กล่าวไว้แล้ว เพื่อให้เห็นองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation ประกอบการบรรยายรูปแบบการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ การแบ่งปันผลประโยชน์ และองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นจากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย เป็นรูปเล่มรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

สรุป

การศึกษาวิจัย “การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย” เป็นการวิจัยโดยใช้วิธีเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน ๒) เพื่อศึกษารูปแบบทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย ๓) เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย ซึ่งผู้วิจัยได้คัดเลือกพื้นที่การศึกษาด้วยวิธีการเฉพาะเจาะจง โดยพิจารณาจากเกณฑ์สำคัญ โดยการเลือกพื้นที่ชุมชนกลุ่มน้ำอิงที่มีการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยใช้แนวทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน จำนวน ๓ พื้นที่ ประกอบด้วย ๑) กลุ่มน้ำอิงตอนต้น (บ้านบัว ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา) ๒) กลุ่มน้ำอิงตอนกลาง (บ้านป่า ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา) ๓) กลุ่มน้ำอิงตอนปลาย (บ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย) และผู้วิจัยได้จัดเก็บข้อมูลโดยวิธีการพูดคุย การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน การสัมภาษณ์ (Interview) อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยผู้วิจัยจะคัดเลือกประชากรในการวิจัยแบบเฉพาะเจาะจงจากผู้ที่สามารถให้ข้อมูลได้ ชุมชนละ ๑๐ รูป/คน รวมทั้งหมด ๓๐ รูป/คน เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากหนังสือ เอกสาร หรือสื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง การสำรวจพื้นที่ สังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องการใช้แบบสอบถาม รวมถึงการถ่ายภาพ จากนั้นจึงนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้ได้ องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย เป็นรูปเล่มรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

บทที่ ๔

ผลการศึกษา

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา- เชียงราย” ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังต่อไปนี้

๔.๑ แนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน

๔.๑.๑ พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

๑) แนวคิดและหลักการทางพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิด เพราะมนุษย์มีกำเนิดอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อม ฉะนั้นสิ่งแวดล้อมจึงมีความสำคัญและความจำเป็นในการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ถ้าสิ่งแวดล้อมดีก็ส่งผลให้มนุษย์มีความเป็นอยู่สบายไม่เดือดร้อน จิตใจแจ่มใส หากสิ่งแวดล้อมเป็นพิษย่อมส่งผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังที่ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวไว้ว่า “การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมจะช่วยพัฒนาชีวิตให้มีธรรม เมื่อมนุษย์มีธรรม สิ่งแวดล้อมก็จะพัฒนาตาม แต่ถ้ามนุษย์อยู่อย่างไม่มีธรรมก็จะรักษาสิ่งแวดล้อมนั้นไม่ได้ และจะทำลายสิ่งแวดล้อม”^๑

พระพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ เพราะพระพุทธศาสนากับทรัพยากรป่าไม้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ในท่ามกลางธรรมชาติของป่าไม้เป็นส่วนใหญ่และหลักธรรมคำสั่งสอนของพระองค์เองก็มีความสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติทั้งมวลเป็นหลักคำสอนที่ทำให้เกิดความเข้าใจในสภาพของธรรมชาติตามความเป็นจริง ซึ่งมีผลทำให้เกิดความรักความกตัญญู และความสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง โดยเราจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงเน้นสั่งสอนให้พระสาวกตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติ ในลักษณะของสื่อการสอนธรรม และทรงบัญญัติห้ามไม่ให้ทำลายธรรมชาติ เป็นต้น

การพูดถึงพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ ก็เพื่อที่จะได้นำแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ แนะนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางแก้ไขปัญหของทรัพยากรป่าไม้ที่ถูกทำลาย จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจเบื้องต้นว่าพระพุทธศาสนามีทัศนคติอย่างไรต่อธรรมชาติ เพราะคุณธรรมเบื้องต้นของประชาชนชาวพุทธนั้น เกิดจากรากฐานที่มาจากความรัก

^๑ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ศาสตราจารย์ ดร. ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์, ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพฯ : ดีไซน์ ดีไลท์, ๒๕๕๕), หน้า ๖๙.

ความกตัญญูที่ชาวพุทธพึงมีต่อธรรมชาติ แล้วจึงจะนำไปสู่ความสัมฤทธิ์ผลในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อบรรเทาปัญหาดังกล่าวได้

พระพุทธศาสนาได้มองธรรมชาติในหลายแง่มุม ซึ่งล้วนแต่มีความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในการอยู่ร่วมกันในสังคมส่วนรวมอย่างมีความสุข แนวคิดทางพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์นั้น เราจะพบว่า พระพุทธศาสนามีแนวคิดที่เอื้ออาทรต่อธรรมชาติ โดยถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ต้องดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติหรือต้นไม้ถูกทำลาย มนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ย่อมได้รับผลกระทบอย่างแน่นอน ต้นไม้และป่าไม้ถือได้ว่าเป็นหัวใจของสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญ ต่อการดำรงชีพของมนุษย์

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้ให้ความเห็นว่า^๒ พระพุทธศาสนา มองธรรมชาติว่าโดยสาระสำคัญแล้ว มีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. มองเห็นธรรมชาติเป็นสิ่งรื่นรมย์ ชื่นชมความงาม มีความสุขกับธรรมชาติ
๒. เห็นพืชพันธุ์ มนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายในธรรมชาติ เป็นเพื่อนร่วมกฎของธรรมชาติ อันเดียวกันกับตน จะต้องมีเมตตาไมตรีต่อกัน

๓. มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่าเกื้อกูล ต่อการพัฒนาตนของมนุษย์ ทำให้เหล่านี้จะทำให้พฤติกรรมต่อธรรมชาติแวดล้อม พลิกเปลี่ยนจากความเป็นปฏิปักษ์ ที่จะพิชิต ช่มแวง รังแก เอาเปรียบธรรมชาติมาสู่ความเป็นมิตร ความเกื้อกูล และอยู่ร่วมกันด้วยดี

นอกจากนั้นพระธรรมปิฎก ยังได้กล่าวเสริมถึงการมองธรรมชาติของพระพุทธศาสนา ว่าหลักธรรมในทางพุทธศาสนาได้เน้นถึงการพึ่งพาอาศัยกัน สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความรู้สึกที่ดี งามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ มนุษย์ต่อพืชและสัตว์ทั้งหลาย ความรู้สึกที่ดีงามอย่างหนึ่งได้แก่ คุณธรรมที่เรียกว่า “ความกตัญญู” ซึ่งความกตัญญูนี้ไม่ใช่มีเฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ท่านให้มีแม้ต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย มีคาถาพุทธศาสนสุภาษิตบทหนึ่งที่ย่อบย่อ ๆ ในพระไตรปิฎกสอนให้ รู้คุณแม่แต่พืช มีใจความว่า “บุคคลพึงนั่งหรือนอนได้ร่มต้นไม้ใด ไม่พึงหักรานกิ่งต้นไม้ นั้น เพราะว่าเป็นคนประทุษร้ายมิตรเป็นคนชั่ว”^๓

อันนี้เป็นการแสดงถึงความรู้สึกที่ดีต่อกัน ให้ระลึกอยู่เสมอว่า ต้นไม้ให้ร่มเงาเป็นประโยชน์ ต้นไม้ไม่มีค่ามีร่มเงาที่คนอื่นจะได้อาศัยต่อไป การที่มาอาศัยร่มเงาของเขาแล้วก็เหมือนกับ ต้นไม้นี้เป็นมิตรของเรา ก็ไม่มีเหตุผลอะไรที่จะไปทำลายส่วนต่าง ๆ ของต้นไม้ให้เสียหาย ถ้าทำอย่างนั้นถือว่าการประทุษร้ายมิตร นอกจากนั้นท่านยังให้มีความรู้สึกที่มองพืชและสัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตา คือการมองสรรพสัตว์ว่าเป็นเพื่อนร่วมโลกที่ควรจะมีไมตรีหวังดีปรารถนาประโยชน์สุขแก่กันด้วย

พระพุทธศาสนาสอนให้มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่งดงามน่ารื่นรมย์ และเป็นปัจจัย อย่างหนึ่งของความสุข ทำให้เรามีความสุขในการอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ คิดนี้จะทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีความสุข นอกจากนั้นธรรมชาติก็เป็นส่วนประกอบหรือเป็นปัจจัยในการฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์ด้วย หมายความว่าพระพุทธศาสนาเอาธรรมชาติแวดล้อมมาใช้เป็นองค์ประกอบ

^๒ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลบอลคิมทอง, ๒๕๕๖), หน้า ๑๙๗-๑๙๘.

^๓ ขุ.ชา.ปญญาส. (ไทย) ๒๘/๑๕๓/๒๙.

อย่างหนึ่งในการศึกษา คือในการที่จะพัฒนาคนให้มีจิตใจเจริญงอกงาม คนเราถ้ามองธรรมชาติอย่างถูกต้อง ก็จะได้รู้จักธรรมชาติ ธรรมชาติยังช่วยขัดเกลาและสร้างเสริมคุณภาพของจิตใจได้เริ่มตั้งแต่เป็นเครื่องชักจูงจิตใจให้โน้มไปสู่ความสงบ โน้มไปสู่ความมีเมตตา และความรู้สึกประณีตอ่อนโยนตลอดจนช่วยให้เกิดสมาธิ

นอกจากนั้นแล้วเมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่สงบ ปราศจากเสียงรบกวน และกิจกรรมที่วุ่นวาย ท่านเรียกว่า กายวิเวก คือ ความสงบทางด้านกาย โดยเฉพาะเมื่อไปอยู่ในป่า ในร่มไม้หมู่ไม้ที่มีความสงบมีแต่ธรรมชาติ ก็จะช่วยชักนำจิตใจให้โน้มไปสู่ความสงบด้วย เมื่อจิตใจรู้สึกมีความสุข มีความอิ่มใจ มีความสดชื่นโน้มโน้มไปในทางที่ดี ก็จะทำให้เกิดจิตวิเวก คือ ความสงบทางจิตตามมา เมื่อจิตใจสงบสงัดไม่มีอารมณ์วุ่นวายใจเข้ามารบกวนแล้ว สมาธิก็จะอยู่ในสภาพที่พร้อมจะฝึกฝนพัฒนา ยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก คือ เอาจิตที่พร้อมตัวอย่างนั้นแล้วไปใช้งานในการพิจารณาให้เกิดปัญญาเห็นความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย จึงทำให้จิตใจเป็นอิสระ ที่เรียกว่า อุปธิวิเวก คือทำให้เกิดความสงบจากกิเลสต่อไปในที่สุด^๔

พระพุทธเจ้ากับป่าอุบัติขึ้นและมีความเป็นอยู่ผูกพันกันมาโดยตลอด ป่าไม้เป็นสิ่งแวดล้อมที่ดีและเกื้อกูลต่อการบำเพ็ญเพียรขัดเกลากิเลส เพื่อการบรรลุคุณธรรมชั้นสูง พระพุทธเจ้าจึงได้บัญญัติสิกขาบทเกี่ยวกับต้นไม้ เกิดจากมูลเหตุและหลักการอันประมวลได้ ดังนี้

๑. หลักการเรื่องต้นไม้มีชีวิต^๕ โดยเราเชื่อว่าต้นไม้เป็นสิ่งมีชีวิต สามารถรับรู้ต่อสิ่งสัมผัสได้ จะเห็นได้จากเมื่อเราเอามือสัมผัสกับต้นไม้ยราบ ต้นไม้ยราบจะหุบใบทันที หมายความว่าต้นไม้ยราบมีชีวิต และนอกจากนี้เมื่อเราปลูกต้นไม้ในที่ร่ม ลำต้นหรือกิ่งของต้นไม้จะเอนเอียงเพื่อนำตัวเอง ไปหาแสงแดดหรือนำแสงแดดมาใช้ในการปรุงอาหารเพื่อเลี้ยงลำต้น พฤติกรรมของต้นไม้ ในการเอนเอียงดังกล่าว ย่อมแสดงถึงการดิ้นรนไปหาเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตเพื่อความอยู่รอด การดิ้นรนแสดงให้เห็นว่าต้นไม้มีชีวิต ฉะนั้นการตัดต้นไม้จึงเป็นบาป ถือเป็นการทำลายชีวิตต้นไม้ ก่อนถึงอายุขัยเราไม่ควรตัดต้นไม้ หรือใช้สิ่งของบางอย่างจากการโค่นต้นไม้ ถือเป็นกาบเบียดเบียนสิ่งมีชีวิตจึงเป็นบาป ซึ่งถ้าพระสงฆ์ตัดต้นไม้เป็นการผิดพระวินัยถึงขั้นอาบัติปาจิตตีย์

๒. หลักการใช้ทรัพยากรธรรมชาติตามความจำเป็น^๖ มนุษย์ทุกคนจำเป็นพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในการดำเนินชีวิต โดยพุทธศาสนาสอนให้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติภายใต้ขอบเขตที่พอดีพอเหมาะแก่ตนเพื่อให้ร่างกายอยู่ได้ โดยไม่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยหรือล้างผลาญธรรมชาติ เพื่อจะได้มีธรรมชาติไว้ใช้สอย และสามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในอนาคต ในปัจจุบันจะเห็นว่าการตัดไม้ทำลายป่าและการครอบครองพื้นที่ป่าอย่างเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว จนเกิดความทุกข์แก่มนุษย์ในชาติ ทำให้ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาลอากาศร้อน ฉะนั้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติตามความจำเป็นนั้น จะต้องมีปัญหาเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), คนไทยกับป่า, (กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ, องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒-๒๓.

^๕ พระพร รัตนสุวรรณ, พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๖), หน้า ๗-๑๑.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๗๓๓, ๗๔๗.

๓. **หลักการไม่ฝ่าฝืนกฎประเพณีความเชื่อของประชาชนโดยไม่จำเป็น** คนไทยเรานี้มีความนับถือเกี่ยวกับเรื่องภูตผี เทวดา เทวดานี้เกี่ยวกับป่า โดยต้นไม้ในป่าเราถือว่ามิรุกขเทวดาอยู่ประจำต้นไม้ใหญ่ ๆ เราเรียกว่าต้นไม้เจ้าป่า คนไทยเราก็นับถือรุกขเทวดา กลัวพวกเจ้าป่ากลัวพวกรุกขเทวดาเหล่านี้ ก็ไม่กล้าไปตัดไปทำลายต้นไม้ใหญ่ ๆ เพราะกลัวท่านจะลงโทษ ใครไปตัดทำลาย ก็เกิดภัยพิบัติตามมามากมาย ถ้าจะมีการตัดจะต้องมีการเซ่นสรวงด้วยข้าวปลาอาหารมากมาย เพื่อเป็นการบอกกล่าวก่อนจะลงมือตัด ความเชื่อเหล่านี้ก็มีกันตลอดมาอย่างยาวนานอย่างปัจจุบัน เวลานี้จะให้ชาวบ้านยอมรับไม่ตัดต้นไม้ พระสงฆ์ก็ใช้วิธีการเอาจีวรของท่านไปผูกไว้ที่ต้นไม้ต้นนั้น เพื่อป้องกันการตัดและทำลายต้นไม้จากประชาชน ดังนั้น การตัดต้นไม้ทำลายป่าจึงเป็นการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว โดยไม่คำนึงว่าจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นและสิ่งอื่น กล่าวคือ การตัดต้นไม้จะส่งผลกระทบต่อคน แมลง สัตว์ป่า นางไม้ และรุกขเทวดาที่ประจำอยู่ตามต้นไม้^๗

๔. **การไม่ฝ่าฝืนกฎธรรมชาติ** หลักธรรมที่พระพุทธองค์สอนให้มนุษย์เคารพในกฎของธรรมชาติ โดยมองว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงล้วนเป็นไปตามธรรมชาติและเป็นไปตามเหตุปัจจัย สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีความสัมพันธ์ต้องอาศัยเป็นปัจจัยเท่ากัน ต้นไม้ให้คุณแก่มนุษย์ไม่ว่าทางตรงอ้อมได้แก่ ไม้และผลผลิตป่าไม้ ส่วนทางอ้อมต้นไม้ไม่มีอิทธิพลแก่ลม อากาศ และสิ่งแวดล้อมของโลก จะเห็นว่าป่าไม้ให้คุณแก่มนุษย์อย่างมหาศาล มนุษย์จึงไม่ควรไปทำลายต้นไม้ เพื่อนำไม้มาตอบสนองความต้องการของตนอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งนี้เกิดจากความเห็นแก่ตัว ความอยากได้ ขาดเหตุผลในการเอาประโยชน์จากธรรมชาติ ทำให้เกิดความเดือดร้อนจากการที่มนุษย์แย่งชิงกันครอบครอง และผลาญธรรมชาติ จากการล้างผลาญธรรมชาติดังกล่าว ก่อให้เกิดความเดือดร้อนในสังคมและเกิดความหายนะด้านสิ่งแวดล้อม ฉะนั้น มนุษย์ควรมีคุณธรรมในด้านการมีชีวิตร่วมด้วยปัญญาโดยไม่ฝ่าฝืนกฎของธรรมชาติ^๘

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนาให้ทัศนะว่า สรรพสิ่งมีความเป็นอยู่ขึ้นอยู่กับกันและกันตามที่ปรากฏ ในหลักปฏิจจนสมุปบาท เป็นการชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล กระบวนการเกิดขึ้นมีบทบาทสำคัญอย่างไรต่อธรรมชาติ กล่าวคือปรากฏการณ์ทั้งหลายในธรรมชาติหรือกระบวนการ ทางธรรมชาตินั้นไม่มีอะไรที่ขัดแย้งกัน จุดนี้เป็นจุดที่สำคัญและเหมาะสมกับสภาพที่เป็นจริงเพราะนั่นหมายความว่า เราสามารถควบคุมสภาพการณ์ทางธรรมชาติได้ โดยการสร้างสภาพเหตุที่เหมาะสมกับสภาพผลทางธรรมชาติที่เรามุ่งหวัง และหลีกเลี่ยงกระทำอันจะนำไปสู่ผลเสีย

แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ดิน ในสมัยพุทธกาล การขุดดินถือว่าเป็นการทำลายชีวิตสัตว์ เพราะเชื่อว่าในดินมีสิ่งมีชีวิตอยู่ และอินทรีย์อื่น ๆ อาศัยอยู่ในดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับพระสงฆ์ต้องงดเว้นไม่ทำลายเป็นอันขาด มีการระบุไว้ชัดเจนว่าควรปฏิบัติกับดินในลักษณะใดบ้าง

มนุษย์กับธรรมชาติเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันดำรงอยู่ โดยธรรมชาติได้ให้หลายสิ่งหลายอย่างตามที่มนุษย์ปรารถนา แต่หาได้เพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ไม่ภายใต้ทรัพยากรธรรมชาติอันมีอยู่อย่างจำกัดนี้ แต่ความต้องการของมนุษย์หาได้มีขอบเขตจำกัดไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้มนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นบนโลกนี้จะมีชีวิตอยู่รอดได้ในท่ามกลางทรัพยากรธรรมชาติอันจำกัดนี้ได้

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), คนไทยกับป่า, หน้า ๑๖-๑๗.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๖๒-๖๓, ๑๖๐-๑๖๗, ๒๓๕-๒๓๖.

อย่างไร ในทางพระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยการปลูกฝังจิตสำนึกคน ให้มีความกตัญญูต่อทรัพยากรธรรมชาติ ดังนี้

ในอังคุรเปตวัตถุ ว่าด้วยบุพพกรรมของอังคุรเปตร กล่าวถึง คณะพ่อค้ากลุ่มหนึ่งออกเดินทางผ่านที่ทุรกันดาร เกิดความอ่อนล้า หิวกระหาย พอมองเห็นต้นไม้ใหญ่ร่มรื่น อยู่โดดเดี่ยว พวกพ่อค้าจึงได้ปรึกษากันว่า ควรจะลองขึ้นไปตัดกิ่งไม้ เมื่อปรึกษากันแล้วพ่อค้าผู้หนึ่งจึงปีนขึ้นไปตัดกิ่งไม้จนขาด ก็มีสายน้ำพุ่งออกมา พวกพ่อค้าทั้งหลายจึงพากันชำระร่างกายและดื่มกันอย่างสบายใจ แล้วจึงปีนขึ้นไปตัดอีกกิ่งหนึ่ง ปรากฏว่ามีอาหารรสเลิศชนิดต่าง ๆ ไหลออกมาจากกิ่งนั้น แล้วก็ตัดกิ่งไม้อีก เหล่าสตรีงามทั้งหลายล้วนประดับกายงดงามก็ออกมา จากกิ่งนั้น แล้วจึงไปตัดอีกกิ่งหนึ่ง มีแก้วแหวนเงินทองของมีค่ามากมายไหลออกมาจากกิ่งนั้น

จึงเกิดความโลภเพิ่มทวีขึ้นไปอีกว่า ขนาดเราตัดกิ่งของต้นไม้แต่ละกิ่งยังสนองความต้องการของเราได้ถึงขนาดนี้ ถ้าหากเราตัดต้นไม้ทั้งต้น เราจะได้ทุกอย่างมากกว่านี้แน่ จึงได้เล่าเรื่องให้อังคุรพาทิขโพนิสัตว์ ผู้ร่วมเดินทางว่า “เราทั้งหลายนำทรัพย์ที่หาได้ไปสู่แคว้นกัมโพชะเพื่อประโยชน์ใด เทพบุตรนี้เป็นผู้ให้สิ่งที่เราอยากได้นั้น พวกเราจะอ่อนวอนเทพบุตรนี้หรือบังคับให้ขึ้นยานแล้วรีบเดินทางไปยังเมืองทวารวดีโดยเร็ว” อังคุรพาทิขเมื่อจะห้ามพราหมณ์พ่อค้านั้นจึงได้กล่าวคาถาว่า “บุคคลอาศัยนั่งหรือนอน ที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้แต่กิ่งของต้นไม้นั้นก็สมควรหัก เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม”^๙

นอกจากการอนุรักษ์ป่าไม้แล้ว พุทธศาสนายังได้กล่าวถึง การอนุรักษ์ดิน ในสมัยพุทธกาล การขุดดินถือว่าเป็นการทำลายชีวิตสัตว์ เพราะเชื่อว่าในดินมีสิ่งมีชีวิตอยู่ และอินทรีย์อื่น ๆ อาศัยอยู่ในดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับพระสงฆ์ต้องงดเว้นไม่ทำลายเป็นอันขาด มีการระบุไว้ชัดเจนว่าควรจะไม่ปฏิบัติกับดินในลักษณะใดบ้าง ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ก็ ภิกษุใดขุด หรือใช้ให้ขุดซึ่งดินต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๑๐}

ด้านการอนุรักษ์น้ำ แหล่งน้ำในทุกแห่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมนุษย์ สัตว์ และเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของระบบนิเวศ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรักษาความสะอาดของแหล่งน้ำ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในปาทุกาวรรค สิกขาบทที่ ๑๕ ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุไม่เป็นไข้ ไม่พึงถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลาย ลงในน้ำ ภิกษุใดไม่เอื้อเพื่อ ไม่เป็นไข้ ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๑}

การอนุรักษ์สัตว์ ในวารณเถรคาถา ได้กล่าวถึงการเบียดเบียนหรือฆ่าสัตว์ทำให้ผู้ทำได้รับความทุกข์ ว่า “ในหมู่มนุษย์นี้ นรชนผู้ใดผู้หนึ่งเบียดเบียนสัตว์อื่น นรชนนั้นย่อมเสื่อมจากความสุขในโลกทั้งสอง คือ โลกนี้และโลกหน้า ส่วนนรชนใดมีจิตเมตตา ช่วยเหลือสัตว์ทุกหมู่เหล่า นรชนเช่นนี้นั้นย่อมประสบบุญมาก”^{๑๒} ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุใดจงใจปลงชีวิตสัตว์ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๑๓}

^๙ ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๕๗-๒๕๘/๒๐๙.

^{๑๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๔-๘๕/๒๗๓-๒๗๔.

^{๑๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๓-๖๕๔/๗๓๓-๗๓๔.

^{๑๒} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๓๗-๒๓๘/๓๗๗.

^{๑๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๘๒-๓๘๓/๕๐๑-๕๐๒.

พระพุทธศาสนาได้สอนให้มนุษย์มีสติใคร่ครวญไตร่ตรองอยู่ตลอดเวลาว่า มนุษย์ต้องตระหนักเสมอว่าทุกชีวิตล้วนต้องการมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์เหมือน ๆ กัน ดังนั้นจึงไม่ควรอย่างยิ่งที่จะกระทำการใด ๆ ที่ไปกระทบ เบียดเบียน หรือทำลายชีวิตของสรรพสัตว์

พระผู้มีพระภาคตรัสในเวฬุทวารายสูตรว่า “พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ธรรมบรรยาย ที่ควรน้อมเข้ามาในตน คือ พิจารณาเห็นดังนี้ว่า ‘เราอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ข้อที่บุคคลพึงปลงชีวิตเราผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงปลงชีวิตผู้อื่น ผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รัก ไม่ใช่ที่พอใจ แม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา เราจะนำสิ่งนั้นไปผูกมัดกับผู้อื่นได้อย่างไร’ อริยสาวกนั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย กายสมาจารนี้ของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธิ์ทั้ง ๓ ส่วนดังที่กล่าวมานี้^{๑๔} พระผู้มีพระภาคตรัสในจุฬามณีวาทสูตรว่า “คนเบียดเบียนหรือฆ่าสัตว์ทำให้อายุสั้น”^{๑๕}

จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนา มีบทบาทและแนวทางให้คงไว้ซึ่งการอนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ทั้งการสร้างกฎกติกาควบคุมความประพฤติของหมู่คณะ เพื่อความคงอยู่ของป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ด้านจิตใจ มีจิตสำนึกรักความสงบ มีความรับผิดชอบในการอนุรักษ์ป่าไม้ พันธุ์ไม้และสิ่งแวดล้อม ด้านปัญญา ความเข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่มีป่าไม้เป็นองค์ประกอบใหญ่ อันเป็นเหตุและผลที่ทำให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันเป็นหนทางนำมาซึ่งสันติสุขแก่สรรพชีวิต ซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งการเสริมสร้างปัญญาอย่างแท้จริงอีกทางหนึ่ง

การอนุรักษ์ป่าไม้ตามหลักทางพระพุทธศาสนาเป็นการผสมผสานหลาย ๆ อย่างเข้าด้วยกัน แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อป่าไม้อุดมสมบูรณ์ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ก็เพียงพอแก่สรรพชีวิตในผืนป่า ดิน ฟ้า อากาศ ก็ไม่แปรปรวนมากนัก ความเป็นอยู่ของมวลมนุษย์ก็ดีขึ้นทั้งสุขภาพจิตและสุขภาพกาย

หลักธรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้

หลักธรรมในการอนุรักษ์ฯ ในแนวทางของพระพุทธศาสนา เป็นการนำหลักธรรมเพื่อการประนีประนอมต่อบุคคลในชุมชน ต่อป่าและต่อทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด ด้วยการให้ความอดทนในการเจรจาต่อรอง อะลุ่มอล่วยในบางกรณีที่พอจะกระทำได้ มีการเผื่อแผ่ และมุ่งประโยชน์ของชุมชนเป็นหลักสำคัญ ซึ่งเป็นการเน้นแนวทางในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ทั้งป่าชุมชน สังคมและประเทศชาติตลอดถึงสังคมโลก การประยุกต์หลักคำสอนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามหลักพระพุทธศาสนาสามารถประยุกต์หลักคำสอนให้สัมพันธ์กันระหว่างหลักธรรมของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งได้มีการจัดความคิดนี้ให้เป็นระบบไว้ในทฤษฎีกฎธรรมชาติ ๕ ประการหรือนิยาม^{๑๖} คือ

^{๑๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒.

^{๑๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๔๙.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๗.

๑. อุตุนิยาม (Physical Laws) ซึ่งตามตัวอักษร คือ กฎเกี่ยวกับฤดูกาล (Season Law) หมายถึง กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิจัดโดยเฉพาะเรื่อง ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์

๒. พีชนิยาม (Biological Laws) ซึ่งตามตัวอักษร คือ กฎเกี่ยวกับเมล็ดพืช หมายถึง (Seed Law) หมายถึง กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์รวมทั้งพันธุ์กรรม

๓. จิตนิยาม (Psychological Laws) หมายถึง กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต

๔. กรรมนิยาม (Moral Laws) หมายถึง กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือ กระบวนการให้ผลของการกระทำ

๕. ธรรมนิยาม (Causal Laws) หมายถึง กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และความเป็นเหตุเป็นผลแก่กัน

กฎแต่ละข้อสามารถประยุกต์สัมพันธ์เชื่อมโยงพฤติกรรมของมนุษย์ และศีลธรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นพฤติกรรมของมนุษย์ (กรรมนิยาม) มีอิทธิพลไม่แต่เพียงการทำงานของจิตของมนุษย์เอง (จิตนิยาม) แต่ยังรวมไปถึงการสืบพันธุ์ของพืชและสัตว์ (พีชนิยาม) ตลอดจนถึงสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (อุตุนิยาม) โดยเป็นไปตามกฎเกี่ยวกับความสัมพันธ์และความเป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย (ธรรมนิยาม) ดังนั้น กฎธรรมชาตินี้แสดงให้เห็นว่า มนุษย์กับธรรมชาติมีความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน อันจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวเอง แล้วส่งผลไปถึงความเปลี่ยนแปลงในสิ่งอื่น ๆ ด้วยกล่าวคือเมื่อมนุษย์เสื่อมจากศีลธรรมเพราะมีโทษะ ความรุนแรงที่แผ่กว้างจึงเป็นผลตามมาอย่างสูงสุด เมื่อมนุษย์เสื่อมจากศีลธรรมเพราะมีโมหะหรืออวิชชา (ไม่รู้จริง) โรคระบาดจึงเป็นผลตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ถ้าและเมื่อมนุษย์ตระหนักว่า ความฉิบหายซึ่งเป็นผลร้ายแรงเกิดขึ้นแก่เขาเพราะเขาเสื่อมศีลธรรมนั่นเอง การเปลี่ยนแปลงสภาพจิตใจจึงเกิดขึ้น แก่มนุษย์บางคนที่รอดตายจากยุคมหิคส์สัญญา คือ ยุคที่มนุษย์สำคัญว่าคนอื่น ๆ เป็นเพียงเนื้อ จึงฆ่าทำลายชีวิตกัน พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มองทุกอย่างทั้งที่เกิดขึ้นแล้ว และกำลังจะเกิดหรือยังไม่เกิดว่าเป็นสภาวะที่มีเกิดมีดับตามกาลเวลา จำเป็นที่มนุษย์ พืช สัตว์ ต้องมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และหลักคำสอนต่าง ๆ ของศาสนาก็มีการสอดแทรกเรื่องธรรมชาติไว้ เช่น เรื่องธรรมนิยาม ที่กล่าวถึงทุกสิ่งมีการเป็นไปตามเหตุและผล แม้แต่การปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอน ถ้าปรารถนามุ่งให้เกิดความวิเวกก็ต้องพึ่งพาอาศัยความเป็นธรรมชาติ แนวทางการประยุกต์ใช้หลักคำสอนในการอนุรักษ์ป่าไม้และการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติโดยสรุปประกอบด้วย หลักศีล สมาธิ ปัญญา (ไตรสิกขา) ความกตัญญูกตเวที เมตตาธรรม ความยำเกรง ความรู้จักประมาณในการบริโภคทรัพยากรป่าไม้ ความเพียร อิทัปปัจจยตา และกรรม

๑) หลักไตรสิกขากับการแก้ไขปัญหาสังแวดล้อม

คำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงบ่อย และมีพุทธพจน์แสดงต่อเนื่องกันของกระบวนการ ศึกษาฝึกอบรมที่เรียกว่า “ไตรสิกขา” คือ (๑) อธิศีลสิกขา การฝึกศึกษาทางด้านความประพฤติทาง กาย วาจา และอาชีพ ให้สุจริตและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน (๒) อธิจิตตสิกขา การฝึกศึกษา ด้านสมาธิ หรือพัฒนาจิตใจให้เจริญ (๓) อธิปัญญาสิกขา การฝึกศึกษาในด้านปัญญาให้สูงขึ้นไป สิกขาทាំងสามนี้ ถือเป็นหลักเบื้องต้นแห่งการเรียนรู้สรรพสิ่งต่าง ๆ ให้ถ่องแท้และเข้าใจ ซึ่งต่างก็มี

ความสัมพันธ์กัน เกี่ยวข้องกัน ยากที่จะแยกออกจากกันได้ ต้องอาศัยและเกื้อกูลกันเป็นลำดับ ศิลจะ
ไปช่วยอบรมสมาธิ สมาธิก็อบรมปัญญา ปัญญาที่สมาธิอบรมดีแล้วได้ได้อบรมจิต เป็นเครื่องพัฒนาจิต
ให้สูงสุดได้

ในการนำหลักไตรสิกขามาแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น เป็นกระบวนการปฏิบัติ หรือ
กระบวนการพัฒนา ๓ ด้าน (ไตรสิกขา) คือ

(๑) ศิล (Social Development) เป็นข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานของมนุษย์ในทาง
พระพุทธศาสนาเป็นการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์เพื่อไม่ให้มีการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น มี
วินัยประกอบอาชีพที่สุจริต มีความปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูลและสร้างสรรค์ อันเป็น
ต้นเหตุที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทต่าง ๆ ไว้เพื่อแก้ไขสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วและป้องกันไม่ให้เกิดสิ่งที่
จะเป็นความผิด ดังความในพระวินัยปิฎกที่พระสารีบุตรกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท
ณ เมืองเวรัญชา ว่า “ถึงเวลาแล้วพระพุทธเจ้าข้า ที่พระผู้มีพระภาคจะทรงบัญญัติสิกขาบท ทรงยก
ปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงแก่พระสาวกอันจะเป็นเหตุให้พระมหากษัตริย์ดำรงอยู่ได้ยืนนาน” พระพุทธองค์ทรง
ตอบว่า “จงรอไปก่อนเถิดสารีบุตร ตถาคตรู้เวลาในเรื่องที่จะบัญญัติสิกขาบทนั้น ศาสดาจะยังไม่
บัญญัติสิกขาบทแก่สาวก ไม่ยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง ตลอดเวลาที่ยังไม่เกิดอาสวัฏฐานियธรรมบางอย่าง
ในสงฆ์ เมื่อเกิดอาสวัฏฐานियธรรมบางอย่างในสงฆ์ ตถาคตจึงจะบัญญัติสิกขาบท จะยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง
แก่สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น”

จากพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ ชี้ให้เห็นว่ามุ่งให้พระสงฆ์ประพฤติปฏิบัติ
ต่อ ตนเองและผู้อื่นด้วยความถูกต้อง ไม่ให้ล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่น ไม่เบียดเบียนทั้งมนุษย์และสัตว์
ตลอดถึงธรรมชาติ ไม่กระทำความชั่วโดยประการต่าง ๆ มีความเป็นอยู่ที่พอดี มีเมตตาธรรมเป็นหลัก
ส่วนพระธรรมคำสอนที่ให้ฆราวาสทั่วไปได้ประพฤติปฏิบัติ ได้แก่ ศิล ๕ หรือเบญจศีล หรือสิกขาบท ๕
ใน พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ได้กล่าวถึงโทษของการไม่รักษาศีลและอานิสงส์ของการมี
ศีลสรุบทความว่า บุคคลผู้ศีล ย่อมถึงความเสื่อมจากโภคทรัพย์ เป็นที่ติฉินนินทา ไม่มีผู้ใดอยากคบค้า
สมาคมด้วย เป็นผู้มีความหลงไปในทางที่ชั่ว และเมื่อตายแล้วย่อมตกนรก เป็นต้น ส่วนอานิสงส์ของผู้
ที่รักษาศีลนั้น ย่อมมีโภคทรัพย์อันมาก ไม่ลำบากในการเลี้ยงชีพ มีกิตติศัพท์ชื่อเสียงขจรขยายไปไกล
เข้าสมาคมได้อย่างไม่เก้อเขิน เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม และเมื่อตายแล้วย่อมไปสู่สุคติโลก
สวรรค์ เป็นต้น

(๒) สมาธิ (Emotional Development) เป็นการฝึกอบรมด้านจิตใจ ให้สมบูรณ์ด้วย
คุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิตที่ดี (ตั้งจิตเป็น วางใจเป็น ทำใจเป็น) ได้แก่ การมีจิตใจที่มี
คุณธรรม เมตตาต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ บุคคลต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา เอื้ออาทร มีความเคารพ
ความอ่อนน้อม มีความกตัญญูรู้คุณ ด้านสมรรถภาพจิตได้แก่ การมีจิตใจที่เข้มแข็ง มั่นคง เพียร
พยายาม อุทิศตน มีความรับผิดชอบ มีสติและสมาธิ ส่วนสุขภาพจิตที่ดี ได้แก่ การมีจิตใจร่าเริง
แจ่มใส เบิกบานสดชื่น อิ่มเอิบ ผ่องใส และยังสอนให้พุทธศาสนิกชนตระหนักในคุณค่าของการพัฒนา
จิตใจอีกด้วย

(๓) ปัญญา (Wisdom Development) การฝึกอบรมด้านปัญญา ได้แก่ การรู้จักคิด
รู้จักไตร่ตรอง รู้จักพิจารณาใคร่ครวญ พินิจพิเคราะห์ มีวิสัยทัศน์ และทัศนคติที่ดี ใช้ปัญญาในการ
แก้ไขปัญหามาต่าง ๆ ได้ดี สามารถมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ไม่มีอคติ ปราศจากการครอบงำ

ของกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลง ใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิตในท่ามกลางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้องกลมกลืนเกิดสันติสุขอย่างแท้จริง

ดังนั้น การนำหลักไตรสิกขามาแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม จึงหมายถึงกระบวนการปฏิบัติ หรือ กระบวนการพัฒนา ๓ ด้าน คือ

ศีล เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของชุมชน เพื่อวางกฎระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติ ร่วมกัน เพื่อให้ชุมชนได้ปฏิบัติอย่างพอเหมาะพอควร

สมาธิ เป็นการรักษาสภาพของป่าชุมชนและมุ่งมั่นจดจ่อในการแก้ปัญหาทรัพยากร ของชุมชน

ปัญญา เป็นการคิดตรงหาเหตุและมีการวางแผนการดำเนินการอย่างมีระบบด้วยการประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชน พร้อมทั้งประมวล สรุปผลของการดำเนินการ อย่างเป็นรูปธรรม

พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และถนอมธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แหล่งน้ำ หรือสัตว์ป่า จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจในการที่จะเน้นบทบาทของผู้ปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะ พระสงฆ์ ในฐานะเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นผู้นำในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ใช้ชีวิตแบบ สมณะไม่ฟุ้งเฟ้อแข่งกับชาวบ้าน การประพฤติปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในทางที่ดีให้เห็นเป็นที่ ประจักษ์ ย่อมเป็นการสอนอย่างมีประสิทธิภาพอาจไม่ต้องการสอนโดยใช้คำพูดมากนัก

หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นมี มากมาย เพราะธรรมะ คือ ธรรมชาติ หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกใบนี้ล้วนแต่เป็นธรรมชาติที่ พระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง แล้วนำมาเผยแผ่ให้ผู้อื่นได้รู้ได้เข้าใจและอยู่กับธรรมชาติ เหล่านี้ย่อมมีสติ รู้คุณค่า รู้ประมาณ

หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเน้นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน สิ่งสำคัญอย่าง หนึ่งก็คือ ความรู้สึกที่ดีงามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อพืชทั้งหลาย ความรู้สึกที่ดีงาม อย่างหนึ่งได้แก่ คุณธรรมที่เรียกว่า ความกตัญญู

๑. ความกตัญญู หมายถึง ความรู้สึกที่ดีงามต่อกัน ความกตัญญูนี้มีขึ้นเฉพาะต่อ มนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แม้แต่ต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย มีคาถาพุทธศาสนสุภาษิตบทหนึ่งที่ย่อ บ่อย ๆ ในพระไตรปิฎกสอนให้รู้คุณแม่แต่พืช มีใจความว่า “บุคคลพึงนั่งหรือนอนได้ร่มต้นไม้ใดไม่พึงหักราน กิ่งต้นไม้ นั้น เพราะว่าคนประทุษร้ายมิตรเป็นคนชั่ว”^{๑๓๗}

อันนี้แสดงถึงความรู้สึกที่ดีต่อกันให้ระลึกว่า ต้นไม้ที่เราได้อาศัยร่มเงาเป็นประโยชน์ เราได้อาศัยร่มเงาของต้นไม้ ต้นไม้ก็เป็นมิตรกับเรา เราก็ไม่ควรไปแก่งปลิงกิ่งหรือส่วนต่าง ๆ ของ ต้นไม้ทิ้งเล่น โดยไม่มีเหตุผล ถ้าเราทำอย่างนั้นถือว่าเป็นการประทุษร้ายมิตร ความกตัญญู เป็น ความรู้สึกที่ดีงามต่อพืช เป็นคุณธรรมที่อยู่ในจิตใจ เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งจิตใจของมนุษย์ไปในทางที่ดี ที่ จะเกื้อกูล ไม่ทำลายต้นไม้^{๑๓๘}

^{๑๓๗} ชุ.ชา.ปญญาส. (ไทย) ๒๘/๑๕๓/๒๙.

^{๑๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), คนไทยกับป่า, หน้า ๒๐-๒๑.

๒. ความเมตตา หมายถึง ความมีไมตรี ความรัก ความปรารถนาดี ความเข้าใจอันดีต่อกัน หรือความรู้สึกที่มองพืชและสัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตาจิต^{๑๙} โดยมองพืชว่าเป็นเพื่อนร่วมโลก ร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน ฉะนั้นเราต้องไม่เบียดเบียนกัน เมื่อเรามีเมตตา จิตใจย่อมจะเป็นสุข แซ่มชื่น ผ่องใส ปลอดโปร่ง จิตเป็นกุศล เช่น เมื่อมองเห็นต้นไม้ มีลำต้นแข็งแรง มีทั้งดอกใบสีเขียว ให้ร่มเงาแก่เรา จิตใจยินดีในความเจริญงอกงามและความสมบูรณ์ของต้นไม้ นั่น เมื่ออยู่ในสภาพที่ดี เมื่อจิตใจมีแต่ความเมตตา ก็จะช่วยโน้มน้าวจิตใจไม่เบียดเบียนต้นไม้ หรือหักกิ่งก้านของต้นไม้ ความเมตตาเป็นสิ่งสำคัญ พุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีเมตตาต่อมนุษย์ด้วยกัน และเมตตาต่อพืช เมื่อเรามีเมตตาเราจะไม่ทำร้ายกัน โดยปราศจากเหตุผล และกระแสแห่งความเมตตาธรรมจะเอื้อ ต่อการอนุรักษ์ป่าไม้

เมตตา นี้เป็นความรู้สึกที่สำคัญในทางพุทธศาสนา คือ การมองสรรพสัตว์ว่าเป็นเพื่อนร่วมโลก ในพระพุทธรูปท่านสอนหลักธรรมสำคัญอย่างหนึ่งที่เราได้ยินกันเป็นประจำคือ อนิจจัง ได้แก่ความไม่เที่ยง ท่านบอกว่า มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงล้วนต้องตกอยู่ในกฎของธรรมชาติ ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งนั้น เมื่อเราต้องตกอยู่ในกฎธรรมชาติอันเดียวกัน เราก็เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขของกันและกัน^{๒๐}

เมตตา เป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานอย่างหนึ่งที่สัมพันธ์กับกฎแห่งกรรม เพราะถ้ามนุษย์ปราศจากเมตตาจิต ก็ไม่สามารถให้อภัยชีวิตคนและสัตว์อื่นได้ พระพุทธเจ้าทรงเริ่มบำเพ็ญบารมีก็เริ่มจากเมตตาจิตคิดจะช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ เมื่อมนุษย์มีเมตตาจิตเป็นพื้นฐานแล้ว การกระทางไตรทวารก็เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนและสังคม เพราะหลักเมตตาเป็นพลังภายในที่เป็นตัวผลักดันให้มนุษย์ทำประโยชน์ต่อกัน มีการให้ทาน การพูดจาไพเราะ ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือหลักเมตตาเป็นคุณธรรมภายในที่เชื่อมโยงกับสังคหวัตถุซึ่งเป็นการแสดงพฤติกรรมภายนอกอย่างเป็นรูปธรรม

๓. ความเคารพยำเกรง ความเคารพเป็นคุณธรรมดั้งเดิมตามคติทางพุทธศาสนา พุทธศาสนาสอนให้บุคคลอยู่ร่วมกันด้วยคุณธรรม โดยเคารพนับถือความดีของกันและกันในฐานะเพื่อนร่วมโลก ส่วนความยำเกรงเป็นความเชื่ออยู่ในศาสนาพราหมณ์ โดยเชื่อว่ามีเทวดาใหญ่น้อย เป็นผู้สร้างโลก และดลบันดาลความเป็นไปต่าง ๆ ให้เกิดแก่มนุษย์ได้ มนุษย์จึงควรมีความยำเกรง ต่อเทวดา โดยวิธีการเช่นสรวง สังเวศ บูชายัญ เพื่อปรนเปรอเอาอกเอาใจเทวดา เพื่อความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันด้วยไมตรี เมื่อเทวดาได้รับความอุปการะจากมนุษย์โดยการทำเทวดาพลี ด้วยความกตัญญูจากมนุษย์ เทวดาจึงช่วยคุ้มครองรักษามนุษย์^{๒๑}

หลักธรรมในพุทธศาสนาสอนให้คนไทยมีความเคารพต่อบุคคลอื่นที่ตนเกี่ยวข้องและคนไทยเชื่อว่าต้นไม้ในแต่ละต้นเป็นที่อยู่หรือเป็นวิมานของรุกขเทวดา โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่ที่เป็นพญาไม้ในป่าที่เรียกว่าต้นไม้เจ้าป่า เมื่อมีใครเข้าไปตัดหรือทำลายต้นไม้ก็เท่ากับว่าเป็นการทำลายที่อยู่ของรุกขเทวดา ซึ่งท่านอาจลงโทษโดยการดลบันดาลให้เกิดภัยพิบัตินานาแก่ผู้ตัดไม้และครอบครัว ความเคารพยำเกรงต่อรุกขเทวดา ทำให้ประชาชนไม่กล้าเข้าไปตัดไม้ทำลายป่าด้วยเกิดความเคารพนับถือต่อทั้งต้นไม้และรุกขเทวดา

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๐๗-๗๐๘.

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **คนไทยกับป่า**, หน้า ๒๒.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕๔, ๙๖๒, ๙๖๔-๙๖๕.

๔. ความรู้จักประมาณในการบริโภคทรัพยากรป่าไม้ ความรู้จักประมาณหรือความรู้จักพอดี เรียกว่า มัตตัญญูตา^{๒๒} ดังนั้นความรู้จักประมาณในการบริโภคหรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ตามประโยชน์และคุณค่าที่แท้จริงของป่าไม้ มุ่งให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ การใช้ประโยชน์จากป่าไม้ต้องระมัดระวังให้อยู่ในสภาวะที่พอดี ไม่ให้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้เพื่อสนองกิเลสตัณหาของตนเองอย่างฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย จะส่งผลต่อการล้างผลาญทรัพยากรป่าไม้ ทำให้ป่าไม้ค่อย ๆ หมดไป ทำให้สัตว์และพืชทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในป่าต้องพลอยสูญพันธุ์ หรือลดน้อยลงไป ทำให้เกิดการเสียความสมดุลในธรรมชาติ ดินฟ้าอากาศก็แปรปรวนไป ทำให้เกิดอากาศเสีย และเป็นมลภาวะต่าง ๆ ดังนั้นต้องใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้สิ้นเปลืองน้อยที่สุด เพื่อจะได้มีทรัพยากรป่าไม้ไว้ใช้สอยในอนาคตต่อไป

๕. ความเพียร หมายถึง ความอาจหาญ บากบั่น ก้าวไป ใจสู้ ไม่ย่อท้อ ไม่หวั่นกลัว อุปสรรคและความลำบาก ความเพียรจะเจริญองกงามต้องอาศัยปัจจัยแวดล้อมทางธรรมชาติในการฝึกฝนพัฒนาชีวิตจิตใจคน ถ้าเราเข้าใจธรรมชาติ รู้จักธรรมชาติ ธรรมชาติจะช่วยขัดเกลาและเสริมสร้างคุณภาพของจิตใจได้ เริ่มตั้งแต่เป็นเครื่องชักจูงจิตใจให้โน้มไปสู่ความสงบ ความมีเมตตา การอุภัย และความรู้จักที่ประณีตอ่อนโยน ตลอดจนช่วยให้เกิดสมาธิและการใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติรู้เท่าทันโลก ดังนั้นพุทธศาสนาจึงใช้ธรรมชาติแวดล้อมของป่า เป็นส่วนประกอบในการฝึกความเพียรของคน

เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่สงบ ปราศจากเสียงรบกวน และกิจกรรมที่วุ่นวายท่านเรียกว่า กายวิเวก คือ ความสงบทางด้านกาย โดยเฉพาะเมื่อไปอยู่ในป่า ในร่มไม้หมู่ไม้ที่มีความสงบมีแต่ธรรมชาติ ก็จะช่วยชักนำจิตใจให้โน้มไปสู่ความสงบด้วย เมื่อจิตใจรู้สึกมีความสงบ มีความอิมใจ มีความสดชื่นโน้มน้อมไปในทางที่ดี ก็จะทำให้เกิด จิตวิเวก คือ ความสงบทางจิตตามมา เมื่อจิตใจสงบ สงัดไม่มีอารมณ์วุ่นวายใจเข้ามารบกวนแล้ว สมาธิก็จะอยู่ในสภาพที่พร้อมจะฝึกฝนพัฒนาอีก ๆ ขึ้นไป อีก คือเอาจิตที่พร้อมดีอย่างนั้นแล้วไปใช้งาน ในการพิจารณาให้เกิดปัญญาเห็นความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย จึงทำให้จิตใจเป็นอิสระที่เรียกว่า อุปธิวิเวก คือทำให้เกิดความสงบจากกิเลสต่อไปในที่สุด^{๒๓} เมื่อพระสงฆ์ทำความเพียรปฏิบัติธรรมอยู่ในป่า ชาวบ้านเห็นคุณค่าของคุณธรรม ชาวบ้านไม่กล้าเข้าไปทำลายต้นไม้ นับได้ว่าความเพียรเป็นคุณธรรมที่เอื้ออำนวยต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

นอกจากนี้ยังมีหลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คือ อิทัปปัจจยตา กรรมและเมตตา^{๒๔}

(๑) อิทัปปัจจยตา เป็นหลักธรรมเกี่ยวกับกฎธรรมชาติ แสดงให้เห็นถึงกฎธรรมชาติที่เป็นไปในจิตของมนุษย์และสภาวะธรรมชาติที่อยู่ภายนอกจิตของมนุษย์ ทั้งในด้านบวกและด้านลบ กล่าวคือด้านบวกที่เป็นไปในจิต คือ ภาวะที่ดับกิเลส ตัณหา อุปาทานได้ และเข้าถึงภาวะสงบเย็นทางจิต ด้านลบ คือ ภาวะที่จิตถูกกิเลส เป็นต้นครอบงำและก่อทุกข์ให้มนุษย์ ในด้านสภาวะที่อยู่ภายนอกจิตแสดงให้ทราบว่าสรรพสิ่งต้องอาศัยกันจึงสามารถดำรงอยู่ตั้งอยู่ได้ ส่วนด้านลบแสดงให้เห็น

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต), *การพัฒนาที่ยั่งยืน*, หน้า ๑๙๘-๒๐๐.

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *คนไทยกับป่า*, หน้า ๒๓.

^{๒๔} ประพันธ์ ศุภษร, *พุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*, [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก : <http://gin.mcu.ac.th>. (๒๐ มกราคม ๒๕๖๓).

เห็นว่าถ้าสิ่งใดสิ่งหนึ่งถูกทำลายไป อีกหลายสิ่งย่อมกระทบและถูกทำลายไปด้วย จึงถือว่าเป็นกฎธรรมชาติที่ดำรงกฎอยู่อย่างนั้นคือเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ แน่นนอน ความเป็นกฎธรรมชาตินี้จึงทำให้พุทธธรรมสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในฐานะเป็นองค์ความรู้อันแสดงให้มนุษย์มองเห็นความที่สรรพสิ่งต้องพึ่งพากัน ไม่ทำลายต่อกัน ทำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ สร้างระบบจริยธรรมแก่มวลมนุษย์

(๒) กรรม เป็นหลักความเชื่อในพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของชาวพุทธเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการได้รับผลของกรรมซึ่งมีประเภทต่าง ๆ จนทำให้คิดอุปมาเพื่อบรรเทาข้อใช้กรรมชั่วหรือวิธีการที่จะลดกรรมหนักให้เป็นเบา ด้วยการขอมาโทษหรือสารภาพความผิดของตนต่อสิ่งนั้น ๆ จนเกิดมีกิจกรรมร่วมแผ่อยู่ในประเพณีต่าง ๆ มีประเพณีลอยกระทง ประเพณีก่อพระเจดีย์ทราย เป็นต้น และมีการปล่อยนกปล่อยปลาในเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และหลักกฎแห่งกรรมก็เนื่องมาจากเมตตาคือ

คติในทางพุทธศาสนาสอนให้มองธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่ดำรงมาพร้อมกันและเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งของความสุข คตินี้จะทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีความสุขและมีความสุขในการที่จะอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ จิตใจก็เป็นสุข ป่าไม้ในฐานะที่เป็นสภาพแวดล้อมที่มีความงามตามธรรมชาติอันเกื้อกูลจิตใจในภาวะแห่งความสดชื่น ความร่มรื่น ความสงบนิ่ง ความบริสุทธิ์ ความร่มเย็น ป่าไม้โน้มน้อมจิตใจให้อ่อนโยน ละมุนละไม อันเกื้อกูลจิตใจให้ชุ่มด้วยความสุข จึงเอื้อต่อการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับป่าไม้อย่างมีความสุข ทั้งนี้เพราะมนุษย์ได้รับประโยชน์และความสุขจากสิ่งใดย่อมบำรุงรักษาสิ่งนั้น

บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้

ครั้งในสมัยชมพูทวีปมีพื้นที่ป่าปรากฏอยู่ทั่วไปตามแคว้นต่าง ๆ เป็นป่าที่สมบูรณ์อุดมไปด้วยสัตว์ป่าและพันธุ์ไม้บ้าง เป็นสวนป่าบ้าง เป็นป่าละเมาะบ้าง ป่าบางแห่งมีความหลากหลายของพันธุ์ไม้และสัตว์ป่านานาชนิด มีเจ้าหน้าที่เฝ้ารักษาป่าด้วย บางแห่งเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า บางแห่งเขตสงวนพันธุ์สัตว์ป่า บางแห่งเป็นพระราชอุทยาน ส่วนใหญ่แล้วเป็นป่าที่สร้างความชุ่มชื้นแก่ผู้มาพักอาศัย เหมาะแก่การพำนักอาศัยอยู่ของบรรพชิตทั่วไปด้วยเหตุที่พระพุทธรองค์และเหล่าพุทธสาวกอาศัยอยู่ในป่า พื้นที่ป่านั้นจึงมีความหมายตามไปด้วยทั้งด้านการอนุรักษ์สรรพชีวิตในผืนป่าแบบพึ่งพาอาศัยกัน ด้านการรักษาสิ่งแวดล้อมรวมทั้งเป็นที่แสดงธรรมประกาศศาสนาไปในตัว

พระมหาจรรยา สุทธิธำโณ ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อาจแบ่งได้เป็น ๗ ประการ คือ^{๒๕}

๑. ศาสนบุคคล อันประกอบด้วยภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกา พระภิกษุสามเณรได้รับการยอมรับจากอุบาสกอุบาสิกาให้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ และเป็นแบบอย่างแห่งการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามหลักพุทธธรรม พระภิกษุจะต้องศึกษาทำความเข้าใจ ถึงจริยวัตรของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตบุคลร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า ที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติ แล้วนำมาประยุกต์ปฏิบัติให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ปัจจุบัน

๒. พระภิกษุที่อยู่เสนาสนะป่าในฐานะเสนาสนะอันสงัด เพื่อปฏิบัติตนให้รอดพ้นเป็นอิสระจากอำนาจของกิเลสตัณหาโดยเด็ดขาดเป็นเป้าหมาย เมื่อตนเองได้ประสบสุขแท้ อันเกิด

^{๒๕} พระมหาจรรยา สุทธิธำโณ, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญการพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๗-๒๕.

จากความสงบ ทั้งกายวิเวก จิตวิเวก อุปธิวิเวกแล้ว ก็นำเอาสันติมรรคนั้นออกอนุเคราะห์แก่พุทธศาสนิกหรือเพื่อนมนุษย์ผู้ใฝ่ธรรมทั้งหลาย พอบุคคลเหล่านั้น ได้ยิน ได้ฟัง ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมะแล้ว ได้ลืมนสพระธรรม ก็จะเกิดศรัทธาเลื่อมใสในธรรมะว่า เป็นผลผลิตจากธรรมชาติ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติก็เท่ากับเป็นการดูแลรักษาธรรมะ

เมื่อประชาชนเกิดจิตสำนึกระลึกถึงคุณค่าของธรรมชาติที่มีต่อชีวิตของตนแล้ว เขาก็จะมีเจตนาร่วมอันดีงาม ช่วยกันบำรุงรักษาด้วยกายวาจาใจ เราจึงพบว่าพระภิกษุที่สร้างวัดป่าเป็นศูนย์ปฏิบัติธรรมมักจะรักษาป่าบริเวณนั้นเอาไว้ได้อย่างสมบูรณ์ ป่าก็รอดพ้นจากการทำลาย จิตใจของผู้ป่วยก็รอดพ้นจากการครอบงำของกิเลสตัณหาดำรงชีพอย่างมีความสุข

๓. วัดใกล้หมู่บ้านทั้งหลาย ควรสร้างวัดให้เป็นอาราม คือ สถานที่อันร่มรื่น สะอาด สะอาด ภายในบริเวณวัดควรวางแผนผังเสนาสนะที่ปักที่อาศัยให้เป็นระเบียบหมวดหมู่ ในการสร้างเสนาสนะควรปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าบัญญัติว่าด้วยเรื่อง เสนาสนะเป็นหลัก ไม่ควรทำตามอำนาจกิเลสตัณหาของพระภิกษุเอง หรือของประชาชนผู้เลื่อมใสศรัทธา ต้องตระหนักไว้เสมอว่า กุฎิพระจะอยู่กับธรรมชาติทุกชนิดได้อย่างผสมผสานกลมกลืน ไม่เป็นอันตรายต่อธรรมชาติใด ๆ ภายในบริเวณวัดหากมีที่ดินว่างเปล่าก็ควรสร้างสวนป่ากลางวัดขึ้น หรือสร้างสถานที่ฟังธรรมตามธรรมชาติ หรืออาจจะปลูกต้นไม้กระจายไปทั่ววัดเป็นการสร้างป่ากลางเมือง

๔. พระภิกษุผู้ทุ่มเทชีวิตเพื่อการอนุรักษ์ป่า โดยพยายามขัดขวางผู้ทำลายป่าทุกรูปแบบควรหันหน้าเข้าหากัน แล้วทบทวนว่าวิธีการดังกล่าวปฏิบัติแล้วได้ผลคุ้มค่าหรือไม่ เพียงใด ควรจะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในรูปแบบใดเพื่อความเหมาะสม เพื่อความอยู่รอดของสมณะเพศและป่า

๕. ศาสนพิธี แม้จะไม่ใช่เป็นแก่นของพุทธศาสนา แต่เป็นรูปแบบการจัดกิจกรรมที่ชาวพุทธแต่ละท้องถิ่นคิดขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติธรรมระดับแก่นให้หน้าศึกษาติดตามยิ่งขึ้น เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้เริ่มสนใจศาสนา เพิ่มพูนขวัญและกำลังใจแก่ผู้ที่ยังมีจิตใจไม่เข้มแข็งพอ

ศาสนาพิธี ที่ประชาชนมักจะนำมาประยุกต์ในการรักษาป่าก็คือการบวชต้นไม้ มองให้ซึ่งคือการทำเครื่องหมายห้ามเตือนว่า อย่าตัดต้นไม้ขึ้นนะ เพราะมีสัญลักษณ์คือผ้าเหลืองพันอยู่ ชาวพุทธที่เคยชินอยู่กับแนวคิดที่ว่า บวชต้นไม้แล ก็สามารถเชื่อมโยงความคิดนี้มาสู่การอนุรักษ์ต้นไม้ว่า เมื่อต้นไม้บวชแล้วก็ไม่ควรไปตัดหรือทำลายจะเป็นบาป เป้าหมายผลของการบวชต้นไม้คือต้นไม้จะไม่ถูกทำลาย

๖. วัดควรทำหน้าที่เป็นศูนย์ข้อมูลข่าวสารของชุมชนที่ตั้งอยู่รอบ ๆ วัด ข้อมูลข่าวสารเรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลักษณะต่าง ๆ ควรจัดหามาไว้ให้มากที่สุดตามเหตุปัจจัยและสติกำลังที่จะเอื้ออำนวย เพราะตามธรรมชาติของสังคมไทย วัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางข้อมูลข่าวสารวิชาการเผยแพร่ความรู้ในด้านต่าง ๆ กับใคร ๆ และประชาชนส่วนใหญ่ให้การสนับสนุน เช่นโครงสร้างป่าชุมชน โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางเก็บกล้าไม้และเป็นแม่แบบแห่งการสร้างความร่วมมือโดยการปลูกต้นไม้ชนิดต่าง ๆ ให้มากที่สุดเท่าที่สถานที่บริเวณวัดจะเอื้ออำนวยในวันสำคัญต่าง ๆ ของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะช่วงที่อยู่ในฤดูฝนเช่น วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา ควรเน้นกิจกรรมปลูกต้นไม้เพิ่มเติมและซ่อมแซมส่วนที่ขาดเป็นหลัก

๗. **ปลูกฝังจิตสำนึกแห่งความรักธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้แก่ประชาชนทุกครั้ง** ที่มีการแสดงธรรม ไม่ว่าจะเป็นปาฐกถา เทศนาธรรม เสวนาธรรม หรือวิธีอื่น ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสม และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง เนื้อหาธรรมะที่จะต้องเน้นเป็นพิเศษและเผยแพร่ให้มากที่สุดก็คือ ชีวิตประวัติของพระพุทธเจ้าและอริยสาวกที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันบริสุทธิ์ตลอดชีวิต ซึ่งให้เห็นโทษของความเห็นแก่ตัวอันเป็นพลังผลักดันให้มนุษย์สร้างความหายนะให้แก่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างขาดความยั้งคิด โดยย่ำแล้วย่ำอีกว่า ป่าที่หมดไป ดินที่เสื่อมสภาพความอุดมสมบูรณ์และพังทลาย น้ำในแม่น้ำสายใหญ่ที่กำลังจะเหือดแห้งไปและเน่าสนิทมลพิษทางอากาศและอุณหภูมิต่ำที่มีความทวีรุนแรงมากขึ้นทุกวัน ล้วนมีสาเหตุสำคัญมาจากความเห็นแก่ตัว เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ส่วนกลุ่ม ส่วนพรรคพวกของตัวเอง มนุษย์เช่นนี้เป็นมนุษย์สกปรก ดังพุทธภาษิตที่ว่า อัดตตถละปัญญา อะสุจี มะนุสสา ผู้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นมนุษย์สกปรก

หากมองกระบวนการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธก็จะพบว่า เมื่อมนุษย์ถูกความโลภครอบงำ ก็อยากจะได้สรรพสิ่งเป็นของตัวเองโดยไม่คำนึงถึงกฎหมาย ระเบียบ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ความเชื่อ ศาสนธรรม กฎธรรมชาติ แม้ที่สุดความตายก็ลืมคิดไปสนิท ความลุ่มหลงมัวเมาผิด ๆ เรียกว่า โมหะ เข้าครอบงำความคิดดำเนินไปอย่างไร้สติสัมปะชัญญะ พฤติกรรมที่ดำเนินไปภายใต้จิตใจที่ถูก โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสวาระอื่น ๆ ครอบงำล้วนเป็นพฤติกรรมที่เห็นแก่ตัวทั้งสิ้น

พระภิกษุในฐานะบุคลากรชั้นนำของศาสนาต้องผนึกกำลังร่วมกันคิดหาวิธีการอธิบายถึงโทษภัยของความเห็นแก่ตัว ที่มีต่อมนุษย์และธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แม้เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ความหายนะของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีสาเหตุจากปัจจัยอื่น ๆ อันเป็นรูปธรรมที่เชื่อมโยงกันอย่างมากมาย แต่ไม่ควรมองข้ามนามธรรมอันเลวร้าย ที่เป็นพลังแฝงอยู่ในใจของมนุษย์ คือ ความเห็นแก่ตัวนี้คงไม่มีใครปฏิเสธว่า มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาบนโลกนี้มีส่วนในการทำลายความบริสุทธิ์ผุดผ่องของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยกันทั้งนั้น แต่มนุษย์ที่เห็นแก่ตัวมากทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากมายมหาศาล วิกฤตการณ์ทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นล้วนเป็นฝีมือของพวกเขาทั้งสิ้น

ควรนำเอาความเมตตา ซึ่งขยายความหมายตามพุทธจริยาวัตรที่ว่า รักสรรพสัตว์และสรรพสิ่งอย่างไร้ขอบเขตและข้อกำหนด มาสร้างจิตสำนึกร่วมตามแนวพุทธว่า สรรพสัตว์และสรรพสิ่งควรได้รับความรักและเอื้ออาทรต่อกัน แม้มีความจำเป็นจะต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการยังชีพ แต่หากมองทรัพยากรธรรมชาติอย่างเห็นคุณค่า และมีจิตสำนึกแห่งความรักอยู่ที่ความเต็มใจที่จะบริโภคใช้สอยด้วยความระมัดระวัง เพียงเพื่อตอบสนองความจำเป็นแห่งการดำรงชีพ มากกว่าตอบสนองพลังความอยากอันไร้ขอบเขตของกิเลสตัณหา สกัดกั้นควบคุมกิเลสตัณหา

ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ให้ลดลงมากเท่าไร ความปลอดภัยของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะมีเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น อย่างมองข้ามความปลอดภัยของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เต็มหัวใจด้วยความเมตตาอย่าให้พร่อง แล้วมนุษย์ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทุกชนิดบนโลกอายุจะยืนยาวออกไปอีก สมดังปราชญ์ที่ว่า “เมตตาธรรมค้ำจุนโลก”

ความกตัญญูกตเวทิตี ก็เป็นธรรมะอีกข้อหนึ่งที่ผู้ใดธรรมต้องขยายขอบข่ายเดิมที่ว่า มนุษย์ควรกตัญญูกตเวทิตีต่อผู้มีพระคุณมีมารดาบิดาครูบาอาจารย์เป็นต้น ให้กว้างไกลไปว่ามนุษย์ควร

แสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะชีวิตมนุษย์เกิดมาจากส่วนประกอบของธาตุตามธรรมชาติคือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เมื่อเกิดมาแล้วปัจจัยเครื่องยังชีพทั้งหลายล้วนมาจากดิน น้ำ ลม ไฟอันมีอยู่ตามธรรมชาติบิดามารดาและบรรพบุรุษในอดีตกาลอันไกลโพ้นล้วนมาจากคุณูปการของธรรมชาติ ผู้ที่เกิดมาภายหลังล้วนยังชีพอยู่ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทุกคนล้วนเป็นหนี้บุญคุณของธรรมชาติอย่างเท่าเทียมกันเมื่อตระหนักว่า เป็นหนี้ธรรมชาติทั้งชีวิต ไม่มีวันจะปลดเปลื้องได้หมด นอกจากจะไม่สามารถให้รางวัลอะไรแก่ธรรมชาติเป็นการตอบแทนได้แล้ว ก็ไม่ควรทำลายธรรมชาติให้ย่อยยับมากเกินไปจนความจำเป็น หากบริโภคอุปโภคผลผลิตของธรรมชาติด้วยความระมัดระวังและสำนึกในพระคุณก็จะช่วยให้มีความเต็มใจในการรักษาดูแลเมื่อจิตสำนึกแห่งการเห็นคุณค่าและการรักษาดูแลแพร่ขยายออกไป มากเท่าไรความปลอดภัยของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็ยิ่งมีมากเท่านั้น

ฉะนั้นพึงเห็นได้จากลักษณะบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณในชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้ความศรัทธาและเชื่อถือควรจะมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยิ่ง อย่างไรก็ตามบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นั้นส่วนใหญ่ยังคงประสบปัญหาเนื่องจากข้อจำกัดด้าน ๆ เช่นงบประมาณ การประสานงานกับหน่วยงานของรัฐ การขาดบุคลากรให้ความรู้ เป็นต้น

๒) วิธีการทางพระพุทธศาสนาในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ทางพุทธศาสนาถือว่า ถ้าพระดี มีความเป็นผู้นำทางจิตใจ (สมาธิ) และจริยธรรม (ศีล) โดยมีความรู้ประกอบไปด้วยความรัก (ปัญญา) แล้ว ย่อมมีอิทธิพลถึงระบบธรรมชาติทั้งหมด ” ด้วยเหตุฉะนี้ เวลาฝนไม่ตกหรือไฟไหม้ แม้อันเกิดอุทกภัยและทุพภิกขภัย จึงขอให้พระไปเจริญพระพุทธมนต์ที่เรียกว่า “พระปริต” ถ้าพระภิกษุสงฆ์ทรงคุณภาพดังกล่าว เชื่อว่าสามารถกลับร้าย ให้กลายเป็นดีได้ด้วยอำนาจของคุณธรรม หรือศาสนธรรม ซึ่งสัมพันธ์กับธรรมชาติ การจัดศาสนพิธี แม้จะไม่ใช่เป็นแก่นของพุทธศาสนา แต่เป็นรูปแบบการจัดกิจกรรมที่ชาวพุทธแต่ละท้องถิ่นคิดขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติธรรมระดับแก่นให้ภาคีศึกษาดัดตามยิ่งขึ้น เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้เริ่มสนใจศาสนา เพิ่มพูนขวัญและกำลังใจแก่ผู้ที่ยังมีจิตใจไม่เข้มแข็งพอ^{๒๖}

การนำเสนอผลการวิจัยในประเด็นวิธีการทางพระพุทธศาสนาในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาตินั้น ผู้วิจัยได้นำศาสนพิธีที่ประชาชนมักจะนำมาประยุกต์ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) การบวชป่าหรือบวชต้นไม้

การบวชป่า/บวชต้นไม้ เป็นพิธีกรรมที่คิดริเริ่มขึ้นมาใหม่ ไม่มีในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เป็นกุศโลบาย หรืออุบายอันชาญฉลาด ที่นำมาปรับประยุกต์ใช้กับการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ขณะที่ผืนป่าลดจำนวนลง การทำลายอย่างต่อเนื่อง ความรู้ ภูมิปัญญา “การบวชป่า” จึงมีคุณค่าในการเยียวยารักษาระบบนิเวศ ผืนป่าที่เหลืออยู่ได้รับการคุ้มครองและดูแลจากชุมชนท้องถิ่น นอกจากนั้น ยังเป็นการปลูกจิตสำนึกให้ชุมชนที่อยู่ใกล้ป่าดูแลรักษาป่า ประภาศตนเป็นเจ้าของร่วมกัน “บวช” แปลว่า การเว้น การบวชคน คือ การเว้นจากการทำความชั่ว ละทิ้งกิเลส อบายมุขทั้งปวง ดังนั้นการบวชป่า จึงหมายถึง การละเว้นการตัดไม้ทำลายป่า เพราะเมื่อความเชื่อ ศรัทธายังมี

^{๒๖} ธารา บัวคำศรี, ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๖), หน้า ๓๑๗.

คุณค่าและความหมายของผู้คน พิธีการบวชป่าจึงเกิดผลดีต่อชุมชนเพราะหากชุมชนมีความเดือดร้อน มีปัญหา พระสงฆ์และผู้เฒ่าผู้แก่จะเป็นผู้เรียกขวัญและเป็นที่กำลังใจ

บวชป่า จึงเป็นเครื่องมือ ในการเชื่อมร้อยคนทุกฝ่าย ให้มาอยู่ร่วมกัน เกิดความร่วมมือ ช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นสักขีพยาน นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดความเชื่อมโยงและเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาป่า เป็นสัญญาณใจของชุมชนในการร่วมกันคุ้มครองป่า โดยอาศัยการใช้มิติทางวัฒนธรรมเชื่อมโยงกับกระบวนการทางสังคม เป็นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมที่หลากหลาย เป็นเวทีการรวมคนทุกหมู่เหล่า ทั้งองค์กรชุมชน หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ส่วนราชการท้องถิ่นในพื้นที่ พระสงฆ์ ครู นักเรียน นักวิชาการ เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นกิจกรรมที่สร้างความเข้าใจ หล่อหลอมจิตสำนึกอุดมการณ์ร่วมกันในสังคม ทั้งชุมชนในเขตเมืองและชนบทสามารถร่วมมือกันรักษาป่าได้ ปัจจุบันการบวชป่าจึงได้รับความนิยมกันอย่างแพร่หลาย หากชุมชนไหนมีความพร้อมที่จะร่วมกันดูแลรักษาป่า มักจะทำการบวชป่าเพื่อเป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ร่วมกัน และเป็นการประกาศเจตนารมณ์ร่วมกันของคนในชุมชน

การบวชป่าสามารถดำเนินการได้หลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละชุมชน เป็นความร่วมมือร่วมใจขององค์กรภาคประชาชนที่หลากหลายความเชื่อ หลากหลายวัฒนธรรมที่ต่างมีเป้าหมายร่วมกันคือ การสร้างจิตสำนึกและความตระหนักในการร่วมปกป้องผืนป่า รวมถึงให้คนรุ่นปัจจุบันเห็นคุณค่าของทรัพยากรที่อยู่รอบข้างอันเป็นเสมือนฐานชีวิตของชุมชน ถึงแม้แต่ละชุมชนมีความเชื่อและวิธีการในการรักษาป่าแตกต่างกันไป แต่สามารถผสมผสานการเรียนรู้ร่วมกันอย่างลงตัว^{๒๗}

ขั้นตอนการจัดพิธีบวชป่า^{๒๘}

ในกระบวนการจัดพิธีการบวชป่าถึงแม้ดูเหมือนว่าเป็นสิ่งยุ่งยากซับซ้อน แต่กระบวนการจัดการก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันและเกิดสำนึกในการหวงแหนธรรมชาติอย่างยั่งยืน ซึ่งต้องอาศัยการเตรียมการและการจัดการที่ดีและมีส่วนร่วม ซึ่งมีขั้นตอนสำคัญดังนี้

คนในชุมชนได้ตกลงร่วมกันที่จะกันพื้นที่สำหรับการบวชป่าตลอดถึงกันพื้นที่ แนวเขตจำแนกพื้นที่ให้ชัดเจนว่าพื้นที่ที่จะทำการบวชมีจำนวนกี่ไร่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของชุมชน สถานที่ที่จะทำการบวชป่าชุมชน

๑. ร่วมกันกำหนดระเบียบ กติกา การใช้ทรัพยากรร่วมกัน และคัดเลือกคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ เพื่อทำหน้าที่ตามที่ชุมชนได้มอบหมาย

๒. ประสานงานด้านศาสนพิธีทางสงฆ์ และจัดเตรียมอุปกรณ์การบวชป่า (เหมือนกับ การบวชคน)

๓. หาพันธุ์ไม้เพื่อนำไปปลูกเสริม หรือให้ผู้มีระดับจังหวัดได้ร่วมปลูก

๔. เชิญหมอสู่ขวัญมาเป็นเจ้าพิธีจัดเตรียมงาน และนำพิธีกรรมซึ่งจะมีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวบ้าน

^{๒๗} บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ : การจัดการป่าและน้ำเชิงวัฒนธรรม. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.ldmin.th/cases/5407>. (๑ มีนาคม ๒๕๖๓).

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน.

๕. นิมนต์พระสงฆ์ ๕ รูป ๗ รูป หรือ ๙ รูป หรือจะมากกว่านั้นก็ได้ พระสงฆ์ถือเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวบ้านอยู่แล้ว

๖. เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนให้มาก และเชิญแขก เพื่อนบ้านที่อยู่รอบๆ ทั้งผู้นำทางจิตวิญญาณและผู้นำที่มีบารมีที่ชาวบ้านเคารพนับถือมาร่วมเป็นเกียรติและเป็นสักขีพยานถึงการดูแลรักษาป่าชุมชน

๗. เตรียมผ้าเหลือง ซึ่งอาจเป็นผ้าสบง จีวร เก้าที่ไม่ใช่แล้วนำมาผูกต้นไม้เพื่อเกิดความขลัง

๘. นำพระพุทธรูปไปประดิษฐานไว้ใต้ต้นไม้ใหญ่ หรือพญาต้นไม้ ซึ่งเป็นต้นไม้ประธานของป่าเพื่อเกิดความศักดิ์สิทธิ์ ความเคารพและเกรงกลัว

๙. กล่าวคำแผ่เมตตา

การบวชป่า ไม่ได้มีความหมายแค่การประกอบพิธีกรรมเท่านั้น แต่เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความผูกพันและพึ่งพาอาศัยระหว่างคน ต้นไม้ และสัตว์ป่า และส่งผลต่อวิถีชีวิตและระบบนิเวศ คือ

- การเพิ่มอาหารให้ชุมชน ป่ามีความสำคัญต่อชุมชนทางด้านปัจจัยพื้นฐาน เช่น อาหาร ยา แหล่งน้ำสำหรับการบริโภคและการเกษตร หากชุมชนมีการดูแลรักษา ฐานแห่งการดำรงชีวิตก็จะคงอยู่และพอเพียงสำหรับหล่อเลี้ยงชุมชน

- ถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า การสูญเสียพันธุ์ของสัตว์ป่า นอกจากการล่าสัตว์ป่าแล้วยังมีสาเหตุอีกประการหนึ่งคือ การลดลงของพื้นที่ป่าและการสูญเสียพันธุ์พืชซึ่งเป็นอาหารของสัตว์ป่า จึงทำให้สัตว์ป่าหลายชนิดสูญพันธุ์ไป การบวชป่า จึงเป็นการคืนพื้นที่ที่อยู่อาศัยของมวลสัตว์น้อยใหญ่ให้กลับมามีดังเดิม

- การรักษาพันธุ์ไม้พื้นบ้าน พันธุ์ไม้ท้องถิ่นหลายชนิดที่มีคุณค่าทางปัจจัยพื้นฐานของชุมชน ที่มีคุณค่าทางยา เครื่องนุ่งห่ม (สีธรรมชาติ) และทางเศรษฐกิจ หลายชนิดที่ได้สูญพันธุ์ไปจากท้องถิ่น ดังนั้นการบวชป่าซึ่งเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่จะรักษาพรรณไม้ไว้ซึ่งเป็นไม้ท้องถิ่นและสามารถแพร่พันธุ์ได้เองตามธรรมชาติ

- เป็นการถ่ายทอดจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้สู่คนรุ่นใหม่ เป็นโอกาสที่สมาชิกในชุมชนทุกวัยได้มีโอกาสร่วมมือ ร่วมใจกันประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เป็นการตอกย้ำความเชื่อและสำนึกต่อการอนุรักษ์ร่วมกัน

ดังนั้นการบวชป่าจึงไม่ใช่เพียงการนำเอาผ้าเหลืองไปผูกมัดต้นไม้เท่านั้น ลึกๆแล้วมีความหมายมากไปกว่านั้น คือ ผ้าเหลืองเป็นสัญลักษณ์ของคุณค่าสูงถึงพระรัตนตรัย อันมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน พระรัตนตรัยนั้นเป็นสิ่งที่ชาวพุทธถือว่าทรงคุณค่าสูงสุด

ความยำเกรงต่อพระพุทธรูปและความกลัวต่อภูตผี มีผลต่อการฟื้นฟูป่า คือภายหลังจากการทำพิธี ผู้เข้าร่วมพิธีจะกล่าวปฏิญาณต่อเจ้าป่าเจ้าเขา ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตย์ตามป่าเขา จากนั้นเมื่อพื้นที่ป่าถูกประกาศเป็นพื้นที่ป่าคุ้มครองจึงไม่มีผู้ใดเข้าไปรบกวน ดังนั้นป่าจึงมีโอกาสได้รับการฟื้นฟูสู่ความสมดุลกิจกรรมการบวชป่าจึงได้รับความนิยมและนำไปสู่การขยายผลในระดับกว้าง

กรณีตัวอย่างการจัดพิธีบวชต้นไม้จังหวัดพะเยา เกิดขึ้นจากความคิดของท่านพระครูมานัสสีพิทักษ์ (ปัจจุบัน พระโสภณพัฒนดม) รองเจ้าคณะจังหวัดพะเยาเกิดติดมัสคัก วัดโพธาราม

อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ที่ต้องการหาบุคลากรที่ยังการลักลอบตัดไม้บริเวณป่าต้นน้ำ หลังจากมีพระราชบัญญัติปิดป่า ท่านรำลึกถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งมีการตัดถนนผ่านหน้าวัด มีการตัดโค่นต้นศรีมหาโพธิ์หน้าวัด โดยคนงานของกรมทางหลวง ต่อมาคนงานเหล่านั้นก็ประสบเคราะห์กรรม เรื่องนี้อยู่ในความรับรู้ของชาวบ้านและท่านได้ศึกษาพระไตรปิฎก ก็พบเรื่องราวเกี่ยวกับพิธีกรรมเจริญพระพุทธมนต์ ให้ต้นไม้ในครั้งพุทธกาล และในเดือนตุลาคม ๒๕๓๑ ท่านนำพระสงฆ์และชาวบ้านไปจัด “พิธีบวชต้นไม้” โดยเลือกเอาต้นไม้ที่ใหญ่ที่สุดในบริเวณนั้นถือว่าเป็น “พญาต้นไม้” พิธีกรรมคล้ายกับพิธีบรรพชาหรืออุปสมบท ท่านได้รับเป็นอุปัชฌาย์ทำพิธีบวชต้นไม้และเจริญพุทธมนต์ หลังจากนั้น ได้มีผลสะท้อนกลับมาหลายด้าน คือ พระผู้ใหญ่ในจังหวัดพะเยาได้เรียกท่านไปว่า “ท่านไม่มีคนจะบวชแล้วหรือ” และท่านจึงชี้แจงถึงจุดประสงค์ของการบวชต้นไม้คือการทำสิริมงคล เป็นอุบายอย่างหนึ่ง การได้สื่อมวลชนทำข่าวเผยแพร่ออกไปสู่สาธารณชน ทำให้มีการวิพากษ์วิจารณ์ในวงกว้าง อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านของตำบลศรีถ้อยต่างก็ตระหนักและเชื่อว่า “พญาต้นไม้” ที่ผ่านพิธีกรรมการบวช แล้วจะคุ้มครองรักษาต้นไม้ต่างๆ ในบริเวณต้นน้ำแม่ใจ

(๒) การบวชผึ้ง

ผึ้ง เป็นสัตว์ป่าที่สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนบ้านป่า ในช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายน ซึ่งเป็นช่วงที่น้ำผึ้งมีคุณภาพดีที่สุด เป็นที่ต้องการของตลาด ผึ้งป่ามีวิถีชีวิตเร่ร่อนไปหาแหล่งที่อยู่ตามฤดูกาลที่มีความแน่นอนในแต่ละแห่ง และมักอาศัยอยู่ต้นไม้สูงที่ชาวบ้านเรียกว่า “ต้นผึ้ง” ซึ่งเป็นประเภทไม้กระยาเลย มีลำต้นสูง ขนาดใหญ่ มีกิ่งก้านไม่มากนัก มีรากยกสูงขึ้นรอบบริเวณโคนต้น ขึ้นบริเวณป่าดิบชื้นที่มีความชื้นตลอดทั้งปี บางแห่งขึ้นบริเวณผาหินสูงบริเวณปากถ้ำ ดังนั้นการเอาผึ้งจึงมีใช้เรื่องง่ายสำหรับมือสมัครเล่น ผู้ที่สามารถเอาผึ้งได้จะต้องขึ้นต้นไม้เก่งมีความชำนาญและทักษะพิเศษในการเอาผึ้งถ้าไม่เช่นนั้นจะเอาชีวิตไม่รอดจากการตกต้นไม้ที่สูงลิ่ว หลายพื้นที่การเอาผึ้งจะใช้วิธีตัดโค่นต้นไม้ จึงมีมืออาชีพไม่มากนักที่สามารถขึ้นต้นไม้เอาผึ้งได้โดยไม่เป็นอันตราย

กรณีตัวอย่าง ชุมชนบ้านหัวน้ำ ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน มีการประยุกต์การบวชป่ามาบวชผึ้งเป็นครั้งแรก เพื่อดูแลรักษาผึ้งไม่ให้ถูกทำลาย อีกทั้งยังเป็นการรักษาต้นไม้ไม่ให้ถูกตัดโค่น ชุมชนศิลาแลงตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มโดยภูเขา เขตเทือกเขาฝิ่ปันน้ำที่มีสภาพป่าอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษาป่าฝิ่ปันน้ำมายาวนาน จากการบอกเล่าของพ่อจรรยา หาญยุทธ ผู้นำความคิดการบวชผึ้งของตำบลศิลาแลงเล่าว่าบริเวณเขตแดนถ้ำที่บ้านหัวน้ำ ตำบลศิลาแลง แต่ละปีจะมีผึ้งมาอยู่ไม่ต่ำกว่า ๕๐ รัง ถ้ามีค้ำควาอาศัยอยู่จำนวนมาก บางครั้งมีสัตว์เข้าไปหลบภัยอยู่เสมอบริเวณเขตแดนถ้ำมีทางลอดผ่านเข้ ไปบริเวณป่าของชุมชน ด้วยเกรงว่าจะมีคนสอยรังผึ้งและทำลายสัตว์ในถ้ำเพื่ออนุรักษ์ให้มีการขยายพันธุ์ผึ้งและเก็บไว้ให้ลูกหลานได้ศึกษา จึงชักชวนคนในหมู่บ้านทำพิธีบวชผึ้งและสัตว์ชนิดอื่น ๆ แม้แต่รังผึ้งก็ยังไม่สามารถเอาได้

การทำพิธีกรรมได้กำหนดขึ้นโดยผู้นำและชาวบ้านในวันที่เป็นสิริมงคล นิมนต์พระสงฆ์ทำพิธีบวชป่า หลังพิธีทางพุทธศาสนาเสร็จ นำผ้าเหลืองมัดต้นไม้บริเวณถ้ำทั้งหมด เพื่อบอกกล่าวให้คนได้รับรู้ว่าบริเวณนี้ได้บวชแล้ว ห้ามจับสัตว์และตัดต้นไม้โดยเด็ดขาด นอกจากนี้ชาวบ้านยังนำน้ำหวานที่ทำจากน้ำตาลบีบไปให้ผึ้งบินลงมากิน เพื่อสร้างความคุ้นเคยกับผู้คนด้วย

การบวชผิ้งของบ้านหัวน้ำ ตำบลศิลาแลง มีขึ้นครั้งเดียว แต่มีผลคุ้มครองสัตว์ในบริเวณนี้ได้ เพราะเป็นพิธีกรรมที่ได้รับความร่วมมือจากทุกคนในชุมชนทั้งเด็ก เยาวชน คนเฒ่าคนแก่ กลุ่มพ่อบ้าน แม่บ้าน และผิ้งยังคงปลอดภัย เพราะไม่มีใครไปละเมิดทำผิดข้อห้ามของชุมชน^{๒๙}

(๓) การสืบทอดแม่บ้าน

พิธีสืบทอดแม่บ้าน เกิดขึ้นจากคนในชุมชนเห็นความเปลี่ยนแปลงของแม่บ้านที่มีความตื่นเงิน น้ำแห่งขอตเหมือนชีวิตกำลังจะจบสิ้นลง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าว คนในชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันจนพบสาเหตุสำคัญอันเป็นผลจากการทำลายป่ามากขึ้นทั้งคนในและนอกชุมชน ดังนั้นการต่อชีวิตให้แม่บ้านยืนยาว จึงเป็นวิธีการของชุมชนที่สร้างความหวังให้กันเองโดยไม่มียืนยันได้ว่าจะสำเร็จหรือไม่ แต่สิ่งที่ทุกคนมีฐานคิดร่วมกันคือ ความรู้สึกอบอุ่นทางจิตใจ เป็นการรวมพลังสร้างสำนึกให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญและตระหนักต่อคุณค่าของแม่บ้าน เชื่อมโยงสู่การดูแลรักษาป่าต้นน้ำและต่อชีวิตคนให้ยืนยาว ขณะเดียวกันชุมชนก็ใช้การสืบทอดแม่บ้านเชื่อมโยงหน่วยงานราชการท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง คนภายนอกเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่ารักษาต้นน้ำ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นปัญหาและหาทางแก้ไขปัญหาด้วยกัน

คำว่า “ชะตา” แปลว่า เกิด คือทำให้เกิดความสุข ความเป็นสิริมงคล เกิดความสำเร็จที่ตนปรารถนา โดยชาวบ้านมักทำพิธีสืบทอดแม่บ้านเมื่อเวลาเจ็บป่วย รักษาเป็นเวลานานไม่หาย มีเคราะห์กรรมเกิดขึ้น เช่น อุบัติเหตุ พบภัยร้ายต่าง ๆ ทำบุญครบรอบวันเกิดมีโชคหรือเลื่อนตำแหน่ง เป็นต้น ส่วนใหญ่เข้าใจว่ามีบุญชะตาวาสนาส่งจึงทำพิธีสืบทอดแม่บ้านให้เป็น สิริมงคล

การสืบทอดแม่บ้านโดยส่วนใหญ่จะทำในกลุ่มคนเมืองพื้นราบตัดแปลงจากการสืบทอดแม่บ้านเพื่อการต่อชีวิตให้ยืนยาว มักเกิดขึ้นจากการผลักดันของพระสงฆ์ คนเฒ่าคนแก่หรือผู้อาวุโสที่ให้ ความสำคัญและตระหนักถึงผลเสียที่เกิดขึ้นกับแม่บ้านลำห้วย แต่ละชุมชนจะกำหนดระยะเวลาไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนว่าเร็วหรือช้า แต่สิ่งที่เหมือนกันคือการกำหนดวันจะทำในวันที่เป็นมงคลไม่ใช่วันเสีย

เครื่องเซ่นไหว้และอุปกรณ์การสืบทอดแม่บ้านไม่แตกต่างจากการสืบทอดแม่บ้านคน เช่น มีไม้ มงคล ๙ อย่าง คือ

- ๑) ไม้สี่สุก เพื่อก่อเกิดความสุขสบาย
- ๒) ไม้ทอง เพื่อให้มีเงินมีทองมากขึ้น
- ๓) ไม้เต้า ให้มีเงินมีทองพอกพูน ไม่รู้จักหมด
- ๔) ไม้ต้น ให้โรคร้ายหายและมีโชคลาภเห็นผลโดยเร็ว
- ๕) ไม้ขนุน เพื่อมีคนมาช่วยค้ำจุนอุดหนุน
- ๖) ไม้ค้ำ เพื่อให้มีคนดีหรือสิ่งที่เคารพนับถือมาช่วยค้ำจุน
- ๗) ไม้มะขาม เพื่อให้คนทั้งหลายเห็นแล้วเกิดความเกรงขาม
- ๘) ไม้สัก เพื่อให้คนทั้งหลายสรรเสริญเยินยอ
- ๙) ไม้มะยม เพื่อให้คนทั้งหลายนิยมชมชอบ ปราศจากเจ้า กรรมนายเวร ไม่ทุกชนิด

ตัดให้ยาว ๑ ศอกยกเว้น ไม้ค้ำ, ไม้มะขาม, ไม้ขนุน ตัดยาว ๒ วา ขึ้นไป เพื่อเป็นเสาค้ำทั้ง ๓ มุม เวลามัดจะต้องตั้งสูงกว่าหัว และไม้ทุกเล่มมีง่ามคำเรียก ว่า ไม้ค้ำ นอกจากนี้ก็จะมีเครื่องสืบทอดแม่บ้านอื่น ๆ

^{๒๙} สมร สังฆะสร, คนอยู่ป่า, (กรุงเทพฯ : พงสวัสดิ์การพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๖๘-๗๒.

เช่น หน่อ กล้วย หน่อมะพร้าว เทียนซีผึ้ง เป็นต้น การประกอบพิธีกรรมจะใช้พิธีทางสงฆ์โดยเชิญพระสงฆ์มาเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม

ความสำเร็จในการทำพิธีสืบชะตาน้ำไม่ได้ขึ้นอยู่กับใครคนใดคนหนึ่ง ทุกขั้นตอนเกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน โดยจัดแบ่งบทบาทหน้าที่ตามประสบการณ์และกำลังความสามารถผู้สูงอายุที่เป็นผู้หญิงจะเตรียม หมาก พลู เมียง บุหรี กระดาษเงิน กระดาษทอง ตุ้ง เครื่องควรวานและเครื่องใส่ขันตั้ง ผู้ชายเตรียมจักสานอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ทำพิธี แม่บ้านเตรียมอาหารสำหรับถวายพระและเครื่องเช่นไหว้ คนหนุ่มกำลังมากเตรียมสถานที่ส่วนเยาวชนหญิงชายและเด็ก ๆ จะคอยช่วยเหลือในแต่ละกลุ่มเมื่อถึงวันทำพิธีทุกคนในหมู่บ้านไปรวมกันที่ริมแม่น้ำบริเวณทำพิธี พิธีเริ่มจากพิธีกรรมทางพระสงฆ์ส่วนใหญ่ใช้ ๙ รูป จากนั้นทำพิธีสืบชะตาด้วยการโยงสายสิญจน์จากน้ำ ป่า และคนสืบชะตา ไปพร้อมกัน เป็นการเชื่อมโยงสายสัมพันธ์อันลึกซึ้งที่จะอยู่ร่วม กันอย่างเหมาะสมและยั่งยืน^{๓๐}

ดังนั้น พิธีสืบชะตาแม่น้ำเป็นการประยุกต์ขึ้นมาจากพิธีสืบชะตาหมู่บ้านและพิธีสืบชะตาคน (คล้ายการสะเดาะเคราะห์ของภาคกลาง) โดยมีไม้ ๓ ท่อนประกอบ กันคล้ายกระโจม ไม้ท่อนแรกเรียกว่า สะพานเงินสะพานทอง (ขรวัวเงิน-ขรวัวคำ) ไม้อีก ๒ ท่อน ท่อนหนึ่งจะมีกิ่งไม้ก้ามปูเล็กๆ ตัดเป็นก่าเท่ากับอายุแม่น้ำ (โดย สมมุติขึ้น) มัดติดที่ปลายไม้ ท่อนสุดท้ายใช้เสียบรูป เทียนดอกไม้ เมียง บุหรี เมื่อตั้งเป็นสามขา จะปล่อยด้ายสีขาวห้อยลงมาจากจุดที่ไม่สามท่อนผูกรวมกัน ทางด้านบน เพื่อโยงไปหาสิ่งที่ต้องการสืบชะตา ซึ่งได้กลายเป็นพิธีกรรมที่มีคุณค่าและความหมายต่อชาวบ้านหลายประการ

ประการแรก เมื่อชาวบ้านและชุมชนเดือดร้อน พระสงฆ์และผู้อาวุโสจะช่วยกันแก้ปัญหาโดยอาศัยการประยุกต์ประเพณีพื้นบ้านและประเพณีพุทธศาสนา

ประการที่สอง พิธีกรรมนี้สามารถเรียกขวัญและให้กำลังใจชาวบ้านกลับคืนมา

ประการที่สาม พิธีกรรมนี้ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคี และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในหมู่คณะ

ประการสุดท้าย พิธีกรรมนี้ก่อให้เกิดความเลื่อมใส เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในหมู่บ้าน โดยเฉพาะผีบ้านผีดูแลรักษาหมู่บ้าน เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลแม่น้ำ^{๓๑}

พิธีการสืบชะตาแม่น้ำมีวัตถุประสงค์เพื่อปลุกจิตสำนึกให้ประชาชนได้ตระหนักถึงพิษภัยในแม่น้ำลำธารต่าง ๆ หาทางแก้ไขสภาพนิเวศน์ที่สูญเสียไปให้กลับฟื้นคืนสู่สภาพเดิม หารายได้จัดตั้งเป็นกองทุนเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชน จากการได้จัดทำกิจกรรมร่วมกันมาอย่างต่อเนื่องในการจัดทรัพยากร จึงได้พัฒนามาเป็นแนวร่วมและเครือข่าย

การสืบชะตาน้ำหลายชุมชนได้กำหนดเป็นประเพณีของหมู่บ้านประจำปี เช่น บ้านแม่ใจ ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา บางชุมชนทำบางปีทำ ๕ ปีต่อครั้ง หรือบางชุมชนมีการสืบชะตาทุกห้าห้วยเพื่อเป็นการสร้างสำนึกของคนในชุมชน ในการทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำ ท่านพระครูมานัสสีพิทักษ์ เจ้าอาวาสวัดโพธาราม อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา กล่าวว่า “ธรรมย่อมชนะอธรรม ความดีย่อมชนะความชั่ว สิ่งใด ที่เราทำโดยเจตนาบริสุทธิ์แล้ว มักจะให้ผลทางจิต เมื่อเรารวมจิตเป็น

^{๓๐} สมร สังฆะสร, คนอยู่ป่า, หน้า ๓๒-๓๖.

^{๓๑} ธารา บัวคำศรี, ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม ๑, หน้า ๓๑๖.

อันเดียวกันแล้ว ในพระอภิธรรมบอกว่า สิ่งหนึ่งที่เรามองเห็นสัมผัสไม่ได้ อีกสิ่งหนึ่งเรามองไม่เห็นแต่สัมผัสได้ สิ่งนั้นคือ เรายังไม่เห็น เพราะฉะนั้นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ย่อม ย่อมเกิดขึ้น แล้วบันดาลให้ฟ้าฝนตกลงมา”^{๓๒}

กล่าวได้ว่า การสืบทอดแม่น้ำ เป็นการสร้างใหม่ ที่ยังไม่เคยทำมาในอดีต เพราะเมื่อก่อนไม่มีความจำเป็นผู้คนล้วนมีความอ่อนนุ่มลุ่มตมต่อธรรมชาติอยู่แล้ว แต่การนำพิธีกรรมนี้มาใช้เนื่องจากสถานการณ์ภาวะสิ่งแวดล้อมอยู่ในขั้นวิกฤติ จึงมีความจำเป็นนำพิธีกรรมทางศาสนา มาปรับใช้เพราะพิธีกรรมยังมีคุณค่าและความหมายต่อชุมชน ซึ่งในวัฒนธรรมของชุมชน เมื่อชุมชนเดือดร้อนมีปัญหา พระสงฆ์ ผู้เฒ่าผู้แก่จะช่วยกันให้กำลังใจเรียกขวัญ หากยามใดที่บุคคลมีอันเป็นไปหรืออยู่ในภาวะเจ็บป่วยทางใจ ทางกาย หวั่นเกรงจะถึงแก่ความตายหรือความหายนะมาสู่ตัวเองและครอบครัว ก็จะมีการทำพิธีสืบทอดแม่น้ำ ควบคู่กับการสวดมนต์ และการศาสนาพิธี เพื่อก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล เกิดกำลังใจ โดยขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติช่วยขจัดปัดเป่าภัยอันตรายให้หมดสิ้นไป ให้พบแต่ความสุขความเจริญในชีวิตและหน้าที่การงาน และมีกำลังใจกลับคืนมาโดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชนเป็นจุดเชื่อมโยงใจคนมาอยู่ร่วมกัน

เมื่อสถานการณ์ความขัดแย้งการแย่งชิงทรัพยากร ระหว่างรัฐกับชุมชนรุนแรงขึ้น ชุมชนได้ใช้พิธีสืบทอดแม่น้ำเป็นกิจกรรมสร้างความเข้าใจ สร้างความร่วมมือกับส่วนราชการ ท้องถิ่น และนโยบายสื่อมวลชน นักวิชาการ องค์กรอิสระ ให้เกิดความร่วมมือและประจักษ์ต่อการจัดการ ก่อให้เกิดการยอมรับองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนั้น จุดประสงค์ของการที่กิจกรรมสืบทอดแม่น้ำ นอกจากจะเป็นการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนแล้ว ยังทำให้ สัตว์น้ำ (ปลา) มารวมกัน เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ที่มีความปลอดภัย อีกทั้งยังก่อให้เกิดความเลื่อมใสและเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลแม่น้ำ ทำให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจและรักแม่น้ำลำคลองในชุมชนมากขึ้น

(๔) พิธีฟังธรรมปลาช่อน

การฟังธรรมปลาช่อนนี้ เป็นประเพณีหรือวัฒนธรรมท้องถิ่นของล้านนา ซึ่งมีการสืบทอดต่อ ๆ กันมาจากรุ่นสู่รุ่นตั้งแต่ครั้งโบราณกาล ซึ่งปัจจุบันนี้เริ่มหาได้ยากเต็มที่ ซึ่งพิธีกรรมนี้ถือว่าเป็นประเพณีเก่าแก่ที่มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยประเพณีฟังธรรมปลาช่อนนี้ ชาวบ้านทางภาคเหนือในบางชุมชนได้ร่วมกันจัดขึ้นทุกปี ในวันแรม ๙ ค่ำ เดือน ๙ (เดือนทางภาคเหนือ) เพื่อ “ขอฝน” บูชาผีขุนน้ำหรือบูชาสายน้ำที่ได้ประทานความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์มาให้กับชุมชนตลอดทั้งปี เป็นการสืบทอดให้กับสายน้ำ แสดงความกตัญญูต่อสายน้ำที่ได้หล่อเลี้ยงชีวิตให้กับชาวชุมชน ซึ่งเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ชาวบ้านได้ช่วยกันสืบทอดต่อ ๆ กันมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล เพื่อช่วยกันอนุรักษ์สายน้ำต่าง ๆ ให้มีความสะอาดบริสุทธิ์และอุดมสมบูรณ์อย่างยั่งยืนตลอดไป

การฟังธรรมปลาช่อนนี้ เป็นประเพณีหรือวัฒนธรรมท้องถิ่นของล้านนา ทั้งนี้พิธีกรรม “ขอฝน” นั้น มีอยู่ในทุกภาคของประเทศไทย เพียงแต่อาจจะเรียกชื่อต่างกันและมีรูปแบบพิธีกรรมที่แตกต่างกันออกไป เช่น พิธีแห่นางแมว พิธีสวดขอฝน และประเพณีแห่บั้งไฟ เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่มีความเกี่ยวข้องกับการขอฝนหรือดินฟ้าอากาศทั้งสิ้น สนัน ธรรมธิ สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงประเพณีฟังธรรมปลาช่อนเอาไว้ที่น่าสนใจ ดังต่อไปนี้ว่า

^{๓๒} ธารา บัวคำศรี, ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม ๑, หน้า ๓๑๗.

ในพิธีกรรมขอฝนตามความเชื่อของชาวล้านนา สิ่งที่นิยมปฏิบัติคือ สวดพระปริตร คาถาขอฝนและคาถามหาเมฆ ตามด้วยการแสดงพระธรรมเทศนา เรื่อง “พญาปลาช่อน” หรือชื่อเต็มคือ “มัจฉาพญาปลาช่อน” ซึ่งเป็นหัวใจของงานพระธรรมเทศนาดังกล่าวเป็นคัมภีร์ประเภทชาดก เนื้อเรื่องผูกขึ้นโดยมีพญาปลาช่อนเป็นตัวละครเอกบำเพ็ญสังคหัตถุธรรมจนสามารถช่วยเหลือบิรवारให้รอดพ้นจากภัยแล้งได้สำเร็จ

พิธีจะประกอบด้วยกิจกรรมโดยสังเขป คือ หาสถานที่ที่เหมาะสม เช่น บริเวณต้นน้ำลำธารใหญ่ หรือแม่น้ำที่อยู่ทิศตะวันออกหรือทิศเหนือของหมู่บ้าน ชุดสระจำลองขึ้นโดยให้กลางสระเป็นเกาะสำหรับประกอบพิธี รอบ ๆ สระมีการขัตราขั้วตราบระดับขั้วตราบ พร้อมต้นกล้วย อ้อย ข่า ตระไคร้ ใบขิง แกะรูปสัตว์ปีก คือ กานกกระยาง เหยี่ยว และแร้ง เกาะจับตามกิ่งไม้โดยให้กาอยู่ทิศตะวันออก นกกระยางอยู่ทิศใต้ เหยี่ยวเกาะทิศตะวันตกและแร้งจับกิ่งไม้ทิศเหนือ จัดหาปลาช่อนตัวใหญ่ไว้สองตัว พร้อมสัตว์น้ำนานา อาทิ กุ้ง ปู หอย ไข่จำนวนหนึ่ง เมื่อถึงวันงาน พระสงฆ์จะเจริญพุทธมนต์บนเกาะกลางสระ จากนั้นพระเถระรูปใดรูปหนึ่ง อ่านคัมภีร์พญาปลาช่อน พระสงฆ์ประพรมน้ำมนต์แล้วปล่อยปลาช่อน และสัตว์น้ำท่ามกลางเสียงฆ้องกลองประโคมไปทั่วอาณาบริเวณ ด้านรายละเอียดของพิธี แต่ละถิ่นอาจมีข้อปฏิบัติแปลกแยกออกไป บางแห่งมีการเชิญพระอุปัชฌาย์ บูชาพระปชขุนเทวบุตรหรือสร่งน้ำพระพุทธรูปฝนแสนห้า เป็นต้น คัมภีร์พญาปลาช่อน เป็นคัมภีร์โบราณ จารด้วยอักษรธรรมล้านนา ปกติเก็บรักษาไว้ในหีบพระธรรมปีใดเมื่อจะประกอบพิธีขอฝน คัมภีร์ดังกล่าวจะถูกนำมาอ่านในพิธีเสมอมา^{๓๓}

จะเห็นได้ว่า แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนานี้ สัมพันธ์กับจริยธรรมและความเป็น ไปทั้งหมดของธรรมชาติที่เรียกว่า มัชฌิมนธรรม แล้วนำมาประพฤติปฏิบัติตาม มัชฌิมาปฏิปทา อันได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ หนึ่งใน ๘ นั้นคือ สัมมาสติ ตั้งจิตมั่นชอบ เพื่อให้เกิดปัญญาอันเป็นแสงสว่าง เพื่อนำศักยภาพภายในตนมารับใช้สังคม สรรพสัตว์และสิ่งแวดล้อม ด้วยการลดความเห็นแก่ตัวลงไปทุกที “ถ้าหากเรารักษาป่า เท่ากับเรารักษาดินและน้ำเอาไว้ด้วย ถ้าหากว่าเราพยายามรักษาให้เขียวอยู่เสมอ ก็เท่ากับว่าเรากำลังปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นการปฏิบัติธรรมที่เป็นปฏิบัติบูชาจริง ๆ งานรักษาป่าไม่ใช่งานที่ศักดิ์สิทธิ์มากนักเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าหากเราทำได้จะได้พรจากพระพุทธองค์ เพราะทรงให้ความสำคัญ กับเรื่องต้นไม้มานาน”^{๓๔}

กล่าวได้ว่า การประยุกต์หลักการทางพระพุทธศาสนามาใช้กับทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการหยิบยกเอาภูมิปัญญาและความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนที่มีต่อธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างชาญฉลาด อันสอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเชื่อ และศรัทธาของชุมชน เป็นการกระตุ้นผู้คนให้สำนึกในบุญคุณของดิน น้ำ ป่า ให้รู้จักใช้ชีวิตอย่างเกื้อกูลกับธรรมชาติ ถือเป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมโดยนำเอาพิธีกรรมที่ได้ปฏิบัติมานานมาปรับประยุกต์ด้วยวัตถุประสงค์ใหม่เพื่อแก้ปัญหาในสถานการณ์ใหม่ ๆ

^{๓๓} อักขนิช ศรีดารัตน์, **ประเพณีฟังธรรมปลาช่อน**. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.gotoknow.org/posts/491513>. (๑ มีนาคม ๒๕๖๓).

^{๓๔} อักขนิช ศรีดารัตน์, **ประเพณีฟังธรรมปลาช่อน**. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.gotoknow.org/posts/491513>. (๑ มีนาคม ๒๕๖๓).

ผลจากการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้แก่ เกิดการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ผ่านการพูดจาปราศรัย เรียนรู้ ร่วมคิดร่วมทำและติดตามตรวจสอบ การรวมกลุ่มจึงเป็นพื้นฐานสำคัญของกระบวนการประชาคม การประชุมชาวบ้านหรือจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และหาทางออกร่วมกัน การสร้างสำนึกและศรัทธา ซึ่งเป็นสำนึกที่เกิดขึ้นภายใน จะบีบบังคับกันไม่ได้ การรื้อฟื้นทางวัฒนธรรม ทำให้คนในชุมชนได้ร่วมกันสืบเสาะสืบสานภูมิปัญญา วัฒนธรรมดั้งเดิมนำมาปรับใช้ใหม่และถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไป การสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เป็นกระบวนการที่ทำให้คนในชุมชน ต่างวัย ต่างเพศ ต่างชุมชน ต่างภาษาและต่างเชื้อชาติ มาร่วมดำเนินกิจกรรมเพื่อนำไปสู่การสร้างความสุข นั่นคือ ปิติสุขที่เห็นธรรมชาติกลับคืนมา เห็นความสมัครสมานสามัคคีกันและปิติสุขที่ได้พบเห็นคนมากหน้าหลายตาที่มาร่วมกิจกรรมและบอกขานเล่า ต่อถึงความตั้งใจจริงของชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันเป็นฐานวัฒนธรรมชุมชนและฐานของชีวิตสืบต่อไป

คุณค่าของการประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม นอกจากจะเป็นไปเพื่อการยับยั้งการทำลายธรรมชาติที่เป็นผลพวงมาจากการพัฒนาไปสู่ความเจริญทางวัตถุหรือเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมเฉพาะหน้าแล้ว แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ การได้คืนสภาพให้กับวัดที่เป็นศูนย์กลางทางการศึกษา ศูนย์กลางทางศิลปวัฒนธรรม ศูนย์กลางทางด้านการรักษาโรคทั้งทางร่างกายและจิตใจ และเป็นศูนย์กลางที่สำคัญทางด้านนิเวศวิทยา

กล่าวโดยสรุป แนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์ความสอดคล้องกับหลักการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดผลผลิตที่ยั่งยืน (Sustained yield) ดังต่อไปนี้

๑) การใช้อย่างชาญฉลาด คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้ได้ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด

แนวคิดทางพระพุทธศาสนา มองว่า ต้นไม้เป็นสิ่งมีชีวิต สามารถรับรู้ต่อสิ่งสัมผัสได้ การตัดต้นไม้จึงเป็นบาป ถือเป็นการทำลายชีวิตต้นไม้ ก่อนถึงอายุขัย เราไม่ควรตัดต้นไม้ หรือใช้สิ่งของบางอย่างจากการโค่นต้นไม้ ถือว่าเป็นการเบียดเบียนสิ่งมีชีวิตจึงเป็นบาป ซึ่งถ้าพระสงฆ์ตัดต้นไม้เป็นการผิดพระวินัยถึงขั้นอาบัติปาจิตตีย์

พระพุทธศาสนาสอนให้รู้จักประมาณในการบริโภค (มัตตัญญุตตา) หรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ตามประโยชน์และคุณค่าที่แท้จริงของป่าไม้ มุ่งให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ การใช้ประโยชน์จากป่าไม้ต้องระมัดระวังให้อยู่ในสถานะที่พอดี ไม่ให้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้เพื่อสนองกิเลสตัณหาของตนเองอย่างฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย จะส่งผลต่อการล้างผลาญทรัพยากรป่าไม้ ทำให้ป่าไม้ค่อย ๆ หดไป ทำให้สัตว์และพืชทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในป่าต้องพลอยสูญพันธุ์ หรือลดน้อยลงไป ทำให้เกิดการเสียความสมดุลในธรรมชาติ ดินฟ้าอากาศก็แปรปรวนไป ทำให้เกิดอากาศเสีย และเป็นมลภาวะต่าง ๆ ดังนั้น ต้องใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้สิ้นเปลืองน้อยที่สุด เพื่อจะได้มีทรัพยากรป่าไม้ไว้ใช้สอยในอนาคตต่อไป ตั้งแต่สมัยพุทธกาล ป่าไม้เป็นที่บำเพ็ญเพียรของพระสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์ในพุทธศาสนา ทำความเพียรปฏิบัติธรรมอยู่ในป่า ชาวบ้านเห็นคุณค่าของคุณธรรม ชาวบ้านไม่กล้าเข้าไปทำลายต้นไม้ นับได้ว่าความเพียรเป็นคุณธรรมที่เอื้ออำนวยต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

๒) การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม หมายถึง การทำให้ทรัพยากรป่าไม้ให้เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

ในทางพระพุทธศาสนาสอนให้คนไทยมีความเคารพต่อบุคคลอื่นที่ตนเกี่ยวข้องและคนไทยเชื่อว่าต้นไม้ในแต่ละต้นเป็นที่อยู่หรือเป็นวิมานของรุกขเทวดา โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่ที่เป็นพญาไม้ในป่าที่เรียกว่าต้นไม้เจ้าป่า เมื่อมีใครเข้าไปตัดหรือทำลายต้นไม้ก็เท่ากับว่าเป็นการทำลายที่อยู่ของรุกขเทวดา ซึ่งท่านอาจลงโทษโดยการดลบันดาลให้เกิดภัยพิบัตินานาแก่ผู้ตัดไม้และครอบครัว ความเคารพยำเกรงต่อรุกขเทวดา ทำให้ประชาชนไม่กล้าเข้าไปตัดไม้ทำลายป่าด้วยความเคารพนับถือต่อทั้งต้นไม้และรุกขเทวดา ไม่ฝ่าฝืนกฎประเพณีความเชื่อของประชาชนโดยไม่จำเป็น คนไทยเรานี้มีความนับถือเกี่ยวกับเรื่องภูตผี เทวดา เทวดานี้เกี่ยวกับป่า โดยต้นไม้ในป่าเราถือว่ามียุทธเทวดาอยู่ประจำต้นไม้ใหญ่ ๆ เราเรียกว่าต้นไม้เจ้าป่า คนไทยเราก็นับถือรุกขเทวดา จึงไม่กล้าไปตัดไปทำลายต้นไม้ใหญ่ ๆ เพราะกลัวท่านจะลงโทษ

พระสงฆ์ก็ใช้วิธีการเอาจิ๋วรของท่านไปผูกไว้ที่ต้นไม้ต้นนั้น เพื่อป้องกันการตัดและทำลายต้นไม้จากประชาชน ดังนั้น การตัดต้นไม้ทำลายป่าจึงเป็นการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว โดยไม่คำนึงว่าจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นและสิ่งอื่น กล่าวคือ การตัดต้นไม้จะส่งผลกระทบต่อคน แมลง สัตว์ป่า นางไม้ และรุกขเทวดาที่ประจำอยู่ตามต้นไม้

๓) การเก็บกักและแบ่งปัน หมายถึง การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถที่ควบคุมได้

พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีเมตตาต่อมนุษย์ด้วยกัน และเมตตาต่อพืช เมื่อเรามีเมตตาเราจะไม่ทำร้ายกัน โดยปราศจากเหตุผล และกระแสแห่งความเมตตาธรรมจะเอื้อต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ ไม่ฝ่าฝืนกฎธรรมชาติ หลักธรรมที่พระพุทธองค์สอนให้มนุษย์เคารพในกฎของธรรมชาติ โดยมองว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงล้วนเป็นไปตามธรรมชาติและเป็นไปตามเหตุปัจจัยสิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีความสัมพันธ์ต้องอาศัยเป็นปัจจัยเท่ากัน มนุษย์ควรมีคุณธรรมในด้านการมีชีวิตด้วยปัญญาโดยไม่ฝ่าฝืนกฎของธรรมชาติ

พระพุทธศาสนา มีวิธีปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ดำรงอยู่บนเกณฑ์ธรรมชาติเพื่อความคงอยู่ของสรรพสิ่งและสันติสุขของสรรพชีวิตบนพื้นโลก ตามหลักการนี้จึงเห็นได้ชัดว่า พระพุทธศาสนามีส่วนช่วยรักษาดูแลป่าไม้ พันธุ์ไม้ โดยไม่เบียดเบียนรบกวนหรือทำความเสียหายแก่ป่าไม้ พันธุ์ไม้และสรรพชีวิตในผืนป่า รวมทั้งส่งเสริมให้มีการปลูกป่า สร้างสวนป่าเพื่อสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้คงอยู่ต่อไป

ทั้งนี้ ในทางพระพุทธศาสนามีวิธีการในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน โดยการประกอบประเพณี/พิธีกรรม ดังต่อไปนี้

๑) การบวชป่า/บวชต้นไม้ เป็นพิธีกรรมที่คิดริเริ่มขึ้นมาใหม่ ไม่มีในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นกุศโลบาย หรืออุบายอันชาญฉลาด ที่นำมาปรับประยุกต์ใช้กับการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ขณะที่ผืนป่าลดจำนวนลง การทำลายอย่างต่อเนื่อง ความรู้ ภูมิปัญญา “การบวชป่า” จึงมีคุณค่าในการเยียวยารักษาระบบนิเวศ ผืนป่าที่เหลืออยู่ได้รับการคุ้มครองและดูแลจากชุมชนท้องถิ่น และยังเป็นการปลูกจิตสำนึกให้ชุมชนที่อยู่ใกล้ป่าดูแลรักษาป่า ประกาศตนเป็นเจ้าของร่วมกัน

บวชป่า จึงเป็นเครื่องมือในการเชื่อมร้อยคนทุกฝ่าย ให้มาอยู่ร่วมกัน เกิดความร่วมมือ ช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นสักขีพยาน ทั้งนี้ยังก่อให้เกิดความเชื่อมโยงและเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาป่า เป็นสัญญาณใจของชุมชนในการร่วมกันคุ้มครองป่า โดยอาศัยการใช้มิติทางวัฒนธรรม เชื่อมโยงกับกระบวนการทางสังคม เป็นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมที่หลากหลาย เป็นเวทีการรวมคนทุกหมู่เหล่า ทั้งองค์กรชุมชน หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ส่วนราชการท้องถิ่นในพื้นที่ พระสงฆ์ ครู นักเรียน นักวิชาการ เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นกิจกรรมที่สร้างความเข้าใจ หล่อหลอมจิตสำนึกอุดมการณ์ร่วมกันในสังคม ทั้งชุมชนในเขตเมืองและชนบทสามารถร่วมมือกันรักษาป่าได้

๒) พิธีสืบชะตาแม่น้ำ เป็นการประยุกต์ขึ้นมาจากพิธีสืบชะตาหมู่บ้านและพิธีสืบชะตาคน (คล้ายการสะเดาะเคราะห์ของภาคกลาง) พิธีสืบชะตาน้ำ เกิดขึ้นจากคนในชุมชนเห็นความเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำที่มีความตื้นเขิน น้ำแห้งขอดเหมือนชีวิตกำลังจะจบสิ้นลง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าวคนในชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันจนพบสาเหตุสำคัญอันเป็นผลจากการทำลายป่ามากขึ้นทั้งคนในและนอกชุมชน การสืบชะตาแม่น้ำ คือการต่อชีวิตให้แม่น้ำยืนยาว จึงเป็นวิธีการของชุมชนที่สร้างความหวังให้กันเองโดยไม่มียืนยันได้ว่าจะสำเร็จหรือไม่ แต่สิ่งที่ทุกคนมีฐานคิดร่วมกันคือ ความรู้สึกอบอุ่นทางจิตใจ เป็นการรวมพลังสร้างสำนึกให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญและตระหนักต่อคุณค่าของแม่น้ำ เชื่อมโยงสู่การดูแลรักษาป่าต้นน้ำและต่อชีวิตคนให้ยืนยาว ขณะเดียวกันชุมชนก็ใช้การสืบชะตาแม่น้ำเชื่อมโยงหน่วยงานราชการท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง คนภายนอกเข้ามาร่วมมือรักษาป่ารักษาน้ำ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นปัญหาและหาทางแก้ไขปัญหาดูด้วยกัน

๓) พิธีพึ่งธรรมชาติ เป็นประเพณีหรือวัฒนธรรมท้องถิ่นของล้านนา ซึ่งมีการสืบทอดต่อ ๆ กันมาจากรุ่นสู่รุ่นตั้งแต่ครั้งโบราณกาล ซึ่งปัจจุบันนี้เริ่มหาได้ยากเต็มที ซึ่งพิธีกรรมนี้ถือว่าเป็นประเพณีเก่าแก่ที่มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยประเพณีพึ่งธรรมชาติของล้านนา ชาวบ้านทางภาคเหนือในบางชุมชนได้ร่วมกันจัดขึ้นทุกปี ในวันแรม ๙ ค่ำ เดือน ๙ (เดือนทางภาคเหนือ) เพื่อ “ขอฝน” บูชาผีขุนน้ำหรือบูชาสายน้ำที่ได้ประทานความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์มาให้กับชุมชนตลอดทั้งปี เป็นการสืบชะตาให้กับสายน้ำ แสดงความกตัญญูต่อสายน้ำที่ได้หล่อเลี้ยงชีวิตให้กับชาวชุมชน ซึ่งเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ชาวบ้านได้ช่วยกันสืบสานต่อ ๆ กันมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล และเพื่อช่วยกันอนุรักษ์สายน้ำต่าง ๆ ให้มีความสะอาดบริสุทธิ์และอุดมสมบูรณ์อย่างยั่งยืนตลอดไป

พระพุทธศาสนา มีบทบาทและแนวทางให้คงไว้ซึ่งการอนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ทั้งการสร้างกฎกติกาควบคุมความประพฤติของหมู่คณะเพื่อความคงอยู่ของป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ด้านจิตใจ มีจิตสำนึกรักความสงบ มีความรับผิดชอบในการอนุรักษ์ป่าไม้ พันธุ์ไม้และสิ่งแวดล้อม ด้านปัญญา ความเข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่มีป่าไม้เป็นองค์ประกอบใหญ่ อันเป็นเหตุและผลที่ทำให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันเป็นหนทางนำมาซึ่งสันติสุขแก่สรรพชีวิต ซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งการเสริมสร้างปัญญาอย่างแท้จริงอีกทางหนึ่ง โดยใช้ ศาสนพิธี เป็นการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นตัวเชื่อมแม้จะไม่ใช่เป็นแก่นของพุทธศาสนา แต่เป็นรูปแบบการจัดกิจกรรมที่ชาวพุทธแต่ละท้องถิ่นคิดขึ้นมาเพื่อส่งเสริมเพิ่มพูนขวัญและกำลังใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้มีความอุดมสมบูรณ์อย่างยั่งยืนตลอดไป

๔.๑.๒ ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

๑) แนวคิดและหลักการของภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญและมีคุณค่ายิ่งต่อการดำเนินชีวิตเพื่อความอยู่รอดของบุคคลในท้องถิ่นและความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ นักวิชาการหลายท่านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

วิชัย ตันศิริ^{๓๕} กล่าวว่า มนุษย์จัดระบบการเรียนรู้ของสมาชิกในสังคมด้วยสติปัญญาอันล้ำเลิศของมนุษย์ สังคมในยุคต่าง ๆ ได้สร้างขนบธรรมเนียม ประเพณี แนวประเพณีปฏิบัติ วิถีชีวิต และทักษะของการหาเลี้ยงชีพตลอดจนความเชื่อถือทางศาสนา เพื่อสั่งสอนเยาวชนเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของแต่ละสังคม กระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมสมัยก่อนจึงแทรกซึมอยู่กับวิถีชีวิตประจำวันและสอดแทรกในพิธีการต่าง ๆ เช่น พิธีการโกนจุก พิธีการสมรส พิธีการบรรพชา พิธีสงกรานต์ พิธีกรรมทางศาสนาและพิธีงานศพเป็นแนวประเพณีปฏิบัติที่ผู้ใหญ่วางใจสั่งสอนผู้น้อยและเป็นพลังจิตที่หลอมรวมผู้คนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

สำเนียง สร้อยนาคพงษ์^{๓๖} กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาแต่อดีตและเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เกิดความสงบสุข ทั้งในส่วนที่เป็นชุมชนหมู่บ้านและในส่วนที่เป็นตัวปัจเจกชนของชาวบ้านเอง การฟื้นฟูศักยภาพของชุมชนเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชนนั้นมิได้จำกัดขอบเขตไว้เฉพาะการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ หากแต่ครอบคลุมถึงมิติแห่งการพึ่งตนเองทางด้านวัฒนธรรม ประเพณีและสติปัญญาหรือภูมิปัญญาของชุมชน การจัดกิจกรรมต้องควบคู่กันไปเพื่อให้มีศูนย์กลาง การเสริมสร้างภูมิปัญญาของชุมชนให้เป็นภูมิฐานทานต่อกระแสแห่งการครอบงำที่เข้ามาทำลายล้างระบบการพึ่งตนเองของชุมชนจากสังคมภายนอก

ทัศนีย์ ทองไชย^{๓๗} ได้กล่าวถึง ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาแต่อดีต

๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อมและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะถ่ายทอดโดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณีวิถีชีวิตของการทำมาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ ทำให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ

^{๓๕} วิชัย ตันศิริ, เครือข่ายการเรียนรู้กับการศึกษาตลอดชีวิต, (กรุงเทพฯ : วารสารการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๓๖), หน้า ๕.

^{๓๖} สำเนียง สร้อยนาคพงษ์, การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการส่งเสริมการเรียนการสอนในโรงเรียน, (กรุงเทพฯ : สารพัฒนาหลักสูตร, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๓๗} ทัศนีย์ ทองไชย, “สภาพและแนวทางการนาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้จัดการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา กรมสามัญศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๒).

๔. ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้เกิดความสงบสุขทั้งในชุมชน หมู่บ้านหรือในส่วนตัวของชาวบ้านเอง

๕. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้คนในชุมชนพึ่งตนเองได้ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ประเพณีหรือภูมิปัญญาของชุมชน ในการลดการพึ่งพาตนเองจากสังคมภายนอก

๖. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนของตนแล้วจะทำให้คนในชุมชนนั้น ๆ ทราบถึงความต้องการของตนเอง จะเป็นการทำให้บุคคลเหล่านั้นเข้าใจตนเองและเป็นการปลูกสำนึกในการรับรู้ในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น

๗. นโยบายการศึกษา หลักสูตรได้เปิดโอกาสให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำหลักสูตรในการพัฒนาหลักสูตร โดยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาส่งเสริมการเรียนการสอนและพัฒนาเนื้อหาสาระ กระบวนการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้ครอบคลุมความรู้เป็นวิทยาการสมัยใหม่

๘. ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาและนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างภาคทฤษฎี ด้วยการนำเอาวัฒนธรรมและเทคโนโลยีเข้ามาใช้เป็นการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้สมัยใหม่

๙. ในสภาวะปัจจุบันโลกเข้าสู่ยุคเทคโนโลยีแห่งข่าวสาร ผู้มีหน้าที่จัดการศึกษาจะต้องมีความสามารถที่จะกล้าเผชิญกับสิ่งต่าง ๆ ที่จะทำให้ผู้เรียนได้รับการบริการทางการศึกษาอย่างสมบูรณ์ สามารถทำงานกับเทคโนโลยีได้บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะอดีตที่ผ่านมามุ่งให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจที่เน้นด้านปริมาณของผลผลิตเพียงอย่างเดียว จนลืมไปว่าผู้ที่อยู่เบื้องหลังแห่งความสำเร็จ คือ ภูมิปัญญาของคนในสังคมหรือท้องถิ่นนั่นเอง

ม.ร.ว. รุจยา อาภากร^{๓๘} ได้กล่าวถึง วัตถุประสงค์และความจำเป็นในการจัดทำสารสนเทศท้องถิ่นในการสัมมนาเรื่องแนวทางการดำเนินงานสร้างฐานข้อมูลท้องถิ่นว่าควรมีหลักสำคัญ ๕ ประการ ดังนี้

๑. เพื่อรองรับการศึกษาเกี่ยวกับท้องถิ่นในเชิงบูรณาการ คือ สิ่งที่เรียกว่า Area Study หรือ Local Study/Regional Study ซึ่งการศึกษาเกี่ยวกับท้องถิ่นนี้จะมีมิติทางภูมิศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น การศึกษาในระดับภูมิภาค เช่น เอเชียศึกษา ซึ่งคลุมพื้นที่หลายประเทศ เอเชียใต้ศึกษา เรื่องราวของประเทศอินเดีย ศรีลังกา เป็นต้น หากศึกษาแคบเข้ามาก็เป็น Area Study หรือ Local Study ที่อาจเป็นจังหวัด บางส่วนของประเทศ เช่น ล้านนาคดีศึกษา ทักษิณคดีศึกษา เป็นต้น อย่างไรก็ตามประการสำคัญ คือ การศึกษาเกี่ยวกับท้องถิ่นเป็นการโยงสาขาวิชาต่าง ๆ เข้าด้วยกันในภาพรวมมิใช่เน้นหนักเฉพาะสาขาวิชาใดวิชาหนึ่ง

๒. เพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลหรืออุดมการณ์ เช่น ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่เน้นการกระจายความเจริญสู่ชุมชน ฉะนั้นข้อมูลที่เป็นความรู้ที่กระจายความเจริญไปสู่ชุมชนหรือท้องถิ่นก็ตาม ห้องสมุดควรมีข้อมูลต่าง ๆ ดังกล่าว เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนหรือเพื่อการพัฒนาสถาบันท้องถิ่น (Local Institution) สถาบันท้องถิ่น ได้แก่ วัด โรงเรียน

^{๓๘} ม.ร.ว.รุจยา อาภากร, “แนวทางการดำเนินงานสร้างฐานข้อมูลท้องถิ่น” ใน รายงานการสัมมนา เรื่อง แนวทางการดำเนินงานสร้างฐานข้อมูลท้องถิ่น, (เชียงใหม่ : สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒-๑๖.

เป็นต้น ข้อมูลเกี่ยวกับสถาบันท้องถิ่น คืออะไร ตัวอย่างเช่น วัด เป็นจุดหนึ่งที่ต้องพัฒนาบุคลากรในวัด องค์กรพัฒนาของวัดต้องมีการพัฒนา ฉะนั้น หนังสือที่เกี่ยวกับวัด ภาระหน้าที่ของวัด กฎหมายเกี่ยวกับวัด ควรต้องจัดหาเพื่อให้บริการด้วย นอกจากนี้ เพื่อการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom หรือ Local Knowledge) ประสบการณ์ ความฉลาดที่คนในท้องถิ่นสะสมไว้และนำมาใช้ เพื่อแก้ปัญหาหรือเพื่อการอยู่รอดในสังคม เช่น ชาวบ้านมีกลไกในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติอย่างไร มีหลักการในการอยู่ร่วมกันในครอบครัวได้อย่างไร ผู้คนในสังคมมีการถ่ายทอดความรู้กันอย่างไร ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นภูมิปัญญาทั้งสิ้น สมควรที่จะนำสิ่งเหล่านี้มาใช้หรือไม่เพราะภูมิปัญญาจากที่อื่น ๆ เข้ามาเป็นลักษณะกลาง ๆ (Standardization) ไม่ได้ดัดแปลงให้เหมาะสมกับท้องถิ่น

๓. เพื่อกระตุ้นให้ห้องสมุดและมหาวิทยาลัยมีบทบาทในการบริการวิชาการแก่ชุมชน การที่มหาวิทยาลัยใด มีข้อมูลท้องถิ่นมากเท่าใด มหาวิทยาลัยนั้นย่อมมีบทบาทต่อชุมชนมากขึ้น มหาวิทยาลัยควรจะคิดว่าบทบาทของมหาวิทยาลัยในท้องถิ่นเป็นอย่างไร ควรเป็นที่พึ่งของท้องถิ่นหรือไม่ มหาวิทยาลัยต้องให้ความสำคัญเกี่ยวกับชุมชนมากขึ้น ท้องถิ่นอยากรู้จักตนเองมากขึ้นว่ามีความเป็นมาอย่างไร ความรู้เหล่านี้จะหาได้ที่ไหน ต้องหาที่มหาวิทยาลัย สำหรับชาวบ้านโลกเขาแคบ เราต้องพยายามเข้าใจโลกแคบนั้นด้วย แต่ไม่ใช่เราจะแคบไปด้วย เพราะเรากว้างอยู่แล้วอีกประการหนึ่ง ความรู้กว้างอึดตัวแล้วความอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับท้องถิ่นย่อมมีมากขึ้น ห้องสมุดต้องชวนช่วยเหลือหาข้อมูลท้องถิ่นมาให้บริการแก่ชุมชน แต่แหล่งอ้างอิงแต่ละแหล่งนั้นมีโอกาสมีข้อมูลครบถ้วนสมบูรณ์ทุกสิ่งได้ ห้องสมุดอาจอ้างอิงไปยังแหล่งอื่นที่มีข้อมูลในเรื่องหนึ่งเรื่องใดที่ครบถ้วนสมบูรณ์กว่า อันเป็นการช่วยผู้ใช้ให้ได้ข้อมูลตามความต้องการ

๔. เพื่อสร้างเอกลักษณ์ทางด้านข้อมูลให้แก่มหาวิทยาลัย หากมหาวิทยาลัยทุกแห่งในโลกมีข้อมูลเหมือน ๆ กันหมด เช่นมี Chemical Abstracts แต่ไม่มีข้อมูลท้องถิ่น มหาวิทยาลัยนั้นไม่อาจเป็นที่ดึงดูดใจได้ เพราะผู้ใช้ไม่สามารถไปหาข้อมูลท้องถิ่นที่ไหนได้ มหาวิทยาลัยน่าจะสร้างข้อมูลท้องถิ่น ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นของตนเอง เช่น หากต้องการข้อมูลท้องถิ่นอีสาน มุ่งไปที่มหาวิทยาลัยสาคาม ซึ่งหากมหาวิทยาลัยมีข้อมูลที่คนอื่นไม่มีก็จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ใช้บริการ แต่สิ่งที่ตามมาคือ ความภาคภูมิใจของบุคลากรในสถาบันนั้น ๆ

๕. เพื่อให้ห้องสมุดมีบทบาทสำคัญในเครือข่ายสารสนเทศ การเป็นที่พึ่งทางด้านข้อมูล เฉพาะด้านให้แก่สถาบันหรือผู้ใช้บริการอื่น ๆ นั้น สถาบันแห่งนั้นจะยังมีค่า มีประโยชน์มีความหมายต่อผู้มาใช้บริการ รวมไปถึงการมีฐานะทัดเทียมในเครือข่ายสารสนเทศ ขณะเดียวกันก็ลดการซ้ำซ้อนในเรื่องการทำงานและทรัพยากร ผลที่ตามมาคือ เครือข่ายจะอุดมไปด้วยข้อมูลที่หลากหลาย ช่างงานนั้น ๆ จะมีค่าในโลกนี้เพราะมีข้อมูลที่เครือข่ายอื่นไม่มี เพื่อให้ผู้ใช้บริการได้ทราบว่าแหล่งสารสนเทศใดในท้องถิ่นมีการจัดเก็บและให้บริการใดบ้างแก่ประชาชน

จากที่กล่าวมาข้างต้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสารสนเทศที่มีความสำคัญสำหรับการศึกษารากเหง้าความเป็นมาของท้องถิ่นและชุมชน ตลอดจนมีคุณค่าในแง่ของสถาบันหรือแหล่งสารสนเทศที่จัดเก็บสารสนเทศเหล่านี้ไว้ และควรมีการเก็บรวบรวม วิเคราะห์ วิจัยและจำแนกออกเป็นหมวดหมู่เพื่อสร้างเป็น “องค์ความรู้” ให้ผู้คนยุคปัจจุบันได้ศึกษาและนำไปใช้ในชีวิตรประจำวัน อีกทั้งเพื่อถ่ายทอดให้แก่อนุชนรุ่นหลังได้เห็นคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมและจะได้ร่วมกันอนุรักษ์สืบสาน นำไปใช้และถ่ายทอดต่อไปชั่วกาลนาน

๑. ภูมิปัญญาทำให้ชาติและชุมชนผ่านพ้นวิกฤติและดำรงความเป็นชาติหรือชุมชนได้
  ๒. ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าและความงามที่จรโลงชีวิตและวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติและสภาวะแวดล้อมได้อย่างกลมกลืนและสมดุล
  ๓. ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานการประกอบอาชีพและเป็นรากฐานการพัฒนาที่เริ่มจากการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเอง การพัฒนาเพื่อการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และการพัฒนาที่เกิดจากการผสมผสานองค์ความรู้สากลบนฐานภูมิปัญญาเดิม เพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญาใหม่ที่เหมาะสมกับยุคสมัย
- ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญ เป็นมรดกที่บรรพบุรุษในอดีตได้สั่งสมสร้างสรรค์ สืบทอดภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง สืบสานเรื่องราวอันทรงคุณค่ามากมาย ส่งผลให้คนในชาติเกิดความรัก ความภาคภูมิใจและร่วมแรงร่วมใจสืบสานต่อ ๆ กันมาและต่อไปในอนาคต ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งภูมิปัญญาจึงมีคุณค่าไม่เพียงแต่ต่อท้องถิ่นและผู้คนเท่านั้น แต่ยังมีเอื้อประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อการวางแผนพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนและมั่นคงต่อไป

ตัวอย่างภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การถ่ายทอด ความรู้ดั้งเดิมเพื่อการอนุรักษ์ เช่น การเคารพแม่น้ำ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชนบ้านต้า^{๓๙} ตำบลบ้านต้า อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ชุมชนบ้านต้าในมีการสั่งสมความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการป่ามา เป็นเวลายาวนาน ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ และมีการถ่ายทอดมาสู่ลูกหลาน จนเกิดเป็นกิจกรรมที่ปฏิบัติกันเป็นประจำทุกปี และถือเป็นองค์ความรู้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ปัจจุบันบ้านต้าในมีภูมิปัญญา และองค์ความรู้ในการจัดการป่าชุมชน ที่แสดงออกผ่านกิจกรรม ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน

ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนบ้านต้าใน มีการประกอบพิธีกรรมที่มีความสัมพันธ์กับการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ตามความเชื่อที่มีการถ่ายทอด สืบต่อกันมา รวมทั้งพิธีกรรมที่เป็นการประยุกต์หลักพุทธศาสนา ได้แก่ การเลี้ยงผีขุนน้ำ การพึ่งธรรมชาติ การสืบชะตาแม่น้ำ การบวชป่า การดับไฟป่า เป็นต้น และการใช้ประโยชน์จากป่าชาวบ้านในจะมืองค์ความรู้ในการ ใช้ประโยชน์ที่มีการสั่งสมและถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ การเรียนรู้จาก ประสบการณ์ และการสังเกตสภาพของธรรมชาติ รวมทั้งการลองผิดลอง ถูกความรู้ดังกล่าว ได้มีพัฒนาการ ชาวบ้านสามารถเรียนรู้และปรับเปลี่ยน องค์ความรู้ที่มีอยู่ไปใช้ในการใช้ประโยชน์จากป่าได้ ความเชื่อเรื่องผีและชืดบางอย่างยังเป็น การควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ธรรมชาติของคนในชุมชน มิให้กระทำ หรือใช้ประโยชน์ที่มากเกินไปจนเกิดความ จำเป็นอีกด้วย

การถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากป่า ชาวบ้านมีวิธีการถ่ายทอดในลักษณะที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยการบอก เล่าจากประสบการณ์ การพาทำ การลองผิดลองถูก การสังเกต และผ่าน การประกอบพิธีกรรม รวมทั้งการถ่ายทอดแบบเป็นลายลักษณ์อักษร

^{๓๙} โครงการการจัดการความรู้ในกลุ่มน้ำแม่ต้าเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น, ป่าขุนต้า, (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๕๙.

โดยมีวิธีการถ่ายทอด คือ การถ่ายทอดจากประสบการณ์ การถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม การถ่ายทอดผ่านแหล่งการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การถ่ายทอดผ่านการระบบการศึกษาในโรงเรียน

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Folk Wisdom) หรือภูมิปัญญาไทย (Thai Wisdom) มีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้แตกต่างกันดังนี้

กรมวิชาการ^{๔๐} ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ทั้งหลายของชาวบ้านในท้องถิ่นที่ใช้แก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิต โดยได้รับการถ่ายทอดกันจากรุ่นสู่รุ่นมาช้านาน

รัตนะ บัวสนธิ^{๔๑} ให้ทัศนะว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ กระบวนการที่คนของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลกและสิ่งแวดล้อมที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสม สืบเนื่องกันมา ปรับปนเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย โดยสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสงบสุข

เสรี พงศ์พิศ^{๔๒} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน คือทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาเป็นสติปัญญาหรือองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้าง ทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างสมสมัย

วอเรน (Warren, ๑๙๘๙ อ้างถึงใน พระครูวินัยธรประจักษ์ จกกรมโม)^{๔๓} ได้ใช้คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นและให้ความหมายว่าเป็นระบบเกษตรกรรมในท้องถิ่น ซึ่งพัฒนามาแล้วช่วงระยะเวลาหนึ่ง ด้วยรูปแบบของการเพาะปลูกที่มีพื้นฐานมาจากความรู้ด้านการเกษตรที่ได้ปฏิบัติกันมาในท้องถิ่นนั้น ระบบดังกล่าวมีความสมดุลลงตัวโดยปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและอาจได้รับอิทธิพลจากนวัตกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในตัวระบบเอง รวมทั้งรับมาจากภูมิปัญญาที่อื่น ทั้งระบบเกษตรกรรมระดับชาติ และนานาชาติ นอกจากนี้วอเรนยังใช้คำว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น แทนกันได้กับคำว่าวัฒนธรรม เพื่อหลีกเลี่ยงความหมายที่มีกนินยอมกันทางตะวันตก ว่าหมายถึง ระบบที่หยุดนิ่งไม่เปลี่ยนแปลง

เซน มารี และบ็อบ ทีสเดล (Zane ma Rhea & Bob Teasdale, ๒๐๐๐ อ้างถึงใน สุนันทา แคมเพชร)^{๔๔} ได้แสดงความคิดเห็นถึงความหมายของภูมิปัญญา โดยมีบริบทว่าเป็นผลที่เกิดจากคิดหรือสิ่งที่สังคมมีความเข้าใจร่วมกันว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสังเกตได้จากสังคมท้องถิ่นสามารถสรุปได้ว่าใครเป็นผู้

^{๔๐} กรมวิชาการ, ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา, (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๐), หน้า ๓.

^{๔๑} รัตนะ บัวสนธิ, “การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในภาคกลางตอนบน”, ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิจัยและพัฒนาหลักสูตร, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๙).

^{๔๒} เสรี พงศ์พิศ, คีนสู่รากเหง้า, (กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, ๒๕๒๙), หน้า ๑๔๕.

^{๔๓} พระครูวินัยธรประจักษ์ จกกรมโม, พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๖๘.

^{๔๔} สุนันทา แคมเพชร, “การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเรื่อง แผนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอาชีพสำหรับครูประถมศึกษา จังหวัดสมุทรสงคราม”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาหลักสูตรและการนิเทศ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗).

ฉลาด หรือมีภูมิปัญญา ภูมิปัญญาเป็นความฉลาดของสังคมหนึ่งอาจไม่ใช่ความรู้ที่สมบูรณ์เสมอไป ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ทำให้ท้องถิ่นดำรงอยู่ได้อย่างสมดุล

เสนห์ จามริก^{๔๕} (๒๕๓๙, หน้า ๖-๗) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาไทยไม่ใช่เรื่องชาตินิยม ไม่ใช่กลับไปหาอดีต แต่หมายถึงการแสวงหามิติที่กว้างขวางโดยศึกษาประสบการณ์จากประวัติศาสตร์ด้วยกันว่า “ภูมิปัญญาไทย” นั้น ด้านหนึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องพื้นภูมิธรรมดาแล้วยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ ๆ มาใช้ประโยชน์ด้วยซึ่งเอื้ออำนวยให้เกิดทางเลือกใหม่ที่มีลักษณะสากลและมีลักษณะเฉพาะของเราเอง

ธวัช ปุณโณธก^{๔๖} (๒๕๓๑, หน้า ๔๐) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้จากประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม คือ ประสบด้วยตนเองหรือเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมต่อกันมา ภูมิปัญญาไม่ได้หมายถึงแต่ในอดีต แต่หมายถึงศักยภาพในการสานความรู้ใหม่ ๆ นั่นคือ ภูมิปัญญายุคหนึ่งสมัยหนึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาความรู้ของสังคม

เอกวิทย์ ณ ถลาง^{๔๗} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ความสามารถ ความคิดความเชื่อ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพอยู่ในระบบนิเวศน์หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนา สืบสานกันมา

ประเวศ วะสี^{๔๘} กล่าวถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า ภูมิปัญญาไทยหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ วัฒนธรรมพื้นฐานของเรา การพัฒนาควรจะต้องอยู่บนพื้นฐานที่มั่นคงของเราเอง และหาสิ่งอื่นมาตกแต่งประดับประดาที่เหมาะสมหาใช่การพัฒนาที่ขาดลอยจากฐานเดิมของตนเอง ซึ่งจะทำให้โยกคลอน ได้ง่าย รัฐบาล และสาธารณะควรทำความเข้าใจความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่งเสริมสนับสนุนให้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการศึกษาของชาติ เพื่อความสมบูรณ์ของการศึกษา อันจักเป็นการฟื้นฟูบูรณะพลังของชาติ เพื่อความสมานฉันท์ของคนในชาติ การพัฒนาอย่างได้สมดุลและยั่งยืน และสานตีสู่ของสังคมไทย

ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี ศิลาตระกูล^{๔๙} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ประสบการณ์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการศึกษาอบรมสั่งสมและถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ หรือเป็นความรู้ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ตรงของตนเอง ซึ่งได้เรียนรู้จากการ

^{๔๕} เสนห์ จามริก, การแสวงหาภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา, (กรุงเทพฯ: วารสารชุมชนพัฒนา, ๒๕๓๙), หน้า ๖ - ๗.

^{๔๖} ธวัช ปุณโณธก, ภูมิปัญญาชาวบ้าน: ทักษะของอาจารย์ปรีชา พิณทอง ในทิศทางหมู่บ้านไทย, (กรุงเทพฯ: เจริญการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๔๐.

^{๔๗} เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาชาวบ้าน ๔ ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑.

^{๔๘} ประเวศ วะสี, การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๔), หน้า ๘๖.

^{๔๙} ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และ วิศนี ศิลาตระกูล, ภูมิปัญญาชาวบ้าน เทคโนโลยีพื้นบ้านและแหล่งวิทยาการในชุมชน, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๔), หน้า ๒๑๑.

ทำงาน จากธรรมชาติแวดล้อม สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มีความค่าเสริมสร้างความสามารถ ทำให้คนมีชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต

กฤษณา วงษาสันต์^{๕๐} กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นการเชื่อมโยงไปถึงประสบการณ์ความรู้ทางตรงของคนในท้องถิ่นที่ได้จากการสะสมประสบการณ์จากการทำงานการประกอบอาชีพและการเรียนรู้จากธรรมชาติแวดล้อมต่าง ๆ และถ้าจะพิจารณาภูมิปัญญาท้องถิ่นเฉพาะด้านที่เกี่ยวกับเทคโนโลยีแล้วนั้น หมายถึง เทคนิควิทยาพื้นบ้านได้ดียว ว่าสามารถทำสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างไร โดยมีองค์ประกอบ ๒ ประการ คือ เครื่องมือในการทำสิ่งนั้น ๆ และกระทบกับขั้นตอนในการทำสิ่งนั้น ๆ ซึ่งสามารถแยกได้ในลักษณะความรู้ที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและความจำเป็นในท้องถิ่นหรือชุมชนในอันที่จะเป็นทางเลือกในการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ

อานันท์ กาญจนพันธุ์^{๕๑} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดเวลาและในภูมิปัญญาท้องถิ่นมีกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องจึงอาจเรียกได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น Situated Knowledge หมายความว่า เป็นความรู้ที่ขึ้นอยู่กับ การปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ หากในสังคมต่าง ๆ ปราศจากกระบวนการเรียนรู้ ถึงแม้จะมีปัญญาก็ใช้ไม่ได้กับการพัฒนา เพราะการพัฒนา หมายถึง สถานการณ์ที่ไม่คงที่ สถานการณ์ที่ผันแปรตลอดเวลา มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ถ้าหากความรู้มิได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ก็ไม่สามารถที่จะเท่าทันการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เพราะภูมิปัญญา มีระบบความรู้ที่ผสมผสานอยู่ อันนี้เป็นลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกอย่างหนึ่ง

คณะกรรมการสำนักงานการศึกษาแห่งชาติ^{๕๒} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเรา ผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์ จนเกิดปัญญาและตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้การแก้ปัญหาการจัดการและการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเราภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและในตัวของผู้รู้เอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับ ถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

องค์ประกอบของภูมิปัญญาท้องถิ่น

อเนก นาคะบุตร^{๕๓} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญต่อการพัฒนาท้องถิ่นที่อาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบมีลักษณะ ดังนี้

^{๕๐} กฤษณา วงษาสันต์, *วิถีไทย*, (กรุงเทพฯ: เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๔๒), หน้า ๕๓.

^{๕๑} อานันท์ กาญจนพันธุ์, *มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร*, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

^{๕๒} คณะกรรมการสำนักงานการศึกษาแห่งชาติ, *แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา*, (กรุงเทพฯ: สำนักงานการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑-๑๗.

^{๕๓} อเนก นาคะบุตร, *ข่าวสารข้อมูลกับความยั่งยืนของการพัฒนา : ในคนกับดิน น้ำ ป่า จุดเปลี่ยนแห่งความคิด*, (กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๖), หน้า ๘๒-๘๓.

๑. มีความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เอื้ออำนวยขึ้นนำและเป็นทางเลือกที่เหมาะสมต่อสถานะท้องถิ่นและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่เข้ามากระทบ

๒. ความรู้ ภูมิปัญญาและระบบคุณค่าต่าง ๆ ได้รับการประยุกต์และสืบสานอย่างต่อเนื่อง โดยสมาชิกของชุมชน ด้วยกระบวนการเรียนรู้หลายรูปลักษณะ ผ่านประเพณี พิธีกรรม ตัวบุคคล และการปฏิบัติซ้ำมีการเลือกสรรและผสมผสานกับความรู้ที่เข้ามาจากภายนอก

๓. ผู้นำ ปัญญาชนชาวบ้าน นักเทคนิคพื้นบ้าน เครือข่ายของกลุ่มบุคคลและองค์กรชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาการพิทักษ์ปกป้องชุมชนและขยายแนวร่วมในการพัฒนาชุมชน

องค์ประกอบของภูมิปัญญาท้องถิ่น^{๕๔} ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังสามารถแบ่งแยกเพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของภูมิปัญญาท้องถิ่นออกได้เป็น ๔ ระดับ ซึ่งจะกล่าวถึงความหมายในแต่ละหัวข้อตามลำดับต่อไปนี้ ดังนี้

๑) องค์ความรู้ในเรื่องของอาหารและยา ความรู้ที่เป็นพื้นฐานเริ่มต้นอันเป็นรากฐานของแห่งชีวิตอยู่ของมนุษย์ จนอาจเรียกได้ว่าเป็นความรู้เชิงเทคนิคที่เกี่ยวกับอาหารและยา เช่น พืช ผัก หรือสัตว์ชนิดใดสามารถกินได้อะไรกินไม่ได้ และรู้ว่าแต่ละชนิดมีคุณและโทษอย่างไร ควรเลือกกินส่วนใดของพืชผัก เช่น เมล็ด ใบ ดอก ผล ราก หรือยอดอ่อน รวมถึงนำพืชผักมาใช้หรือผสมเพื่อการปรุงแต่งรสชาติอาหารให้หลากหลาย มีกลิ่นและรสด้วย เช่น ใบกะเพรา ใบสะระแหน่ พริกไทย ผักเผ็ด ทั้งนี้ พืชผักบ้านบางชนิดอาจใช้เป็นที่อาหารและยาพร้อมกันซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับสรรพคุณทางยาของพืชผักว่าสามารถแก้โรคอะไรได้บ้าง เช่น การใช้ใบสะระแหน่ซึ่งมีกลิ่นหอมนำมาประกอบอาหารให้ได้รับรสชาติดีหรือไม่ก็นำมาตากแห้งอาหารให้ดูสวยงามน่ารับประทาน สรรพคุณของสะระแหน่นอกจากจะปรุงอาหารได้รับรสชาติดีแล้วยังมีสรรพคุณทางยาที่ช่วยรักษาอาการปวดต่าง ๆ บรรเทาอาการหวัด ขับเหงื่อ ระบายความร้อน ขับลมในลำไส้ และช่วยย่อยอาหาร เพราะสารเมนทอลในสะระแหน่มีคุณสมบัติเย็นใช้รักษาอาการอ่อนเพลีย บรรเทาอาการปวดหัวไมเกรน หลอดลมอักเสบ และหอบหืด นอกจากนี้ยังช่วยบรรเทาอาการปวดต่าง ๆ ได้แก่ อาการปวดศีรษะ ปวดฟัน แก้อาการบิด ปวดท้อง ท้องร่วง อุจจาระเป็นเลือด ซึ่งวิธีการใช้คือนำใบสะระแหน่ต้มดื่มแต่น้ำ แก้วพืชแมลงสัตว์กัดต่อย บรรเทาอาการปวดแผลด้วยการตำใบสะระแหน่ให้ละเอียดพอกบริเวณที่โดนกัด รักษาอาการปวดหู โดยนำน้ำคั้นจากใบสะระแหน่หยอดหูจะช่วยบรรเทาอาการปวดได้ดี เป็นต้น

ทั้งนี้ องค์ความรู้ต่าง ๆ มักจะได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง เช่น ถ่ายทอดจากยายไปสู่แม่ จากแม่ไปสู่ลูก จากลูกไปสู่หลาน เป็นต้น หรืออาจอยู่ในระเบียบแบบแผนความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปรากรกฎการณ์เหนือธรรมชาติ มีผลให้เกิดลักษณะเฉพาะตัวโดยการประกอบพิธีกรรมผ่านบุคคลที่มีความสามารถหรือมีลักษณะพิเศษ เช่น หมอสมุนไพร พ่อมดหมอผี คนทรงหัวหน้าเผ่า เป็นผู้รักษาอาการเจ็บป่วยด้วยการใช้สมุนไพรและใช้คาถาอาคมร่วมกัน

๒) องค์ความรู้ในเรื่องระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร เป็นความรู้ในเชิงเทคนิค ซึ่งมีความสลับซับซ้อนมากกว่าองค์ความรู้ทางด้านอาหารและยา โดยองค์ความรู้นี้ได้ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อใช้ในการจัดการระบบการผลิตเพื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เช่น การคัดเลือกและเก็บ

^{๕๔} ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์, ๒๕๔๒) หน้า ๕๕.

สายพันธุ์พืชสำหรับใช้ในการเพาะปลูก เช่น ข้าว ข้าวโพด พืชผัก หรือคัดเลือกสายพันธุ์สัตว์โดยการขยายพันธุ์ (Breeding) ตามธรรมชาติเพื่อให้ลูกที่ออกมามีลักษณะตรงกับพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ เช่น ม้า โค กระบือ สุนัข สุกร ไก่ เป็นต้น องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรนั้น นอกจากจะส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ที่ดีขึ้นแล้ว ยังเป็นการเรียนรู้ที่จะอยู่กับธรรมชาติสภาพแวดล้อมอย่างไรด้วย เช่น การบริหารจัดการน้ำ การทำเหมืองฝาย การทดน้ำ การควบคุมน้ำ ความรู้ที่เกี่ยวกับดิน คุณสมบัติของดิน การจำแนกประเภทของที่ดินและผืนป่าเพื่อจะได้ใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมสำหรับการจัดสรรให้มนุษย์สามารถเข้าถึงทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดอย่างทั่วถึง ตลอดจนส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์และควบคุมดูแลทรัพยากรที่นับวันจะสูญสิ้นไปด้วย

๓) ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ปรากฏในรูปความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติ ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทางด้านระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยการกำหนดเป็นพิธีกรรมจารีตประเพณีซึ่งมีแบบแผนปฏิบัติ สร้างความผูกพันทางด้านศีลธรรม และการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการผสมผสานกันระหว่างหลักการที่เป็นเหตุผล กับการใช้ความเชื่อและพิธีกรรมเพื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรนั่นเอง โดยในแต่ละท้องถิ่นหรือแต่ละชุมชนอาจมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่มีความแตกต่างและหลากหลายย่อมส่งผลให้จารีตประเพณีย่อมมีความแตกต่างกันไปด้วย เช่น ความเชื่อของชาวเขาเกี่ยวกับเรื่องเหนือธรรมชาติ การบูชาผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดูแลรักษาป่าต้นน้ำและให้น้ำสำหรับทำการเกษตรได้ ความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในป่าก่อให้เกิดประเพณีการใช้ทรัพยากรป่าอย่างเคารพยำเกรงและตระหนักถึงบุญคุณของป่า

๔) วิถีคิด ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนได้มีการสั่งสมกันมาอย่างยาวนานหลายชั่วอายุคนจนตกผลึกกลายเป็นวิถีคิดและการแสดงออกถึงคุณค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งอาจสะท้อนถึงความชาญฉลาดของบรรพบุรุษเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากร เช่น ความเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตย์อยู่กับต้นไม้การตัดต้นไม้ย่อมเป็นการลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์หากจำเป็นต้องตัดต้นไม้จะต้องทำพิธีกรรมเพื่อขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์เสียก่อน หรือภาชิตโบราณของชาวปกากะญอ ที่สะท้อนแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่าว่า “ป่าอยู่ คนอยู่ ป่าไม่อยู่ คนก็อยู่ไม่ได้” หรือ การนำเอาสายสะดือเด็กแรกเกิดห่อผ้าแล้วใส่ในกระบอกไม้ไผ่นำไปวางไว้ใต้ต้นไม้ใหญ่ โดยเชื่อว่า “ขวัญ” ของเด็กจะอยู่กับต้นไม้ ความเชื่อเหล่านี้ล้วนแฝงไปด้วยแนวคิดที่มีหลักการ เหตุผล ค่านิยมอยู่ในตัวเอง หาใช่เกิดจากความคิดที่เลื่อนลอยไร้แก่นสารแต่กลับสะท้อนถึงอุดมการณ์อำนาจซึ่งเป็นรากฐานการวางกฎระเบียบข้อบังคับ และมีความเป็นพลวัตรตามการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ในแต่ละยุคสมัยได้ เช่น การบวชต้นไม้ผ่านพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อขจัดปดเป่าสิ่งเลวร้ายในชุมชน หรือเป็นพลังในการต่อสู้กับผู้มาลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ดังนั้น หากจะเข้าใจในสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ จึงต้องพิจารณาภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะที่เป็นวิถีคิด เพราะเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ นั้นเอง

จึงสรุปได้ว่าองค์ประกอบของภูมิปัญญาสะท้อนออกเป็น ๔ องค์ประกอบ ซึ่งมีจุดเริ่มต้นภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากวิถีคิดซึ่งมีอิทธิพลต่อทัศนคติความเชื่ออันเป็นแนวปฏิบัติของชุมชน และได้รับการพัฒนากลายเป็นพิธีกรรมอันเป็นพื้นฐานความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดจน

พิธีกรรมยังเป็นแบบแผนซึ่งมิใช่รูปแบบกฎหมายเพื่อควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนให้เกิดความเคารพนับถือและยำเกรง จึงถือได้ว่าพิธีกรรมและความเชื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากร นอกจากนี้การเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติและรู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเป็นตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ซึ่งก็คือความรู้เชิงเทคนิคที่เกี่ยวกับอาหารและยา

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าวมานี้ สามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึง ความรู้ ความสามารถหรือระบบของความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมจากประสบการณ์ที่มีคุณค่าของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นเพื่อใช้ในการแก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิต การจัดการและการปรับตัวให้เหมาะแก่การเปลี่ยนแปลงของบริบทของสังคมเป็นความรู้ที่สร้างสรรค์เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป โดยได้รับการถ่ายทอดสั่งสมกันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย

ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น พอสรุปได้ดังนี้

๑. เป็นเรื่องของการใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อและพฤติกรรม
๒. แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
๓. เป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต
๔. เป็นเรื่องของ การแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม
๕. เป็นแกนหลักหรือกระบวนการขั้นในการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ในเรื่องต่าง ๆ
๖. มีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง
๗. มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในพัฒนาการทางสังคมตลอดเวลา
๘. มีวัฒนธรรมเป็นฐานไม่ใช่วิทยาศาสตร์
๙. มีบูรณาการสูง
๑๐. มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
๑๑. เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจำแนกได้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. คติความเชื่อ อันเป็นลักษณะนามธรรม ได้แก่ ความคิดความเชื่อในรูปของศาสนา การดำเนินชีวิตของคนในสังคมนั้นที่ทุกคนในสังคมนั้นยอมรับและถือปฏิบัติต่อ ๆ กันมา
๒. วัตถุและประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ การเล่าเรียน เช่น การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา การไถนา เป็นต้น จะเห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านที่สั่งสมกันมาแต่อดีตและได้มีการพัฒนาสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งไม่ว่าจะต่อสถาบันทางสังคม ซึ่งประกอบไปด้วยตำแหน่งทางสังคม หน้าที่ ความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์ บรรทัดฐานทางสังคม และองค์วัตถุทางสังคม เช่น ตู้เสื้อผ้า ตู้กับข้าว หม้อ ไห ถ้วย ชาม เต้าไฟ โต๊ะ เก้าอี้ กระจกเงา เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีความสำคัญยิ่งต่อการดำเนินชีวิตและความอยู่รอดของผู้คนในท้องถิ่น

๒) วิธีการของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

คนในชุมชนดำรงชีวิตด้วยการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติบนฐานวัฒนธรรมความเชื่อ และภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแนวทางที่สำคัญในการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติ จากการศึกษาวิธีการของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชุมชนนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) การเลี้ยงฝิขุนน้ำ

ฝิขุนน้ำ เป็นฝิฝายดีที่คนพื้นบ้านล้านนาให้ความเคารพยำเกรงมาก ป่าตอนใดเป็นต้นกำเนิดของสายน้ำ ป่านั้น ๆ จะได้รับการพิทักษ์ หวงแหนยิ่งกว่าป่าอื่น ๆ คนจะไม่เข้าไปตัดไม้หรือล่าสัตว์เด็ดขาด ถึงกาละพึงควร เช่นก่อนหน้าลงนาเล็กน้อย คนก็จะไปไหว้ ฝิขุนน้ำ ณ ต้นกำเนิดของแม่น้ำสายนั้น ๆ ฝิขุนน้ำไม่ปรากฏรูปร่างตัวตนว่าเป็นอย่างไร เป็นกลุ่มฝิที่เฝ้ารักษาต้นน้ำลำธาร ไม่ใช่ฝิโดดเดี่ยวเดียวตาย แต่หมายเอาฝิหลายต้นที่อาจลิ่งสู้อยู่แถวต้นน้ำนั้น ๆ แต่เดิมอาจเป็นฝิโป่งฝิป่าหรือฝิด้ร่ายนานามาก่อนก็ได้ ต่อมาชาวบ้านสร้างศาลให้อยู่อาศัยแถวต้นน้ำนั้นเอง แล้วอัญเชิญมาสถิตศาลมอบหมายให้ทำหน้าที่พิทักษ์รักษาต้นน้ำลำธาร ฝิเคยร้ายเลยกกลายเป็นฝิดี ฝิขุนน้ำมักได้ชื่อตามลำน้ำสายนั้น ๆ เช่น ฝิขุนลาว ได้ชื่อจากแม่น้ำลาว ฝิขุนออน ได้ชื่อจากแม่น้ำออน เป็นต้น ถึงกาละวันยามใกล้ฤดูทำนา ชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงฝิขุนน้ำ เพื่อเป็นการขอบคุณที่ดูแลรักษาขุนน้ำ ทำให้มีน้ำใช้ในการเกษตรกรรม พิธีดังกล่าวจะจัดขึ้นที่ศาลของฝิขุนน้ำในเดือน ๘ หรือเดือน ๔ เหนือ (ประมาณเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน)^{๕๕}

ความเชื่อดั้งเดิมของคนเหนือเชื่อว่า ภูเขาแต่ละลูก สันดอยแต่ละสัน ป่าแต่ละผืนมีฝิคอยดูแล คนเมืองพื้นราบส่วนใหญ่และชนเผ่าบางกลุ่ม เช่น ปกาเกอญอ เมียน ทำพิธีเลี้ยงฝิขุนน้ำทุกปี จนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของคนในชุมชนสืบทอดกันมาด้วยความสำนึกต่อบุญคุณ ขอบคุนที่ได้ปกป้องรักษาคนในชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำให้มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี พิษพรรณอาหารอุดมสมบูรณ์ และขอขมาที่ได้มีการล่วงเกิน

การทำพิธีเลี้ยงฝิขุนน้ำจะทำบริเวณป่าหน้าทึบ มีความหลากหลายของพันธุ์พืช บางแห่งชาวบ้านเลือกจุดที่มีตาน้ำและมีต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของฝิขุนน้ำ การประกอบพิธีกรรมแต่ละชุมชนทั้งคนเมืองพื้นราบและชนเผ่ามีความคล้ายคลึงกันคือ พื้นที่ที่ถูกเลือกสำหรับการเลี้ยงฝิขุนน้ำ จะเป็นแหล่งต้นน้ำของชุมชน จะแตกต่างกันบ้างตามวิถีปฏิบัติของแต่ละชุมชน พื้นที่ที่ถูกเลือกแล้วจะไม่มีมีการเปลี่ยนแปลง トラบข้าวลูกหลาน บางพื้นที่ชาวบ้านจะสร้างศาลเจ้าไว้เป็นสัญลักษณ์ และเป็นที่อยู่ของรุกขเทวดา เมื่อคนพบเจอจะทำให้เกิดความเกรงขาม ไม่มีใครเข้าไปตัดไม้และล่าสัตว์โดยเด็ดขาด

ต้นฤดูฝนหลังการซ่อมแซมเหมืองฝาย ผู้ใหญ่บ้านประกาศนัดประชุมสมาชิกในหมู่บ้านทุกหลังคาเรือน เพื่อปรึกษาหารือการทำพิธีเลี้ยงฝิขุนน้ำ โดยส่วนใหญ่กำหนดเดือน ๙ แรม ๙ ค่ำของทุกปี มีการปรึกษาหารือเพื่อเตรียมเครื่องเช่นไหว้ ประกอบด้วย หมูหรือไก่ ฐูป เทียน เมียง หมากพลู บุหรี่ ขึ้นตั้ง ชาวบ้านจะเก็บเงินทุกหลังคาเรือนตามจำนวน ที่ได้ตกลงร่วมกัน เพื่อจัดซื้อเครื่องเช่นไหว้ ก่อนวันทำพิธีจะมีการเตรียมดาของเช่นไหว้ต่าง ๆ และเตรียมพื้นที่ในการทำพิธี งานจะถูกแบ่งกระจายไปตามความรู้ความถนัดของแต่ละกลุ่มคน คนเฒ่าคนแก่จะให้ช่วยเตรียมของเช่นไหว้ แม่บ้านเตรียมทำอาหาร ส่วนผู้ชายเตรียมสถานที่ทำพิธี

^{๕๕} มาลา คำจันทร์, ฝิในล้านนา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสัมพันธ์กราฟฟิค, ๒๕๕๑), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

วันทำพิธี คนในหมู่บ้านเกือบทั้งหมดเดินทางเข้าป่าเพื่อร่วมพิธีสำคัญนี้ พิธีกรรมจะเริ่มตอนสาย ๆ หลังอาหารเช้าแล้วหมอผีอัญเชิญผีเจ้าป่าเจ้าเขาที่ปกปักรักษาป่าขุนน้ำให้ลงมารับเครื่องเซ่นไหว้และกล่าวขอขมาที่มีการล่วงเกิน รับรู้เรื่องราวทุกข์สุขของชาวบ้าน ขณะที่ผู้ร่วมพิธีคนอื่น ๆ นั่งยกมือไหว้อย่างสงบ พร้อมอธิษฐานอย่างเจียม ๆ ขอให้เจ้าป่าเจ้าเขาปกปักรักษาคนในครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุข กว่าจะเสร็จพิธีก็จวนเที่ยงวัน เมื่อวางของเซ่นไหว้สักกระยะหนึ่ง ก็ยกออกมาแบ่งกันกินในบริเวณทำพิธีกรรม ก่อนกลับบ้านในช่วงบ่าย^{๕๖}

การเลี้ยงผีขุนน้ำนั้น ศาสตราจารย์มณี พยอมยงค์ พ่อครูหลวงอีกท่านด้านล้านนาคติเขียนไว้ในประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย ว่าเครื่องสำหรับบูชาประกอบด้วยเทียน ๔ เล่ม ดอกไม้ ๔ กรวย หมาก ๔ ขด ซ่อขาว (ธงขาว) ๖ ผืน มะพร้าว ๒ ทะลาย กล้วย ๒ หวี อ้อย ๒ เล่ม หม้อใหม่ ๑ ใบ แกงส้มแกงหวาน หัวหมู ไก่ต้ม สุราและโภชนาหาร ๗ อย่าง รวมทั้งเมี่ยงและบุหรี เป็นต้น ส่วนวิธีการเลี้ยงผีหรือเซ่นสังเวศนั้น ท่านเขียนไว้ว่า เมื่อจัดแต่งเครื่องสังเวศพร้อมแล้วจะทำชะลอม ๓ ลูก สำหรับใส่เครื่องบูชาทั้งหลาย หาบไป ๒ ใบ คอนไป ๑ ใบ แล้วจัดทำศาลขึ้นหลังหนึ่งที่ดินน้ำนั้น ๆ ประกอบด้วยหลักข้างและหลักม้าปากอยู่ใกล้ ๆ ศาล แล้วนำเอาเครื่องสังเวศขึ้นวางบนศาล ทำพิธีกล่าวอัญเชิญ เทวดาอารักษ์ ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผีต่าง ๆ ซึ่งประจำรักษาอยู่ ณ ดินน้ำลำธารสายนั้นให้มารับเครื่องสังเวศต่าง ๆ แล้วจะอ้อนวอนขอให้ผีขุนน้ำอำนวยให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์ ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล จากนั้นจะรออยู่พอสมควรแก่เวลาที่จะนำเอาเครื่องเซ่นสังเวศเหล่านั้นมาเลี้ยงดูสู่กันกินอีกสถานที่หนึ่ง คือ ลำน้ำออนไหลผ่านอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ยาวประมาณ ๗๕ กม. ชาวบ้านที่ใช้น้ำจากลำน้ำนี้จะเลี้ยงผีขุนน้ำในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ เหนือ ของทุกปี จะใช้วัวดำ หมูดำและไก่ดำ ฆ่าเลี้ยง เนื้อวัวทำแกงอ่อม หมูทำลาบ ไก่ทำไก่ย่าง จะสลับสับเปลี่ยนไม่ได้และมีอันเป็นไปถึงชีวิตหากไม่กระทำตามนี้

การเลี้ยงผีขุนน้ำนั้นปัจจุบันก็ยังปฏิบัติกันอยู่ ความเคารพยำเกรงต่อผีและความเข้มขลังศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมอาจลดหย่อนลง แก่นสารเนื้อในอาจหายไปตามกระแสความเชื่ออื่น ๆ ที่รุกล้ำเข้ามา แต่รูปแบบ พิธีกรรมยังคงมีอยู่ เราคงไม่อาจบูรณะฟื้นฟูความเชื่อเกี่ยวกับผีขุนน้ำให้มีผลเชิงปฏิบัติในการรักษาป่าต้นน้ำลำธารได้ดังเดิม เราคงไม่สามารถจะใช้ผีขุนน้ำให้เป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำได้ดังเดิมอีกแล้ว ผีขุนน้ำถูกรักษาตายเสียแล้ว แต่แล้วเรากลับไม่มีปัญญาสร้างเครื่องมือในการดูแลรักษาป่าที่ทรงประสิทธิภาพดังคนโบราณท่านได้สร้างไว้^{๕๗}

ป่าขุนน้ำ แม้จะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ห้ามตัดไม้และล่าสัตว์ แต่คนในชุมชนสามารถเข้าไปใช้สอยประโยชน์จากป่า เช่น เก็บหาอาหาร หาไม้ฟืนใช้สอยได้ ทางนิเวศวิทยาป่าที่ ชาวบ้านเลือกให้เป็นป่าขุนน้ำคงเป็นเพราะต้องการรักษาไว้เป็น แหล่งต้นน้ำของชุมชนนั่นเอง แต่การอนุรักษ์ของชาว บ้านนั้นอาจจะแตกต่างจากกรมป่าไม้ตรงที่ป่าที่ชาวบ้านอนุรักษ์ ก็ไม่ได้หมายความว่า จะเข้าไปใช้สอยไม่ได้ ตรงกันข้ามเมื่อมีคน เข้าไปใช้สอยก็จะเกิดการดูแล โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมี คนเข้ามาลักลอบตัดไม้ ชาวบ้านก็ยังสามารถป้องกันได้ทันที เป็นต้น

^{๕๖} สมร สังฆะสร, คนอยู่ป่า, หน้า ๒๓-๒๖.

^{๕๗} มาลา คำจันทร์, ผีในล้านนา, หน้า ๑๘๓.

(๒) เลี้ยงผีฝาย^{๕๔}

“ผีฝาย” นั้นมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าผีขุนน้ำ พิธีเลี้ยงผีฝายมีมายาวนานนับพันปี พร้อม ๆ กับที่ชุมชนเริ่มมีระบบเหมืองฝาย อันเป็นระบบการจัดการน้ำท้องถิ่นที่ชุมชน เป็นผู้จัดสรรปันน้ำเอง คนในชุมชนที่มีความรู้เกี่ยวกับจัดการป่า ก็จะต้องรู้เรื่องการจัดการน้ำด้วย ดังนั้นเมื่อเลี้ยงผีขุนน้ำแล้ว ก็จะต้องเลี้ยงผีฝายควบคู่กันไปด้วย เพราะป่ากับน้ำ สัมพันธ์กัน

พื้นที่ภาคเหนือเป็นพื้นที่เขาสูงชัน น้ำที่ไหลแรงและเร็วทำให้ต้องมีการจัดการน้ำแบบ “เหมืองฝาย” ซึ่งจะมีกระจัดกระจายอยู่ตามสายน้ำย่อย ๆ ทั่วไป เป็นภูมิปัญญาที่ผ่านการคิดค้นของชุมชน ใช้เทคโนโลยีง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนทำให้ชาวบ้านได้รับน้ำอย่างทั่วถึง ทั้งยังเป็นการรักษาระบบนิเวศดิน น้ำ ป่า ให้สมดุลอีกด้วย องค์กรเหมืองฝายนั้นสมาชิกผู้ใช้น้ำแต่ละสายมีส่วนร่วมตั้งแต่การคัดเลือกคนที่จะมาเป็น “แก่ฝาย” ผู้ทำหน้าที่ดูแลระบบเหมืองฝายทั้งระบบที่เป็นผู้นำ มีความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศทั้งดิน น้ำ และป่าคอยดูแลเพื่อให้การจัดสรรน้ำเป็นไปอย่างยุติธรรม คนที่ได้รับเลือกเป็นแก่ฝายจึงต้องมีคุณธรรม มีความเที่ยงตรงและเสียสละด้วยสมาชิกเหมืองฝายจะมีกิจกรรมร่วมกันคือการขุดลอกลำเหมือง ซ่อมแซมฝาย และร่างกฎระเบียบร่วมกันในการดูแลป่าและน้ำ

ต้นฤดูฝนของทุกปีก่อนลงมือทำนาปลูกข้าว สมาชิก เหมืองฝายจะต้องประกอบพิธีกรรมร่วมกัน แก่ฝายจะเรียก ประชุมสมาชิกผู้ใช้น้ำมาปรึกษาหารือในการซ่อมฝายและลอกลำเหมือง เพื่อเก็บกักน้ำสำหรับทำนาและให้เพียงพอสำหรับสมาชิกทุกคน บางฝายต้องทำปีละหลายครั้ง ถ้าหากมีน้ำหลากบ่อยครั้งซึ่งแต่ละลำห้วยมักมีเหมืองฝายหลายลูกตามสภาพภูมิประเทศที่เอื้อต่อการระบายน้ำเข้านาอย่างทั่วถึง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระดับความสูงของที่นาบางฝายมีสมาชิกต่างหมู่บ้าน เป็นต้น

แต่ละฝายมีการจัดการภายใต้ความคิดเห็นร่วมกันของสมาชิกทั้งหมด และกำหนดระเบียบการจัดการร่วมกันอย่างชัดเจน โดยมีแก่ฝายเป็นผู้ประสานงานดูแลสมาชิกให้ทำตามระเบียบและอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมอย่างเป็นธรรมอิสระจากการครอบงำ และบางระบบเหมืองฝายที่มีสมาชิกผู้ใช้น้ำเป็นจำนวนมากก็อาจจะมี “แก่เหมือง” ช่วยดูแลประสานสมาชิกตามลำเหมืองย่อย ๆ ไปอีก

เมื่อกำหนดวันซ่อมฝายและลอกเหมืองได้แล้ว หน้าที่ของสมาชิกแต่ละคนถูกกำหนดขึ้นภายใต้ความเห็นของที่ประชุมสมาชิกทุกคนต้องเตรียมไม้สำหรับตีฝาย ประกอบด้วย ไม้ท่อน ไม้ซีก ไม้หลัก ฝายบางลูกต้องใช้หินแทนไม้เนื่องจากพื้นเป็นหิน ตอกหลักไม้ได้ และเตรียมเครื่องเช่นไหว่ผีประกอบด้วย ไก่ ๑ คู่ เหล้า ๑ ขวด ที่ได้จากการเก็บเงินจากสมาชิก

พิธีเลี้ยงผีฝาย ทำเพื่อบอกกล่าวให้ผีช่วยดูแลฝายให้ มั่นคง ไม่พังในฤดูน้ำหลากและให้มีน้ำใช้เพียงพอสำหรับการทำนา เข้าของการนัดซ่อมฝายวันแรก ก่อนลงมือซ่อมฝาย แก่ฝายจะทำพิธีเลี้ยงผีฝาย ด้วยการฆ่าไก่ที่ได้เตรียมมา จุดธูปเทียนแล้วกล่าวต่อผีให้คุ้มครองฝายและคุ้มครองคนให้อยู่เย็นเป็นสุข การวางเครื่องเช่นไหว่ส่วนใหญ่มีกวางบริเวณโคนต้นไม้ใหญ่ที่อยู่บริเวณฝาย เพราะเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของผี เมื่อแก่ฝาย ทำพิธีเสร็จ สมาชิกจะนั่งรอเพื่อให้ผีได้กินของเช่นไหว่หลังจากผีกินเสร็จ สมาชิกจะกินข้าวเที่ยงก่อนลงมือซ่อมฝายร่วมกัน

ผีฝายที่ชาวบ้านเคารพบูชา แต่ละแห่งจะมีชื่อเรียกต่างกันไป และผีแต่ละตนก็ล้วนมีความสำคัญต่อชาวบ้านทั้งสิ้น จะเห็นว่าการเลี้ยงผีฝายของชาวบ้านนั้นสัมพันธ์กับผีขุนน้ำแทบแยกกัน

^{๕๔} สมร สังฆะสร, คนอยู่ป่า, หน้า ๒๗.

ไม่ออก เพราะการเลี้ยงผีฝ่ายใหญ่ชาวบ้านก็จะเลี้ยงผีขุนน้ำ (ผีตอแหลง) ไปด้วย ขณะเดียวกันก็ได้ละเลยผีที่ประจำอยู่ตามตาน้ำเล็ก ๆ เช่น ผีขุนบ่อแก้ว ทั้งนี้ เพราะความคิดของชาวบ้านนั้นระบบนิเวศเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ไม่ว่าจะเป็ฯนขุนน้ำหรือตาน้ำเล็ก ๆ ป่าเล็กใกล้บ้านจนถึงป่าใหญ่ หน้าที่ปล้วมีความสำคัญทั้งสิ้น

เมื่อระบบชลประทานของรัฐเข้ามา เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงระบบเหมืองฝายของชาวบ้านจากที่เคยใช้ฝายไม้ ก็เปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีต ยิ่งไปกว่านั้นวิธีคิดการจัดการน้ำที่เน้นการกักเก็บน้ำไว้ในเขื่อนยังได้ทำลายระบบเหมืองฝายเล็ก ๆ ที่กระจายตามสายน้ำเล็ก ๆ ของชาวบ้านไปอีกด้วย ยกตัวอย่างฝายแม่ลาว ส่งผลกระทบต่อระบบการจัดการองค์กรเหมืองฝายของชาวบ้านอย่างใหญ่หลวงแก่ฝายที่เคยทำหน้าที่ดูแลจัดสรร ปันน้ำก็ถูกลิดรอนอำนาจไป

เมื่อไม่มีระบบเหมืองฝาย ก็ทำให้องค์กรเหมืองฝายพลอยหมดหน้าที่ไปด้วยทั้ง ๆ ที่องค์กรเหมืองฝายตั้งแต่สมาชิกผู้ใช้น้ำจนถึงแก่มืองฝายมีความสำคัญ เพราะคนเหล่านี้รู้ดีว่าจะดูแลป่าจัดการน้ำอย่างไร จึงเห็นว่าหลายชุมชนพยายามประยุกต์ รื้อฟื้นพิธีเลี้ยงผีฝายไว้ ต่อมาแม้ว่าแก่มืองฝายจะถูกเจ้าหน้าที่กรมชลประทานลิดรอนอำนาจการจัดการน้ำไปบ้าง แล้วแต่แก่มืองฝายหลายคนซึ่งถึงแม้จะมีอายุมากขึ้น แต่ความรู้ความชัดเจนในเรื่องป่าเรื่องน้ำนั้นไม่เคยเลือนลาง ดังนั้นแก่มืองฝายจึงเป็นบุคลากรของชุมชนที่มีคุณค่าเพราะจะเป็นผู้มีความรู้ดีทุกห้วย ทุกสันตอเป็นอย่างไร และบ่อยครั้งที่ชาวบ้านก็ใช้ระบบองค์กรเหมืองฝายที่มีอยู่เดิมมาร่วมมือในการจัดการป่าชุมชนใกล้ ๆ บ้านไปด้วย

(๓) ผีเจ้าที่^{๕๙}

ผีเจ้าที่ จัดเป็นผีฝ่ายดี มักเรียกกันแต่ว่าเจ้าที่ บางทีก็เรียกเป็นคำซ้อนว่า เจ้าที่เจ้าแดน หมายถึง ผีที่สิงสถิตอยู่ ณ บริเวณนั้น ๆ เช่นบริเวณบ้าน บริเวณป่าเขา เป็นต้น

ในป่ามีผีป่า แต่ชาวบ้านจะไม่เคารพนับถือ มักจะถือกันว่าผีป่าเป็นผีร้ายอย่างเดียว อาจให้ความเกรงใจ แต่ไม่เอามาเคารพนับถือ หากไปในป่าจะชี้จะเยี้ยว จะขอขมาเจ้าที่เจ้าแดน ไม่ได้ขอขมาผีป่า ส่วนคำว่าเจ้าป่าเจ้าเขาก็ก่อนมีในภาษาพูด ของชาวบ้านล้านนาทั่วไป ไม่เป็นศัพท์บัญญัติ พักดจำเพาะอย่างคำว่าเจ้าป่าเจ้าเขา ในภาษาไทยกลาง หากไปในป่าเกิดความกลัวกลัวครันคร้ามขึ้นมา มักจะนึกถึงผีเจ้าที่เจ้าแดนมากกว่าเจ้าป่าเจ้าเขา

ผีเจ้าที่อาจเป็นผีร้ายก็ได้ แต่ส่วนมากจะเป็นผีดีมากกว่าผีร้าย เจ้าที่จะปกปักรักษาบริเวณนั้น ๆ คุ่มครองหรือครอบครองบริเวณนั้น ๆ ไม่มุ่งพิทักษ์คุ้มครองผู้คนโดยตรง แต่คนก็อาจขอความคุ้มครองได้โดยการบอกกล่าวไหว้สา อ่อนน้อมค้อมไหว้ ไม่จาบจ้วงล่วงเกิน ไม่สามท้าวกักขพะไม่อวดโอ้อิ่งใหญ่ หากผีพอใจ ผีก็จะให้ความคุ้มครองดูแล

จากการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องผี การเลี้ยงผี ที่มีความเกี่ยวข้องกับป่าไม้และน้ำ มนุษย์ใช้ความเชื่อในเรื่องเหล่านี้เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ เพื่อรักษาไว้ซึ่งทรัพยากรป่าไม้และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ตามที่ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี อธิบายถึงนามธรรมความคิดที่เรียกรวม ๆ ว่าผีสามท้าวดาไว้ในบทความชื่อสังคมจิตวิทยาญาณ เยี้ยวยาสิ่งแวดลอม ในบวชป่าต้นน้ำโครงการบวชป่าชุมชน ๕๐ ล้านต้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ครบ ๕๐ ปี ว่าดังนี้ “จิตวิทยาญาณ (Spirituality) มีแต่ในความเป็นมนุษย์

^{๕๙} มาลา คำจันทร์, ผีในล้านนา, หน้า ๑๕๖.

เท่านั้น สัตว์ไม่มีสัตว์มีจิตใจ เช่น รู้สึกทุกข์ สุข ไม่ชอบ แต่ไม่มีจิตวิญญาณ มนุษย์ต่างจากสัตว์ที่มีจิตทางคุณค่า เช่น บาบปบุญ สมอบของมนุษย์เป็นโครงสร้างที่วิจิตรพิสดารที่สุดในจักรวาล ทำให้เกิดนามธรรมอันสูงส่งที่พ้นวัตถุธรรม คุณค่า หรือนามธรรมอันสูงส่งนี้แหละคือมิติทางจิตวิญญาณ คนโบราณอยู่กับธรรมชาติ มีสัมผัสซึ่งกับธรรมชาติถึงมิติจิตวิญญาณ จึงกล่าวขานถึง แม่ธรณี แม่คงคา รุกขเทวดา หรือเทวดาที่สิงสถิตอยู่ในต้นไม้ คำเหล่านี้เป็นคำที่สื่อคุณค่าทางจิตวิญญาณ ทำให้เกิดความเคารพ เมื่อมีเคารพก็ไม่ทำลาย เมื่อเอาวิทยาศาสตร์ไปวิเคราะห์ต้นไม้พบแค่คาร์บอน ไฮโดรเจน ออกซิเจน ฯลฯ ไม่พบจิตวิญญาณ จึงสรุปว่าไม่มีจิตวิญญาณ เหลือแต่วัตถุล้วน ๆ เมื่อขาดคุณค่าก็ทำให้เกิดการทำลายได้ง่าย ๆ เมื่อมนุษย์ถูกทอนคุณค่าทางจิตวิญญาณเหลือแต่วัตถุ ความรู้สึกก็ต่ำลง...ความขาดไปของมิติทางจิตวิญญาณจึงทอนความเป็นมนุษย์ลง เมื่อความเป็นมนุษย์น้อยลง มนุษย์ก็วิ่งเข้าสู่วิกฤติการณ์ในทุก ๆ ทาง ไม่ว่าจะเป็นในตัวมนุษย์เองในสังคมและสิ่งแวดล้อมซึ่งเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน^{๖๐}

ดังนั้น พิธีกรรมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความเชื่อที่เหนือธรรมชาติ เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ ผีผาย หรือผีเจ้าที่ เป็นต้น เป็นเครื่องมืออันทรงพลังในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม นอกจากจะเป็นไปเพื่อการยับยั้งการทำลายธรรมชาติที่เป็นผลพวงมาจากการพัฒนาไปสู่ความเจริญทางวัตถุหรือเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน รวมการแบ่งปันและการใช้ประโยชน์ร่วมกัน แม้การเวลาผ่านไปแต่พิธีกรรมดังกล่าวยังมีการปฏิบัติและมีให้เห็นทั่วไปในสังคมล้านนา

กล่าวโดยสรุป แนวคิดและวิธีการทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์ความสอดคล้องกับหลักการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดผลผลิตที่ยั่งยืน (Sustained yield) ดังต่อไปนี้

๑) การใช้อย่างชาญฉลาด หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้ได้ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด

การใช้ประโยชน์จากป่าต้องอาศัยความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการป่าและใช้ประโยชน์มาเป็นเวลายาวนาน ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ที่มีการสั่งสมและถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ การเรียนรู้จากประสบการณ์ และการสังเกตสภาพของธรรมชาติ รวมทั้งการลองผิดลองถูกความรู้ดังกล่าว ได้มีพัฒนาการ ชาวบ้านสามารถเรียนรู้และปรับเปลี่ยนองค์ความรู้ที่มีอยู่ไปใช้ในการใช้ประโยชน์จากป่าได้ และมีการถ่ายทอดมาสู่ลูกหลาน จนเกิดเป็นกิจกรรมที่ปฏิบัติกันเป็นประจำทุกปี และถือเป็นองค์ความรู้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่แสดงออกผ่านกิจกรรม ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน เช่น การหาของป่า การหาเห็ด การหาไข่มดแดง การหาน้ำผึ้ง การล่าสัตว์ การตัดไม้ใช้สอย เป็นต้น

๒) การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม หมายถึง การทำให้ทรัพยากรป่าไม้ให้เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

สรุปแนวคิดทางภูมิปัญญาท้องถิ่นกล่าวว่อย่างไร ในประเด็นนี้

ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ปรากฏในรูปความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติ
ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทางด้านระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยการกำหนดเป็นพิธีกรรมจารีตประเพณีซึ่งมีแบบแผนปฏิบัติ สร้างความผูกพันทางด้านศีลธรรม และการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

^{๖๐} มาลา คำจันทร์, ผีในล้านนา, หน้า ๑๘๓.

ระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการผสมผสานกันระหว่างหลักการที่เป็นเหตุผล กับ การใช้ความเชื่อและพิธีกรรมเพื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรนั่นเอง โดยในแต่ละท้องถิ่นหรือแต่ละชุมชนอาจมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่มีความแตกต่างและ หลากหลายย่อมส่งผลให้จารีตประเพณีย่อมมีความแตกต่างกันไปด้วย เช่น ความเชื่อของชาวเขา เกี่ยวกับเรื่องเหนือธรรมชาติ การบูชาผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดูแลรักษาป่าต้นน้ำและให้น้ำสำหรับทำ การเกษตรได้ ความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในป่าก่อให้เกิดประเพณีการใช้ทรัพยากรป่าอย่างเคารพ ยำเกรงและตระหนักถึงบุญคุณของป่า

โดยมีการประกอบพิธีกรรมที่มีความสัมพันธ์กับการอนุรักษ์และฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติ ตามความเชื่อที่มีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา รวมทั้งพิธีกรรมที่เป็นการประยุกต์ หลักรหัสศาสนา ได้แก่ การเลี้ยงผีขุนน้ำ การพึ่งธรรมชาติฝน การสืบชะตาแม่น้ำ การบวชป่า การดับไฟ ป่า เป็นต้น และการใช้ประโยชน์จากป่า ชาวบ้านในจะมีองค์ความรู้ในการ ใช้ประโยชน์ที่มีการสั่งสม และถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ การเรียนรู้จาก ประสบการณ์ และการสังเกตสภาพของธรรมชาติ รวมทั้งการลองผิดลอง ถูกความรู้ดังกล่าว ได้มีพัฒนาการ ชาวบ้านสามารถเรียนรู้และปรับเปลี่ยน องค์ ความรู้ที่มีอยู่ไปใช้ในการใช้ประโยชน์จากป่าได้ ความเชื่อเรื่องผีและซิดบางอย่างยังเป็นการควบคุม การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ธรรมชาติของคนในชุมชน มิให้กระทำ หรือใช้ประโยชน์ที่มากเกินไป ความจำเป็น

๓) การเก็บกักและแบ่งปัน หมายถึง การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มี แนวโน้มที่จะขาดแคลนในช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อ การนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถที่ควบคุมได้

สรุปแนวคิดทางภูมิปัญญาท้องถิ่นกล่าวได้อย่างไร ในประเด็นนี้

ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนได้มีการสั่งสมกันมาอย่างยาวนานหลายชั่วอายุคน จนตกผลึกกลายเป็นวิถีคิดและการแสดงออกถึงคุณค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งอาจสะท้อนถึงความชาญ ฉลาดของบรรพบุรุษเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากร เช่น ความเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิต อยู่กับต้นไม้การตัดต้นไม้ย่อมเป็นการลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์หากจำเป็นต้องตัดต้นไม้จะต้องทำพิธีกรรมเพื่อ ขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์เสียก่อน หรือภาษิตโบราณของชาวปกากะญอ ที่สะท้อนแนวคิดเรื่องการ อนุรักษ์ป่าว่า “*ป่าอยู่ คนอยู่ ป่าไม่อยู่ คนก็อยู่ไม่ได้*” หรือ การนำเอาสายสะดือเด็กแรกเกิดห่อผ้าแล้ว ใส่ในกระบอกไม้ไผ่นำไปวางไว้ใต้ต้นไม้ใหญ่ โดยเชื่อว่า “ขวัญ” ของเด็กจะอยู่กับต้นไม้ ความเชื่อ เหล่านี้ล้วนแฝงไปด้วยแนวคิดที่มีหลักการ เหตุผล ค่านิยมอยู่ในตัวเอง หาใช่เกิดจากความคิดที่เลื่อน ลอยไร้แก่นสารแต่กลับสะท้อนถึงอุดมการณ์อำนาจซึ่งเป็นรากฐานการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับ และมีความ เป็นพลวัตรตามการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ในแต่ละยุคสมัยได้ เช่น การบวชต้นไม้ผ่าน พิธีกรรมทางศาสนาเพื่อขอจัดป่าสิ่งเลวร้ายในชุมชน หรือเป็นพลังในการต่อสู้กับผู้มาลักลอบตัดไม้ ทำลายป่า ดังนั้น หากจะเข้าใจในสิ่งที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ จึงต้องพิจารณาภูมิ ปัญญาท้องถิ่นในลักษณะที่เป็นวิถีคิด เพราะเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแต่ละ กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ นั้นเอง

ภูมิปัญญาสะท้อน ถึงซึ่งมีจุดเริ่มต้นภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากวิถีคิดซึ่งมีอิทธิพลต่อ ทศนคติความเชื่ออันเป็นแนวปฏิบัติของชุมชนและได้รับการพัฒนามาเป็นพิธีกรรมอันเป็นพื้นฐาน

ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดจนพิธีกรรมยังเป็นแบบแผนซึ่งมิใช่รูปแบบกฎหมายเพื่อควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนให้เกิดความเคารพนับถือและยำเกรง จึงถือได้ว่าพิธีกรรมและความเชื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากร นอกจากนี้การเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติและรู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเป็นตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์

ทั้งนี้ ในทางภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวิธีการในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน โดยใช้ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ ดังต่อไปนี้

๑) การเลี้ยงผีขุนน้ำ ส่วนใหญ่กำหนดเดือน ๙ แรม ๙ ค่ำของทุกปี มีการปรึกษาหมอผีเพื่อเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ ประกอบด้วย หมูหรือไก่ ฐูป เทียน เมี่ยง หมาก พลุ บุหรี่ ชันตั้ง ชาวบ้านจะเก็บเงินทุกหลังคาเรือนตามจำนวน ปัจจุบันก็ยังปฏิบัติกันอยู่ ความเคารพยำเกรงต่อผีและความเข้มขลังศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมอาจลดหย่อนลง แก่นสารเนื้อในอาจหายไปตามกระแสความเชื่ออื่น ๆ ที่รุกล้ำเข้ามา แต่รูปแบบ พิธีกรรมยังคงมีอยู่ เราคงไม่อาจบูรณะฟื้นฟูความเชื่อเกี่ยวกับผีขุนน้ำให้มีผลเชิงปฏิบัติในการรักษาป่าต้นน้ำลำธารได้ดังเดิม เราคงไม่สามารถจะใช้ผีขุนน้ำให้เป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำได้ดังเดิมอีกแล้ว ผีขุนน้ำถูกรักษาตายเสียแล้ว แต่แล้วเรากลับไม่มีปัญญาสร้างเครื่องมือในการดูแลรักษาป่าที่ทรงประสิทธิภาพดังคนโบราณท่านได้สร้างไว้ ป่าขุนน้ำ แม้จะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ห้ามตัดไม้และล่าสัตว์ แต่คนในชุมชนสามารถเข้าไปใช้สอยประโยชน์จากป่า เช่น เก็บหาอาหาร หาไม้ฟืนใช้สอยได้ ทางนิเวศวิทยาป่าที่ ชาวบ้านเลือกให้เป็นป่าขุนน้ำคงเป็นเพราะต้องการรักษาไว้เป็น แหล่งต้นน้ำของชุมชนนั่นเอง แต่การอนุรักษ์ของชาว บ้านนั้นอาจจะแตกต่างจากกรมป่าไม้ตรงที่ป่าที่ชาวบ้านอนุรักษ์ ก็ไม่ได้หมายความว่า จะเข้าไปใช้สอยไม่ได้ ตรงกันข้ามเมื่อมีคนเข้าไปใช้สอยก็จะเกิดการดูแล โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมี คนเข้ามาลักลอบตัดไม้ ชาวบ้านก็ยังสามารถป้องกันได้ทันทั่วทั้งที่เป็นต้น

๒) พิธีเลี้ยงผีผาย เป็นพิธีที่มีมายาวนานนับพันปี พร้อม ๆ กับที่ชุมชนเริ่มมีระบบเหมืองผาย อันเป็นระบบการจัดการน้ำท้องถิ่นที่ชุมชน เป็นผู้จัดสรรปันน้ำเอง คนในชุมชนที่มีความรู้เกี่ยวกับจัดการป่า ก็จะต้องรู้เรื่องการจัดการน้ำด้วย ดังนั้นเมื่อเลี้ยงผีขุนน้ำแล้ว ก็จะต้องเลี้ยงผีผายควบคู่กันไปด้วย เพราะป่ากับน้ำ สัมพันธ์กัน เครื่องเซ่นไหว้ผี ประกอบด้วย ไก่ ๑ คู่ เหล้า ๑ ขวด ที่ได้จากการเก็บเงินจากสมาชิก เป็นการกระทำเพื่อบอกกล่าวให้ผีช่วยดูแลผายให้มั่นคง ไม่พังในฤดูน้ำหลากและให้มีน้ำใช้เพียงพอสำหรับการทำนา การนัดซ่อมผายวันแรกก่อนลงมือซ่อมผาย แก่ผายจะทำพิธีเลี้ยงผีผาย ด้วยการฆ่าไก่ที่ได้เตรียมมา จุดฐูปเทียนแล้วกล่าวต่อผีให้คุ้มครองผายและคุ้มครองคนให้อยู่เย็นเป็นสุข การวางเครื่องเซ่นไหว้ส่วนใหญ่มีวางบริเวณโคนต้นไม้ใหญ่ที่อยู่บริเวณผาย เพราะเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของผี เมื่อแก่ผายทำพิธีเสร็จ สมาชิกจะนั่งรอเพื่อให้ผีได้กินของเซ่นไหว้ หลังจากผีกินเสร็จสมาชิกจะกินข้าวเที่ยงก่อนลงมือซ่อมผายร่วมกัน

๓) พิธีเลี้ยงผีเจ้าที่หรือเจ้าที่เจ้าแดน ผีเจ้าที่ จัดเป็นผีผายดี มักเรียกกันแต่ว่าเจ้าที่ บางทีก็เรียกเป็นคำซ้อนว่า เจ้าที่เจ้าแดน หมายถึง ผีที่สิงสถิตอยู่ ณ บริเวณนั้น ๆ เช่นบริเวณบ้าน บริเวณป่าเขา เป็นต้น

ในป่ามีผีป่า แต่ชาวล้านนาจะไม่เคารพนับถือ มักจะถือกันว่าผีป่าเป็นผีร้ายอย่างเดียว อาจให้ความเกรงใจ แต่ไม่เอามาเคารพนับถือ หากไปในป่าจะชี้จะเยี่ยว จะขอขมาเจ้าที่เจ้าแดน ไม่ได้ขอขมา ผีป่า ส่วนคำว่าเจ้าป่าเจ้าเขาก็ก่อนมีในภาษาพูด ของชาวบ้านล้านนาทั่วไป ไม่เป็นศัพท์บัญญัติ พิกัดจำเพาะอย่างคำว่าเจ้าป่าเจ้าเขา ในภาษาไทยกลาง หากไปในป่าเกิดความกังวลกลัวครันคร้ามขึ้นมา มักจะนึกถึงผีเจ้าที่เจ้าแดนมากกว่าเจ้าป่าเจ้าเขา

ผีเจ้าที่อาจเป็นผีร้ายก็ได้ แต่ส่วนมากจะเป็นผีดีมากกว่าผีร้าย เจ้าที่จะปกป้องรักษาบริเวณนั้นๆ คุ่มครองหรือครอบครองบริเวณนั้น ๆ ไม่มุ่งพิทักษ์คุ้มครองผู้คนโดยตรง แต่คนก็อาจขอความคุ้มครองได้โดยการบอกกล่าวไหว้สา อ่อนน้อมค้อมไหว้ ไม่จาบจ้วงล่วงเกิน ไม่สามท้าวกักขะ ไม่อวดโอ้อิ่งใหญ่ หากผีพอใจ ผีก็จะให้ความคุ้มครองดูแล

ดังนั้น พิธีกรรมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความเชื่อที่เหนือธรรมชาติ เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ ผีผาย หรือผีตอต่าง ๆ เป็นต้น เป็นเครื่องมืออันทรงพลังในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม นอกจากนี้จะเป็นไปเพื่อการยับยั้งการทำลายธรรมชาติที่เป็นผลพวงมาจากการพัฒนาไปสู่ความเจริญทางวัตถุ หรือเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน รวมการแบ่งปันและการใช้ประโยชน์ร่วมกัน แม้การเวลาผ่านไปแต่พิธีกรรมดังกล่าวยังมีการปฏิบัติและมีให้เห็นทั่วไปในสังคมล้านนา

๔.๒ รูปแบบแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

การศึกษาแบบการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง ผู้วิจัยได้คัดเลือกหมู่บ้านที่เป็นต้นแบบการอนุรักษ์และจัดการป่าชุมชนที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำอิงตอนบน ตอนกลางและตอนล่าง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๒.๑ บ้านบัว ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

๑) บริบทชุมชน

ประวัติชุมชนบ้านบัว^{๒๑} บ้านบัว (ดอกบัว) ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา แรกเริ่มเดิมทีบ้านดอกบัว เป็นป่า โดยมี ปู่ตีบ กับย่าสมนา สองผู้เฒ่า และมีบ้านปู่อีกคนไม่ทราบชื่อ โดยเริ่มแรกมีบ้านอยู่ ๒ หลังเท่านั้น ปู่ตีบ กับย่าสมนา เดิมเป็นคนบ้านต๋อนกลางเป็นคนทำไร่ไถสวน เลี้ยงสัตว์ เห็นพื้นที่ป่าแห่งนี้ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะกับการประกอบอาชีพได้ย้ายเข้ามาอยู่เป็นคนแรก ปู่บัวก็ได้ติดตามมาอยู่ด้วย จนเช้า อยู่มาวันหนึ่งในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้นปู่บัวแก่เป็นคนเคียวหมาก จึงลงไปเก็บใบพลูในขณะนั้นยังเข้าตื้นอยู่ อยู่ๆก็มีเหตุการณ์ไม่คาดคิดมาก่อน คือ เสือ ได้ตะครุบและกัดจนตาย ณ ที่นั้น ดังนั้นชาวบ้านจึงตั้งชื่อว่า บ้านบัว (ดอกบัว) มาตลอดทุกวันนี้ และบ้านบัว (ดอกบัว) ยังเป็นหมู่บ้านหลักนักพัฒนา หมู่บ้านพึ่งตนเอง และยังอยู่ภายใต้การปกครอง ของกำนันตีเด่นปี ๒๕๕๑ และเป็นหมู่บ้านที่ผ่าน ระบบ มชช. ปี ๒๕๕๑ โดยมี นายบาล บุญกล้า เป็น

^{๒๑} ไร่ รุ่ง เร็ ย น ปิ ย มา ต ย , ป ร ะ ว ตี บ ้ า น บ ัว . [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.facebook.com/piyamartschool/posts/569089129794444/>. (๙ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

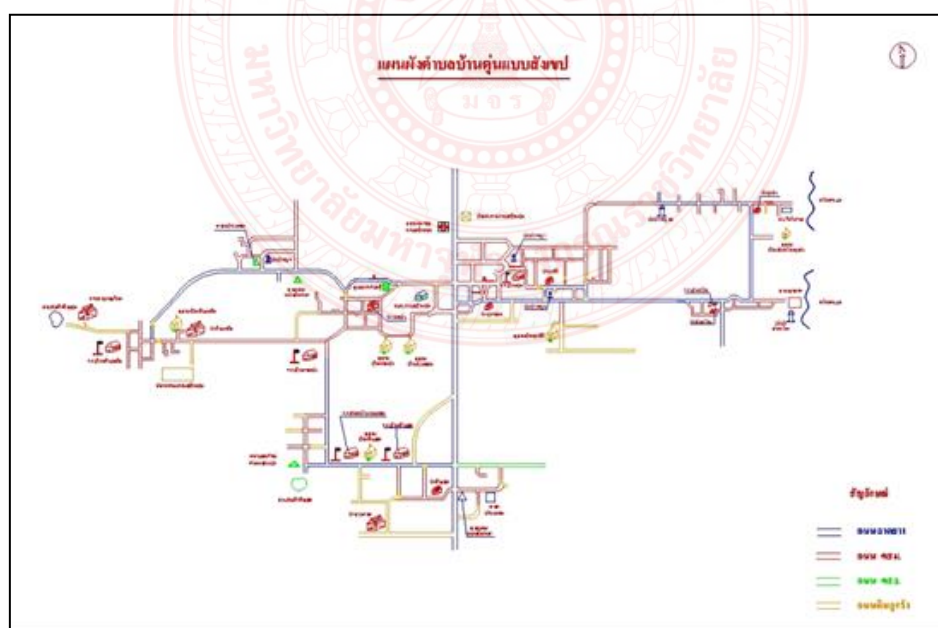

ผู้ใหญ่บ้านบ้านดอกบัว เป็นหมู่บ้านที่ชนะเลิศตามโครงการเชิดชูเกียรติผู้นำเครือข่ายพัฒนาชุมชนดีเด่น เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง “อยู่เย็นเป็นสุข” และหมู่บ้านพึ่งตนเอง ระดับจังหวัดพะเยา ในปี ๒๕๕๑ และนายบาล บุญก้ำ ผู้ใหญ่บ้านได้รับการคัดเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านดีเด่น (แหวนทองคำ) ประจำปี ๒๕๕๑ และปัจจุบันจากการประกวดผลงานฯ ครั้งที่ ๒ ชุมชนบ้านดอกบัว ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ได้รับรางวัลชนะเลิศถ้วยพระราชทานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประเภทชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง

ที่ตั้ง บ้านบัว ตั้งอยู่ในเขตตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา มีพิกัดที่ตั้งอยู่ที่ ละติจูด ๑๙° ๘'๔๙.๑" เหนือ และลองจิจูด ๙๙°๔๙'๔๖.๘" ตะวันออก มีระดับความสูง ๔๓๗ เมตรจากระดับน้ำทะเล^{๖๒}

ขนาดพื้นที่ และอาณาเขตติดต่อ บ้านบัวมีพื้นที่โดยรวมประมาณ ๙๓๐๘ ไร่ โดยแบ่งออกเป็น พื้นที่อยู่อาศัย ๕๒ ไร่ พื้นที่ทำนา ๔๐๐ ไร่ พื้นที่ทำสวน ๖๐๐ ไร่ ป่าชุมชน ๕๔๕ ไร่ และป่า ๖๘๐๐ไร่ มีอาณาเขตติดต่อ ดังต่อไปนี้^{๖๓}

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	หมู่ที่ ๙ บ้านเหล่า ตำบลบ้านต๋อน
ทิศใต้	ติดต่อกับ	หมู่ที่ ๖ บ้านห้วยลึก ตำบลบ้านต๋อน
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	หมู่ที่ ๒, ๓ บ้านต๋อนกลาง ตำบลบ้านต๋อน
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	หมู่ที่ ๕ บ้านห้วยหม้อ ตำบลบ้านต๋อน

ภาพที่ ๒ แผนที่ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

^{๖๒} Google Map, พิกัด ที่ ตั้ง บ้าน บัว . [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.google.com/maps/place/บ้านบัว/@19.14498,99.823199,16.5z/>. (๙ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

^{๖๓} องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านต๋อน, อาณาเขตติดต่อ. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://www.baantoon.com/index.php?page=home&language=th>. (๙ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

สภาพภูมิประเทศ และสภาพภูมิอากาศ บ้านบัว มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มที่เนินและภูเขา โดยมีเทือกเขาตอยหลวงวางตัวอยู่ในแนวเหนือ-ใต้ และอยู่ทางทิศตะวันตกของชุมชน บ้านห้วยหม้อเป็นพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์อยู่ในเขตพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติตอยหลวง และเขตป่าสงวนป่าแม่ตำ-แม่เนาเรือ พื้นที่เนินจะมีสภาพดินเป็นดินปนทรายและลูกรัง ส่วนในพื้นที่ราบลุ่มสภาพดินจะเป็นดินเหนียวที่เหมาะสมต่อการทำนาและการเพาะปลูก มีลำห้วยแม่ต๋นไหลผ่านพื้นที่เกษตรกรรมและที่อยู่อาศัย มีอ่างเก็บน้ำห้วยต๋นตั้งอยู่ในทิศตะวันตกและอ่างเก็บน้ำห้วยม่วง (ห้วยแฮ้) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของชุมชน^{๖๔}

สภาพภูมิอากาศของบ้านบัว จะมี ๓ ฤดูกาล คือ ฤดูหนาวจะอยู่ในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ฤดูร้อนอยู่ในช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม และฤดูฝนอยู่ในช่วงเดือน

ลักษณะบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การปลูกสร้างบ้านเรือนของชุมชนบ้านบัวแรกเริ่มเดิมทีกระจายตามลำน้ำห้วยต๋น เมื่อเกิดน้ำหลากในอดีตชุมชนได้ขยับการสร้างบ้านขึ้นไปยังบริเวณที่สูงเพื่อหนีน้ำและเมื่อน้ำลด ไม่เกิดเหตุการณ์น้ำหลากชุมชนจึงได้มีการขยายตัวไปตามรอบ ๆ ชุมชนเดิมและตามลำน้ำห้วยแม่ต๋น ซึ่งลักษณะบ้านสมัยแรกเป็นบ้านปากไม้ไผ่หลังคามุงด้วยหญ้าคา ต่อมาปรับเปลี่ยนเป็นบ้านไม้แบบใต้ถุนยกสูง เพื่อหนีน้ำท่วมและใช้เป็นที่พักผ่อนเก็บของ ปัจจุบันนี้บ้านเรือนจะเป็นบ้านสองชั้นครึ่งไม้ครึ่งปูน ซึ่งเป็นลักษณะของบ้านที่ต่อเติมทีหลัง โดยบ้านเดิมเป็นบ้านไม้แบบใต้ถุนยกสูงและมีการก่อชั้นล่างภายหลัง นอกจากนี้ยังมีบ้านไม้แบบเดิมและมีบ้านปูนสมัยใหม่ทั้งบ้านแบบชั้นเดียวและแบบสองชั้นอยู่ปะปน บ้านเรือนมีการล้อมรั้วซึ่งส่วนใหญ่เป็นรั้วปูน บางบ้านล้อมด้วยไม้ไผ่ มีการปลูกพืชผักสวนครัวรั้ว บางบ้านมีการปลูกไม้ดอกไม้ประดับอย่างสวยงาม

ประชากร อาชีพ รายได้ บ้านบัว มีทั้งหมด ๒๑๕ ครัวเรือน มีประชากรทั้งหมด ๗๖๓ คน แบ่งเป็นประชากรชาย ๓๗๙ คน ประชากรหญิง ๓๘๔ คน คนในชุมชนบ้านบัวนับถือศาสนาพุทธเพียงศาสนาเดียว โดยมีวัดดอกบัวเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนและเป็นโบราณสถานที่สำคัญของชุมชน

อาชีพหลัก	ทำนา	จำนวน ๙๕ ครัวเรือน
	รับราชการ	จำนวน ๖๙ ครัวเรือน
อาชีพเสริม	ค้าขาย	จำนวน ๖๗ ครัวเรือน
	เกษตรกรรม	จำนวน ๙๕ ครัวเรือน
	อุตสาหกรรมในครัวเรือน	จำนวน ๑๒ ครัวเรือน
	รับจ้างทั่วไป	จำนวน ๔๐๓ ครัวเรือน

รายได้ภาคเกษตรเฉลี่ย ๒๕,๐๐๐ บาท/ครัวเรือน/ปี

รายได้นอกภาคเกษตรเฉลี่ย ๕๐,๐๐๐ บาท/ครัวเรือน/ปี

รายได้เฉลี่ยของประชากร (ตามเกณฑ์ จปฐ. ปี ๒๕๕๐) ๒๕,๐๐๐ บาท/คน/ปี

ครัวเรือนยากจน (รายได้ไม่ถึง ๒๓,๐๐๐ บาท/คน/ปี) ปี ๒๕๕๐ จำนวน ๓ ครัวเรือน^{๖๕}

^{๖๔} อุทยานแห่งชาติตอยหลวง, **สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ**. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : http://park.dhp.go.th/visitor/nationparkshow.php?PTA_CODE=๑๐๖๑. (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

^{๖๕} สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพะเยา, **ข้อมูลประชากร**. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://phayao.cdd.go.th/services/พะเยาบ้านบัว-จ-พะเยา>. (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

๒) การจัดการป่าชุมชน

ชุมชนบ้านบัวเป็นชนพื้นเมือง พุทธภาษาคำเมืองในการติดต่อสื่อสาร ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านบัวเป็นการอยู่ร่วมกันของชุมชนล้านนา ส่วนใหญ่จะดำเนินวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมและอยู่กันแบบระบบเครือญาติมานานกว่า ๒๐๐ ปีมาแล้ว มีวัฒนธรรมการเคารพผู้อาวุโสกว่าให้เป็นผู้นำ โดยผู้นำสมัยก่อนจะเป็นผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ชีวิตมากกว่าคนรุ่นหลัง ๆ ทำให้ชาวบ้านเชื่อฟังและยำเกรง ซึ่งเป็นผลทำให้สังคมเกิดความสงบสุขและหน้าที่ของผู้นำไม่ใช่การสั่งแต่เป็นการให้คำแนะนำและเป็นที่ยอมรับมากกว่าและยังมีความรู้ในเรื่องของประเพณีวิถีการดำเนินชีวิตของคนล้านนาคนในสมัยก่อนมีความคิดที่จะดัดแปลง ปรับเปลี่ยนเสริมสร้างสภาพแวดล้อมของธรรมชาติที่มีอยู่ให้เหมาะสมต่อการดำรงชีพ โดยที่บรรพบุรุษสมัยก่อนได้สร้างระบบนิเวศชุมชนขึ้นมาอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีเงื่อนไขและข้อจำกัดทางวัฒนธรรมของสังคมและเกษตรกรรมบรรพบุรุษล้านนาได้สร้างสภาพแวดล้อมให้เกิดระบบนิเวศที่มีความผสมผสานกับระบบนิเวศในธรรมชาติได้อย่างกลมกลืนและยังสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากธรรมชาติได้เต็มที่ตามศักยภาพและเทคนิควิธีการของท้องถิ่น

ก่อนปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ชาวตำบลบ้านต๋อนและพื้นที่ใกล้เคียงเข้ามาหักร้างถางป่า และคนบ้านบัวเองก็มีอาชีพรับจ้างตัดไม้ นานเข้าก็ส่งผลให้น้ำในลำห้วยแห้ง และกระทบต่อการการทำนา ซึ่งทำให้ผลผลิตทางการเกษตรได้รับผลกระทบ และเกิดสถานการณ์ความแห้งแล้ง ทำให้ข้าวที่ได้ มีคุณภาพต่ำ เพื่อแก้ปัญหา ผู้นำชุมชนจึงเริ่มสร้างความเข้าใจถึงสาเหตุและผลกระทบ และแสวงหาความร่วมมือจากหน่วยงานภายนอกเข้ามาช่วยและให้ความรู้ ช่วงนั้น กรมป่าไม้มีนโยบายเข้ามาทำโครงการปรับปรุงป่าสงวนแห่งชาติแม่ต้า-แม่ณาเรือ ในรูปของหมู่บ้านป่าไม้ (โครงการที่ดำเนินงานระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๔๕) โดยจัดสรรที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยให้กับชาวบ้าน และส่งเสริมกิจกรรมเพื่อให้เกิดการฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมรอบ ๆ หมู่บ้าน และรอบอ่างเก็บน้ำห้วยต๋อน ซึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ต้า-แม่ณาเรือ โครงการมาถูกที่ถูกเวลา ชาวบ้านบัวจึงเข้าร่วมด้วยความเต็มใจและเป็นผลงานหนึ่งที่กรมป่าไม้ภาคภูมิใจ^{๖๖}

พื้นที่ป่าโดยรอบมีจำนวนประมาณ ๑๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็นป่าอนุรักษ์ที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวง จำนวน ๘,๕๐๐ ไร่ ในส่วนนี้เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติเป็นผู้ดูแล และป่าใช้สอย จำนวน ๑,๕๐๐ ไร่ อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ต้า-แม่ณาเรือ ชุมชนดูแลร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เมื่อป่าฟื้นฟู นอกจากน้ำจะกลับมา ชาวบ้านยังได้ประโยชน์จากผลผลิตจากป่า อาทิ เห็ด น้ำผึ้งป่า ไม้ไผ่ ฯลฯ เมื่อเริ่มเข้มแข็งขึ้น ชุมชนบ้านบัวก็เริ่มเปิดตัวออกสู่สังคมภายนอก โดยร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ป่าต้นกว๊านพะเยา และรับหน้าที่เป็นฝ่ายประชาสัมพันธ์ เพื่อชักชวนชุมชนใกล้เคียงให้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายฯ ซึ่งทำงานโดยเหล่าอาสาสมัครที่เป็นผู้นำชุมชนต่าง ๆ ผู้แทนจากองค์กรปกครองท้องถิ่น และภาคเอกชน จาก ๑๓ ตำบล เข้ามาร่วมทำงาน^{๖๗}

บ้านดอกบัว อยู่ในเขตปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านต๋อน โดยมีนายบาลบุญกล้า เป็นผู้ใหญ่บ้าน และมีการบริหารจัดการของหมู่บ้านแบบกระจายอำนาจ โดยมีการแบ่งการ

^{๖๖} บาล บุญกล้า, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว. สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๖๗} รัฐวิชัย ไจก้ำ, นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลบ้านต๋อน. สัมภาษณ์, ๖ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ปกครองออกเป็นคุ้ม จำนวน ๑๐ คุ้ม แต่ละคุ้มมีหัวหน้าประจำคุ้ม ภายใต้การบริหารงานของ คณะกรรมการหมู่บ้าน ดังนี้

คณะกรรมการหมู่บ้าน บ้านดอกบัว

๑. นายบาล บุญก่ำ

๒. นายเจริญ งามเมือง

๓. นายพวง ดุติ

๔. นายชัยพินิจ ปานา

๕. นายสุกิจ มูลเงิน

๖. นายทักษิณ วงศ์เรือง

๗. นายไชยยา วงศ์เมือง

๘. นายเอี่ยม มูลเงิน

๙. นายสุนทร อินเถิง

๑๐. นายอุดม จันทร์สม

และยังมีการปกครองแบ่งเป็นคุ้ม ดังนี้

คุ้มที่ ๑ คุ้มร่วมใจพัฒนา นางสาวรันธิตา ขยันดี เป็นหัวหน้าคุ้ม

คุ้มที่ ๒ คุ้มริมธารทอง นางอัมรา มาผัดดี เป็นหัวหน้าคุ้ม

คุ้มที่ ๓ คุ้มวิธิพอเพียง นายลำชวน มูลเงิน เป็นหัวหน้าคุ้ม

คุ้มที่ ๔ คุ้มราชพฤกษ์ นางกอบจันทร์ กิ่งวงศ์ เป็นหัวหน้าคุ้ม

คุ้มที่ ๕ คุ้มตามรอยพ่อ นายพวง ดุติ เป็นหัวหน้าคุ้ม

คุ้มที่ ๖ คุ้มร่วมใจพัฒนา ๒ นายทองสุข สมเต็ม เป็นหัวหน้าคุ้ม

คุ้มที่ ๗ คุ้มตามรอยพ่อ ๒ นายเกษม สองคำชุม เป็นหัวหน้าคุ้ม

คุ้มที่ ๘ คุ้มราชพฤกษ์ ๒ นายไชยยา วงศ์เรือง เป็นหัวหน้าคุ้ม

คุ้มที่ ๙ คุ้มวิธิพอเพียง ๒ นางผัดแก้ว งามเมือง เป็นหัวหน้าคุ้ม

คุ้มที่ ๑๐ คุ้มริมธารทอง ๒ นายสมบัติ ครองชัย เป็นหัวหน้าคุ้ม

โดยคณะกรรมการหมู่บ้านร่วมกับหัวหน้าคุ้ม มาประชุมหารือ และกำหนดทิศทางในการพัฒนาหมู่บ้านบัว และออกกฎระเบียบที่ครอบคลุมพื้นที่ป่าชุมชน โดยเริ่มจากการจัดทำเวทีประชาคมหมู่บ้านและชุมชน เพื่อรวบรวมข้อมูลปัญหาความต้องการต่าง ๆ ของหมู่บ้านและชุมชน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและคุณภาพชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมความมั่นคงและความสงบเรียบร้อย และการบริหารจัดการ หาแนวทางร่วมกับคนในชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน หลังจากที่ได้มติจากการประชาคมหมู่บ้านแล้ว คณะกรรมการหมู่บ้านก็ได้ร่างกำหนดระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เสนอระเบียบ พร้อมทั้งโครงการพัฒนาป่าชุมชน เพื่อขอรับความช่วยเหลือจากเทศบาล หน่วยงานภาครัฐและเอกชนต่าง ๆ ทำให้คนในชุมชนมีความสำนึกและร่วมใจกันพัฒนาชุมชน รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามและภูมิปัญญาของท้องถิ่น และเสริมสร้างความสามัคคีและความเข้มแข็งในชุมชน^{๖๘}

^{๖๘} บาล บุญก่ำ, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว. สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

หลังจากนั้นบ้านบัวก็ได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนและหน่วยงานภาครัฐและเอกชนต่าง ๆ ในการทำกิจกรรมปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในวันสำคัญต่าง ๆ เช่น

๑. โครงการปลูกต้นไม้และปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในโอกาสมหามงคลพระราชพิธีบรมราชาภิเษก “รวมใจไทย ปลูกต้นไม้ เพื่อแผ่นดิน”

๒. โครงการปลูกป่าและสร้างฝายชะลอน้ำ ๖๖ พรรษา ๖๖ ฝาย ๖,๖๐๐ ต้น เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร เนื่องในโอกาสมหามงคลพระชนมพรรษา ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๖๑

๓. โครงการปรับปรุงป่าสงวนแห่งชาติแม่ต๋ำ-แม่น้ำเรือ กิจกรรมการปลูกป่าไผ่ ๖๐๐ ไร่ ได้รับการสนับสนุนจากกรมป่าไม้

๔. พิพิธภัณฑสถานชาติจัดการน้ำชุมชนตามแนวพระราชดำริ กลุ่มบริหารจัดการน้ำชุมชนตำบลบ้านต๋น อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา สนับสนุนโดย กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดย สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน) หรือ สสนก. ร่วมกับ มูลนิธิอุทกพัฒน์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

๕. กิจกรรมการสร้าง ฝายแฝก หรือ Check Dam จำนวน ๓ ลูก เพื่อชะลอและเก็บกักน้ำไว้ใช้ในการเกษตร เพื่อถวายเป็นราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โดยความร่วมมือของชาวบ้านดอกบัวและอาสาพัฒนาชุมชน ตำบลบ้านต๋น กว่า ๓๐๐ คน

๖. โครงการ “เที่ยวชมน้ำตก พกหนังสือดี พลิกฟื้นผืนป่าต้นน้ำ ตามรอยพระราชทานกล้าแห่งความดี” โรงเรียนพากแก้ววิทยาคมได้รวมกลุ่มจิตอาสาแม่ลัดพันธุ์ต้นน้ำ หวังฟื้นฟูระบบนิเวศต้นน้ำที่ป่าบริเวณน้ำตกผาเกล็ดนาค บ้านห้วยหม้อ ตำบลบ้านต๋น อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา กลุ่มนักเรียนจิตอาสาจากโรงเรียนพากแก้ววิทยาคม จำนวน ๑๐๐ คน โดยการนำของ นายกฤตภาส ไสคำฟู และนายแอ๊ด ชาวน่าน ครูผู้ควบคุมดูแลนักเรียนจิตอาสา ได้เดินทางเข้าพื้นที่เพื่อนำแม่ลัดพันธุ์ไม้ในพื้นที่อื่นยังเข้าป่าบริเวณต้นน้ำ เพื่อเพิ่มปริมาณต้นไม้มิพันธุ์พื้นถิ่นและสร้างจิตสำนึกรักและหวงแหนป่า และเพื่อเป็นการต่อยอดที่ทำเมื่อประมาณปี ๒๕๖๐ เพราะเมื่อ ๒ ปีก่อนเคยทำไว้และติดตามผล พบว่า ต้นไม้ที่ยังเข้าไปในป่าในครั้งนั้นทั้งหมดเจริญงอกงาม แข็งแรง ทำให้ป่ามีความชุ่มชื้นขึ้น ป่าไม้มีความหนาแน่นขึ้น จึงได้ทำโครงการฯ นี้อีกครั้งเพราะทำแล้วได้ผล สร้างประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากบริเวณน้ำตกผาเกล็ดนาคนี้เป็นป่าต้นน้ำที่ชาวตำบลบ้านต๋นได้ใช้อุปโภคบริโภคมาช้านานและที่สำคัญทางโรงเรียนฯ ก็ได้ใช้ประปาภูเขาจากแหล่งนี้เช่นเดียวกัน^{๒๔}

^{๒๔} กฤตภาส ไสคำฟู, ครูโรงเรียนพากแก้ววิทยาคม. สัมภาษณ์, ๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ภาพที่ ๓ การยิงหนังสติ๊กโดยใช้เมล็ดพันธุ์เป็นลูกยิง

ภาพที่ ๔ การบวชป่าของนักเรียนโรงเรียนพากแก้ววนวิทยาคม

สำหรับต้นไม้ที่ใช้ในการยิงเมล็ดจะเป็นไม้พื้นถิ่น เช่น มะค่า มะขาม ต้นหว้า ต้นสุก มะม่วง มะกอก ลำไย เป็นต้น และต้นไม้เมื่อสองปีก่อนที่นักเรียนได้ยิงเมล็ดพันธุ์เข้าป่าไปปัจจุบันเติบโต แข็งแรง กระจายทั่วบริเวณในรัศมีที่หนังสติ๊กจะยิงถึง และยังมี การนำของพระนิสิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา นำกระบวนการบวชป่าอย่างเรียบง่ายและเข้าถึงยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อสร้างจิตสำนึกรักบ้านเกิดและหวงแหนป่าต้นน้ำที่หล่อเลี้ยงคนในตำบลบ้านต๋อนอีกทางหนึ่งด้วย

ภาพที่ ๕ นักเรียนจิตอาสาโรงเรียนพากแก้ววนวิทยาคม

ดังจะเห็นได้ว่าพื้นที่เขตตำบลบ้านตุน มีแนวเขตติดต่อกับเทือกเขาตอยหลวงเป็นแนวยาวหลายตำบล ซึ่งชุมชนหมู่บ้านที่ติดกับแนวอุทยานตอยหลวง ได้ให้ความร่วมมือกับหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้องในการร่วมเป็นกลไกในการป้องกัน และอนุรักษ์ป่าต้นน้ำแห่งนี้ อีกทั้งการดูแลควบคุมมิให้ราษฎรเพาะปลูก และใช้สารเคมีในเขตพื้นที่เกษตรต้นน้ำแห่งนี้ เพราะต้นน้ำแห่งนี้จะไหลรวมกันลงไปในวันพะเยานั้นเอง

ปี พ.ศ. ๒๕๒๘ ชาวบ้านบัวมีการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากไฟ ด้วยการทำหัตถกรรม จักสานเครื่องใช้ในครัวเรือน แต่ไม่ได้จำหน่าย จนกระทั่งมีตัวแทนจากภาครัฐ อาทิ กระทรวงอุตสาหกรรม เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน เจ้าหน้าที่เกษตรตำบล ได้เข้ามาหมู่บ้านเพื่อมาสำรวจสภาพป่าที่มีไฟเป็นจำนวนมาก จึงนำวิทยากรมาให้ความรู้และส่งเสริมให้ชาวบ้านเกิดการพัฒนาฝีมือในการจักสาน การหัตถกรรม เพื่อนำผลิตภัณฑ์ที่ได้ออกมาขายได้ ต่อมาได้ทำการก่อตั้งกลุ่มจักสานขึ้น โดยมีสมาชิกเริ่มแรกที่ ๑๕ คน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๘ และมีการเพิ่มจำนวนสมาชิกเข้าร่วมกลุ่มเข้ามาเรื่อย ๆ จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๓๐ เนื่องจากสมาชิกกลุ่มที่เพิ่มมากขึ้น ประมาณ ๕๐ ราย ประกอบกับไม่มีการบริหารจัดการกลุ่มที่ดีพอทำให้สมาชิกมีการขายตัดราคาตัวเอง ไม่สามารถต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลางได้ ต่างคนต่างขาย ผลิตภัณฑ์ของตนเองโดยตรง จึงทำให้กลุ่มไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้ และล่มสลายในที่สุด

หลังจากนั้น นายบาล บุญก้ำ ซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน เกิดความคิดที่จะทำอย่างไรจึงจะสามารถฟื้นฟูกลุ่มจักสานเดิม และนำผลิตภัณฑ์จักสาน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สามารถทำรายได้เข้าสู่ชุมชนอีกครั้ง จึงนำผลิตภัณฑ์สุ่ม แข่ง ที่ได้ทำไว้ ออกเร่ขายหาตลาดด้วยตนเอง ในบริเวณเขตจังหวัดสุโขทัย และพิษณุโลก ซึ่งสามารถเปิดตลาดได้ผลเป็นที่น่าพอใจ สามารถมียอดการสั่งจำหน่ายจากพ่อค้าได้^{๗๐}

บ้านบัวมีการบริหารจัดการป่าชุมชนได้ด้วยตนเอง ซึ่งได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยการใช้เป็นแหล่งสร้างรายได้เสริม ซึ่งเป็นการปลูกไม้รวกเพื่อนำมาสานแข่งขายได้ และมีกฎระเบียบของคนในชุมชนจากการทำประชาคมชุมชนในเรื่องการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ เพื่ออนุรักษ์ ปกป้อง รักษาพื้นที่ป่าอันอุดมสมบูรณ์ของชุมชนเอาไว้ได้ เพื่อที่คนในชุมชนจะได้พึ่งพาอาศัยป่าในการดำรงชีวิต ซึ่งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชนบ้านบัวร่วมกับวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพมีความเหมาะสมกับการพัฒนาบ้านบัว เพราะอาณาเขตป่าเขาและแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่สมบูรณ์บริเวณเชิงเขาสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ Ecotourism Destination ได้เป็นอย่างดี ^{๗๑}

๓) การบวชป่า : การประยุกต์ประเพณีทางพระพุทธศาสนาในการจัดการป่าชุมชน

ประเพณีทางพระพุทธศาสนาในการจัดการป่าชุมชนของบ้านบัวนั้น มีการบวชป่าเป็นประจำทุกปี การบวชป่าเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่พระสงฆ์ในภาคเหนือประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่าสาเหตุของการบวชป่าเกิดจากความล้มเหลวในการใช้อำนาจรัฐหรือกฎหมายควบคุมและปราบปรามการตัดไม้ทำลายป่า ทั้งนี้เพราะมีการบุกรุกป่าเพื่อตัดไม้ จับจองที่ดินหรือรูปแบบอื่น ๆ จากบุคคลภายนอก ซึ่งบางครั้งก็ได้รับการสนับสนุนจากบุคคลส่วนน้อยในหมู่บ้าน ประกอบกับเหตุผล

^{๗๐} วิรุฒ ใจเย็น, คณะกรรมการป่าชุมชน. สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๗๑} ผัดแก้ว งามเมือง, ผู้จัดการศูนย์เรียนรู้. สัมภาษณ์ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ทางด้านพื้นฐานวัฒนธรรมเดิมของชาวบ้าน มีความเชื่อว่าการบวชเป็นพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนา พุทธ บุคคลที่ผ่านพิธีกรรมการบวชป่าย่อมได้รับความเคารพนับถือจากประชาชน ดังนั้น หากจัดพิธีบวชป่า ป่าที่บวชแล้วน่าจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ น่าเคารพยำเกรงแก่ผู้บุกรุก ด้วยเหตุผลดังกล่าว ชาวบ้านจึงได้เลือกวิธีการบวชป่าเป็นอีกวิธีหนึ่งในการต่อต้านผู้บุกรุกทำลายป่า

การบวชป่าเป็นการตอกย้ำอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาและรักษาสภาพป่าธรรมชาติในบางครั้งการบวชป่าอาจประสบความสำเร็จล้มเหลว เช่น กรณีของการขยายถนนในเขตป่า แต่ไม่ได้ทำให้โครงการบวชป่าล้มเลิกไป การบวชป่าจึงขยายตัวจากพุทธศาสนาสู่ชาวเขา จากป่าสู่ป่าและจากป่าสู่เมือง

พิธีบวชต้นไม้มีวิธีคิดและวิธีการปฏิบัติคล้ายคลึงกับพิธีสืบชะตาแม่น้ำหรือคนด้วยการต่ออายุให้เจริญยั่งยืนสืบไป ตามคติความเชื่อ ส่วนที่มาของการ “บวชป่า” มาจากวิธีการห่มจีวรให้กับต้นไม้เช่นเดียวกับการบวชพระ ส่งผลให้สภาพของต้นไม้เปลี่ยนไป นับเป็นการนำความเชื่อทางศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ มักจัดทำได้ตลอดปี แต่มักจะทำพิธีในช่วงฤดูแล้ง พิธีบวชต้นไม้หรือพิธีบวชป่าเป็นพิธี ที่ยังคงสืบทอดประเพณีมาถึงปัจจุบัน มีการประกอบพิธีบวชต้นไม้ ต้นไม้ที่มีอายุยาวนาน หลายปี ในด้านกุศโลบาย ในการรักษาป่าของชาวบ้าน ความเชื่อว่าป่าเขาล้วนแต่มีผีปกปักรักษา มิให้ใครมารุกทำลาย พิธีกรรมที่หลากหลาย อาทิ การเลี้ยงผีขุนน้ำ ผีเจ้าป่าเจ้าเขา ปลุกฝังให้คนต้นน้ำให้มีจิตใจรักษาป่าและน้ำของเขาไว้ พิธีการบวชต้นไม้ หรือบวชป่าก็เป็นเช่นเดียวกัน

ขั้นตอนและวิธีการบวชต้นไม้ นิยมทำกันเหมือนงานบุญทั่วไป โดยเจ้าพิธีจะใช้สายสิญจน์ล้อมอาณาบริเวณที่จะบวชต้นไม้ แล้วนิมนต์พระสงฆ์จำนวน ๙ รูป มาสวดเจริญพระพุทธมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคลต่อชาวบ้านและต้นไม้ที่จะทำพิธี ต่อจากนั้นนำผ้าเหลืองที่เตรียมไว้ ใส่ลงในพานแล้วก็ทำพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์ หลังจากที่ทำผ้าเหลืองทำพิธีเสร็จ ก็นำไปผูกกับต้นไม้ก็เป็นอันเสร็จพิธี

อาจมีคนสงสัยว่าต้นไม้ที่ผูกผ้าเหลืองนั้น จำเป็นต้องเป็นต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ การจะผูกผ้าเหลืองกับต้นไม้ที่นั้นไม่จำเป็นต้องเป็นต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ก็ได้ แล้วแต่ว่าใครอยากจะผูกต้นไม้ไหนก็ผูก เพราะการที่เราเอาผ้าเหลืองมาผูกต้นไม้เพื่อให้มองว่าต้นไม้เปรียบเสมือนพระที่ห่มผ้าเหลือง ทำให้คนที่ตัดต้นไม้ไม่กล้าที่จะตัดแล้วพ่อหลวงเมืองก็บอกว่าการที่ได้ทำการบวชป่านั้นก็เพื่อสร้างจิตสำนึกให้ช่วยกันอนุรักษ์ป่าไม้ ไม่ตัดต้นไม้ เพราะการบวชป่าก็เหมือนกับการบวชใจคน

การบวชให้ต้นไม้ไต่บ้าง ก็ขึ้นอยู่กับความเชื่อและเจตนาของชุมชนเอง บวชได้ตั้งแต่ต้นไม้ขนาดเล็ก กลาง ใหญ่ แต่ส่วนมากจะเน้นต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อม แม้กระทั่งต้นไม้ในป่าที่ผ่านการรุกรทำลาย เพราะจะสามารถฟื้นคืนสภาพเป็นป่าสมบูรณ์ได้ในเวลาเพียงไม่กี่ปี ถ้าไม่ถูกรบกวนอีก ชาวบ้านเชื่อว่า ผืนป่าที่ผ่านพิธีบวชเป็นเสมือนดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าผู้ใดก็ไม่อาจเข้าไปทำลายได้ ทำให้ต้นไม้มีโอกาสเติบโตและสายน้ำที่เกิดจากป่าต้นน้ำ ก็จะฟื้นคืนชีวิตอีกครั้งหนึ่ง การบวชป่าถือเป็นความร่วมมือกันของคนในชุมชน ที่ร่วมมือร่วมแรงร่วมใจกัน ในการดูแลรักษาป่าและแหล่งต้นน้ำลำธารด้วย^{๗๒}

ความสำคัญในการบวชป่าของคนในชุมชนบ้านบัว

๑. เป็นการยับยั้งการทำลายธรรมชาติและช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

^{๗๒} ประยูร ใจบาล, ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม. สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

๒. เป็นการรักษาป่าไม้ที่เป็นต้นน้ำลำธารให้อุดมสมบูรณ์

๓. สร้างความสำนึกให้แก่ชุมชนในการดูแลรักษาสภาพธรรมชาติ

การดำเนินงานกิจกรรมการปลูกป่าของคนในชุมชนบ้านบัวและชุมชนใกล้เคียง คือ^{๗๓}

๑. เชิญชวนชาวบ้านให้ร่วมมือกันจัดเตรียมเครื่องเช่นสังเวจ้ปาเจ้าเขา ซึ่งมีข้าวเหนียวสุก ๑ ปั้นกล้วยสุก ๑ ลูก และหมากคำ พลุใบ

๒. เตรียมเครื่องบวช มีผ้าไตรจีวร สบงตามจำนวนต้นไม้ ด้ายสายสิญจน์ บาตรน้ำมนต์ น้ำขมิ้นส้มป่อย จัดสร้างศาลเพียงตา สำหรับอัญเชิญรุกขเทวดามาอาศัยเฝ้าต้นไม้

๓. เมื่อถึงวันกระทำพิธีก็โยงด้ายสายสิญจน์ไปตามป่าและต้นไม้เวียนกลับมายังสถานที่ประกอบพิธี

๔. พิธีกรรมจะเริ่มจากปู่อาจารย์หรือแม่ทนายที่เป็นหมอเวทมนต์ ทำพิธีเช่นสังเวจ้ เช่น เทพารักษ์ ผีป่า ผีเขา ให้รับรู้และให้มาอยู่ในป่าไม้ ดูแลต้นไม้หากมีผู้ใดมาตัดไม้ ทำลายป่า ขอให้ผู้นั้นมีอันเป็นไปต่าง ๆ จากนั้นก็บอกแม่ธรณีโดยใช้หมากพลุตามประเพณี เมื่อเสร็จพิธีเช่นสังเวจ้แล้ว ก็เป็นพิธีสงฆ์ เริ่มจากไหว้พระสมาทานศีลอาราธนาพระปริตร พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ เสร็จแล้ว พระสงฆ์จะผูกผ้าเหลืองให้ต้นไม้ พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา จากนั้นประพรมน้ำพระพุทธมนต์ตามต้นไม้ที่บวชไว้ เป็นเสร็จพิธี

พิธีบวชป่าจึงเป็นถือเป็นการอนุรักษ์ป่า เพื่อให้เป็นป่าที่สมบูรณ์ในอนาคตและยังมีการสร้างฝายกั้นน้ำ เพื่อให้คนในชุมชนสร้างฝายกั้นน้ำด้วยวัสดุจากธรรมชาติ เช่น ไม้ หิน เพื่อใช้กั้นทางน้ำได้อย่างสนิท นอกจากน้ำที่ไหลล้นบนสันฝายแล้ว ระหว่างกั้นหินทำให้เป็นช่องทางที่สัตว์น้ำสามารถว่ายทวนกระแสน้ำขึ้นสู่บริเวณที่เคยวางไข่ หรือบางทีก็ใช้ช่องว่างของฝายเป็นที่วางไข่ เลี้ยงตัวอ่อน เป็นการขยายพันธุ์ไปด้วย คนสมัยก่อนใช้ภูมิปัญญาทำฝายกั้นน้ำ โดยมีความสำคัญ คือ ช่วยกักน้ำไว้ในลำห้วย ยืดระยะเวลาไม่ให้น้ำในลำห้วยแห้งเร็วเกินไป ซึ่งธรรมชาติของน้ำจะไหลลงสู่ที่ต่ำ แต่เมื่อมีสิ่งมาขวางไว้ก็จะค่อย ๆ ไหลลงอย่างช้า ๆ น้ำจึงยังมีอยู่ในลำห้วยได้อีกระยะหนึ่ง ช่วยสร้างความชุ่มชื้นในดิน และยืดระยะเวลาไม่ให้น้ำแห้งเร็วเกินไป ทำให้สิ่งมีชีวิตในดินและพืชต่าง ๆ สามารถเจริญเติบโต สร้างความแข็งแรงให้กับตัวมันเอง ทำให้สามารถอยู่ในสภาพที่แห้งแล้งได้ระยะหนึ่ง (ช่วงของความแห้งแล้งสั้นลง) และยังเป็นแนวกันไฟได้เป็นอย่างดีอีกด้วย และช่วยดักตะกอนหรือสิ่งที่ไม่ไหลมากับกระแสน้ำ ไม่ทำให้แหล่งน้ำตอนล่างตื้นเขินเร็วเกินกว่าที่ควรจะเป็น

๔) การสืบชะตาป่าและการเลี้ยงผีขุนน้ำ : ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน

บ้านบัวมีการสืบชะตาป่าและการเลี้ยงผีขุนน้ำขึ้นเป็นประจำทุกปี ซึ่งพิธีสืบชะตาป่าเป็นพิธีกรรมทางศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้าน ซึ่งมีรากฐานจากพิธีสืบชะตาบ้านเมืองและชะตาคน อันเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีคุณค่าและความหมาย นอกจากเป็นการเรียกขวัญกำลังใจกลับคืนมาแล้ว ยังเป็นการใช้กุศโลบายซึ่งเข้ากับวิถีชุมชน ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคี เกื้อกูลช่วยกันแก้ไขปัญหา และเกิดความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลแม่น้ำ ส่งผลดีต่อระบบนิเวศวิทยาแม่น้ำและประการสำคัญที่สุด เพื่อเป็นการสนองพระราชดำริ ในเรื่องการบริหารจัดการน้ำให้เกิดความยั่งยืนเกิดประโยชน์ต่อประชาชนโดยรวม

^{๗๓} เกษม สองคำชุม, คณะกรรมการป่าชุมชน. สัมภาษณ์, ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ภาพที่ ๖ การสืบทอดปา

พิธีสืบทอดปาและการเลี้ยงผีขุนน้ำเป็นพิธีกรรมที่คิดริเริ่มขึ้นมาใหม่ไม่มีในตำรา ไม่มีในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่มักนิยมสืบทอดต่ออายุให้คน ผู้ที่ริเริ่มทำพิธีสืบทอดปา และการเลี้ยงผีขุนน้ำ คือ พระครูมานัสสีพิทักษ์ (ปัจจุบัน พระโสภณพัฒนโนดม) รองเจ้าคณะจังหวัดพะเยากิตติมศักดิ์ วัดโพธาราม อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ เป็นการนำความเชื่อทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นพื้นเมืองทางภาคเหนือ โดยมีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อปลุกจิตสำนึกให้ประชาชนมีส่วนร่วมและได้ตระหนักถึงคุณค่าของแม่น้ำและลำธาร รวมทั้งหาแนวทางฟื้นฟูระบบนิเวศลำน้ำที่สูญหายไปให้ฟื้นคืนสู่สภาพสมดุล^{๗๔}

เครื่องสืบทอด ได้แก่ ไม้ค้ำโพธิ์ หมาก เฌียง พลุ บุหรี่ หน่ออ้อย หน่อกล้วย กล้วย มะพร้าว ชันหมาก ข้าวสาร ข้าวเปลือกเสื่อใหม่ หมอนใหม่ ไม้ขนุน ใบเงิน ใบทอง ใบแก้ว ต้นไม้ที่เป็นมงคล เป็นต้น ซึ่งแต่ละพื้นที่อาจมีความแตกต่างกันบ้างแล้วแต่ของที่หาได้ง่ายในชุมชน

ช่วงเวลา เดือน ๑๒ เหนือ ขึ้น ๖ ค่ำ ซึ่งมีความสำคัญดังนี้ ๑. ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน ๒. ทำให้เกิดความเลื่อมใส เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาป่าต้นน้ำ แม่น้ำลำธาร และ ๓. เกิดความรักหวงแหนและสำนึกในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำตลอดจนแม่น้ำลำธาร

ชุมชนบ้านบัว ร่วมกับ คณะสงฆ์ในพื้นที่ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้าน ชาวบ้านจำนวนมากในพื้นที่ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ต่างร่วมกันทำพิธีสืบทอดปาและเลี้ยงผีขุนน้ำ แบบล้านนาขึ้นในวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๙ บริเวณป่าต้นน้ำภายในป่าชุมชนบ้านบัวและบ้านห้วยหม้อ เพื่อเป็นการปลุกจิตสำนึกให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ รวมทั้งแหล่งต้นน้ำให้คงอยู่ โดยชาวบ้านจึงได้ร่วมกันที่จะทำพิธีเพื่อให้บริเวณพื้นที่ป่าแห่งนี้ให้มีความสมบูรณ์ดังเช่นทุกปีที่ผ่านมา และเป็นการป้องกันปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าในบริเวณแหล่งต้นน้ำแห่งนี้ด้วย ซึ่งอยู่ในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าดอยหลวงในพื้นที่ตำบลบ้านต๋อน ทุกปีที่ผ่านมาจะมีความอุดมสมบูรณ์มีน้ำไหลออกมาบริเวณกลางภูเขาโดยตลอด หล่อเลี้ยงชาวบ้านในพื้นที่ตำบลบ้านต๋อนมาเป็นเวลานาน และที่ผ่านมาได้เกิดการถูกลักลอบตัดไม้ทำลายป่า จนชุมชนต้องเข้าทำการเฝ้าระวังปัญหารวมทั้งฟื้นฟูป่าให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ดังเดิม ซึ่งชาวบ้านจึงได้

^{๗๔} สนั่น สืบสาน, ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม. สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ร่วมกันที่จะทำการอนุรักษ์ให้มีความอุดมสมบูรณ์โดยการทำพิธีสืบชะตาป่าและเลี้ยงผีขุนน้ำ แบบล้านนา เพื่อให้พื้นที่แห่งนี้ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำมีความอุดมสมบูรณ์ดังเช่นอดีตที่ผ่านมา ซึ่งป่าต้นน้ำแห่งนี้เรียกว่าน้ำบ่อทราย ซึ่งในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ได้เกิดปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าเป็นอย่างมาก และมีนายทุนเข้าทำการที่จะตั้งโรงโม่หินในพื้นที่ ทางคณะสงฆ์และชาวบ้านได้ร่วมกันต่อต้าน จนได้ผืนป่ากลับคืนมาต่อมาในปี ๒๕๔๗ จึงได้ร่วมกันทำพิธีบวชป่า สืบชะตาป่า ต้นน้ำแห่งนี้ไว้ ซึ่งปัจจุบันได้กลับมาที่มีความอุดมสมบูรณ์ดังเช่นในอดีต^{๗๕}

ซึ่งเป็นการดีเป็นอย่างยิ่งที่ชาวบ้านได้ร่วมกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำแห่งนี้ไว้ให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ โดยป่าไม้แห่งนี้ถือว่าเป็นป่าไม้ที่มีไม้หลากหลายพันธุ์ที่มีคุณค่ามาก มีพื้นที่มากกว่า ๖ พันไร่ ซึ่งต่อไปต้องขยายผลการอนุรักษ์ เพื่อเป็นสมบัติของชาติและลูกหลานสืบต่อไป นอกจากนั้นผืนป่าแห่งนี้เสมือนเป็นแหล่งชีวิตของพี่น้องชาวตำบลบ้านต๋อนที่ทุกคนต่างหวงแหน ดังนั้นการที่ชาวบ้านได้ร่วมมือกันในการอนุรักษ์แบบนี้ ก็จะทำให้แหล่งป่าต้นน้ำแห่งนี้อุดมสมบูรณ์อยู่ตลอดไป^{๗๖}

๕) รูปแบบแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนของ บ้านบัว ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

บ้านบัว เป็นชุมชนที่มีพื้นที่ป่าแหล่งน้ำมีความอุดมสมบูรณ์ ตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามของกว๊านพะเยา ทางทิศตะวันตกบริเวณแนวเทือกเขาตอยหลวงที่กั้นแนวเขตกับจังหวัดลำปาง มีพื้นที่ป่าโดยรอบประมาณ ๑๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติตอยหลวงจำนวน ๘,๕๐๐ ไร่ ในส่วนนี้เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติเป็นผู้ดูแล และพื้นที่ป่าใช้สอย จำนวน ๑,๕๐๐ ไร่ อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ต้า-แม่ยาว ซึ่งชุมชนมีการจัดการโดยใช้รูปแบบของคณะกรรมการและมีการกำหนดกฎระเบียบในการดูแลรักษาป่า จากการศึกษา รูปแบบแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนของบ้านบัว ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา สรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) การใช้อย่างชาญฉลาด หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้ได้ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด ในด้านพระพุทธศาสนา บ้านบัวมีการทำพิธีสืบชะตาป่า และพิธีบวชป่าเป็นการนำความเชื่อทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นทางภาคเหนือ มีวัตถุประสงค์เพื่อปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และตระหนักถึงคุณค่าของป่าไม้ แม่น้ำและลำธาร เพื่อให้มีการใช้ประโยชน์อย่างยาวนาน การบวชป่าของบ้านบัว มีที่มาจากวิธีการห่มจีวรให้กับต้นไม้เช่นเดียวกับการบวชพระ ส่งผลให้สถานภาพของคนและต้นไม้เปลี่ยนไป นับเป็นการนำความเชื่อทางศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ แต่จะทำพิธีในช่วงฤดูแล้ง พิธีบวชป่าจึงเป็นถือเป็นการอนุรักษ์ป่า เพื่อให้เป็นป่าที่สมบูรณ์ และยังคงสืบทอดประเพณีมาถึงปัจจุบันโดยเป็นกุศโลบาย ในการรักษาป่าของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านมีความเชื่อว่าธรรมชาติป่า เขา ต้นไม้ แม่น้ำล้วนแต่มีผีปกปักรักษา มิให้ใครมารุกกล้าทำลาย ส่วนด้านภูมิปัญญา

^{๗๕} พระครูสุภัทรกิจโกวิท, (อุปลโม), เจ้าคณะตำบลบ้านต๋อน, เจ้าอาวาสวัดบ้านบัว. สัมภาษณ์, ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๗๖} นพพร ประทุมแห่ง, หัวหน้าอุทยานแห่งชาติ (ตอยหลวง). สัมภาษณ์, ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

ท้องถิ่น บ้านบัวมีการเลี้ยงฝิซุนน้ำ แบบลำนนขึ้นในวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๙ บริเวณป่าต้นน้ำภายในป่าชุมชนบ้านบัวและบ้านห้วยหม้อ เพื่อเป็นการปลูกจิตสำนึกให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ รวมทั้งแหล่งต้นน้ำให้คงอยู่ โดยชาวบ้านจึงได้ร่วมกันที่จะทำพิธีเพื่อให้บริเวณพื้นที่ป่าแห่งนี้มีความสมบูรณ์ดังเช่นทุกปีที่ผ่านมา และเป็นการป้องกันปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าในบริเวณแหล่งต้นน้ำแห่งนี้ด้วย ซึ่งอยู่ในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าดอยหลวงในพื้นที่ตำบลบ้านตุน ทุกปีที่ผ่านมาจะมีความอุดมสมบูรณ์มีน้ำไหลออกมาบริเวณกลางภูเขาโดยตลอด หล่อเลี้ยงชาวบ้านในพื้นที่ตำบลบ้านตุนมาเป็นเวลานาน

(๒) การฟื้นฟูสิ่งทีเสื่อมโทรม หมายถึง การทำให้ทรัพยากรป่าไม้ให้เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านบัวมีการปลูกป่าตาม โครงการปลูกต้นไม้และปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในโอกาสสมหามงคลพระราชพิธีบรมราชาภิเษก “รวมใจไทย ปลูกต้นไม้ เพื่อแผ่นดิน” และโครงการปลูกป่าและสร้างฝายชะลอน้ำ ๖๖ พรรษา ๖๖ ฝาย ๖,๖๐๐ ต้น เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร เนื่องในโอกาสสมหามงคลพระชนมพรรษา ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๖๑ ซึ่งเป็นโครงการที่ให้ความร่วมมือของคนในชุมชน ภาครัฐและภาคเอกชน ทั้งนี้ยังมีโครงการ “เที่ยวชมน้ำตก พกหนังสือ พลิ๊กพื้นผืนป่าต้นน้ำ ตามรอยพระราชดำริแห่งความดี” ของโรงเรียนพากแก้ววิทยาคม ที่เป็นการรวมกลุ่มจิตอาสาถึงเมล็ดพันธุ์ต้นไม้ เพื่อนำเมล็ดพันธุ์ไม้ในพื้นที่ถิ่นยังเข้าป่าบริเวณต้นน้ำ เพื่อเพิ่มปริมาณต้นไม้พันธุ์พื้นถิ่นและสร้างจิตสำนึกรักและหวงแหนป่า หวังฟื้นฟูระบบนิเวศน์ป่าต้นน้ำที่ป่าบริเวณน้ำตกผาเกล็ดนาค บ้านห้วยหม้อ ตำบลบ้านตุน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

(๓) การเก็บกักและแบ่งปัน หมายถึง การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถที่ควบคุมได้ และนำมาแบ่งปันกัน ในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนบ้านบัวการบริหารงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้ร่วมกันออกกฎระเบียบการใช้ป่าชุมชน การดูแล รักษาป่าชุมชน เพื่อมิให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำและป่าไผ่ ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจของชาวบ้าน ชาวบ้านบัวจึงร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ดูแลป่าชุมชน ก่อให้เกิดประโยชน์ตามมา คือ ผลผลิตจากป่า อาทิ เห็ด หน่อไม้ น้ำผึ้งป่า ไม้ไผ่ น้ำประปาภูเขา สิ่งเหล่านี้ล้วนมาจากการดูแลรักษาของคนในชุมชน และเคารพกฎระเบียบ กติกาที่กำหนดขึ้นอย่างเคร่งครัด ทำให้ป่าไม้ยังคงความอุดมสมบูรณ์และชาวบ้านก็ได้ใช้ประโยชน์จากการเก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ ตัดไม้ไผ่มาสานแข่ง สานตะกร้า นำส่งไปขายต่างจังหวัด สร้างอาชีพและรายได้ให้กับคนในชุมชน

๔.๒.๒ บ้านป่า ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

๑) บริบทชุมชน

ประวัติชุมชนบ้านป่า หมู่บ้านป่าทั้ง หมู่ ๑ และหมู่ ๑๐ ตั้งอยู่ในตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา สันนิษฐานว่าสร้างบ้านแปงเมืองกันเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๑ หมู่บ้านทั้งสองหมู่อยู่รวมกันบนที่ราบกว้างประมาณ ๒,๕๐๐ ไร่ ท่ามกลางขุนเขาตอยนางที่ลาดมาจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก ด้านตะวันออกของหมู่บ้านติดกับผืนป่าสงวนแห่งชาติป่าน้ำเปื่อย-น้ำห้วยวน และป่าน้ำลาว

ซึ่งเป็นต้นน้ำที่ไหลลงสู่หมู่บ้าน เรียกว่า ลำห้วยปี่ (ลำห้วยปี่และบ้านปี่ ออกเสียงว่า “ปี่” ตามหลักการผันวรรณยุกต์ แต่เขียนตามที่ทางราชการกำหนดว่า “ปี่”)

บ้านปี่ เป็นชุมชนหนึ่งที่ชาวบ้านยึดอาชีพทำปูนขาวแบบพื้นบ้านมานาน แต่เมื่อวิถีพื้นบ้านจะกำลังถูกระบบอุตสาหกรรมแย่งชาวบ้านก็มองเห็นปัญหาที่กำลังสืบคลานเข้ามาบ้านปี่ เป็นหย่อมบ้านหมู่ ๑ และหมู่ ๑๐ ในตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา สันนิษฐานว่าสร้างบ้านสร้างเมืองกันเมื่อปี ๒๓๖๑ หย่อมบ้านนี้อยู่รวมกันบนที่ราบกว้างประมาณ ๒,๕๐๐ ไร่ ท่ามกลางเขาตอยนาง ที่ลาดจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตกด้านตะวันออกของหมู่บ้านติดกับผืนป่าสงวนแห่งชาติ ป่าน้ำเปื่อย-น้ำหยวนและป่าน้ำลาว ซึ่งเป็นต้นน้ำที่ไหลลงหมู่บ้าน เรียกว่า ลำห้วยปี่^{๗๗}

ที่ตั้ง บ้านปี่ หมู่ ๑๐ ตั้งอยู่ในเขตตำบลบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา มีพิกัดที่ตั้งอยู่ที่ ละติจูด ๑๙° ๓๑' ๒๔" เหนือ และลองจิจูด ๑๐๐° ๑๘' ๖" ตะวันออก โดยมีเส้นชั้นระดับความสูงไล่ระดับ ตั้งแต่ ๓๐๐-๕๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง^{๗๘}

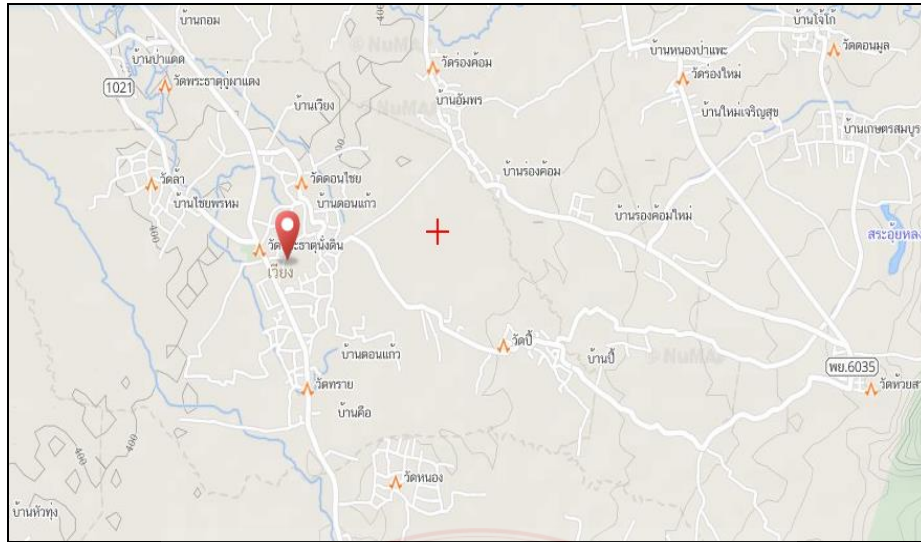
ขนาดพื้นที่ และอาณาเขตติดต่อ บ้านปี่ เป็นชุมชนที่มีอาณาเขตติดต่อกับเขตป่าสงวนแห่งชาติ น้ำเปื่อย น้ำหยวน โดยมีลักษณะป่าดั้งเดิมเป็นภูเขาหินปูน ในอดีตชุมชนประกอบอาชีพเผาปูน ซึ่งเป็นการทำลายทรัพยากรป่าไม้ ต่อมาชุมชนเริ่มเห็นความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ จึงร่วมกันอนุรักษ์และรักษาผืนป่าโดยจัดตั้งเป็นป่าชุมชนบ้านปี่หรือป่าห้วยโป่งพื้นที่กว่า ๖๕๐ ไร่ ทำให้ระบบนิเวศเริ่มฟื้นตัวและชุมชนมีการบริหารจัดการน้ำ โดยสร้างฝายชะลอน้ำแบบกึ่งถาวรซึ่งเป็นการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน ทั้งนี้ยังมีพื้นที่ป่าใช้สอย ๙๕๐ ไร่ สามารถนำไม้ล้ม ไม้ฟัน ไปสร้างบ้านหรือใช้เผาศพได้ ในป่าใช้สอยนี้แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ป่าหัวไร่ปลายนาและป่าใช้สอยส่วนรวม มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้^{๗๙}

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านดอนแก้ว
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านฝายกวาง และบ้านบัวเหลือง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านร่องค่อม และบ้านร่องค่อมใหม่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านคือ

^{๗๗} ผ ดุ ง ป ระ วัง , ป ระ วั ตี บ้ า น ปี่ . [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.facebook.com/groups/hugchiangkham/permalink/885105001538903/>. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

^{๗๘} Google Map, พิกัด ที่ ตั้ง บ้ า น ปี่ . [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.google.com/maps/place/บ้านปี่/@19.4917165,100.3423053,16z/>. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

^{๗๙} เทศบาลตำบลเวียง, ข้อมูลทั่วไป. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://www.wianglocal.go.th/>. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

ภาพที่ ๗ แผนที่บ้านปิ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

สภาพภูมิประเทศและสภาพภูมิอากาศ บ้านปิ มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มที่เนินและภูเขา พื้นที่ของหมู่บ้านเป็นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำลาวและลำเหมืองสาธารณะไหลผ่านตลอดแนวเขตตำบลบ้านปิ ลำน้ำเหล่านี้เป็นลำน้ำที่ใช้ในการอุปโภคและใช้ในการเกษตรกรรมที่มีพื้นที่บางส่วนเป็นที่ทำกินของราษฎรที่อยู่โดยรอบชุมชน ส่วนสภาพภูมิอากาศของบ้านปิ มีสภาพภูมิอากาศเหมือนกับพื้นที่โดยทั่วไป ของภาคเหนือที่มีลักษณะภูมิอากาศไม่หนาวจัดมากนักในฤดูหนาว และอากาศไม่ร้อนจัดมากนักในฤดูร้อน ส่วนฤดูฝนมีฝนตกชุก โดยสามารถแบ่งตามฤดูกาลได้ดังนี้

- ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่ประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม อุณหภูมิโดยเฉลี่ยประมาณ ๒๖.๕ องศาเซลเซียส
- ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่ประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ อุณหภูมิโดยเฉลี่ยประมาณ ๒๐.๗ องศาเซลเซียส
- ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่ประมาณเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายน อุณหภูมิโดยเฉลี่ยประมาณ ๓๒.๕ องศาเซลเซียส^{๕๐}

ลักษณะบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การปลูกสร้างบ้านเรือนของชุมชนบ้านปิแต่เดิมนั้นได้อพยพมาจากจังหวัดน่าน และในกรณีของชาวไทลื้อก็ได้อพยพมาจากจังหวัดน่านด้วยเช่นกัน ซึ่งลักษณะบ้านสมัยแรกเป็นบ้านฟากไม้ไผ่หลังคามุงด้วยหญ้าคา ต่อมาปรับเปลี่ยนเป็นบ้านไม้แบบใต้ถุนยกสูง บางส่วนสร้างบ้านแบบไทลื้อตามความเชื่อของชาวไทลื้อโบราณ เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัย ปัจจุบันนี้บ้านเรือนส่วนใหญ่จะเป็นบ้านสองชั้นครึ่งไม้ครึ่งปูน ซึ่งเป็นลักษณะของบ้านที่ต่อเติมทีหลัง โดยบ้านเดิมเป็นบ้านไม้แบบใต้ถุนยกสูงและมีการก่อชั้นล่างภายหลัง นอกจากนี้ยังมีบ้านไม้แบบเดิมและมีบ้านปูนสมัยใหม่ทั้งบ้านแบบชั้นเดียวและแบบสองชั้นอยู่ปะปนกัน บ้านเรือนมีการล้อมรั้วซึ่งส่วนใหญ่เป็นรั้วปูน บางบ้านล้อมด้วยไม้ไผ่ มีการปลูกพืชผักสวนครัวริมรั้ว บางบ้านมีการปลูกไม้ดอกไม้ประดับเอาไว้อย่างสวยงาม

^{๕๐} อุทยานแห่งชาติภูซาง, สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : http://park.dnp.go.th/visitor/nationparkshow.php?PTA_CODE=1099. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

ประชากร อาชีพ รายได้ บ้านปี หมู่ ๑๐ มีจำนวน ๑๖๓ หลังคาเรือน มีประชากรทั้งหมด ๕๒๓ คน แบ่งเป็นประชากรชาย ๒๘๘ คน ประชากรหญิง ๒๓๕ คน แบ่งการปกครองออกเป็นคุ้ม ๕ คุ้ม คนในชุมชนบ้านปีส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธและมีบางส่วนนับถือศาสนาคริสต์ และมีอาชีพทางเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นจึงมีวัฒนธรรมที่เป็นแบบเกษตรกรรมและมีการผสมผสานเอาหลักการทางพระพุทธศาสนาเป็นกิจกรรมสอดแทรกเพื่อให้เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจต่อการประกอบอาชีพ

อาชีพหลัก	ทำนา	จำนวน ๑๑๓ ครัวเรือน
	รับราชการ	จำนวน ๘ ครัวเรือน
อาชีพเสริม	ค้าขาย	จำนวน ๕ ครัวเรือน
	เกษตรกรรม	จำนวน ๑๑๓ ครัวเรือน
	อุตสาหกรรมในครัวเรือน	จำนวน ๔๕ ครัวเรือน
	รับจ้างทั่วไป	จำนวน ๑๐๙ ครัวเรือน

รายได้ภาคเกษตรเฉลี่ย ๓๐,๐๐๐ บาท/ครัวเรือน/ปี

รายได้นอกภาคเกษตรเฉลี่ย ๒๕,๐๐๐ บาท/ครัวเรือน/ปี

รายได้เฉลี่ยของประชากร (ตามเกณฑ์ จปฐ. ปี ๒๕๕๐) ๓๐,๐๐๐ บาท/คน/ปี^{๕๑}

๒) การจัดการป่าชุมชน

บ้านปี หมู่ที่ ๑ และหมู่ที่ ๑๐ ตำบลบ้านเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา มีป่าอนุรักษ์ชุมชนบ้านปี คือ ฝืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ที่สุด มีระบบนิเวศที่สมบูรณ์อันดับต้น ๆ ของประเทศไทยและมีระบบการจัดการป่าและน้ำที่ดีที่สุดแห่งหนึ่ง ได้นำมาซึ่งชื่อเสียงเกียรติยศสู่หมู่บ้านปี ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา “ป่าคือชีวิตของชุมชน” ผลการรวมพลังอนุรักษ์และปกป้องป่าชุมชนห้วยโป่ง ทำให้วันนี้ชุมชนบ้านปี หมู่ ๑ และ หมู่ ๑๐ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา มีความเข้มแข็งแบบยั่งยืน คนกับป่าพึ่งพากันอย่างแนบแน่น เป็นจิตวิญญาณดวงเดียวกัน^{๕๒}

ป่าชุมชนบ้านปีมีลักษณะป่าดั้งเดิม เป็นภูเขาหินปูน มีถ้ำขนาดใหญ่ที่สวยงาม สองด้านลึกทะลุถึงกัน เป็นระยะทางประมาณ ๔๐ เมตร ภายในถ้ำมีค้างคาวอาศัย สภาพป่าส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณผสมเต็งรัง ประกอบด้วยพรรณไม้نانาชนิด เช่น สัก ตะกร้อ ยมหอม ตีนนก สมอพิเภก ตะแบกใหญ่ มะแฟน เต็ม กระบก กระพี้ชั้น เปล้าใหญ่ มะค่าโมง ตั้วขน มะม่วงป่า ตะคร้ำ มะกล่ำต้น ปอยาบ ชิงชัน ช้างงาน ประดู่ และไม้หลากหลายพันธุ์ การอพยพเข้ามาของผู้คนทำให้ฝืนป่าถูกเบิกถางเป็นที่ทำกิน

ป่าชุมชนบ้านปีมีลักษณะป่าดั้งเดิม เป็นภูเขาหินปูน มีถ้ำขนาดใหญ่ที่สวยงาม สองด้านลึกทะลุถึงกัน เป็นระยะทางประมาณ ๔๐ เมตร ภายในถ้ำมีค้างคาวอาศัยอยู่ สภาพป่าส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณผสมเต็งรัง ประกอบด้วยพรรณไม้نانาชนิด เช่น สัก ตะกร้อ ยมหอม ตีนนก สมอพิเภก ตะแบกใหญ่ มะแฟน เต็ม กระบก กระพี้ชั้น เปล้าใหญ่ มะค่าโมง ตั้วขน มะม่วงป่า ตะคร้ำ

^{๕๑} สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพะเยา, ข้อมูลประชากร. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : [http://phayao.cdd.go.th/services/ชุมชนบ้านปี-ต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง. \(๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๒\).](http://phayao.cdd.go.th/services/ชุมชนบ้านปี-ต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง. (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๒).)

^{๕๒} ทอน ใจดี, อดีตกำนันตำบลบ้านทราย. สัมภาษณ์, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

มะกล่ำต้น ปอยาบ ชิงชัน ช้างงาน ประดู่ ไม้หลากหลายพันธุ์และต้นปีหรือต้นปีอันเป็นที่มาของชื่อป่าชุมชนบ้านปี

การอพยพเข้ามาของผู้คนทำให้ผืนป่าถูกเบิกถางเป็นที่ทำกิน กระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๖๑ ชาวบ้านจึงพูดคุยเพื่อหาวิธีการอนุรักษ์ และในปี ๒๔๗๕ จึงเกิดเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน ที่นำเรื่องการฟื้นฟูป่าด้านตะวันออกของหมู่บ้านมาเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารชุมชน มีการกันผืนป่าให้เป็นพื้นที่สงวนของหมู่บ้าน ออกกฎระเบียบในการใช้ป่าไม่ร่วมกัน

การรักษาป่าชุมชนบ้านปีมีมานานหลายชั่วอายุคน เป็นการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ไม่ที่จะเป็นการเลี้ยงผีขุนน้ำ การสืบชะตาแม่น้ำ ส่วนการบวชป่าก็เหมือนกับการบวชพระในความคิดของชาวบ้านนั้น จะรู้สึกว่ถ้าต้นไม้ต้นไหนห่มผ้าเหลืองแล้วก็จะไม่มีการตัด จากลักษณะพื้นที่ที่เป็นเขาหินปูน ทำให้ชาวบ้านยึดอาชีพทำปูนขาวมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ด้วยวิธีแบบพื้นบ้านกว่า ๓๐ ปี เป็นรายได้ของชุมชน จนถึงปี ๒๕๓๐ จึงมีการเข้ามาของกลุ่มทุนเพื่อสร้างโรงโม่หินทำปูนขาวในรูปแบบของการสัมปทานภูเขา เป็นจุดที่ทำให้ชาวบ้านเคลื่อนไหว หลังจากพูดคุยกันแล้วว่าอุตสาหกรรมจะเป็นการทำลายทั้งอาชีพพื้นบ้าน และส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม การเคลื่อนไหวนี้มีอย่างต่อเนื่อง ๒ ปี จนสามารถทำให้โครงการสร้างโรงโม่หินยุติลง

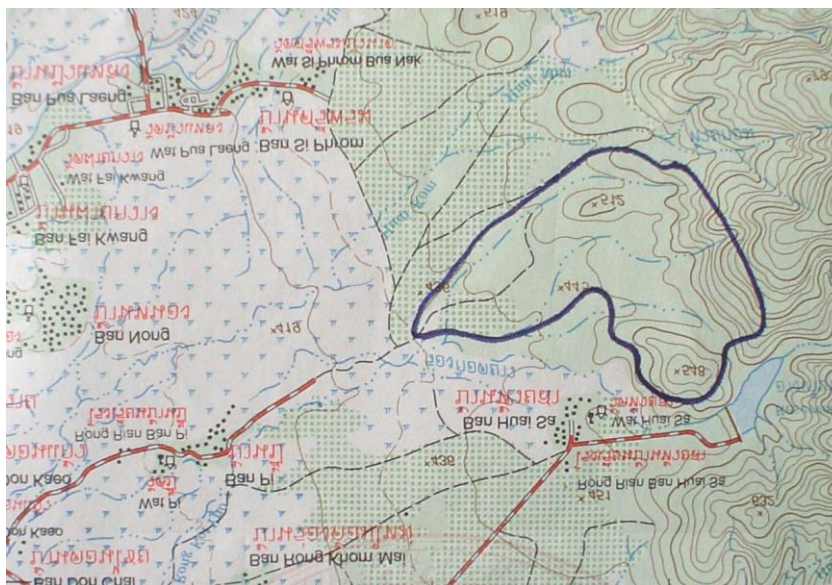
อย่างไรก็ตามแม้โรงโม่หินจะไม่ได้เปิดดำเนินการ แต่การทำปูนขาวของชาวบ้านก็ยังดำเนินต่อไป จนกระทั่งรัฐบาลประกาศยุติการให้สัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศในช่วงทศวรรษของปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ชาวบ้านปีจึงเลิกการทำหินปูน เลิกตัดไม้ทำพื้นเผาหินปูน หันมาทำการเกษตรและหางานรับจ้างทั่วไป ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย แบ่งบ้านปีออกเป็น ๒ หมู่บ้าน คือ หมู่ ๑ และหมู่ ๑๐ แต่ความผูกพันที่มีมาอย่างยาวนานทำให้ผู้คนสองหมู่บ้านนี้ทำงานด้านอนุรักษ์ด้วยกันต่อไป

ความสามัคคีของสองหมู่บ้านทำให้เทศบาลตำบลเวียง จัดทำแผนส่งเสริมเพิ่มความเข้มแข็ง มีการจัดงบประมาณสนับสนุนเรื่องป้องกันไฟป่า สนับสนุนเรื่องรดดับเพลิงในยามที่เกิดไฟไหม้ การจัดทำฝายต้นน้ำ จัดการเรื่องการศึกษาโดยเริ่มจากการประชาสัมพันธ์และรณรงค์ให้เยาวชนเข้าใจถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น สนับสนุนให้เด็ก ๆ ได้มีประสบการณ์ในห้องเรียน ธรรมชาติ และเข้าใจเรื่องการดูแลรักษาป่าด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลักดันให้กิจกรรมที่ช่วยกันอย่างแข็งขันและต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนบ้านปี ได้รับพระราชทาน “ธงพิทักษ์ป่า เพื่อรักษาชีวิต” จากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ และได้รับรางวัล “ป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน” จากกรมป่าไม้ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ กำลังใจเหล่านี้ ทำให้ชุมชนเคลื่อนไหวขอจดทะเบียนป่าชุมชนบ้านปีกับกรมป่าไม้ ด้วยพื้นที่เริ่มต้น ๖๕๐ ไร่ จากพื้นที่ชาวบ้านช่วยกันดูแลทั้งหมดประมาณ ๓,๖๐๐ ไร่ ซึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูซางในป่า ๓,๖๐๐ ไร่ นี้ จัดแบ่งการบริหารออกเป็น ๓ โซน คือ^{๘๓}

๑. ป่าชุมชน ๖๕๐ ไร่ ป่าส่วนนี้ห้ามตัดไม้ แต่สามารถเก็บของป่าเพื่อใช้ในครอบครัวได้
๒. ป่าอนุรักษ์ ๒,๐๐๐ ไร่ ป่าผืนนี้ห้ามตัดไม้ ห้ามเก็บของป่าทุกชนิด
๓. ป่าใช้สอย ๙๕๐ ไร่ โซนนี้สามารถนำไม้ล้ม ไม้พิน ไปสร้างบ้าน หรือใช้เผาศพได้ในป่าใช้สอยนี้แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ป่าหัวไร่ปลายนา และป่าใช้สอยส่วนรวม

^{๘๓} ย่น ธารณะ, คณะกรรมการป่าชุมชน. สัมภาษณ์, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

ภาพที่ ๘ แผนที่ป่าชุมชนบ้านป่า อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา

พัฒนาการในการจัดการป่าชุมชน

ป่าชุมชนบ้านป่า มีประวัติศาสตร์และความเป็นมา ดังแสดงในตารางต่อไปนี้^{๘๔}

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
๒๕๓๐-๒๕๓๓	- การเข้ามาของกลุ่มทุนเพื่อขอสัมปทานสร้างโรงโม่หินปูนขาว แต่ในความเป็นจริง มีการสัมปทานต้นไม้ในพื้นที่ประมาณ ๕ ไร่ เป็นจุดที่ชาวบ้านเคลื่อนไหวคัดค้านอย่างต่อเนื่อง ๒ ปี จนโครงการยุติ แต่ชาวบ้านบางส่วนยังมีอาชีพทำปูนขาวแบบพื้นบ้านอยู่
๒๕๓๕	- รัฐบาลประกาศยุติสัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศ - ชาวบ้านเลิกการทำหินปูน เลิกตัดไม้ทำฟืนเผาหินปูน - เกิดการสร้างกฎระเบียบเพื่อดูแลป่า
๒๕๓๖	- มีการปลูกข้าวโพด หอม กระเทียม ถั่วลิสง จำนวนมาก ทำให้น้ำไม่พอใช้
๒๕๓๗	- เกิดวิกฤติเรื่องน้ำ ชาวบ้านทำเรื่องถึง สส.พะเยา ในการขุดอ่างเก็บน้ำ
๒๕๓๘	- พายุแกระทำให้ฝนตกหนัก ดินถล่ม น้ำท่วม เศษไม้ไหลลงมากองบริเวณป่าชุมชน
๒๕๓๙	- เริ่มฟื้นป่าที่เสียหายจากน้ำท่วม แต่ข้อดีคือตะกอนดินที่ไหลลงมากับน้ำ ทำให้น้ำอุดมสมบูรณ์ - มีกิจกรรมปลูกป่าเสริม - แคนนำชุมชนเข้าอบรม ร.ส.ท.ป. - ตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านป่า - เทศบาลตำบลเวียง จัดทำแผนส่งเสริมเข้มแข็ง เช่น งบประมาณป้องกันไฟป่า

^{๘๔} สหทัยา วิเศษ, ป่าชุมชนบ้านป่า ต.เวียง อ.เชียงคำ จ.พะเยา : การจัดการป่าชุมชนเพื่อความมั่นคงทางอาหารบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น, สถาบันลูกโลกสีเขียว, (อัครสำเนา). หน้า ๑๐.

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
	<p>รถดับเพลิงช่วยดับไฟ ทำฝายชะลอน้ำบริเวณป่าต้นน้ำ งานประชาสัมพันธ์และรณรงค์ให้เยาวชนเข้าใจเรื่องสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น สนับสนุนเยาวชนให้มีประสบการณ์ในห้องเรียนธรรมชาติ</p> <ul style="list-style-type: none"> - ชุมชนบ้านปี่ได้รับพระราชทาน “ธงพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต” จากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ
๒๕๔๒	<ul style="list-style-type: none"> - การประกาศพื้นที่ทับซ้อนแนวเขตพื้นที่ป่าโดยอุทยานแห่งชาติภูซาง ทำให้ชุมชนเคลื่อนไหวขอจดทะเบียนป่าชุมชนบ้านปี่กับกรมป่าไม้ เริ่มต้นด้วยพื้นที่ ๖๕๐ ไร่ จากพื้นที่ที่ชาวบ้านช่วยดูแลทั้งหมด ๓,๖๐๐ ไร่ ซึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูซาง โดยแบ่งโซนการดูแลออกเป็น ๓ โซนคือ ป่าชุมชน ป่าอนุรักษ์ และป่าใช้สอย - ตั้ง “กองทุนผึ่ง” จากการขายน้ำผึ่งนำไปใช้ในงานสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ ของชุมชน - ได้รับรางวัล “ป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน” จากกรมป่าไม้ - ตัวแทนชุมชนฝึกอบรมในโครงการ อพป. (โครงการอาสาและพัฒนาตนเอง) โดยกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน กองทัพบก
๒๕๔๖	<ul style="list-style-type: none"> - ได้รับรางวัล “ตำบลเขียวขจี” จากกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย
๒๕๔๗	<ul style="list-style-type: none"> - ยกฐานะจากสภาตำบลมาเป็นเทศบาลตำบลเวียง มีการสำรวจแนวเขตที่ดินเพื่อจัดเก็บภาษี - เริ่มประเพณีบวชป่าและสืบชะตาน้ำ โดยพระครูมนัสสนธิพิทักษ์ จากอำเภอแม่ใจ มาเป็นประธาน
๒๕๔๘	<ul style="list-style-type: none"> - อุทยานแห่งชาติภูซางร่วมกับชาวบ้าน สำรวจพันธุ์ไม้ในป่า พบพันธุ์ไม้จำนวน ๑๒๐ ชนิด ไม้มีค่ามีจำนวนมากที่สุด - ยื่นหนังสือขอแก้ไขพระราชกฤษฎีกาแนวเขตปกครอง
๒๕๕๑	<ul style="list-style-type: none"> - รางวัล “ผู้คุ้มครองป่าดีเด่น” จากกรมป่าไม้ ทั้งระดับชุมชนและระดับบุคคล (นายทอน ใจดี-ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านปี่) - รางวัลลูกโลกสีเขียว ครั้งที่ ๑๐ ประเภทชุมชน - รางวัลรองชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านพึ่งตนเอง (พตอ.) ระดับอำเภอ - สร้างศาลเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง และอัญเชิญรูปปั้นเจ้าพ่อ พร้อมธงพิทักษ์ป่าฯ (ข้างสองเขือก) มาไว้ในศาล - ทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชน
๒๕๕๒	<ul style="list-style-type: none"> - รางวัลชนะเลิศ โครงการประกวดหมู่บ้านดีเด่น (ความร่วมมือป้องกันไฟป่า) จากสำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ ๑๕ (เชียงราย) กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
๒๕๕๓	<ul style="list-style-type: none"> - รางวัลหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ กรมการพัฒนาชุมชน
๒๕๕๔	<ul style="list-style-type: none"> - โล่ประกาศเกียรติคุณ “สิ่งทอทองคำ” จากกรมการพัฒนาชุมชน

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
	กระทรวงมหาดไทย
๒๕๕๕	- รางวัลหมู่บ้านกองทุนแม่ของแผ่นดิน จากกรมการพัฒนาชุมชน
๒๕๕๖	- ทำฝายชะลอน้ำขนาดเล็กจำนวน ๑๕ จุด และฝายชะลอน้ำล้นปูนซีเมนต์จำนวน ๑๐ จุด - รางวัลชุมชนดีเด่น “รวมพลังหนุนชุมชน ลดไฟฟ้า ลดหมอกควัน” จากกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม - คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปี่ เข้าร่วมเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดพะเยา และเป็นที่เลี้ยงให้ชุมชนบ้านสบทราย อำเภอเชียงม่วน ในการจดทะเบียนป่าชุมชนประมาณ ๑๐๐ ไร่ และคลี่คลายข้อพิพาทเรื่องบุกรุกป่าใน ตำบลแม่ลาว อำเภอเชียงคำ โดยช่วยเจรจาจนได้พื้นที่ป่าที่บุกรุกคืนหลายร้อยไร่ และจัดตั้งป่าชุมชน
๒๕๕๖	- จัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยการสนับสนุนจากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดพะเยา (ทสจ.)
๒๕๕๗	- รางวัลลูกโลกสีเขียว ประเภทรางวัล “สีปปนนท์ เกตุทัต รางวัลแห่งความยั่งยืน” - ธ.ก.ส. เทศบาลตำบลบ้านทราย และสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล สนับสนุนการสร้างฝายชะลอน้ำล้นปูนซีเมนต์ ๑๐ จุด - ธ.ก.ส.สาขาบ้านทราย อ.เชียงคำ สนับสนุนการสร้างฝายน้ำล้น ๑ แห่ง - จัดทำหลักสูตรสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น เรื่องป่าและสมุนไพรให้โรงเรียนภูซางวิทยาคม และให้นักเรียนเข้ามาศึกษาเส้นทางธรรมชาติในป่าชุมชนในวันเสาร์
๒๕๕๘	- ฟ้าผ่าต้นฝิ่งจนไฟไหม้ต้นไม้ได้รับความเสียหาย ทำให้ฝิ่งไม่มาทำรัง
๒๕๕๙	- บ้านปี่ หมู่ที่ ๑๐ ได้รับการยกย่องให้เป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง “อยู่เย็น เป็นสุข” ระดับจังหวัดพะเยา (โล่รางวัลพระราชทานจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี)
๒๕๖๒	- รางวัลประกวดป่าชุมชนดีเด่นระดับภาคเหนือ โครงการอนุรักษ์ป่า ป่ารักชุมชน

จากการที่ชุมชนบ้านปี่ใช้ปัญญาสร้างป่าให้มีชีวิต บ้านปี่โดดเด่นด้วยการบริหารจัดการป่าและน้ำที่ทำงานร่วมกับภาคีต่าง ๆ ความสามารถในการป้องกันไฟป่าที่นอกเหนือพื้นที่ป่าชุมชน ทำให้อุทยานแห่งชาติภูซางมอบความไว้วางใจให้ดูแลป่าในเขตอนุรักษ์กว่า ๓,๐๐๐ ไร่ ป่าที่อุดมสมบูรณ์นำมาสู่การทำระบบเพื่อจัดสันปันน้ำให้แก่หมู่บ้านอื่น ๆ ขยายเครือข่ายป่าทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับจังหวัด สืบทอดพิธีกรรมที่น้อมเคารพธรรมชาติ พื้นองค์ความรู้ภูมิปัญญาเพื่อสร้างจิตสำนึกรักบ้านเกิดให้แก่คนรุ่นใหม่ เป็นการจัดการด้วย “ปัญญา” สร้างป่าให้มีชีวิต สร้างคนให้มีจิตสำนึก ซึ่งนำมาสู่รางวัลเกียรติยศที่ชุมชนบ้านปี่ได้รับมากมาย ดังนี้

๑. ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ รับพระราชทานธง “พิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต” จากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

๒. ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้รับรางวัล “ป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน” จากกรมป่าไม้

๓. ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ได้รับรางวัล “ตำบลเขียวขจี” จากกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

๔. ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้รับรางวัล “การแก้ไขปัญหายาเสพติด” จากจังหวัดพะเยา

๕. ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้รับรางวัล “ประชาธิปไตยตัวอย่าง” จากสำนักนายกรัฐมนตรี

๖. ปี พ.ศ. ๒๕๕๑ ได้รับรางวัล “คุ้มครองป่าดีเด่น” จากกรมป่าไม้ ทั้งระดับชุมชน และระดับบุคคล

๗. ปี พ.ศ. ๒๕๕๑ ได้รับรางวัล “ลูกโลกสีเขียว” จากการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.)

๘. ปี พ.ศ. ๒๕๕๑ ได้รับรางวัลรองชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านพึ่งตนเอง (พตอ.) ระดับอำเภอ

๙. ปี พ.ศ. ๒๕๕๑ นายทอน ใจดี ประธานคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปี่ ได้รับรางวัล “ผู้คุ้มครองป่าดีเด่น” จากจังหวัดเชียงรายและจังหวัดพะเยา

๑๐. ปี พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้รับคัดเลือกเป็นหมู่บ้านโครงการภูมิปัญญาท้องถิ่นขยายผลสู่มวลชนของอำเภอเชียงคำ

โครงสร้างและกฎระเบียบในการจัดการป่าชุมชนบ้านปี่

ปัจจุบันการจัดการและดูแลรักษาป่าชุมชนบ้านปี่ มีการจัดทำเป็นคณะกรรมการป่าชุมชน จำนวน ๓๔ คน และชาวบ้านปี่ทั้ง หมู่ ๑ และ หมู่ ๑๐ รวมกว่า ๑,๐๐๐ คน ร่วมด้วยช่วยกัน เป็นอาสาสมัครตรวจตราดูแลรักษาป่าชุมชนอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ โดยเฉพาะฤดูแล้ง ชาวบ้านปี่ ทั้งสองหมู่บ้าน จะร่วมกันจัดทำแนวป้องกันที่สามารถกันไฟป่า ฉะนั้นชาวบ้านปี่จึงมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าด้วย เนื่องจากชาวบ้านปี่มีจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของร่วมกัน การจัดการป่าชุมชนบ้านปี่ ได้ใช้วิธีการหลายอย่างผสมผสานกัน การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ประจำปี ๒๕๔๖ มีดังนี้

๑. นายบุญสืบ ใจดี	ประธานป่าชุมชนบ้านปี่
๒. นายนวล ใจดี	รองประธานป่าชุมชน
๓. นายทอน ใจดี	กำนันตำบลเวียง
๔. นายแก้ว กลิ่นหอม	สารวัตรกำนันตำบลเวียง
๕. นายดวล ใจดี	สารวัตรกำนันตำบลเวียง
๖. นายจุม กาวี	แพทย์ประจำตำบลเวียง
๗. นายสนิท กลิ่นหอม	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๐
๘. นายทวน ใจดี	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๐
๙. นายพงษ์ศักดิ์ ใจดี	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๐
๑๐. นายณัด เชียงพรม	ผู้รักษาความสงบหมู่ ๑๐
๑๑. นายชูทรัพย์ ใจดี	ผู้ทรงคุณวุฒิ หมู่ ๑๐

๑๒. นายแก้ว ใจดี	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑
๑๓. นายจรัส ใจดี	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑
๑๔. นายจตุรภัทร ใจดี	ผู้รักษาความสงบหมู่ ๑
๑๕. นายสุมงคล ใจดี	ผู้ทรงคุณวุฒิ หมู่ ๑
๑๖. นายย่น ธารณะ	กรรมการที่ปรึกษา
๑๗. นายนัด กลิ่นหอม	กรรมการที่ปรึกษา
๑๘. อาจารย์ต้น ใจดี	กรรมการที่ปรึกษา
๑๙. ว่าที่ร้อยตรีสมบุญ ใจดี	กรรมการที่ปรึกษา
๒๐. นายโรจน์ ใจดี	กรรมการที่ปรึกษา
๒๑. นายสุวรรณ ใจดี	กรรมการ
๒๒. นายจันทร์ ใจดี	กรรมการ
๒๓. นายสวຍ ใจดี	กรรมการ
๒๔. นายเกษม ธิตะยา	กรรมการ
๒๕. นายบุญเรือง ชาญชัย	กรรมการ
๒๖. นายจอม กราบฑูล	กรรมการ
๒๗. นายธนบดี ใจดี	กรรมการ
๒๘. นายรุ่งฤทธิ์ กลิ่นหอม	กรรมการ
๒๙. นายศรีทน ใจดี	กรรมการ
๓๐. นายยศ ใจดี	กรรมการ
๓๑. นายกุล ใจดี	กรรมการ
๓๒. นายอุดม นารักษ์	กรรมการ
๓๓. นายเกตุ ใจดี	กรรมการและเลขานุการ
๓๔. นายสวຍ ธิตะยา	กรรมการและเหรัญญิก

สภาพบริเวณป่าชุมชนบ้านปี่ในปัจจุบัน มีการทำถนนคอนกรีตเข้าไปในป่าชุมชนมีขนาด กว้าง ๑ เมตร ยาว ๒ เมตร มีศาลาอเนกประสงค์ ๑ หลังไว้ทำกิจกรรมและพักผ่อน ห้องพัสดุ เกือบของ ๑ หลัง และสร้างสะพานข้ามแม่น้ำห้วยโป่งไปยังป่าชุมชน ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐและสภา ตำบลเวียง

การกำหนดกฎระเบียบ

เพื่อให้การบริหารงานและการป้องกันการบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนบ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพให้คงสภาพป่าอยู่อย่างสมบูรณ์ตลอดไป คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชนและชาวบ้านปี่ จึงมีมติออกกฎระเบียบที่ ๑/๒๕๔๖ เกี่ยวกับการป้องกันป่าชุมชนไว้ดังต่อไปนี้

๑. ห้ามมิให้บุคคลหรือหน่วยงานใดเข้าป่าชุมชน เพื่อจุดประสงค์ในการตัดไม้เพื่อนำไปปลูกสร้างอาคารบ้านเรือน นำไปทำฟืน หรือเพื่อขาย หรือทำลายต้นไม้ตายซาก หรือเผาทำลายพืชพันธุ์ไม้ นำออกซึ่งพืชสมุนไพร กล้วยไม้ เถาวัลย์ ยิงนก ตกปลา ล่าสัตว์ ตีผึ้ง ต่อแตนโดยเด็ดขาด

๒. กรณีที่มีความจำเป็นต้องใช้ไม้ทนต์ทรมหมดสภาพยื่นต้นมาใช้เพื่อการก่อสร้างอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างใด ๆ อันเป็นสาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้าน ต้องมีการแจ้งวัตถุประสงค์เหตุผลและความจำเป็นต่อผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการประจำหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิและที่ปรึกษาประจำหมู่บ้านพิจารณาและเสนอต่อที่ประชุมชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านให้ความเห็นชอบเป็นกรณี ๆ ไป

๓. กรณีมีความจำเป็นต้องใช้ไม้แห้ง กิ่งไม้แห้งมาใช้ประโยชน์ เพื่อการศึกษา ศาสนา การประชุมสัมมนาหรือเผาศพ ต้องมีการแจ้งต่อผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชนล่วงหน้าเพื่อพิจารณาตามเห็นสมควรและความจำเป็นทุกครั้ง

๔. กรณีความผิดเกี่ยวกับป่าชุมชนที่ประชุมใหญ่มีมติกำหนดบทลงโทษไว้ดังต่อไปนี้

๔.๑ การลักลอบล่าสัตว์ทุกชนิดในป่าชุมชน หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษ โดยการปรับขั้นต่ำ ๑,๐๐๐ บาท และริบของกลางที่ใช้ในการกระทำผิดไม่ว่ากรณีใด ๆ

๔.๒ การลักลอบจับสัตว์น้ำในป่าชุมชน โดยการใช้อาเบื้อ ใช้กระแสไฟฟ้าช็อต กั้นน้ำและวิดน้ำ เพื่อหาสัตว์น้ำ หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับขั้นต่ำ ๕๐๐ บาท และให้ริบของกลางที่ใช้ในการกระทำผิด พร้อมกับนำตัวส่งเจ้าหน้าที่ เพื่อดำเนินคดี

๔.๓ การลักลอบตัดไม้ ทำลายต้นไม้ให้ตายซาก เผาทำลายพืชพันธุ์ไม้ ตัดเถาวัลย์ เก็บพืชสมุนไพร หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษโดยการปรับขั้นต่ำ ๑,๐๐๐ บาท และริบของกลางที่ใช้ในการกระทำผิดพร้อมกับนำตัวส่งเจ้าหน้าที่ เพื่อดำเนินคดี

๔.๔ การลักลอบตีผึ้ง ต่อ แตน ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับขั้นต่ำ ๑,๐๐๐ บาท/รัง

๔.๕ การบุกรุกเขตป่าชุมชน หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษ โดยการปรับตั้งแต่ ๑,๐๐๐ บาทขึ้นไป พร้อมกับนำตัวส่งเจ้าหน้าที่เพื่อดำเนินคดี อีกทั้งให้คืนพื้นที่ที่บุกรุกและถอยกลับมาทำกินอยู่ในพื้นที่ของตนเองที่ครอบครองอยู่เดิม โดยไม่มีข้อแม้ใด ๆ

๕. ในกรณีมีผู้พบเห็นการกระทำผิดหรือฝ่าฝืนกฎระเบียบตามข้อมติที่ประชุมที่ ๑/๒๕๕๖ ของบุคคลหรือหน่วยงานใดก็ตามผู้ที่มาแจ้งไม่ว่าจะเป็นคนในหมู่บ้านหรือคนในหมู่บ้านใกล้เคียงที่มาแจ้ง ต่อผู้นำหมู่บ้าน หรือคณะกรรมการไม่ว่าทั้งทางลับหรือเปิดเผย จะได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินสินบนในอัตราร้อยละ ๔๐ ของเงินค่าปรับต่อเมื่อเรื่องนั้น ๆ ได้ยุติแล้ว และให้ผู้ที่ได้รับแจ้งปกปิดรายชื่อผู้ที่มาแจ้งไว้เป็นความลับทุกครั้ง

เส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนบ้านปี่

ชุมชนบ้านปี่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

สถานีที่ ๑ เริ่มต้นตีมีชัยไปกว่าครึ่ง เมื่อผู้ศึกษาหรือนักท่องเที่ยวเข้ามาถึงบริเวณทางเข้าเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ด้านหน้าจะพบพรรณไม้ต่าง ๆ ที่หลากหลายชนิดเชื่อมกับบริเวณทางเข้า ที่นี่เป็นบริเวณที่ควรหยุดเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับรายละเอียดของเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนบ้านปี่ที่เกี่ยวข้องกับวิถีปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดทั้งการแต่งกายอุปกรณ์ในการจดบันทึกข้อมูลและการเตรียมความพร้อมอื่น ๆ

สถานีที่ ๒ อาหารเลี้ยงชุมชน ต้นไผ่ไร่เป็นไม้ไม่ผลัดใบขึ้นเป็นกอลำต้นเป็นปล้อง ๆ ถ้าอยู่ในป่าดงดิบอาจมีใบเขียวตลอดปีและทิ้งใบเมื่ออยู่ในป่าเต็งรังหรือป่าเบญจพรรณ ไผ่ไร่

ให้ผลิตผล คือ หน่อไม้หรือหน่อไผ่ ซึ่งชาวบ้านนำไปจำหน่ายที่ท้องตลาดสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว นอกจากนี้ไผ่ไผ่ยังมีคุณสมบัติพิเศษทั้งด้านความแข็งแรงและยืดหยุ่นจึงทำให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการนำไผ่มาจักสานเป็นอุปกรณ์ข้าวของเครื่องใช้ที่สามารถนำไปใช้ในวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ภาพที่ ๙ แผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

สถานีที่ ๓ สายสัมพันธ์เกาะเกี่ยว เถาวัลย์เป็นพืชตระกูลล้มลุกที่จะเจริญเติบโตไปพร้อมกับการเจริญเติบโตของต้นไม้ใหญ่ที่ยึดตัวอยู่เพื่อตัวเองไต่ดงกงาม โดยเถาวัลย์จะพวงตัวเองให้เลี้ยวพันหมุนเป็นเกลียวขึ้นไปบนต้นไม้ใหญ่เรื่อย ๆ เพื่อรับแสงแดดในการสังเคราะห์อาหารให้แก่ตนเอง

สถานีที่ ๔ ความแข็งแรง มะค่าโมงมีลักษณะลำต้นสูงใหญ่มีความแข็งแรงมีใบเป็นทรงพุ่มเปลือกมีสีน้ำตาลอ่อนบริเวณปลายกิ่งก้านมีสีแดงหรือแดงอมชมพู เนื้อไม้สามารถใช้ประโยชน์ในการสร้างบ้านเรือน แต่ในปัจจุบันเป็นไม้หายาก เนื่องจากเป็นไม้เศรษฐกิจ

สถานีที่ ๕ มหัศจรรย์น้ำผึ้ง ต้นผึ้งหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าต้นแหลงหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าต้นยวงผึ้ง ต้นนี้มีขนาดใหญ่มากแผ่กิ่งก้านสาขาออกไปกว้างมาก จึงสามารถเป็นที่อยู่อาศัยของผึ้งหรือมีผึ้งฝูงใหญ่มาเกาะอาศัยทำรังอยู่ทุกปี หากมองดูไกล ๆ เราจะเห็นว่ารังผึ้งจำนวนมากเหล่านี้เหมือนกาฝากเต็มไปหมด แต่พอเข้าไปใกล้สิ่งที่มองเห็นนั่นคือรังผึ้งจำนวนมากนั่นเอง รังผึ้งจำนวนมากเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการเก็บน้ำผึ้งปีละหลายหมื่นบาท

สถานีที่ ๖ ต้นน้ำแหล่งชีวิต แหล่งชีวิตของชุมชนบ้านปี่แห่งนี้อยู่ในป่าชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ ลักษณะเป็นตาน้ำและมีน้ำไหลตลอดปี ตาน้ำนี้หล่อเลี้ยงการเกษตรและการอุปโภคบริโภคแก่ชุมชนบ้านปี่ ด้วยเหตุนี้ชุมชนบ้านปี่จึงมีการจัดการทรัพยากรน้ำให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนมากที่สุด

สถานีที่ ๗ ร่องรอยแห่งความทรงจำ เมื่อผู้ศึกษาหรือนักท่องเที่ยวมาถึง ณ จุดนี้ จะพบว่า จุดนี้มีหลุมที่มีความลึกประมาณ ๒-๓ เมตร หลุมนี้ก็คือหลุมที่ชาวบ้านในอดีตได้ขุดนำหินปูนมาเผาให้กลายเป็นปูนขาวเป็นการประกอบอาชีพที่สร้างรายได้ให้ครอบครัว แต่ปัจจุบันชาวบ้านได้ยกเลิกอาชีพนี้ไปแล้ว สืบเนื่องมาจากการทำลายความสมดุลของป่าไม้ หลุมนี้จึงกลายเป็นร่องรอยแห่งความทรงจำที่ทำให้เห็นว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของชาวบ้านในการประกอบอาชีพในอดีตมากกว่า ๒๐ ปี

สถานีที่ ๘ บวชป่าเพื่อความสมดุล บริเวณนี้ทั้งชายและหญิงจะรายล้อมไปด้วยต้นไม้ที่ถูกมัดด้วยผ้าจีวรของพระสงฆ์ เนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อว่า “ป่าทุกแห่งมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองอยู่” ดังนั้นภาพที่เราพบ ณ จุดนี้คือการบวชป่าเป็นพิธีกรรมความเชื่อที่เป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านมาแต่อดีต ซึ่งเป็นกุศโลบายในการรักษาป่าหรือต้นไม้ไว้ไม่ให้ชาวบ้านมาลักลอบตัดไม้ทำลายป่า เป็นการพลิกฟื้นผืนป่าให้กลับมา มีความอุดมสมบูรณ์ตลอดไป

ภูมิปัญญาการตีผึ้ง และน้ำผึ้ง: ผลผลิตจากป่าชุมชนบ้านปี่

ป่าชุมชนบ้านปี่ มีการอนุรักษ์ผึ้งหลวงเอาไว้ภายในบริเวณสถานีที่ ๕ มหัตศวรรษน้ำผึ้ง และชาวบ้านเรียกว่า ต้นผึ้ง หรือต้นแหล่ง หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าต้นยวงผึ้ง ต้นไม้ต้นนี้มีขนาดใหญ่มากแผ่กิ่งก้านสาขาออกไปกว้างมาก จึงสามารถเป็นที่อยู่อาศัยของผึ้งหรือมีผึ้งฝูงใหญ่มาเกาะอาศัยทำรังอยู่ทุกปี ผึ้งป่ามักทำรังแถวต้นไม้ที่อยู่ริมห้วย เช่น ต้นฮ่าง ยางป่า มะค่า ไทร ต้นไม้เหล่านี้มีกิ่งแขนงอ่อน (เน็ง) และเปลือกไม้เรียบ ชาวบ้านมีความเชื่อว่า ต้นไม้ที่ผึ้งมาทำรังนางไม้ดูแล บริเวณที่ผึ้งอาศัยมักจะเป็นป่าสมบูรณ์ มีดอกไม้ป่าหลากหลาย หรือไม้ไกลจากสวนผลไม้ (มะม่วง ลำไย) รัศมีการหากินของผึ้งประมาณ ๔-๕ กิโลเมตร ถ้าเป็นผึ้งหลวงสามารถหากินไกลได้ถึง ๑๐ กิโลเมตร

“การเลี้ยงผึ้งมันเป็นผลพลอยได้จากการรักษาป่า ประมาณ ๕๐-๖๐ รัง ผึ้งมาติดต้นมะค่า เพราะบริเวณนั้นมีน้ำหลวงมงคล ผึ้งหลวงมักจะชอบเลือกอยู่กับต้นไม้ใหญ่ เช่น ต้นมะค่า ต้นยางหลวง ต้นยางปาลักษณะของกิ่งไม้จะเป็นแขนงอ่อน ผึ้งจะชอบกิ่งไม้ลักษณะนี้เป็นที่สุด ผึ้งหลวงจะชอบต้นไม้ที่มีเปลือกหรือไม่มีเปลือกมันขึ้นอยู่กับความเชื่อ เกี่ยวกับผีเจ้าที่ ซึ่งต้นไม้ต่าง ๆ ก็มีอยู่เยอะเยอะเต็มป่าแต่ผึ้งจะเลือกต้นไม้ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับผีเจ้าที่ ส่วนมากก็จะเป็นต้นมะค่า ต้นยางป่า ต้นไทร ผึ้งมักจะเลือกทำเลที่เหมาะสมกับตัวเอง ผึ้งจะชอบสร้างอยู่บริเวณริมสระน้ำหรือป่ารกทึบที่มีความอุดมสมบูรณ์ ผึ้งหลวงก็มักจะหากินตามเกสรดอกไม้ทั่วไปทุกชนิดเลย ซึ่งบริเวณแถวนี้มันอาจจะมีต้นลิ้นจี่ต้นน้อยและต้นดอกไม้ที่มันมีเกษรทุกชนิด” ^{๕๕}

ช่วงเวลาการตีผึ้ง ปลายเดือนมีนาคม-เมษายน เป็นช่วงที่เกสรดอกไม้ออกจำนวนมาก ผึ้งจะเติบโตเต็มที่และเริ่มสละรังออกไปอยู่ที่อื่น ก่อนที่จะสละรัง ผึ้งจะไม่วางไข่ โดยรอผึ้งงานที่ไปหาน้ำ เพื่อให้ตัวอ่อนเติบโต หลังจากนั้นจึงสละรัง เมื่อครบวงจร ผึ้งจะกลับมาสร้างรังใหม่ในช่วงเดือนสี่ (มีนาคม) ช่วงนั้นดอกไม้จะเริ่มบาน ผึ้งสามารถหากินเกสรดอกไม้ จนถึงเดือนห้า (เมษายน) ก็เก็บน้ำผึ้งจึงเรียกว่า น้ำผึ้งเดือนห้า มีความเข้มข้นสูง เนื่องจากเป็นช่วงหน้าแล้ง ดอกไม้กำลังบาน การเก็บ

^{๕๕} เขียน ใจดี, คณะกรรมการป่าชุมชน. สัมภาษณ์, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

น้ำผึ้งช่วงนี้จะได้ น้ำผึ้งที่มีความเข้มข้น สรรพคุณทางยาดีที่สุด ก่อนเก็บน้ำผึ้งจะต้องไม่มีฝนตก เพราะหากมีฝน จะทำให้น้ำผึ้งไม่เหนียว ไม่เข้มข้น

“การตีผึ้งหลวง มีวิธีการตีผึ้ง คือ ใช้ไม้ค้อยไว้ตีผึ้งหลวง ไม้ค้อยจะขึ้นอยู่กับลักษณะของรังผึ้งว่าจะใช้เยอะหรือน้อยโดยจะใช้ตอกค้อย ซึ่งตอกค้อยนั้นจะทำมาจากไม้ไผ่ แล้วนำมาทำให้เป็นแฉก ๆ แต่ก่อนใช้ประมาณหนึ่งฝ่ามือ ระยะความห่างประมาณหนึ่งคืบ ช่วงเวลาที่เก็บน้ำผึ้ง ปลายเดือนมีนาคม ถึงต้นเดือนเมษายน ถ้าหลังจากนั้น น้ำผึ้งจะออกรสชาติไม่หอมหวาน เดือนมิถุนายนผึ้งจะสลระรังผึ้ง เดือนมกราคมตัวผึ้งจะสร้างรังใหม่ ซึ่งในช่วงนั้นดอกไม้ก็จะเริ่มบาน สามารถหาเกสรดอกไม้ได้ง่าย และใช้เวลาเดือนห้าของทางภาคเหนือก็จะสามารถเก็บน้ำผึ้งได้แล้วที่เราเรียกว่าน้ำผึ้งเดือนห้า” ^{๘๖}

วิธีการตีผึ้ง ใช้การตอกทอย ลูกทอยทำจากไม้ไผ่ที่แก่ แข็งแรง ยาวประมาณ ๑ คืบ ความห่างของการตอกลูกทอย ขึ้นอยู่กับความถนัดของคนตีผึ้ง โดยทั่วไปจะตอกห่างกันประมาณ ๕๐ เซนติเมตร สมัยก่อน เมื่อตอกทอยขึ้นไปถึงรังผึ้ง จะใช้ไฟรม คบไฟใช้เครื่องมือป่า เช่น เครื่องรางจืดแห้ง เครื่องพลูแห้ง หรือต้นมะละกอแห้ง มาทุบให้แตก ฉีกเป็นชิ้นแล้วมัดรวมเป็นกำเพื่อจุดไฟรมที่รังผึ้ง วิธีนี้ต้องตีผึ้งตอนกลางคืน เมื่อผึ้งหนีออกจากรัง จึงตัดรังผึ้งใส่ใส่ตะกร้าหย่อนลงมาข้างล่าง เหลือหัวน้ำรองใส่ป้อม แล้วจึงตัดรวงผึ้งเป็นชิ้นหย่อนลงมา แต่ปัจจุบัน ไม่ใช้ไฟรมแล้ว และตีผึ้งตอนกลางวัน โดยใส่ชุดป้องกันผึ้งที่เย็บจากกระสอบหรือถุงปุ๋ย ส่วนการบีบน้ำผึ้ง ใช้วิธีเอารังผึ้งใส่ตะกร้า รองด้วยผ้าขาวบาง ใช้มีดเขี่ยให้น้ำผึ้งไหลออกมา ทิ้งไว้ข้ามคืน แล้วจึงกรอกผึ้งบรรจุในขวดแก้ว

“ในอดีตใช้ไม้หนำแน่หรือเครือหนำแน่ (รางจืดในภาษากลาง) และต้นมะละกอแห้ง เครื่องพลูแห้ง ก่อนที่จะนำมาใช้ ให้นำมาทุบให้เป็นฝอยหรือละเอียดก็ได้ เวลาขึ้นไปเก็บรังผึ้งก็เอาเครือหนำแน่ หรือต้นมะละกอแห้ง หรือเครื่องพลูแห้งที่ทุบ และฉีกเป็นฝอย ๆ เรียบร้อยแล้ว จุดไฟเพื่อให้มีควัน ผึ้งจะไม่ชอบกลิ่นของมันและจะบินหนี โดนการเก็บรังผึ้งจะต้องเก็บตอนกลางคืน” ^{๘๗}

ความเชื่อในการตีผึ้ง ก่อนตีผึ้ง ชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าที่ ของเช่นไหว้ ประกอบด้วยไก่หนึ่งคู่ เหล้าขาว ฐูป เทียน โดยกล่าวคำขอน้ำผึ้งจากเจ้าป่าเจ้าเขา

“พิธีกรรมความเชื่อเบื้องต้น คือ การเลี้ยงเจ้าที่ โดยการบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางว่า จะขอเอาผึ้ง โดยจะใช้ไก่หนึ่งคู่ เหล้าหนึ่งขวด ดอกไม้ เทียนหนึ่งคู่ และฐูปหนึ่งดอกเท่านั้น จากนั้นก็จะเข้าสู่คำขอรังผึ้ง” ^{๘๘}

^{๘๖} ศรีทน ใจดี, คณะกรรมการป่าชุมชน. สัมภาษณ์, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

^{๘๗} เกตุ ใจดี, คณะกรรมการป่าชุมชน. สัมภาษณ์, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

^{๘๘} สวย ใจดี, ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม. สัมภาษณ์, ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

กองทุนฝั้ง สมัยก่อน การหาน้ำฝั้งป่าไม่มีกติกา แต่ละครอบครัวเข้าป่าหากันเอง จนกระทั่งมีการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปีในปี ๒๕๓๙ หลังจากนั้นไม่นาน ก็เริ่มวางกติกากการหาน้ำฝั้งซึ่งอยู่ในโซนป่าชุมชน และต่อมาในปี ๒๕๔๒ “กองทุนฝั้ง” ก็เกิดขึ้น ในปีที่มีการตั้งกองทุนฝั้ง คณะกรรมการป่าชุมชนเปลี่ยนวิธีการหาน้ำฝั้ง โดยให้คนบ้านปีเข้ามาประมูลราคาหาฝั้งกับกรรมการหมู่บ้าน รายได้ในการจำหน่ายเป็นของผู้ประมูล แต่ถ้าเป็นคนจากที่อื่นเข้าไปหาฝั้ง จะถูกปรับ

การหาน้ำฝั้งแต่ละครั้งจะได้น้ำฝั้งประมาณ ๘๐๐-๑,๐๐๐ ขวด/ปี (เดิมเคยได้ประมาณ ๕๐๐ ขวด/ปี) แล้วแต่ความสมบูรณ์ของดอกไม้ จากนั้นจึงนำมาแบ่งขายให้ครัวเรือนทั้ง ๒ หมู่บ้าน (หมู่ ๑ และหมู่ ๑๐) ชื่อในราคาทุน โควต้าครัวเรือนละ ๑ ขวด ๆ ละ ๑๒๐ บาท/๗๕๐ ชข.) จากนั้นจึงจำหน่ายแก่บุคคลภายนอกราคาขวดละ ๓๐๐ บาท เงินที่จากการประมูลเข้ากองทุนฝั้ง เพื่อใช้ในการสาธารณประโยชน์ต่างๆ เช่น สนับสนุนกีฬา สัมพันธ์โรงเรียนบ้านปีและชุมชน สนับสนุนอาหารกลางวันโรงเรียนบ้านปี สนับสนุนงานพัฒนาป่าชุมชน สร้างศาลาสาธารณประโยชน์ สร้างประปาภูเขา เป็นต้น กองทุนฝั้งมีเงินหมุนเวียนกว่าสองแสนบาท

“รังฝั้งได้มาก็นำมาขายสด ๆ เลย ส่วนน้ำฝั้งจะต้องนำมาบีบคั้น และนำมาบรรจุขวดขายขวดละ ๓๐๐ บาท ปีหนึ่งก็ได้ประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ กว่าบาท โดยหมู่บ้านจะมีการจ้างคนมาเก็บประมาณ ๓-๔ คน ครั้งละ ๑๐,๐๐๐-๒๐,๐๐๐ บาท แล้วแต่การตกลงราคากันเป็นครั้ง ๆ ไป ใช้ลักษณะการเหมาเก็บ ส่วนราคาก็ขึ้นอยู่กับจำนวนของรังฝั้งในแต่ละปีด้วย”^{๘๘}

ปี ๒๕๕๘ เกิดฟ้าผ่าต้นยวงฝั้งจนไฟไหม้ต้นไม้เสียหาย ฝั้งไม่มาทำรัง ทำให้รายได้จากกองทุนลดลง โดยยังมีการหาน้ำฝั้งจากต้นไม้อื่น แต่ปริมาณน้อยลงกว่าที่เคยได้จากต้นยวงฝั้ง นอกจากฝั้งหลวง ยังมีการหาน้ำฝั้งจากฝั้งโพรงหรือฝั้งโก้นซึ่งเล็กกว่าฝั้งหลวง อาศัยอยู่ตามโพรงไม้ผุพัง มักเข้าอยู่ประมาณเดือนมกราคม ถ้าฝั้งไม่ถูกรบกวน ประมาณ ๓ เดือนในช่วงเดือนเมษายน ก็สามารถเก็บน้ำฝั้งได้

ปัจจุบัน คนบ้านปีทำรังฝั้งเลี้ยงเป็นอาชีพ ลักษณะรังเป็นกล่องไม่มีฝาปิด ใช้ไม้เนื้ออ่อนขนาดประมาณ ๕x๓๐ ซม. วางไว้ในสวนผลไม้ ทาน้ำฝั้งบริเวณทางเข้า นำนางพญามาใส่ในลังเพื่อล่อฝั้งตัวอื่นให้มาอาศัย ภายในลังใส่รังฝั้งเก่าที่มีหัวน้ำฝั้ง เพื่อให้มีกลิ่น ปิดฝาลังไว้ บริเวณนั้นต้องไม่มีมดดำหรือมดแดงไฟมารบกวน ส่วนวิธีการเอาน้ำฝั้งโก้น ก็เปิดฝาด้านข้างออก ไล่ฝั้งออกไป นำรังฝั้งออกมา ส่วนกล่องฝั้งตั้งทิ้งไว้แบบเดิม ฝั้งจะกลับเข้ามาอาศัยเหมือนเดิม

นอกจากฝั้ง ยังมีต่อหลายชนิด เช่น ต่อหัวเสือ ต่อหมอน ต่อแดง ต่อขุม ซึ่งมีจำนวนมากในช่วงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน ต่อเป็นอีกหนึ่งรายได้จากป่า ชาวบ้านจะนำตัวอ่อนของต่อไป

^{๘๘} ศรีทน ใจดี, คณะกรรมการป่าชุมชน. สัมภาษณ์, ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

จำหน่ายเพื่อประกอบอาหาร ตกกิโลกรัมละ ๔๐๐ บาท โดยเฉลี่ยรายได้จากต่อประมานปีละ ๘๐,๐๐๐ บาท^{๙๐}

อนาคตของป่าชุมชนบ้านปีจะมีการรักษาพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เพื่อที่จะสืบทอดให้กับคนรุ่นหลัง โดยมีทิศทางที่พี่น้องชาวบ้านจะมีการสั่งสมประสบการณ์เอาไว้และจะได้เป็นแนวทางในการส่งต่อให้สู่รุ่นลูก รุ่นหลานและรุ่นต่อ ๆ ไป และในนามของนักอนุรักษ์ทั้งหลายก็อยากให้อะไรที่ได้ทำมาส่งต่อถึงรุ่นลูก รุ่นหลานต่อไป

“การปลูกจิตสำนึกในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติของบ้านปี คือ การต่อสู้ก่อนที่จะประสบความสำเร็จ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเกิดจากการรวมใจ รวมคนในชุมชนให้เกิดความสามัคคี ซึ่งมีหน่วยงานที่เข้ามาช่วยส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็ง และยังมีเครือข่ายที่เข้ามาช่วยในระดับคน ระดับหมู่บ้าน ระดับหน่วยงาน ระดับตำบล ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด คือ ๑. ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน เพราะแต่ก่อนเป็นหมู่บ้านเดียวชาวบ้านทุกคนให้ความร่วมมือ ๒. หมอสมุนไพรร ผู้ประกอบพิธี (ข้าวจ้ำ) ๓. ผู้มีความรู้ด้านการประกอบพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง ๔. ผู้นำหมู่บ้าน โดยผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น พ่อกำนัน ผู้นำทางศาสนา พระสงฆ์มีบทบาทในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เยาวชนมีส่วนร่วมในการสร้างความเข้มแข็งด้วยเช่นกัน”^{๙๑}

๓) พิธีบวชป่า : ประเพณีทางพระพุทธศาสนาในการจัดการป่าชุมชนบ้านปี

บ้านปีเริ่มมีการบวชป่าครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๗ นำโดยพระครูมานัสทิพพิทักษ์ (ปัจจุบัน พระโสภณพัฒนโนดม) รองเจ้าคณะจังหวัดพะเยากิตติมศักดิ์, วัดโพธาราม อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มการบวชป่าบ้านปีและเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ เพราะเป็นพิธีกรรมที่คิดริเริ่มขึ้นมาใหม่ไม่มีในตำรา ไม่มีในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นการนำความเชื่อทางพระพุทธศาสนา มาประยุกต์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นพื้นเมืองทางภาคเหนือ โดยมีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนมีส่วนร่วมและได้ตระหนักถึงคุณค่าของป่าไม้ แม่น้ำและลำธาร รวมทั้งหาแนวทางฟื้นฟูระบบนิเวศป่าไม้ แม่น้ำและลำธารที่สูญเสียไปให้ฟื้นคืนสู่สภาพสมดุลเป็นที่กินเลี้ยงปากเลี้ยงท้องคนในชุมชนบ้านปีได้ตลอดจนถึงทุกวันนี้

หลังจากนั้นก็มีการสืบทอดการบวชป่า เลี้ยงผีขุนน้ำห้วยโป่ง และการอนุรักษ์ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นต้นมา การบวชป่าเป็นประจำทุกปี การบวชป่าเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่พระสงฆ์ในภาคเหนือประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่า สาเหตุของการบวชป่าเกิดจากการตัดไม้ทำลายป่าของคนในชุมชนและชุมชนรอบข้าง การบุกรุกป่าเพื่อตัดไม้ จับจองที่ดินหรือรูปแบบอื่น ๆ จากบุคคลภายนอก ซึ่งทุกครั้งก็ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนในหมู่บ้าน หน่วยงานทั้งภาครัฐภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านปีแห่งนี้ ประกอบกับเหตุผลทางด้านพื้นฐานวัฒนธรรมที่มีมาแต่ดั้งเดิม

^{๙๐} สหทัยา วิเศษ, ป่าชุมชนบ้านปี ต.เวียง อ.เชียงคำ จ.พะเยา : การจัดการป่าชุมชนเพื่อความมั่นคงทางอาหารบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น, สถาบันลูกโลกสีเขียว, (อัสสัมชัญ). หน้า ๑๖.

^{๙๑} ศรีทน ใจดี, คณะกรรมการป่าชุมชน. สัมภาษณ์, ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

ของชาวบ้านเกี่ยวกับความเชื่อว่าการบวชเป็นพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพุทธ บุคคลที่ผ่านพิธีกรรมการบวชย่อมได้รับความเคารพนับถือจากประชาชน ดังนั้น หากมีการจัดพิธีบวชป่า ป่าที่ทำการบวชไปแล้วน่าจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ น่าเคารพยำเกรงแก่ผู้บุกรุก ด้วยเหตุผลดังกล่าว ชาวบ้านจึงได้เลือกวิธีการบวชป่าเป็นอีกวิธีหนึ่งในการต่อต้านผู้บุกรุกทำลายป่า^{๑๒}

ขั้นตอนการบวชป่าของป่าชุมชนบ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยามีขั้นตอนดังนี้^{๑๓}

๑. ดำเนินการประชุมหารือผู้ใหญ่บ้านทั้ง ๑๐ หมู่บ้าน วัดทั้ง ๙ วัด หน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน

๒. กำหนดวันบวชป่า โดยต้องให้เป็นวันดี ถ้าเห็นพ้องต้องกันก็จะกำหนดออกมาเป็นเอกฉันท์ พร้อมการแบ่งหน้าที่ให้กับทุกภาคส่วนได้รับผิดชอบร่วมกัน

๓. ก่อนวันบวชป่าก็จะมีการจัดเตรียมสถานที่ในการประกอบพิธีบวชป่าให้เรียบร้อย ทั้งสถานที่สำหรับพระสงฆ์ สถานที่ประกอบอาหารเลี้ยงผู้เข้าร่วมพิธีบวชป่า ฯลฯ

๔. วันบวชป่า ก็เริ่มจากพระสงฆ์ประจำที่บนอาสนะ มัคทายกเจริญประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย หลังจากนั้นพระสงฆ์ประกอบพิธีบวชป่าต่อไปจนเสร็จพิธี

๕. พระสงฆ์นำผู้เข้าร่วมพิธีบวชไปเดินไปยังบริเวณที่กำหนดบวชป่า และทำการใช้ผ้าเหลืองที่เตรียมเอาไว้ มัดไปที่ต้นไม้ ซึ่งมีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่า ต้นไม้ต้นนี้ในป่าชุมชนบ้านปี่ ได้บวชแล้ว

๖. หลังจากนั้นประธานในพิธี ถวายเพลแก่พระสงฆ์ และเลี้ยงข้าวแก่ผู้เข้าร่วมพิธี

๗. หลังจากรับประทานอาหารเสร็จก็ช่วยกันพัฒนาบริเวณทำพิธีให้สะอาดเรียบร้อย

ภาพที่ ๑๐ การทำพิธีบวชป่าของชุมชนบ้านปี่

^{๑๒} สนิท กลิ่นหอม, ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม. สัมภาษณ์, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

^{๑๓} แก้ว กลิ่นหอม, มัคทายกวัดบ้านปี่. สัมภาษณ์, ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

ภาพที่ ๑๑ การทำพิธีบวชป่าของชุมชนบ้านปี่

การบวชป่าก็เปรียบเสมือนผู้ชายเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ก็จะไปบวชเป็นพระสงฆ์เพื่อสนองพระคุณพ่อแม่และสานต่อพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นกุศโลบายที่บอกถึงการปกป้องรักษาต้นไม้รักษาป่าชุมชนเอาไว้ ใครจะมาตัดทำลายมิได้ เพราะเปรียบเสมือนทำลายพระสงฆ์และทำลายพุทธศาสนา ซึ่งป่าชุมชนมีบุญคุณต่อชาวบ้านและชุมชนเสมอมา เนื่องจากตระหนักในคุณค่าของป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อแสดงเจตนารมณ์ในการปกป้องป่า แม่น้ำและทรัพยากรธรรมชาติ ที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์มาโดยตลอด ทั้งฝัก เห็ด หน่อไม้ สมุนไพร จนชาวบ้านถือว่าเป็นซูปเปอร์มาเก็ตของชุมชน ต้องช่วยกันรักษา เราพร้อมใจกันปฏิบัติสืบสานมาจนกลายเป็นประเพณีของชุมชนไปแล้ว^{๙๔}

การบวชป่าจะถูกจัดขึ้นในช่วงเวลา คือ สามารถทำได้ตลอดปี แต่มักจะทำพิธีในช่วงฤดูแล้ง โดยมีความสำคัญหลากหลายประการ ดังนี้

๑. เป็นการรักษาป่าไม้ที่เป็นต้นน้ำลำธารให้อุดมสมบูรณ์
๒. เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับชาวบ้านในการปกป้อง พิทักษ์ รักษาป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์ หล่อเลี้ยงลูกหลานและชุมชนตลอดไปชั่วกาลนาน
๓. เป็นการปลูกจิตสำนึกรักบ้านเกิดให้แก่คนรุ่นหลัง
๔. เป็นการยับยั้งการตัดไม้ทำลายป่าได้เป็นอย่างดี
๕. เป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดูแลและรักษาธรรมชาติของป่าชุมชนให้คงอยู่เพื่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนและชุมชนรอบข้าง

๔) บวงสรวงเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง : ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน

บ้านปี่ มีการประกอบพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง หรือเลี้ยงผีขุนน้ำห้วยโป่ง จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี โดยกำหนดช่วงเวลา ๑๓ ค่ำ ก่อนเข้าพรรษา ถ้าเป็นหน้าแล้ง จะยกเว้นวันพระ และจะยกเว้นในช่วงเข้าพรรษา ซึ่งงดเลี้ยงผีขุนน้ำห้วยโป่ง ส่วนในการสร้างศาลเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง

^{๙๔} พระครูอภิวัดกิตติ (อภิวัดโน), เจ้าอาวาสวัดพระนั่งดิน. สัมภาษณ์, ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

นั้น ชาวบ้านได้สร้างขึ้นตามตำนานที่ถูกจารึกเอาไว้ตามตำนานเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง ซึ่งอาศัยความเชื่อของคนในชุมชนมาสร้างศาล รูปปั้นเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง และช้าง ๒ ตัว ซึ่งใช้งบประมาณในการก่อสร้างประมาณ ๔๐,๐๐๐ กว่าบาท^{๔๕}

ภาพที่ ๑๒ ศาลเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง

จากความเชื่อในการบนบานศาลกล่าวต่อเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่งนั้น นำไปสู่พิธีกรรมทางความเชื่อ เช่น การบวงสรวงเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง ซึ่งใช้ความเชื่อทั้งทางด้านศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ เข้ามาประยุกต์ใช้ในการประกอบพิธีต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านของบ้านนี้ หากจะมีการบนบานศาลกล่าวต่อเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่งนั้นจะต้องใช้ข้าวจ้ำ (ผู้ที่เป็นตัวแทนในการสื่อสารต่อเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง ชาวบ้านจึงเรียกว่า ข้าวจ้ำ) ซึ่งเวลาใครจะทำการบนบานจะต้องให้ข้าวจ้ำเป็นคนบนบานต่อเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง เช่น ลูกหลานคนในชุมชนไปสมัครสอบข้าราชการ หากสอบติดก็จะมาแก้บนหรือเลี้ยงเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง หรือไปสมัครเรียนในมหาวิทยาลัยที่ต้องการ วิชาเอกที่ต้องการ หากเป็นไปตามที่บนบานก็ต้องกลับมาแก้บนหรือเลี้ยงเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง

^{๔๕} อุดม นารักษ์, ข้าวจ้ำ (ผู้ประกอบพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อขุนน้ำ). สัมภาษณ์, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

ภาพที่ ๑๓ ชาวเจ้าทำพิธีติดต่อสื่อสารกับเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง

เครื่องเซ่นไหว้ที่ใช้ในการเลี้ยงเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง ได้แก่

๑. หมูดำ ตัวผู้เท่านั้น ๑ ตัว
๒. เหล้าขาว ๑ ขวด
๓. น้ำดื่ม, น้ำส้ม, น้ำหวาน อย่างละ ๑ ขวด
๔. ผลไม้ (ที่คนกินได้) ๑ ถาด
๕. รูป ๙ ดอก
๖. เทียนขาว ๘ คู่
๗. ดอกไม้สีขาวเท่านั้น ๒ แจกัน
๘. กระจกรูป ๑ อัน
๙. ขนม ๑ จาน

๑๐. ไม้ไผ่ยาว ๑ วามือ (ใช้สำหรับชาวเจ้าในการถามเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง) ๑ เล่ม

หากชาวเจ้าทำพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง ตามธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมา ตั้งแต่รุ่นสู่รุ่น และเมื่อมีการใช้ไม้ว่า หากเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่งอ้มแล้วจะใช้ไม้ว่า หากว่าไม้แล้วไม่ยังสัน แสดงว่ายังไม่อ้ม แต่ถ้าหากว่าไม้แล้วไม้ยาวขึ้นจนสุดมือแล้ว แสดงว่าอ้มแล้ว ก็จะทำการลาเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง หลังจากนั้นจะเกิดฝนตกเมื่อเสร็จพิธีดังกล่าวแล้ว และยังเป็นความเชื่อที่คนในชุมชนบ้านปีให้ความเคารพนับถือจนถึงทุกวันนี้^{๑๖}

ทั้งนี้ในการเลี้ยงผีขุนน้ำห้วยโป่ง จะมีการสืบทอดมาพร้อมด้วย ซึ่งเป็นพิธีกรรมทางศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้าน ซึ่งมีรากฐานจากพิธีสืบทอดมาบ้านเมือง และชะตาคน อันเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีคุณค่าและความหมาย นอกจากเป็นการเรียกขวัญกำลังใจกลับคืนมาแล้ว ยังเป็นการใช้กุศโลบายซึ่งเข้ากับวิถีชุมชน ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคี เกื้อกูล ช่วยกันแก้ไข ปัญหา และเกิดความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลแม่น้ำ ส่งผลดีต่อระบบนิเวศวิทยาแม่น้ำ และประการสำคัญที่สุด เพื่อเป็นการสนองพระราชดำริ ในเรื่องการบริหารจัดการน้ำให้เกิดความยั่งยืน เกิดประโยชน์ต่อประชาชนโดยส่วนรวม

^{๑๖} สวย ใจดี, ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม. สัมภาษณ์, ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

ภาพที่ ๑๔ ของบวงสรวงเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง

๕) รูปแบบแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนของบ้านป่า ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

บ้านป่า ป่าชุมชนบ้านป่ามีลักษณะป่าดั้งเดิม เป็นภูเขาหินปูน สภาพป่าส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณผสมเต็งรัง ประกอบด้วยพรรณไม้ขนาดานชนิด มีพื้นที่ป่าทั้งหมดประมาณ ๓,๖๐๐ ไร่ ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูซาง ป่า ๓,๖๐๐ ไร่นี้จัดแบ่งการบริหารออกเป็น ๓ โซน คือ ๑. ป่าชุมชน ๖๕๐ ไร่ ป่าส่วนนี้ห้ามตัดไม้ แต่สามารถเก็บของป่าเพื่อใช้ในครอบครัวได้ ๒. ป่าอนุรักษ์ ๒,๐๐๐ ไร่ ป่าผืนนี้ห้ามตัดไม้ ห้ามเก็บของป่าทุกชนิด และ ๓. ป่าใช้สอย ๙๕๐ ไร่ โซนนี้สามารถนำไม้ล้ม ไม้พินไปสร้างบ้าน หรือใช้เผาศพได้ ในป่าใช้สอยนี้แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ป่าหัวไร่ปลายนา และป่าใช้สอยส่วนรวม ซึ่งชุมชนมีการจัดการโดยใช้รูปแบบของคณะกรรมการและมีการกำหนดกฎระเบียบในการดูแลรักษาป่า จากการศึกษา รูปแบบแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนของบ้านป่า ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา สรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) การใช้อย่างชาญฉลาด หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้ได้ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด ในด้านพระพุทธศาสนา บ้านป่ามีการทำพิธีบวชป่ามีวัตถุประสงค์เพื่อปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนมีส่วนร่วมและได้ตระหนักถึงคุณค่าของป่าไม้ แม่น้ำและลำธาร รวมทั้งหาแนวทางฟื้นฟูระบบนิเวศป่าไม้ แม่น้ำและลำธารที่สูญเสียไปให้ฟื้นคืนสู่สภาพสมดุลเป็นที่กินเลี้ยงปากเลี้ยงท้องคนในชุมชนบ้านป่าได้ตลอดจนถึงทุกวันนี้ ป่าที่ทำการบวชไปแล้วจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ นำเคารพยำเกรงแก่ผู้บุกรุก จึงส่งผลให้ป่าชุมชนบ้านป่าเกิดความอุดมสมบูรณ์มาจนถึงทุกวันนี้ ส่วนด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านป่ามีการเลี้ยงผีขุนน้ำห้วยโป่ง จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ช่วงเวลา ๑๓ ค่ำ ก่อนเข้าพรรษา ถ้าเป็นหน้าแล้ง จะยกเว้นวันพระและจะยกเว้นในช่วงเข้าพรรษา ซึ่งงดเลี้ยงผีขุนน้ำห้วยโป่ง จากความเชื่อในการบนบานศาลกล่าวต่อเจ้าพ่อขุนน้ำ

ห้วยโป่งนั้น นำไปสู่พิธีกรรมทางความเชื่อ เช่น การบวงสรวงเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง ซึ่งใช้ความเชื่อทั้งทางด้านศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ เข้ามาประยุกต์ใช้ในการประกอบพิธีต่าง ๆ ของชาวบ้านปี และบ้านปีมีการอนุรักษ์ฝิ่งหลวงเอาไว้ภายในบริเวณสถานที่ ๕ มหัตศรรย์น้ำฝิ่ง ชาวบ้านเรียกว่า ต้นฝิ่ง หรือต้นแหลง หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ต้นยวงฝิ่ง ชาวบ้านมีความเชื่อว่า ต้นไม้ที่ฝิ่งมาทำรังจะมีนางไม้ดูแล บริเวณนั้นจะเป็นป่าสมบูรณ์ ช่วงเวลาการตีฝิ่งปลายเดือนมีนาคม-เมษายน ช่วงเดือนห้า (เมษายน) ก็เก็บน้ำฝิ่งจึงเรียกว่า น้ำฝิ่งเดือนห้า เพราะมีความเข้มข้นสูง ส่วนวิธีการตีฝิ่ง ใช้การตอกทอย ลูกทอยทำจากไม้ไผ่ที่แก่ แข็งแรง ยาวประมาณ ๑ คืบ ความห่างของการตอกลูกทอย ขึ้นอยู่กับความถนัดของคนตีฝิ่ง สมัยก่อนเมื่อตอกทอยขึ้นไปถึงรังฝิ่ง จะใช้ไฟรม คบไฟใช้เครื่องมือป่า เช่น เครื่องรางจืดแห้ง เครื่องพลูแห้ง หรือต้นมะละกอแห้ง มาทุบให้แตก ฉีกเป็นชิ้นแล้วมัดรวมเป็นกำเพื่อจุดไฟรมที่รังฝิ่ง ในด้านความเชื่อในการตีฝิ่ง ก่อนตีฝิ่ง ชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าที่ ของเช่นไหว้ประกอบด้วยไก่หนึ่งคู่ เหล้าขาว ฐูป เทียน โดยกล่าวคำขอน้ำฝิ่งจากเจ้าป่าเจ้าเขา ต่อมาการตั้งกองทุนฝิ่งขึ้น มีคณะกรรมการป่าชุมชนเปลี่ยนวิธีการหาน้ำฝิ่ง โดยให้คนบ้านปีเข้ามาประมูลราคาหาฝิ่งกับกรรมการหมู่บ้าน รายได้ในการจำหน่ายเป็นของผู้ประมูล แต่ถ้าเป็นคนจากที่อื่นเข้าไปหาฝิ่ง จะถูกปรับ การหาน้ำฝิ่งแต่ละครั้งจะได้น้ำฝิ่งประมาณ ๘๐๐-๑,๐๐๐ ขวด/ปี (เดิมเคยได้ประมาณ ๕๐๐ ขวด/ปี) แล้วแต่ความสมบูรณ์ของดอกไม้ จากนั้นจึงนำมาแบ่งขายให้ครัวเรือนทั้ง ๒ หมู่บ้าน (หมู่ ๑ และหมู่ ๑๐) ชื่อในราคาทุ่น โควต้าครัวเรือนละ ๑ ขวดๆ ละ ๑๒๐ บาท/๗๕๐ ชซ.) จากนั้นจึงจำหน่ายแก่บุคคลภายนอกราคาขวดละ ๓๐๐ บาท เงินที่จากการประมูลเข้ากองทุนฝิ่ง เพื่อใช้ในงานสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ

(๒) การฟื้นฟูสิ่งที่มีเสื่อมโทรม หมายถึง การทำให้ทรัพยากรป่าไม้ให้เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านปีมีการปลูกป่า โดยชุมชนเป็นคนดำเนินการปลูกป่าทดแทนและอนุรักษ์ป่า ให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น หลังจากนั้นสร้างเส้นทางศึกษาธรรมชาติ เพื่อเปิดให้เข้าชมธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชนบ้านปี สืบเนื่องมาจากการให้ความร่วมด้วยช่วยกันเป็นอาสาสมัครตรวจตราดูแลรักษาป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง และสม่ำเสมอ โดยเฉพาะฤดูแล้งชาวบ้านปีจะร่วมกันจัดทำแนวป้องกันที่สามารถกันไฟป่า เนื่องจากชาวบ้านปีมีจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของร่วมกัน การจัดการป่าชุมชนบ้านปีได้ใช้วิธีการหลายอย่างผสมผสานกัน

(๓) การเก็บกักและแบ่งปัน หมายถึง การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถที่ควบคุมได้ และนำมาแบ่งปันกัน ในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนบ้านปีมีการบริหารงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้ร่วมกันออกกฎระเบียบการใช้ป่าชุมชน การดูแล รักษาป่าชุมชน เพื่อมิให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำ จากการที่ชุมชนบ้านปีใช้ปัญญาสร้างป่าให้มีชีวิต บ้านปีโดดเด่นด้วยการบริหารจัดการป่าและน้ำที่ทำงานร่วมกับภาคีต่าง ๆ ความสามารถในการป้องกันไฟป่าที่นอกเหนือพื้นที่ป่าชุมชน ทำให้อุทยานแห่งชาติภูซางมอบความไว้วางใจให้ดูแลป่าในเขตอนุรักษ์กว่า ๓,๐๐๐ ไร่ ป่าที่อุดมสมบูรณ์นำมาสู่การหาระบบเพื่อจัดสันปันน้ำให้แก่หมู่บ้านอื่น ๆ ขยายเครือข่ายป่าทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับจังหวัด สืบทอดพิธีกรรมที่น้อมเคารพธรรมชาติ ฟันองค์ความรู้ภูมิปัญญาเพื่อสร้างจิตสำนึกกรักบ้านเกิดให้แก่คนรุ่นใหม่ เป็นการ

จัดการด้วย “ปัญญา” สร้างป่าให้มีชีวิต สร้างคนให้มีจิตสำนึก ซึ่งนำมาสู่รางวัลเกียรติยศที่ชุมชนบ้านป้าได้รับมากมาย

๔.๒.๓ บ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

๑) บริบทชุมชน

ประวัติชุมชน ชุมชนบ้านบุญเรืองเป็นชุมชนเก่าแก่อายุกว่า ๓๐๐ ปี ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านวิถีการผลิต สังคม วัฒนธรรม ฐานทรัพยากร ซึ่งมีความสัมพันธ์กับนโยบายในแต่ละยุค โดยสามารถแบ่งช่วงความเปลี่ยนแปลงออกได้เป็น ๕ ยุค โดยมีรายละเอียดแต่ละช่วงดังนี้^{๑๗}

ยุคที่ ๑ : วิถีบ้านป่า ผลิตเพื่อการยังชีพ (พ.ศ. ๒๒๐๐-๒๓๐๐) อพยพมาจากเมืองน่านตั้งบ้านเรือนในฝั่งตะวันออกหลังเขาตอยยาว ที่บ้านม่วงยาย หรือเวียงยาย ต่อมาพรานอุ้นได้ออกหาของป่า ล่าสัตว์ แล้วขึ้นไปจุดสูงสุดของตอยยาวเห็นที่ราบลุ่มทิศตะวันตกจึงได้ลงไปสำรวจพบว่าพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ จึงได้ชักชวนเพื่อนบ้าน ๖ ครอบครัวย้ายจากบ้านเวียงยายมาตั้งถิ่นฐานที่ราบทั้งบ้านบุญเรือง มาตั้งถิ่นฐานริมห้วยที่พบต้นยมใหญ่ที่มีเถาวัลย์พันเกี่ยวคลุมกิ่งก้านสาขา จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านปูแกง” และเรียกห้วยที่ติดหมู่บ้านว่าห้วยปูแกง โดยยึดถือต้นยมใหญ่เป็นศูนย์กลางที่เรียก “เสื่อบ้านหรือดงชาวบ้าน” ได้สร้างกระท่อมหลังคามุงหญ้าคา ซึ่งต่อมาพรานอุ้นได้ชักชวนกลุ่มนายแสนราช จากอำเภอเวียงสา นาน้อย เมืองน่าน ๑๒ ครอบครัว พร้อมช้าง ๔ เชือก โดยได้ตั้งบ้านเรือนฝั่งตรงข้ามของห้วยปูแกง ทำการบุกเบิกป่าพื้นที่โดยแรงงานคนและช้างเพื่อทำไร่ข้าว หาของป่า ล่าสัตว์และพร้อมสร้างบุรีมะ ศาลาตั้งสำนักสงฆ์เพื่อประกอบศาสนากิจ ต่อมาชาวบ้านพบวัดร้างที่มีต้นโพธิ์ (สลี) และพระพุทธรูป ได้ทำการเสี่ยงทายโดยจุดบั้งไฟบนป่าพระพุทธรูปแล้วบั้งไฟขึ้นจึงได้บูรณะวัดและได้ตั้งชื่อวัด “สลีบุญเรือง” ซึ่งคือ วัดบุญเรืองได้ในปัจจุบัน

การเดินทางคมนาคมใช้วัวเทียมเกวียน การเดินเท้า สภาพถนนเป็นทางดิน ชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องผีเคารพธรรมชาติ ผู้นำ ผู้อาวุโส หมอยามีการเอื้ออาทรแบ่งปันทรัพยากรและช่วยเหลือแรงงานกัน ยังไม่มีระบบการค้าขายมากนัก ทั้งนี้ชุมชนอยู่ในเขตการปกครองเมือง “ขรรษา” (ชื่อเดิมของเมืองเชียงของ) ขึ้นกับนครนันทบุรี ปกครองโดยเจ้าเมืองน่าน

พื้นที่ป่าตอยยาวมีความอุดมสมบูรณ์มากเชื่อมโยงจากภูเขาถึงแม่น้ำอิงที่มีป่าชุ่มน้ำตลอดทั้งลำน้ำอิง มีสัตว์ป่าชุกชุมทั้งเสือ ช้าง ค่าง เก้ง กวาง เสือ ในแม่น้ำอิงมีปลา สัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์มาก

ยุคที่ ๒ : ยุคตั้งถิ่นฐาน บุกเบิกที่นาและวิถีป่างควาย (พ.ศ. ๒๓๐๐-๒๕๐๓)

ในช่วงนี้มีผู้คนอพยพมาสมทบจากเมืองน่าน พะเยาและเมืองแพร่ เกิดการผสมผสานของความเชื่อจารีต ประเพณี ปี พ.ศ. ๒๔๒๕ เกิดชุมชนขึ้นข้างเคียงทั้งบ้านหก บ้านชาววา บ้านป่าเคาะ ชาวบ้านได้บุกเบิกพื้นที่เป็นนา แต่ก็ได้กันพื้นที่ในส่วนที่มีหนองน้ำหรือป่าติดแม่น้ำไว้ เพื่อใช้ประโยชน์จากป่าในการหาอยู่หากิน ป่าในเวลานั้นยังสมบูรณ์โดยเฉพาะพืชพันธุ์ไม้น้ำต่าง ๆ ชาวบ้านได้เข้ามาใช้ประโยชน์ในเรื่องสมุนไพรเนื่องจากยังไม่มีโรงหมอจะมีก็กั้หมอเมืองหมอยาสมุนไพรต่าง ใช้ทำเครื่องมือหากินทำเครื่องใช้สอย ผากจากไม้ แฝกจากหญ้าคา เสื่อ ไม้ฟืน หาหน่อไม้ หาปลา หาผัก ตามฤดูกาล หาสัตว์ ยังมีเสือ ค่าง บ่าง ลิง ชะนี เก้ง กวาง เต่าชะมด เสือ ปลา นก ฯลฯ สัตว์ยังขึ้นลงระหว่าง

^{๑๗} ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า, บ้านบุญเรือง. (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๖๑), หน้า ๓-๘.

เทือกเขาตอยยาวและป่า เมื่อชุมชนหนาขึ้นชาวบ้านได้เริ่มมีปศุสัตว์การเลี้ยงวัว ควาย ชาวบ้านได้ตกลงกันในการกำหนดพื้นที่หนองน้ำ ป่าชุ่มน้ำติดแม่น้ำไว้เป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เป็นพื้นที่เลี้ยงควายในฤดูฝน หรือ “ปางควาย” โดยทำรั้วรอบป่า หรือ “ตั้งบ่อ” เพื่อไม่ให้ควายออกมากินพืชผลที่ปลูกในช่วงฤดูฝน โดยแต่ละครัวเรือนจะมีควาย ๑๐-๑๕ ตัว ในการทำรั้วจะนำความยาวของแนวรอบป่าหารด้วยจำนวนควายเพื่อแบ่งความรับผิดชอบในการทำรั้ว เฉลี่ยตัวหนึ่งราว ๓ วา

ชาวบ้านได้ร่วมกันพัฒนาระบบเหมืองฝายและยึดอาชีพทำนาปลูกข้าวมาปีเป็นหลัก โดย ใช้ควายทำนา มีการปลูกพืชหลังนาทั้ง ฝ้าย สวนผัก หอม กระเทียม สำหรับบริโภคและแบ่งปันในชุมชน ปลูกยาสูบไว้สูบเองเก็บหาใช้สอยพืชสมุนไพร พืชอาหารจากป่า ในบริเวณบ้านเรือนปลูกพืชผัก พืชอาหาร ไม้ผลไว้กินต่าง ๆ มีการขุดบ่อน้ำตื้นไว้ใช้ในครัวเรือน โดยมีการผู้นำชุมชนหรือ “จำบ้าน” ปกครองดูแลชุมชนและประสานงานกับทางราชการ ชาวบ้านยังมีความเชื่อเรื่องผีและศรัทธาในพระพุทธศาสนา เคารพนับถือผู้นำ ผู้อาวุโส หมอเมือง

ปี พ.ศ. ๒๔๕๓ สมัยรัชกาลที่ ๕ มีการปกครองเป็นมณฑลพายัพ ศูนย์กลางคือ เมืองเชียงใหม่ โดยมีเมืองเชียงรายเป็นเมืองจัตวาและให้เชียงของ เป็นอำเภอหนึ่งของเมืองเชียงราย โดยมี พญาอรียงวงษ์ (น้อย จิตตางกูร) เป็นนายอำเภอคนแรก ทรัพยากรธรรมชาติยังมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งป่าบนตอยยาว ป่าริมอิงและแม่น้ำอิง แม้จะมีการใช้ประโยชน์พื้นที่ราบบางส่วนในการทำนา สัตว์ป่า ยังคงมีชุกชุมนานาชนิด ยังพบเสือโคร่งในพื้นที่

ยุคที่ ๓ ยุคแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พัฒนาโครงการพื้นฐานใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตร (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๔๐) ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ที่ ๑ ชุมชนมีความหนาแน่นขึ้น จึงมีการสร้างข้อตกลงในการใช้ประโยชน์พื้นที่ปางควายร่วมกันของ ๓ หมู่บ้าน บ้านต้นปล้อง บ้านบุญเรืองเหนือ บ้านบุญเรืองใต้ ทั้งการเก็บหาไม้พื้น การใช้ไม้ไผ่ ห้ามเผาป่า ห้ามระเบิดปลา นอกจากนี้ยังมีการปลูกไม้ไผ่สีสุก ไผ่รวก ไผ่ซาง เพิ่มเติมในพื้นที่ป่าปางควาย เพื่อที่จะใช้สอยในการทำดอก จักสาน ทำเครื่องมือดักปลา จับปลา กลายเป็น “วิถีไผ่ วิถีน้ำ” ของชุมชน โดยคนที่ปลูกจะเป็นเจ้าของไผ่ แต่คนอื่นจะใช้ก็สามารถไปขอนามาใช้ได้

ปี พ.ศ. ๒๕๐๙ เกิดน้ำท่วมใหญ่ในบริเวณชุมชนโดยท่วมถึงทางขึ้นพระธาตุตอยโตน ทำให้น้ำท่วมบ้านชาววา พืชผลทางการเกษตร นาข้าวเสียหายจึงได้อพยพหนีน้ำไปอยู่ที่บ้านหกซึ่งเป็น ที่ดอน นำสัตว์เลี้ยงไปเลี้ยงที่ตอยยาว เนื่องจากน้ำท่วมเป็นเดือน

ปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ทางราชการได้มาสำรวจความเสียหายจากน้ำท่วมและได้ออกหนังสือสำคัญที่หลวง (นสล.) ฉบับที่ ๒๕๔๐/๒๕๑๐ เป็นทำเลเลี้ยงสัตว์สาธารณะประโยชน์ เนื้อที่ ๓,๐๒๑ ไร่ ๑ งาน ๗๕ ตารางวา โดยความเห็นชอบของผู้นำทั้ง ๓ หมู่บ้าน ในปีเดียวกันได้มีการตัดถนนผ่านป่าบุญเรืองและสร้างสะพานข้ามแม่น้ำอิงเพื่อเชื่อมต่อการคมนาคมกับตำบลห้วยซ้อ

ปี พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๒ มีการเข้ามาตั้งฐานการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์โดยเฉพาะในเขตเวียงแก่นในเทือกเขาตอยยาว มีการตัดถนนสายเทิง-เชียงของ ในชุมชนมีรถยนต์ไฟมารับซื้อข้าว ข้าวโพด สัตว์เลี้ยง เพื่อนำไปขายที่หลวงพระบาง ในขณะที่เดียวกันในช่วงดังกล่าวมีนายทุนเข้ามาขอพื้นที่ในการสร้างโรงสีไฟ และโรงบ่มไบยาสูบ (เตาบ่ม) ในพื้นที่ป่าบุญเรืองแต่ชาวบ้านไม่เห็นด้วยรวมตัวกันเดินทางไปแจ้งต่อนายอำเภอ ทำให้นายทุนไม่สามารถตั้งโรงสีไฟและโรงบ่มไบยาได้ ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันก็มีชาวบ้านบางส่วนมีความพยายามบุกเบิกพื้นที่ป่าเป็นทุ่งนา แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่

เห็นด้วยจึงยุติ แต่ยังมีร่องรอยคันนาที่บริเวณทุ่งยาวในปัจจุบัน ช่วงนี้สภาพป่าเริ่มมีแบ่งแยกป่าบนดอยกับพื้นที่ป่าชุ่มน้ำจากการบุกเบิก การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานถนน โดยพบเสื่อตัวสุดท้ายในปี พ.ศ. ๒๕๑๒

ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ชุมชนบุญเรืองประสบภัยแล้ง ทำให้ชาวบ้านบางส่วนออกไปทำงานก่อสร้าง ขายน้้ำแข็งใส ซาลาเปา บางคนไปทำงานต่างประเทศที่ซาอุดีอาระเบีย สิงคโปร์ มาเลเซีย ปี พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๒ มีโครงการพัฒนาแหล่งน้ำโดยการขุดลอกหนองน้ำ สร้างระบบส่งน้ำด้วยไฟฟ้า สร้างฝายหรือประตูกันน้ำในลำน้ำอิงรวมทั้งในพื้นที่บ้านบุญเรืองด้วย การทำนาในช่วงนั้นยังมีการใช้สารเคมีน้อย แต่เริ่มมีการใช้รถนาเดินตามแทนควาย ทำให้จำนวนควายลดลงเรื่อย ๆ ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้ายุคนายกษัตริย์ มีการค้า การลงทุนในพื้นที่ชายแดนที่อำเภอเชียงของมากขึ้น พ.ศ. ๒๕๔๐ วิกฤติต้มยำกุ้ง แต่ก็ไม่ได้ส่งผลต่อชุมชนมากนักเพราะยังมีอาชีพหลักในการทำนา ในช่วงดังกล่าวคนในชุมชนยังมีความเอื้อเฟื้อ รักใคร่สามัคคียังยึดถือสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมตามแบบล้านนา ผู้คนเดินทางสัญจรสะดวกสบายมากขึ้น ติดต่อสื่อสารกันได้ง่ายขึ้น คนในชุมชนออกไปทำงานขางนอกมากขึ้น แต่กลับมาช่วงมีงานประเพณี เทศกาลต่าง ๆ ของชุมชน

พื้นที่ป่าดอยยาวถูกกั้นด้วยถนนลาดยาง ทำให้ป่าดอยยาวถูกกั้นด้วยถนน ๒ เลน แต่สภาพป่าบนดอยยาวก็ยังมีคุณสมบัติเพราะชุมชนได้รักษาเป็นป่าเนื่องจากยังเป็นต้นน้ำที่ใช้ทำเป็นน้ำประปา ในส่วนแม่น้ำอิงยังมีปริมาณไหลหล่อเลี้ยง เป็นแหล่งหาปลา จับสัตว์น้ำ ป่าชุ่มน้ำของบุญเรืองยังได้รับการปกป้องจากภัยคุกคามแม้ว่าชุมชนไม่ได้ใช้พื้นที่เป็นปางควายแล้วก็ตาม แต่ยังมีพึ่งพิงใช้ประโยชน์ด้านแหล่งอาหาร เพาะพันธุ์ป่า สมุนไพร และทำหน้าที่เป็นแก้มลิงธรรมชาติในช่วงน้ำหลาก สัตว์ป่าในช่วงนี้สัตว์ขนาดใหญ่ที่สำคัญลดลง เนื่องจากป่าถูกตัดขาดจากโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน

ยุคที่ ๔ : ยุคดูแลฟื้นฟูป่าสาธารณะประโยชน์ (พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๕๗) ในยุคนี้การทำนาใช้เครื่องจักรทั้งรถไถนา เกี่ยวข้าวมากขึ้น การใช้แรงงานสัตว์ลดลงและหายไปในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๖ การใช้ประโยชน์จากป่าชุ่มน้ำที่เคยเป็นปางควายก็หายไปแต่ชาวบ้านยังใช้ในการเก็บหาพืชอาหาร ปลา ไม้ฟืน ปี พ.ศ. ๒๕๕๑-๒๕๕๔ มีนโยบายการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน รัฐต้องการจัดสรรพื้นที่สาธารณะประโยชน์จัดสรรเป็นที่ทำกินให้ประชาชน ซึ่งป่าบุญเรืองก็เป็นพื้นที่เป้าหมายในการจัดสรร แต่ชุมชนไม่เห็นด้วย ในขณะที่ชุมชนข้างเคียงมีการดำเนินการทำให้พื้นที่ป่าชุ่มน้ำของหมู่บ้านข้างเคียงถูกทำลายไปหลายร้อยไร่ ในช่วงดังกล่าวในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ มีถนน R๓A เป็นถนน ๔ เลนทำให้แยกชุมชนออกห่างกัน มีรถขนส่งสินค้าวิ่งผ่านชุมชนมากขึ้น โดยเฉพาะตั้งแต่เปิดใช้สะพานมิตรภาพไทย-ลาว ในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ ทำให้มีรถขนส่งสินค้า รถนักท่องเที่ยวจากจีนที่มีมากขึ้น ป่าดอยยาวที่เคยกั้นด้วยถนน ๔ เลน จากเดิม ๒ เลน ทำให้สัตว์ป่าบนดอยยาวโดยเฉพาะสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมลงมาใช้พื้นที่ป่าริมน้ำและน้ำอิงมากขึ้น ป่าชุ่มน้ำบ้านบุญเรืองที่เหลือเป็นผืนใหญ่ที่สุดในลุ่มน้ำอิงได้รับการปกป้องจากนโยบายจัดสรรที่ทำกินเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า นกอพยพ รวมทั้งแหล่งเพาะพันธุ์ปลา การสร้างเขื่อนกั้นน้ำโขงของจีนทำให้มีผลน้ำไม่เอ่อเข้าป่าชุ่มน้ำมา ๕ ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๕ ในปีเดียวกันมีแหล่งทุนเงินเข้ามาลงทุนในไทย มีการสร้างถนนอาร์สามเอ (R๓A) ปี พ.ศ. ๒๕๕๑ จากถนน ๒ เลน เป็น ๔ เลน และเปิดใช้สะพานมิตรภาพในปี พ.ศ. ๒๕๕๖

ยุคปัจจุบัน : ยุคการปกป้องป่าชุ่มน้ำจากนโยบายเศรษฐกิจพิเศษ (พ.ศ. ๒๕๕๗-๒๕๖๑)

ในปี พ.ศ. ๒๕๕๗ มีนโยบายพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษโดยมีพื้นที่เป้าหมายที่อำเภอ เชียงของ ซึ่งต้องมีการดำเนินการหาพื้นที่พัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๕๘ ป่าบุญเรืองถูกกำหนดเป็นพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ มีจัดการประชุมรับฟังความคิดเห็นชาวบ้าน ชาวบ้านไม่เห็นด้วยแต่ยังมีความพยายามในการใช้พื้นที่ดังกล่าวจึงเกิดกระบวนการปกป้องพื้นที่ของชุมชนโดยมีมติชุมชนที่จะร่วมปกป้องป่าเมื่อวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ และเข้ารับฟังข้อมูลจากบริษัทที่ปรึกษา ปลัดอำเภอเชียงของในวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ หลังจากรับฟังแล้วจึงได้ประสานงานกับลูกหลานที่ทำงานที่กรุงเทพและต่างจังหวัดให้รับทราบรวมตัวกันตั้งกลุ่มเพสซึก “กลุ่มอนุรักษ์ป่าบุญเรือง” เพื่อการสื่อสาร ประสานงานในการทำงาน แบ่งบทบาทภารกิจหน้าที่ที่มีการติดป้ายรณรงค์ในช่วงเดือนสิงหาคมเนื่องในวันแม่ จัดพร้อมกับวางแผนกิจกรรมรณรงค์สื่อสารสังคมในรูปแบบต่าง ๆ บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ เวทีเสวนาแลกเปลี่ยน โดยมีครุณีวัฒน์ ร้อยแก้ว ให้คำแนะนำ

ชุมชนโดยคนสามวัยทั้งผู้อาวุโส วัยกลางคน นักเรียนจากโรงเรียนเก็บข้อมูลเพื่อใช้ในการต่อสู้ทั้งประวัติศาสตร์ชุมชน ความสัมพันธ์และการพึ่งพิงใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าชุ่มน้ำโดยการสนับสนุนโดยกลุ่มรักษ์เชียงของ จัดทำระบบฐานข้อมูลความสำคัญ ความหลากหลายของป่าชุ่มน้ำบุญเรืองร่วมกับภาคีทั้งศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า ภายใต้โครงการอนุรักษ์ลุ่มน้ำอิง สถาบันความหลากหลายทางชีวภาพฯ โองเฮียนน้ำของ สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต สถาบันชุมชนลุ่มน้ำอิง จัดเวทีสร้างความเข้าใจรณรงค์สื่อสารทั้งภายในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกับองค์กรภาคี รวมทั้งจัดกิจกรรมรณรงค์ทั้งบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ งานศิลปะต่าง ๆ ขยายเครือข่ายความร่วมมือกับเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำอิงผ่านกลไกสภาประชาชนลุ่มน้ำอิง และร่วมออกแถลงการณ์ร่วมกันต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งอำเภอเชียงของ สื่อมวลชน สำนักงานจังหวัดเชียงราย

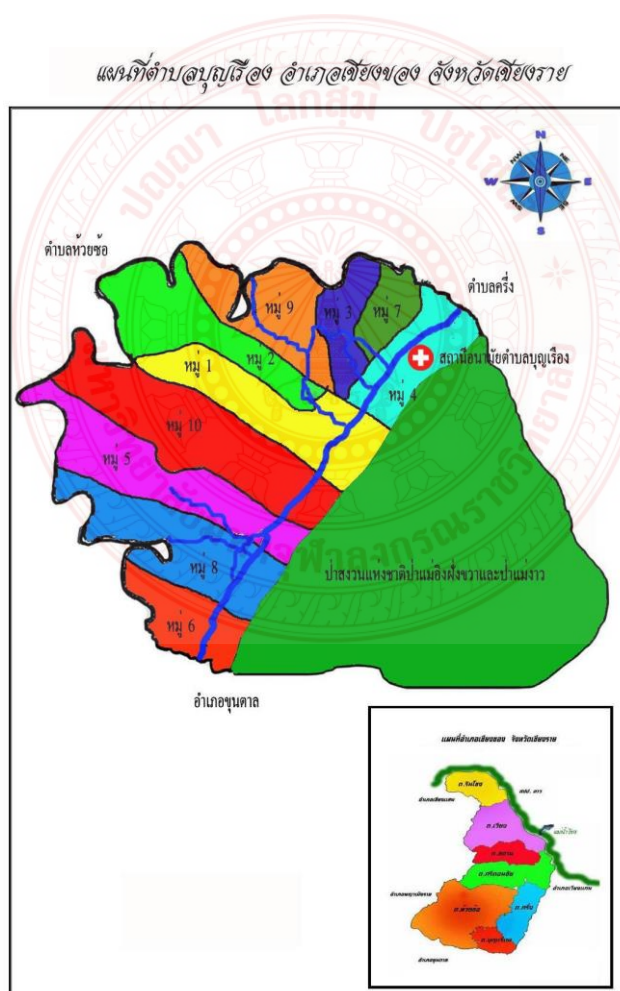
วันที่ ๒๔-๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติจัดเวทีโดยมีตัวแทนกรมธนารักษ์ ซึ่งเป็นฝ่ายจัดหาพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษ โดยที่ประชุมมีมติว่าจะไม่นำพื้นที่ป่าบุญเรืองและทุ่งจั่วไปทำเป็นพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ ทำให้ป่าชุ่มน้ำบุญเรืองได้รับการปกป้องเป็นรอบที่ ๔ โดยยังมีความสำคัญทั้งในแง่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า พบสัตว์ป่าหายาก แหล่งเพาะขยายพันธุ์ปลา แก้มลิงธรรมชาติที่สำคัญเป็นแหล่งอาหารและไม้ใช้สอย ไม้ฟืนของชาวบ้าน ปี พ.ศ. ๒๕๖๐ มีน้ำอิงไหลเข้าหนองและป่าชุ่มน้ำจากที่ไม่ไหลเข้ามาหลายปี ชาวบ้านสังเกตพบเต่าฮับ และงูพบบากขึ้นในพื้นที่ ระบบนิเวศกำลังสมบูรณ์มากขึ้นเรื่อย แต่ก็ยังต้องยกระดับการจัดการพื้นที่และเชื่อมโยงกับป่าผืนอื่น ๆ อีก ๑๗ ป่าชุ่มน้ำเพื่อให้ระบบนิเวศป่าชุ่มน้ำลุ่มน้ำอิงยังคงมีความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นบ้านของสัตว์ป่า นกนานาชนิดแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำที่เต็มความอุดมสมบูรณ์ให้แม่น้ำอิงเปรียบเสมือนมดลูกของแม่น้ำ เอื้อประโยชน์ให้ชาวบ้านได้หาอยู่หากินเปรียบเสมือน “หม้อแกงทอง” ของคนตำบลบุญเรือง ต่อไป

ที่ตั้ง บ้านบุญเรือง ตั้งอยู่ในเขตตำบลบ้านบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีพิกัดที่ตั้งอยู่ที่ ละติจูด $20^{\circ} 15' 36''$ เหนือ และลองจิจูด $100^{\circ} 24' 24''$ ตะวันออก มีความสูงจากระดับน้ำทะเลตั้งแต่ ๓๐๐-๑,๒๐๐ เมตร^{๙๘}

ขนาดพื้นที่ และอาณาเขตติดต่อ บ้านบุญเรืองมีพื้นที่โดยรวมประมาณ ๗๗.๐๔ ตารางกิโลเมตร หรือ ๔๘,๑๕๐ ไร่ โดยแบ่งออกเป็น พื้นที่อยู่อาศัย ๗,๐๐๐ ไร่ พื้นที่ทำการเกษตร ๑๐,๑๐๐ ไร่ ฝืนป่า ๓๐,๐๒๑ ไร่ของทั้งตำบล มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้^{๙๙}

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ตำบลศรี้ง อำเภอเชียงของ
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลยางฮ่อม อำเภอขุนตาล
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลปอ อำเภอเวียงแก่น
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลห้วยซ้อ อำเภอเชียงของและตำบลยางฮ่อม

อำเภอขุนตาล

ภาพที่ ๑๕ แผนที่บ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

^{๙๘} Google Map, พิกัด ที่ตั้งบ้านบุญเรือง. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.google.com/maps/place/บ้านบุญเรืองใต้/@20.๐๐๒๔๗๖๗,1๐๐.๓๓๒๔๖๕๑,1๖.๒๕๖2/>. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

^{๙๙} เทศบาลตำบลบุญเรือง, อาณาเขตติดต่อ. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://www.boonrueng.net/index.php/general/general?showall=1>. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

สภาพภูมิประเทศ และ สภาพภูมิอากาศ สภาพภูมิประเทศที่ทำให้เกิดดินถล่มได้ง่ายได้แก่พื้นที่ที่มีความลาดชันสูงหรือมีทางน้ำคดโค้งจำนวนมาก นอกจากนี้ยังพบว่าลักษณะภูมิประเทศที่เป็นร่องเขาด้านหน้ารับน้ำฝนและบริเวณที่เป็นหุบเขากว้างใหญ่สลับซับซ้อนแต่มีลำน้ำหลักเพียงสายเดียวจะมีโอกาสเกิดดินถล่มได้ง่ายกว่าบริเวณอื่น ๆ สภาพภูมิประเทศของจังหวัดเชียงราย แบ่งออกได้เป็น ๓ ลักษณะคือเขตภูเขาและที่สูงที่ราบระหว่างหุบเขาและบริเวณลูกคลื่นลอนลาดและที่ราบลุ่มแม่น้ำโดยเขตภูเขาและที่สูงเป็นภูมิประเทศที่พบมากประมาณครึ่งหนึ่งของพื้นที่จังหวัดมีความสูงของพื้นที่ระหว่าง ๕๐๐-๒,๐๐๐ เมตรจากระดับทะเลปานกลางพบทั้งด้านตะวันตกด้านใต้และตะวันออกของจังหวัดเทือกเขาทางด้านตะวันตกและด้านใต้เป็นเทือกเขาสูงสลับซับซ้อนวางตัวในแนวเหนือ-ใต้ มีภูเขาสำคัญ ได้แก่ ดอยแม่สลอง ดอยวาวี ดอยตุง ดอยโป่งผาแตก ดอยขุนห้วยฝางและดอยผาเหลือ้ง เป็นต้น ส่วนเทือกเขาทางด้านตะวันออกวางตัวในแนวตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ ภูเขาสำคัญ ได้แก่ ดอยห้วยหลวง ดอยเอียน ดอยปงและดอยหลวงแปเมือง เป็นต้น ภูเขาที่สูงที่สุด คือ ดอยลังกา มีความสูงจากระดับทะเลปานกลาง ๒,๐๓๑ เมตรส่วนที่ราบระหว่างหุบเขาและบริเวณลูกคลื่นลอนลาดเป็นบริเวณที่อยู่ระหว่างเทือกเขาต่อเนื่องจากที่ราบลุ่มน้ำทางตอนเหนือตอนกลางและด้านตะวันออกของจังหวัดในเขตอำเภอแม่สาย อำเภอเชียงแสน อำเภอห้วยหลวง อำเภอแม่ลาว อำเภอแม่สรวย อำเภอเวียงป่าเป้าและอำเภอเทิงและที่ราบลุ่มแม่น้ำเกิดอยู่บริเวณสองฝั่งของแม่น้ำกกและแม่น้ำอิงและลำน้ำสาขาที่ไหลมาบรรจบกันสภาพพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอแม่จันและอำเภอเมืองเชียงราย

สภาพภูมิอากาศของบ้านบุญเรือง มีสภาพภูมิอากาศเหมือนกับพื้นที่โดยทั่วไปของภาคเหนือที่มีลักษณะภูมิอากาศในฤดูหนาวมีอากาศหนาวและในฤดูร้อนมีอากาศไม่ร้อนจัดมากนัก ส่วนฤดูฝนมีฝนตกชุก โดยสามารถแบ่งตามฤดูกาลได้ดังนี้

- ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่ประมาณเดือนกรกฎาคมถึงเดือนตุลาคม อุณหภูมิโดยเฉลี่ยประมาณ ๒๓.๒๕ องศาเซลเซียส
- ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่ประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมกราคม อุณหภูมิโดยเฉลี่ยประมาณ ๑๓.๙ องศาเซลเซียส
- ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่ประมาณเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน อุณหภูมิโดยเฉลี่ยประมาณ ๒๘.๗ องศาเซลเซียส^{๑๐๐}

ลักษณะบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การปลูกสร้างบ้านเรือนของชุมชนบ้านบุญเรืองแต่เดิมนั้นได้อพยพมาจากจังหวัดน่าน ซึ่งลักษณะบ้านสมัยแรกเป็นบ้านฟากไม้ไผ่หลังคามุงด้วยหญ้าคา ต่อมาปรับเปลี่ยนเป็นบ้านไม้แบบใต้ถุนยกสูง บางส่วนสร้างบ้านแบบไทลื้อตามความเชื่อของชาวไทลื้อโบราณ เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัย ปัจจุบันนี้บ้านเรือนส่วนใหญ่จะเป็นบ้านสองชั้นครึ่งไม้ครึ่งปูน ซึ่งเป็นลักษณะของบ้านที่ต่อเติมทีหลัง โดยบ้านเดิมเป็นบ้านไม้แบบใต้ถุนยกสูงและมีการก่อชั้นล่างภายหลัง นอกจากนี้ยังมีบ้านไม้แบบเดิมและมีบ้านปูนสมัยใหม่ทั้งบ้านแบบชั้นเดียวและแบบสองชั้นอยู่ปะปนกัน บ้านเรือนมีการล้อมรั้วซึ่งส่วนใหญ่เป็นรั้วปูน บางบ้านล้อมด้วยไม้ไผ่ มีการปลูกพืชผักสวนครัวริมรั้ว บางบ้านมีการปลูกไม้ดอกไม้ประดับเอาไว้สวยงาม

^{๑๐๐} กลุ่มอนุรักษ์ป่าบุญเรือง, ข้อมูลป่าชุมชนและกลุ่มอนุรักษ์ป่าบุญเรือง, ๒๕๖๐. (อัดสำเนา).

ประชากร อาชีพ รายได้ บ้านบุญเรือง มีทั้งหมด ๒,๔๐๑ ครัวเรือน มีประชากรทั้งหมด ๖,๗๑๖ คน แบ่งเป็นประชากรชาย ๓,๓๒๓ คน ประชากรหญิง ๓,๓๙๓ คน คนในชุมชนบ้านบุญเรืองเป็นกลุ่มคนเมืองหรือชาติพันธุ์ไทยวนใช้ภาษาคำเมืองในการสื่อสาร นับถือศาสนาที่มีความเชื่อทั้ง ๒ ศาสนา ทั้งศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ มีการช่วยเหลือเกื้อหนุนในการดำเนินกิจกรรมของชุมชนและการศาสนา โดยมีวัดบุญเรืองได้เป็นศูนย์จิตใจของคนในชุมชน วัฒนธรรมของคนบุญเรืองมีการสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตและสัมพันธ์ความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อที่สืบทอดกันมา รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สะสมบ่มเพาะในประเพณี ๑๒ เดือน

อาชีพหลัก	ทำนา	จำนวน ๑,๙๗๕ ครัวเรือน
	รับราชการ	จำนวน ๒๔ ครัวเรือน
อาชีพเสริม	ค้าขาย	จำนวน ๒๔ ครัวเรือน
	เกษตรกรรม	จำนวน ๑,๙๗๕ ครัวเรือน
	อุตสาหกรรมในครัวเรือน	จำนวน ๗๒ ครัวเรือน
	รับจ้างทั่วไป	จำนวน ๓๖๐ ครัวเรือน
	รายได้ภาคเกษตรเฉลี่ย	๒๓,๐๐๐ บาท/ครัวเรือน/ปี
	รายได้นอกภาคเกษตรเฉลี่ย	๒๘,๐๐๐ บาท/ครัวเรือน/ปี
	รายได้เฉลี่ยของประชากร (ตามเกณฑ์ จปฐ. ปี ๒๕๕๒)	๒๓,๐๐๐ บาท/คน/ปี ^{๑๑}

๒) การจัดการป่าชุมชน

ตำบลบุญเรือง มีพื้นที่ประมาณ ๗๗.๐๔ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๔๘,๑๕๐ ไร่ โดยมีพื้นที่ป่าชุมชนที่มีขนาดใหญ่ครอบคลุมอาณาเขต ๕ หมู่บ้าน คือ ๑) ป่าชุมชนบ้านต้นปล้องใต้ หมู่ที่ ๘ ๒) ป่าชุมชนบ้านต้นปล้อง หมู่ที่ ๕ ๓) ป่าชุมชน บ้านบุญเรืองเหนือ หมู่ที่ ๑ ๔) ป่าชุมชนบ้านบุญเรืองใต้ หมู่ที่ ๒ และ ๕) ป่าชุมชนบ้านภูแกง หมู่ที่ ๑๐ มีพื้นที่รวมกว่า ๕,๐๐๐ ไร่^{๑๒}

ชุมชนตำบลบุญเรือง เป็นชุมชนเก่าแก่มียุมากกว่า ๓๐๐ ปี นับตั้งแต่กลุ่มราษฎรผู้ก่อตั้งหมู่บ้านและชุมชนตำบลบุญเรือง ได้อพยพมาจากอำเภอสา จังหวัดน่าน ได้เดินทางมาพบน้ำลำห้วยภูแกง (มีเถาวัลย์ป่าชื่อ ภูแกง จำนวนมาก) และสภาพป่า-ดิน อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำ การเกษตรจึงได้ประกอบวิธี จุดบั้งไฟขึ้นโดยนำบั้งไฟพาดบ่าองค์พระพุทธรูปเก่าแก่วัดร้างแห่งหนึ่งริมน้ำลำห้วยภูแกง ตั้งจิตอธิฐานว่าถ้าบริเวณป่าและแหล่งน้ำแห่งนี้สมควรจะสร้างบ้านสร้างเรือน น้ำ การเกษตรจะสมบูรณ์รุ่งเรืองขึ้น ขอให้บั้งไฟกระบองนี้ขึ้น จึงได้จุดบั้งไฟ ๆ ก็ขึ้นจนสุดสายตา นาย เรือง เรืองวิสัย กับพวกจึงได้เดินทางกลับไปปรึกษาและขออนุญาตเจ้าเมืองน่าน นำราษฎรจากอำเภอสา อำเภอน่าน้อย จังหวัดน่าน มาตั้งบ้านสร้างเมืองขึ้นจนก้าวหน้าเป็นชุมชนตำบลบุญเรือง มีพ่อเฒ่าแสน คำครุฑ เป็นกำนันตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๗๔ เป็นต้นมา

ป่าชุมชนในพื้นที่ตำบลบุญเรือง เป็นที่ดินสาธารณะประโยชน์เลี้ยงสัตว์ ซึ่งในอดีตมีการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย โดยมีการบริหารจัดการในรูปแบบภาพรวมตำบล ในมีเนื้อที่ประมาณ

^{๑๑} เทศบาลตำบลบุญเรือง, ข้อมูลประชากร. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://www.boonrueng.net/index.php/general/general?showall=1>. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

^{๑๒} สมบูรณ์ จินะพรม, คณะกรรมการป่าชุมชน. สัมภาษณ์, ๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๒.

๕,๐๐๐ กว่าไร่ หลังจากเวลาผ่านไปวิถีการเกษตรของคนในพื้นที่ก็เปลี่ยนไป จากการใช้สัตว์ในการไถนาก็เปลี่ยนมาใช้เครื่องจักรในการเพาะปลูกแทน การเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย ก็เริ่มลดลงและเหลือน้อยเต็มที ป่าบางพื้นที่จึงมีสภาพเปลี่ยนเป็น “ป่าเสื่อมโทรม” รกร้าง มีหญ้าออกเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้เกิดไฟป่าในพื้นที่ ปัจจุบันจึงมีการจัดทำแนวเขตเพื่อให้ง่ายต่อการดูแล ซึ่งมีการวางกติกาชุมชนแบ่งเขตการใช้ประโยชน์จากป่า โดยบริหารจัดการเป็นรายหมู่บ้าน จำนวน ๕ หมู่บ้าน โดยคณะกรรมการป่าชุมชนในแต่ละหมู่บ้าน ประกอบด้วย

หมู่ที่ ๘ บ้านต้นปล้องใต้ (แยกมาจากบ้านหมู่ที่ ๕)	ประมาณจำนวน ๑,๐๐๐ กว่าไร่
หมู่ที่ ๕ บ้านต้นปล้อง	ประมาณจำนวน ๑,๐๐๐ กว่าไร่
หมู่ที่ ๑ บ้านบุญเรืองเหนือ	ประมาณจำนวน ๑,๐๐๐ ไร่
หมู่ที่ ๒ บ้านบุญเรืองใต้	ประมาณจำนวน ๑,๐๐๐ ไร่
หมู่ที่ ๑๐ บ้านภูแกง (แยกมาจากบ้านหมู่ ๑)	ประมาณจำนวน ๑,๐๐๐ ไร่

อีกทั้งในพื้นที่ป่าชุมชนจะมีหนองน้ำทุกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรในตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย หนองน้ำต่าง ๆ เป็นฐานทรัพยากรในลุ่มน้ำอิงที่สร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำลุ่มน้ำอิง มีแหล่งน้ำหลากหลาย ทั้งหนอง ฮ่อ ้วย ภูวน และบวก เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของพืชและสัตว์น้ำหลากหลายชนิดพันธุ์

การดำเนินงานได้อาศัยการประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้นำ ชาวบ้าน ในการแลกเปลี่ยนสถานการณ์ ค้นหา แนวทางในการจัดการ (การรับรองโดยการประชาคม) จัดทำแผนในการดำเนินงาน/พัฒนา เชื่อมโยงการทำงานกับหน่วยงานในระดับจังหวัด อำเภอ ตำบล โดยเริ่มจากการใช้งบประมาณของหมู่บ้านในการปรับพื้นที่ และ เตรียมงานขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง

โครงสร้างและกลไกในการจัดการป่าชุมชน

กลุ่มอนุรักษ์ป่าบุญเรือง จัดตั้งขึ้นมาเพื่อดูแลป่าชุมชนบ้านบุญเรือง ดูแลรักษา กำหนดกฎกติการ่วมกันในชุมชน มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ซึ่งเป็นแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ พืชสมุนไพร เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ และไม่ใช้สอยของคนในชุมชน จนกระทั่งมีนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษเข้ามาขอใช้พื้นที่ป่าบุญเรือง คนในชุมชนไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนสภาพพื้นที่ป่ากลายเป็นพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ จึงเกิดการรวมตัวกันและมีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าบุญเรืองขึ้นมาในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๕๘ เพื่อดำเนินการปกป้องพื้นที่ป่า โดยมีคณะกรรมการดำเนินงาน ๑๑ คน คณะกรรมการที่ปรึกษา ๑๕ คน กรรมการ ๓๐ คน และมีจำนวนสมาชิกเป็นคนในชุมชนทั้งหมด ๖๗๘ คน^{๑๐๓}

คณะกรรมการดำเนินงาน ดังนี้

๑. นายทรงพบ จันทะเรือง	ประธาน
๒. นายสุวิทย์ การะหัน	รองประธาน
๓. นายสมบุญรณ์ จินะพรม	รองประธาน
๔. นายสมเกียรติ อินเรือง	เลขานุการ
๕. นางจันทร์แรม เรืองวิสัย	เลขานุการ
๖. นายจรัญ ธรรมวงศ์	เหรัญญิก

^{๑๐๓} ประเสริฐ แก้วตา, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบุญเรือง. สัมภาษณ์, ๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๒.

๗. นายสงกรานต์ คำไม้	เหรียญกษาปณ์
๘. นายธีรยุทธ จันตะอิน	เหรียญกษาปณ์
๙. นางพิมพ์พรณ วงศ์ไชยยา	ประชาชนสัมพันธ์
๑๐. นายสุเมธ จินน้ำใส	ประชาชนสัมพันธ์
๑๑. นายพิชเชษฐพงษ์ คุรุปรัชฌามรรค	ผู้ประสานงาน

กฎกติกาในการดูแลป่าชุมชนน้ำและแม่น้ำอิง

๑. ห้ามมีการตัดไม้ที่มีความโต ๖ นิ้วขึ้นไป หากมีความต้องการใช้ไม้ต้องผ่านการประชาคมหมู่บ้าน

๒. ไม้ทำฟืนให้ตัดได้เฉพาะกิ่ง ห้ามตัดลำต้น

๓. กรณีไม้ยืนต้นตาย หากจะนำออกไปจากป่าต้องผ่านการประชาคมหมู่บ้าน

๔. ไม้ไผ่สามารถนำไปใช้งานได้ปกติ ห้ามนำไปขาย หรือแปรรูปจำหน่าย

๕. หน่อไม้สามารถนำไปบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ห้ามนำไปจำหน่าย

๖. ห้ามให้เครื่องซื้ดปลาในบริเวณแหล่งน้ำ

๗. ห้ามจับปลาในเขตที่ประกาศห้ามจับปลา

๘. ห้ามจับหรือยิงสัตว์ในเขตอนุรักษ์

กิจกรรมที่ชุมชนดำเนินงานในการจัดการป่าชุมชนน้ำบุญเรืองของกลุ่มอนุรักษ์ป่าบุญเรือง ได้มีการดำเนินงานที่หลากหลายรูปแบบ ดังนี้

๑) ด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การปลูกป่าทดแทนระบบนิเวศบริเวณรอบข้างหนอง รวมถึงข้างถนน จึงอาศัยวันสำคัญต่าง ๆ เพื่อให้เกิดกิจกรรมร่วมกันของชุมชนมีชุมชน ท้องถิ่น โรงเรียนในท้องถิ่น ร่วมกันปลูกต้นไม้ หรือ การพัฒนาในวันเฉลิมพระชนมพรรษา มีการนำต้นไม้ในถิ่น และ การขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความหลากหลายระบบนิเวศในป่าบุญเรือง และการขอรับสนับสนุนพันธุ์ปลา มาปล่อยในหนอง ในแม่น้ำอิง นอกจากนี้ทางชุมชนยังได้ขอรับการสนับสนุนโครงการเพาะพันธุ์กล้าไม้และปลูกต้นไม้รอบหนองบัวน้อย จากกองทุนขนาดเล็กจากโครงการเสริมสร้างเครือข่ายท้องถิ่นและหน่วยงานท้องถิ่นเพื่อการจัดการลุ่มน้ำอิงอย่างยั่งยืน

๒) กิจกรรมด้านการประยุกต์พุทธศาสนาในการอนุรักษ์ ได้แก่ การบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำอิง ช่วงเดือนธันวาคม และการเลี้ยงผีพ่อปู่สลิบุญเรือง ในเดือนเมษายน

๓) กิจกรรมด้านการจัดทำข้อมูล การทำข้อมูลของชุมชน ทั้งข้อมูลสถานการณ์ ข้อมูลเชิงพื้นที่ ด้านประวัติศาสตร์ นิเวศ วัฒนธรรม และข้อมูลด้านทรัพยากร เพื่อเป็นฐานข้อมูลตั้งรับต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามา ซึ่งได้จัดทำข้อมูลหลายครั้ง เช่น

- การถอดบทเรียน ประวัติความเป็นมาของชุมชน นิเวศวัฒนธรรม ความสัมพันธ์กับป่าบุญเรือง พืช ผัก สมุนไพร โดยชาวบ้านบุญเรืองร่วมกับกลุ่มรักษ์เชียงของ ภาศิเครือข่าย และนักเรียนโรงเรียนบ้านบุญเรือง

- ชุมชนร่วมกับนักวิชาการจากคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เก็บข้อมูลชนิดพันธุ์พืช โดยการตีแปลงเบื้องต้น และเก็บชนิดพันธุ์เห็ด

- ชุมชนร่วมกับภาคีเครือข่ายในกลุ่มน้ำอิงลงมาสนับสนุนชุมชนเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบของชนิดพันธุ์พืช โครงสร้างป่า โดยการวางแผนถาวร เก็บความหลากหลายชนิดพันธุ์สัตว์ นิเวศป่าได้ แหล่งน้ำ และวิถีชีวิตป่ากับชุมชน

๔) กิจกรรมด้านการพัฒนาการเรียนรู้ เช่น การแลกเปลี่ยนสถานการณ์ในเวทีเสวนาต่าง ๆ การเชิญนักข่าวเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับป่าในชุมชน การร่วมจัดกิจกรรม จัดนิทรรศการ เพื่อให้บุคคลภายนอกได้รู้จักป่าชุ่มน้ำบุญเรืองมากขึ้น การเปิดให้บุคคลภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานในป่าชุ่มน้ำบุญเรือง เวทีเสวนาแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นระหว่างชุมชน นักวิชาการ การเข้าเป็นกรรมการสภาประชาชนกลุ่มน้ำอิง และประชุมร่วมกับสภาประชาชนกลุ่มน้ำอิง เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นชาวบ้านมีแหล่งอาหารเพิ่มขึ้น (ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้) ในตำบล เกิดการรวมกลุ่ม มีสมาชิกที่ชัดเจน มีความสามัคคีในชุมชน มีการส่งเสริมและพัฒนาต่อยอดเพื่อสร้างเศรษฐกิจในชุมชน และมีการทำงานร่วมกับหน่วยงานรัฐมากขึ้น สามารถสร้างรายได้ให้คนในชุมชน โดยการสร้างพืชเศรษฐกิจใหม่ในพื้นที่ สร้างการมีส่วนร่วม สร้างอาชีพเสริม

อย่างไรก็ตามยังมีอุปสรรคและปัญหาที่พบ คือ การสนับสนุนกล้าพันธุ์ไม้ช่างหม่นในพื้นที่ใหม่ มีจำนวนที่ไม่สอดคล้องและเพียงพอกับพื้นที่ (เนื้อที่ป่าชุมชน) และยังขาดองค์ความรู้เรื่องการต่อยอดการขยายพันธุ์ การแปรรูป และการตลาด

การออกแบบวางแผนการพัฒนาในอนาคตจะทำการขยายพันธุ์ในพื้นที่นาร่อง (หมู่ที่ ๘) โดยการสนับสนุนองค์ความรู้จากหน่วยงานที่ต่อเนื่อง ทำการขอรับการสนับสนุนกล้าพันธุ์เพิ่มเติมอย่างน้อยหมู่บ้านละ ๕,๐๐๐ ต้น (ในพื้นที่ใหม่ที่ไม่สามารถขยายพันธุ์เองได้) ความรู้เรื่องการแปรรูปที่ได้มาตรฐาน (อาหาร เฟอร์นิเจอร์) การยกระดับเป็นวิสาหกิจชุมชน (บรรจุภัณฑ์/มาตรฐาน) การพัฒนาเรื่องการตลาด และการเชื่อมโยงหน่วยงาน สื่อ สร้างการรับรู้ สร้างการยอมรับ

ป่าบุญเรือง ตั้งอยู่ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ตามการตรวจสอบพื้นที่จากภาพถ่ายดาวเทียม ปี พ.ศ. ๒๕๕๘ พบว่ามีพื้นที่ราว ๓,๗๘๖ ไร่ และเป็นพื้นที่แห่งนี้เป็นป่าชุ่มน้ำขนาดใหญ่ที่สุดในกลุ่มน้ำอิง ชาวบ้านมองว่าภาพรวมของชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกรรมด้วยการทำไร่ทำนา และหากป่าบุญเรืองหายไปก็จะส่งผลถึงปัญหาการทำเกษตร รวมถึงไปถึงพืชบางต้น อาจมองมันเป็นเพียงวัชพืช แต่ขณะเดียวกันชาวบ้านมองพืชต้นเดียวกันว่าเป็นอาหารหรือสมุนไพรรักษาโรค กลิ่นฉุนอันเป็นเอกลักษณ์ของสาบเสือ ใบสาบเสือใช้ในการห้ามเลือด แต่ถ้าเลือดออกตามไรฟันเราสามารถเคี้ยวและแปะระงับอาการเลือดออกตามไรฟันได้ด้วย ป่าแห่งนีุ้ดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพรรณธัญญาหาร มีต้นข่อยและชุมแสงเป็นพืชเด่น พบทั้งพืชอาหาร พืชสมุนไพร นานาชนิด ระหว่างเดินทางเข้าไปในป่าบุญเรืองพบต้นไม้ หน่อไม้ต่าง ๆ มากมาย เห็ด พืชผัก ผลไม้ รวมทั้งต้นชุมแสง ผักกูด ต้นบุก ต้นจ๊ว และกลุ่มต้นไม้ใช้สอยที่ชาวบ้านนำไปสานเป็นเสื่อ จึงไม่น่าแปลกที่ป่าแห่งนี้จะเป็นแหล่งวัตถุดิบในการประกอบอาหารหรือสมุนไพร แม้แต่เศษไม้เล็กน้อยก็สามารถนำมาใช้เป็นฟืนในการหุงหาอาหารได้ ภายใต้กฎกติกา “ใช้ได้แต่ต้องรู้จักใช้” โดยมีชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์จากผลผลิตเหล่านี้จากป่าบุญเรืองถึง ๖๑๗ ครัวเรือน จึงช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายได้ถึง ๒๓,๑๗๘.๓๗ บาทต่อครัวเรือนต่อปี

ขณะเดียวกันป่าบุญเรืองเป็นแหล่งกักเก็บน้ำขนาดใหญ่ ช่วงฤดูฝนเมื่อน้ำจากแม่น้ำอิงไหลบ่าเข้าท่วมพื้นที่ริมน้ำและพื้นที่ต่ำกว่า โดยในป่ามีหนองน้ำที่เชื่อมถึงกัน ช่วงเวลาที่เกิดน้ำเอ่อ

ล้นป่าแห่งนี้จึงทำหน้าที่เป็นแก้มลิงธรรมชาติ ช่วยรองรับน้ำ เก็บกักน้ำไว้ใช้ในการอุปโภคและบริโภค ทำให้หนองน้ำในป่าบุญเรืองทั้ง ๒๑ หนอง สามารถกักเก็บน้ำได้ทั้งหมด ๒,๑๙๓,๘๒๖.๐๐ ลูกบาศก์เมตร หรือคิดเป็นมูลค่า ๓๒๙,๐๗๓.๙๐ บาทต่อปี

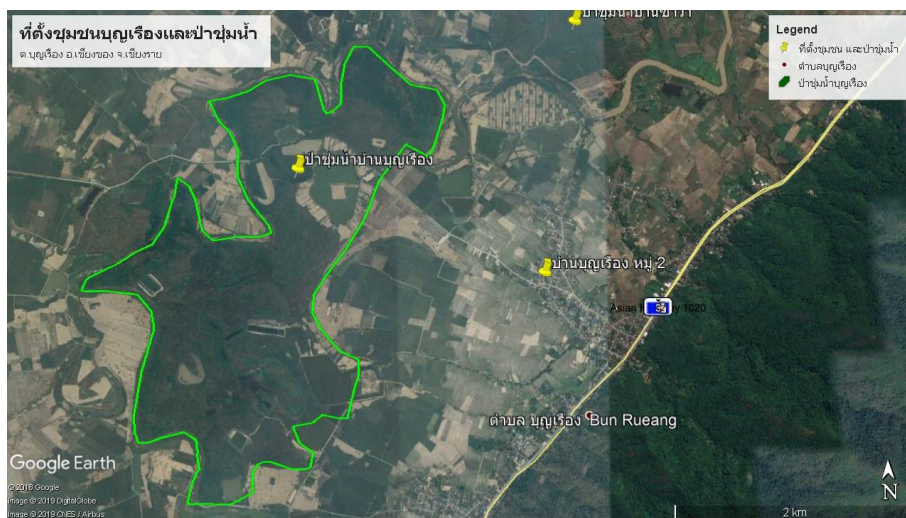
อีกทั้งสัตว์น้ำรวมถึงพันธุ์ปลาหลากหลายชนิดจากแม่น้ำอิงจะแหวกว่ายเข้ามาวางไข่ในหน้าน้ำจึงกลายเป็นแหล่งอนุบาลและเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ ซึ่งมีพันธุ์ปลาท้องถิ่นมากถึง ๘๗ ชนิด ซึ่งคิดเป็นร้อยละ ๙๔ ของชนิดพันธุ์ปลาท้องถิ่นที่พบในแม่น้ำอิง และยังมีพันธุ์ปลาต่างถิ่นอีก ๑๖ ชนิด และบางชนิดถือว่าเป็นพันธุ์ที่หายากอีกด้วย ชาวบ้านนั้นอาศัยหากินกันอย่างรู้คุณค่าต่างช่วยกันอนุรักษ์พันธุ์ปลา ไม่จับปลาในช่วงฤดูวางไข่ ทำให้หนองน้ำในป่าบุญเรืองอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลาหลากหลายชนิด จากการประเมินเป็นมูลค่าแล้วพบว่า ป่าบุญเรืองมีมูลค่าจากการทำหน้าที่เป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ เท่ากับ ๒๑,๑๗๐,๗๕๘.๙๘ บาทต่อปี

ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศยังสร้างผลกระทบต่อกันเป็นห่วงโซ่ สร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงระบบนิเวศ รวมถึงระดับน้ำโขงที่ไม่ได้ขึ้นลงตามฤดูกาลอีกต่อไป เชื้อนที่กำหนดปริมาณการปล่อยน้ำนั้นเข้ามาเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ระบบนิเวศไม่ปกติ ทั้งระบบนิเวศของแม่น้ำพันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์น้ำ นอกจากนี้จะสร้างผลกระทบในด้านการใช้น้ำสำหรับอุปโภคและบริโภค ทั้งฤดูแล้งและฤดูน้ำหลากของชาวบ้านแล้ว ยังสร้างผลกระทบต่อเนื่องไปจนถึงจำนวนชนิดพันธุ์ปลาที่อาศัยในแม่น้ำอีกด้วย “เดี๋ยวนี้ในฤดูน้ำหลากแม่น้ำโขงกลับแห้ง มันก็ส่งผลถึงจำนวนพันธุ์สัตว์น้ำ ทำให้พันธุ์สัตว์น้ำไม่มีความหลากหลายเหมือนแต่ก่อน”^{๑๐๔}

นอกจากประโยชน์ของป่าบุญเรืองในด้านการเป็นแหล่งอาหารและวัตถุดิบ แหล่งกักเก็บน้ำ แหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ และแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ที่ชาวบ้านได้ให้ความสำคัญมาข้างต้นแล้ว ป่าบุญเรืองยังมีหน้าที่ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือเป็นแหล่งกักเก็บคาร์บอน “แม้ว่าป่าบุญเรืองจะมีพื้นที่ไม่มากนัก แต่เชื่อว่าหากพื้นที่ป่าลดลงก็จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ” คุณพิชเชย ศพงษ์ กล่าวต่อไปถึงภาพรวมของผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ “เมื่อเรามีป่า ต้นไม้ก็จะช่วยในการดูดซับคาร์บอนจากลมหายใจของคน หากป่าลดลง ทั่วโลกย่อมได้รับผลกระทบที่แตกต่างกันไป บ้างเกิดปฏิกิริยาก๊าซเรือนกระจก ฝนตกไม่ตามฤดูกาล ภาวะแล้งทั้งช่วงระยะยาว ป่าต้นน้ำที่มีน้ำใต้ดินเริ่มลดลงและเหือดแห้ง สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้น และแน่นอนว่าส่งผลกระทบต่อถึงอารมณ์ของคน เพราะคนย่อมชอบอากาศที่เย็นมากกว่าอากาศร้อน”^{๑๐๕}

^{๑๐๔} ทรงพล จันทะเรือง, คณะกรรมการป่าชุมชน. สัมภาษณ์, ๓๐ มิถุนายน ๒๕๖๒.

^{๑๐๕} พิชเชย ศพงษ์, ครูปรัชญามรรค, คณะกรรมการป่าชุมชน. สัมภาษณ์, ๓๐ มิถุนายน ๒๕๖๒.

ภาพที่ ๑๖ ที่ตั้งชุมชนบ้านบุญเรืองและป่าชุ่มน้ำ

๓) การบวชป่า : ประเพณีทางพระพุทธศาสนาในการจัดการป่าชุมชน

บ้านบุญเรืองนั้นมีการบวชป่าเป็นประจำทุกปี ซึ่งการบวชป่าเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่พระสงฆ์ในภาคเหนือประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่า เพราะมีการบวชป่าเพื่อตัดไม้ จับจองที่ดินหรือรูปแบบอื่น ๆ จากบุคคลภายนอก ประกอบกับเหตุผลทางด้านพื้นฐานวัฒนธรรมเดิมของชาวบ้านมีความเชื่อว่าการบวชเป็นพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพุทธ บุคคลที่ผ่านพิธีกรรมการบวชป่าย่อมได้รับความเคารพนับถือจากประชาชน ดังนั้น หากจัดพิธีบวชป่า ป่าที่บวชแล้วน่าจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ น่าเคารพยำเกรงแก่ผู้บวช ด้วยเหตุผลดังกล่าว ชาวบ้านจึงได้เลือกวิธีการบวชป่าเป็นอีกวิธีหนึ่งในการต่อต้านผู้บุกรุกทำลายป่า^{๑๐๖}

การบวชป่า เป็นพิธีกรรมที่คนในชุมชนร่วมมือกันเพื่อสร้างสถานที่ในการอนุรักษ์ป่าไม้ เป็นกุศโลบายให้แก่คนในชุมชนและนอกชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ป่า ต้นไม้ที่ทำพิธีบวชป่าแล้วจะมีผ้าเหลืองหรือจีวรผูกไว้เป็นสัญลักษณ์ทำให้คนในชุมชนรู้ว่าเป็นต้นไม้ที่ห้ามตัดมาใช้งาน การทำพิธีบวชป่า คือการห่มจีวรให้ต้นไม้และผูกสายสิญจน์ล้อมรอบบริเวณที่ทำการบวชป่า นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์บริเวณพิธีเพื่อเป็นสิริมงคล และนำอาหารคาวหวานมาไหว้ประกอบพิธี บริเวณผืนป่าบ้านบุญเรืองจึงมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น ผู้นำชุมชนและผู้รู้พิธีกรรมจึงได้อัญเชิญตาฤๅษี ซึ่งเป็นเทพผู้ปกปักรักษาป่า ลงมาสถิตในรูปปั้นจำลองที่คนในชุมชนร่วมกันสร้าง พร้อมทั้งสร้างศาลไว้บริเวณที่ทำพิธีบวชป่า เครื่องเช่นไหว้ตาฤๅษีคือ ดอกไม้ ธูป เทียน น้ำดื่ม และอาหาร การไหว้จะใช้ ธูปและเทียน ๙ ดอก^{๑๐๗}

การทำพิธีบวชป่าเป็นการทำพิธีเพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้เห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าในพื้นที่ชุมชน เพื่อให้คนรุ่นหลังได้เห็นผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์และคนในชุมชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าในการดำรงชีวิต ทั้งทางด้านอาหาร ยารักษาโรค โดยไม่จำเป็นต้องตัดไม้ทำลายป่า ซึ่งเป็นกุศโลบายของผู้นำชุมชนเพื่อให้คนในชุมชนช่วยกันอนุรักษ์ผืนป่าที่อยู่ใกล้บ้านของตนเอง

^{๑๐๖} พระครูประโชติวิจิตรคุณ, เจ้าคณะตำบลบุญเรือง. สัมภาษณ์, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๖๒.

^{๑๐๗} พระภาณุวัตร โชติธมโม, เจ้าอาวาสวัดบุญเรืองใต้. สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

ภาพที่ ๑๗ การทำพิธีบวชป่าของชาวบ้านบ้านบุญเรือง

ซึ่งมีการกำหนดวันปลูกป่า ในช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี และกำหนดวันบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ ในช่วงเดือนธันวาคมของทุกปี และกำหนดวันปลูกป่าซ่อมแซม ในช่วงเดือนสิงหาคม และธันวาคมของทุกปี และวันเก็บเมล็ดและเพาะกล้าไม้ กำหนดไว้ตลอดทั้งปี โดยตอบสนองในด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การปลูกป่าทดแทนระบบนิเวศบริเวณรอบข้างหนอง รวมถึงข้างถนน จึงอาศัยวันสำคัญต่าง ๆ เพื่อให้เกิดกิจกรรมร่วมกันของชุมชนมีชุมชน ท้องถิ่น โรงเรียนในท้องถิ่น ร่วมกันปลูกต้นไม้ หรือการพัฒนาในวันเฉลิมพระชนนพรรษา มีการนำต้นไม้ในถิ่น และการขอการรับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความหลากหลายระบบนิเวศในป่าบุญเรือง และการขอรับการสนับสนุนพันธุ์ปลา มาปล่อยในหนองในแม่น้ำอิง นอกจากนี้ทางชุมชนยังได้ขอรับการสนับสนุนโครงการเพาะพันธุ์กล้าไม้และปลูกต้นไม้รอบหนองบัวน้อย จากกองทุนขนาดเล็กจากโครงการเสริมสร้างเครือข่ายท้องถิ่นและหน่วยงานท้องถิ่นเพื่อการจัดการลุ่มน้ำอิงอย่างยั่งยืน^{๑๐๘}

การจัดเตรียมสถานที่เพื่อเตรียมงานบวชป่าของบ้านบุญเรืองได้ ชาวบ้านบุญเรืองได้ช่วยกันจัดเตรียมสถานที่ และความพร้อมเพื่องานบวชป่า โดยผู้เฒ่าผู้แก่ได้เตรียมเครื่องพิธีกรรมที่ใช้ในงาน แม่บ้านเตรียมสารกับข้าว คนหนุ่มต่างช่วยกันเตรียมสถานที่ มีการสนับสนุนในชุมชนร่วมกันทำขนมปาด (ขนมที่นิยมใช้สำหรับงานบวช บรรพชาอุปสมบท) ทั้งได้แก่ประกาศกับพี่น้องชุมชนใกล้เคียง

^{๑๐๘} เจษฎา รูปศรี, ผู้อำนวยการโรงเรียนบุญเรืองวิทยาคม. สัมภาษณ์, ๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๒.

ภาพที่ ๑๘ ประกอบพิธีบวชป่าของชาวบ้านบ้านบุญเรือง

ซึ่งการบวชป่านั้นส่งผลให้เกิดความสามัคคีของคนในชุมชนที่เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เกิดความผูกพันป่ากับคนในชุมชนมาตั้งแต่สมัยอดีตและส่งต่อมายังคนรุ่นปัจจุบัน คนรุ่นก่อนมีการหา อยู่หากินกับป่ามายาวนาน และมีการต่อสู้ปกป้องป่าผืนนี้มาตั้งแต่อดีต ทำให้มีความรู้สึกผูกพันและส่ง ต่อมายังลูกหลานให้ปกป้องป่าผืนนี้ไว้และสามารถระดมทุนของชุมชนเพื่อใช้ในการทำกิจกรรม ทั้งทุน ด้านกำลังคน กำลังทรัพย์ โดยคนในชุมชนร่วมแรงร่วมใจกันปกป้องป่า มีการระดมทุนทั้งจากคน ภายในชุมชน คนภายในชุมชนที่ไปทำงานต่างจังหวัดหรือต่างประเทศ และระดมทุนจากคนภายนอก ชุมชน

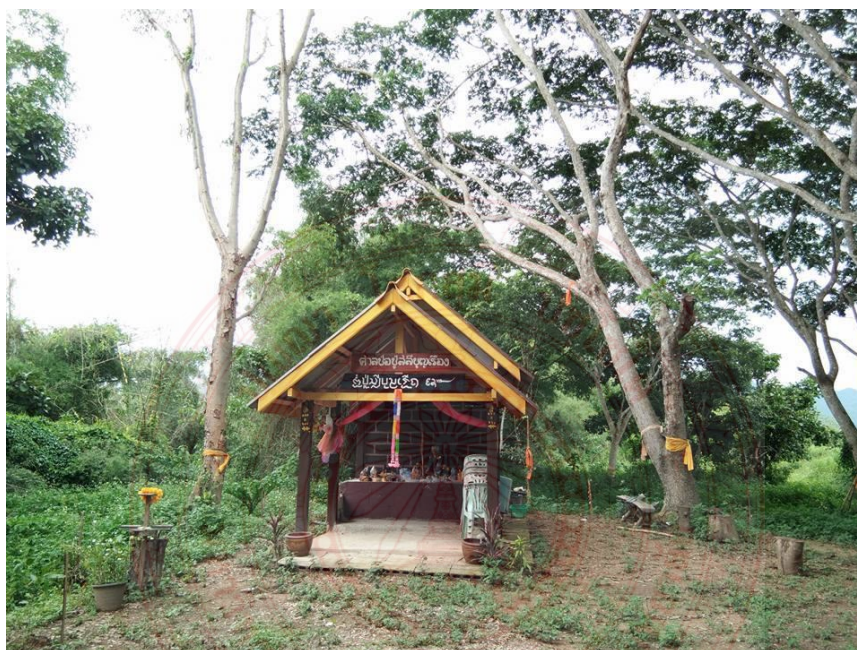
๔) สืบชะตาแม่น้ำอิงและเลี้ยงผีพ่อปู่สลิบุญเรือง : ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการ จัดการป่าชุมชน

บ้านบุญเรือง มีการสืบชะตาแม่น้ำอิงและการเลี้ยงผีพ่อปู่สลิบุญเรือง ซึ่งเป็นการ ประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาเข้ามาบูรณาการกับความเชื่อของคนในชุมชนก่อให้เกิดการสืบ ชะตาแม่น้ำอิงและการเลี้ยงผีพ่อปู่สลิบุญเรือง เพื่อเป็นการต่ออายุและความเป็นสิริมงคลจะได้เกิด ขึ้นกับแหล่งน้ำ รวมทั้งผู้คนในชุมชน การสืบชะตาให้กับแม่น้ำอิงเป็นการแสดงความเคารพ และแรง ศรัทธา การร่วมกันแสดงออกถึงความห่วงใยต่อแหล่งน้ำถือว่าเป็นการต่ออายุให้ยืนยาวขึ้น และเป็น การขอขมาต่อแหล่งน้ำและเป็นการกระตุ้นเตือนให้คนที่อาศัยอยู่บริเวณแหล่งน้ำ มีจิตสำนึกช่วยกัน รักษาแหล่งน้ำให้ยืนยาวอย่างยั่งยืน พิธีสืบชะตาแม่น้ำอิงประยุกต์มาจากพิธีสืบชะตาคน สืบชะตาบ้าน ซึ่งมีความสำคัญ คือ ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน ก่อให้เกิดความเลื่อมใส เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาแม่น้ำอิงและสำนึกในการดูรักษาแม่น้ำอิง

กิจกรรมด้านการประยุกต์พุทธศาสนาในการอนุรักษ์ ได้แก่ สืบชะตาแม่น้ำอิง กำหนด ในช่วงเดือนธันวาคมของทุกปี และการเลี้ยงผีพ่อปู่สลิบุญเรือง กำหนดในช่วงเดือนเมษายนของทุก ปี^{๑๐๙}

^{๑๐๙} สุวิทย์ ภาระหัน, ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม. สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

การสืบทอดแม่ น้ำ อิง และการเลี้ยงผีพ่อปู่สลิบุญเรื่องขึ้นเป็นประจำทุกปี ซึ่งพิธีสืบทอดเป็นพิธีกรรมทางศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้านทางภาคเหนือ ซึ่งมีรากฐานจากพิธีสืบทอดบ้านและสืบทอดคน อันเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีคุณค่าของคนในชุมชน นอกจากนี้เป็นการเรียกขวัญกำลังใจกลับคืนมาแล้ว ยังเป็นการใช้กุศโลบายซึ่งเข้ากับวิถีชุมชน ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคี เกื้อกูล ช่วยกันแก้ไขปัญหา และเกิดความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลแม่ น้ำ ส่งผลดีต่อระบบนิเวศวิทยาแม่ น้ำ อิงอีกทางหนึ่งด้วย^{๑๑๐}

ภาพที่ ๑๙ ศาลพ่อปู่สลิบุญเรื่อง

พิธีกรรมสืบทอดแม่ น้ำ อิง^{๑๑๑}

ก่อนเริ่มทำพิธีขอขมาพระแม่คงคา ชาวบ้านได้จัดเตรียมเครื่องบวงสรวงไหว้เจ้าที่เจ้าทาง เทวาอารักษ์ที่ดูแลรักษาสถานที่แห่งนี้ โดยจัดโต๊ะบูชาด้วยผ้าขาว และนำเครื่องที่จะใช้ในพิธีบวงสรวงมาตั้งไว้ ดังนี้

๑. บายศรีปากชาม	๑ คู่
๒. มะพร้าวอ่อน	๑ คู่
๓. กล้วย	๑ คู่
๔. ไก่	๑ คู่
๕. หัวหมู	๑ คู่
๖. เหล้า	๑ คู่
๗. ไข่ต้ม	๑ คู่

^{๑๑๐} ถนอม อุตมะ, ประธานสภาประชาชนลุ่มน้ำอิง. สัมภาษณ์ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

^{๑๑๑} สมเกียรติ อินเรือง, ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม. สัมภาษณ์, ๓๐ มิถุนายน ๒๕๖๒.

๘. ผลไม้	๙ อย่าง
๙. ดอกไม้	๑ กำ
๑๐. รูป	๑ กำ
๑๑. เทียน	๓ เล่ม
๑๒. บุหรี่	๑ ซอง

การเลี้ยงหรือการบูชา “ผีพ่อบุสสิบุญเรือง” จึงเป็นเสมือนการให้ความเคารพบูชาใครที่ใช้น้ำใช้ประโยชน์จากป่าควรจะบูชาเคารพ เพื่อขอมาให้ปกป้องรักษาทรัพยากรให้อุดมสมบูรณ์ให้มีน้ำใช้ตลอดปี ค้ำครองป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้นกับคนลุ่มน้ำอิง ได้ถูกเคารพยกย่องนับถือให้เป็นผู้คุ้มครอง ปกป้องรักษาให้อยู่เย็นเป็นสุข ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับผืนน้ำได้อยู่ควบคู่ร่วมกันมาอย่างช้านาน ไม่ว่าจะเกิดบริเวณใดของโลกใบนี้ เพียงแต่ความเชื่อในรูปแบบและเนื้อหาที่มีอยู่อาจจะแตกต่างกันออกไปตามแหล่งที่อยู่อาศัย ความสัมพันธ์ สภาพแวดล้อมและความสำคัญที่มีอยู่กับการจัดการป่า การจัดการน้ำ ที่ได้ดำรงสืบทอดกันมาช้านานจนเป็นวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน

ประเพณีการเลี้ยงผีพ่อบุสสิบุญเรือง จึงเป็นเสมือนกุศโลบายที่ชาวนุญลาดแยบยล มุ่งสอนให้ผู้คนในชุมชนได้อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ให้มีความรัก ความสามัคคี รู้จักแบ่งปัน และที่สำคัญให้มีความกตัญญูรู้คุณของแม่น้ำ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนในชุมชน ซึ่งแหล่งน้ำหรือแม่น้ำในแต่ละแห่งนั้นจะมีผีที่คอยคุ้มครองและคอยบันดาลความอุดมสมบูรณ์มาให้ และเป็นการแสดงถึงการสำนึกในบุญคุณของแม่น้ำ ซึ่งชาวบ้านได้อาศัยประโยชน์ในการเพาะปลูก การอุปโภคบริโภค ตลอดมาเป็นเวลาช้านาน เป็นการขอขมาผีป่า ผีน้ำ ทดแทนบุญคุณแม่น้ำ ทำให้มีน้ำกิน น้ำใช้ และเป็นการปกป้องรักษาน้ำ ในการเลี้ยงผีจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ผูกพันกับการดำเนินชีวิตเป็นอย่างยิ่ง โดยเชื่อว่าการเลี้ยงผีจะทำให้อยู่เย็นเป็นสุข ดิน น้ำ ป่าอุดมสมบูรณ์

การสืบชะตาแม่น้ำอิงและการเลี้ยงผีพ่อบุสสิบุญเรือง มีความสำคัญแห่งความเชื่อก็คือ การได้ขอขมาพระแม่คงคาอย่างเป็นพิธีกรรมด้วยความเคารพและศรัทธาแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของพระแม่คงคานี้เอง เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับชุมชนที่อยู่ริมฝั่งน้ำสืบมา

๕) รูปแบบแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนของบ้านบุญเรือง ตำบลบ้านบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

บ้านบุญเรือง เป็นชุมชนที่มีพื้นที่ป่าและแหล่งน้ำ มีความอุดมสมบูรณ์ มีพื้นที่ป่าโดยรอบประมาณ ๑๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวงจำนวน ๘,๕๐๐ ไร่ ในส่วนนี้เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติเป็นผู้ดูแล และพื้นที่ป่าใช้สอย จำนวน ๑,๕๐๐ ไร่ โดยมีพื้นที่ป่าชุมชนที่มีขนาดใหญ่ครอบคลุมอาณาเขต ๕ หมู่บ้าน ป่าชุมชนในพื้นที่ตำบลบุญเรืองเป็นที่ดินสาธารณะประโยชน์เลี้ยงสัตว์ อีกทั้งในพื้นที่ป่าชุมชนจะมีหนองน้ำทุกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรในลุ่มน้ำอิงที่สร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชน ซึ่งชุมชนมีการจัดการโดยใช้รูปแบบของคณะกรรมการและมีการกำหนดกฎระเบียบในการดูแลรักษาป่า จากการศึกษาในรูปแบบแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปัน

ผลประโยชน์จากป่าชุมชนของบ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย สรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) การใช้อย่างชาญฉลาด หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้ได้ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด ในด้านพระพุทธศาสนา บ้านบุญเรืองมีการทำพิธีสืบชะตาป่า และพิธีบวชป่าเป็นการนำความเชื่อทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นทางภาคเหนือ มาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ และตระหนักถึงคุณค่าของป่าไม้ แม่น้ำและลำธาร และสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าในการดำรงชีวิต ทั้งทางด้านอาหาร ยา รักษาโรค โดยไม่จำเป็นต้องตัดไม้ทำลายป่า การบวชป่าของบ้านบุญเรืองเป็นการห้ามจิวรให้ต้นไม้และผูกสายสิญจน์ล้อมรอบบริเวณที่ทำการบวชป่า นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์บริเวณพิธีเพื่อเป็นสิริมงคล บริเวณผืนป่าบ้านบุญเรือง นับเป็นการนำความเชื่อทางศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ ซึ่งกำหนดวันบวชป่า ในช่วงเดือนธันวาคมของทุกปี ส่วนด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านบุญเรืองมีการสืบชะตาแม่น้ำอิงและการเลี้ยงผีพ่อปู่สลิบุญเรือง เพื่อขอขมาให้ปกปักรักษาทรัพยากรให้อุดมสมบูรณ์ให้มีน้ำใช้ตลอดปี คุ่มครองป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้นกับคนลุ่มน้ำอิง ได้ถูกเคารพยกย่องนับถือให้เป็นผู้คุ้มครอง ปกปักรักษาให้อยู่เย็นเป็นสุข จึงเป็นเสมือนการให้ความเคารพบูชาคนที่ใช้น้ำใช้ประโยชน์จากป่าจะบูชาเคารพพ่อปู่สลิบุญเรือง

(๒) การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม หมายถึง การทำให้ทรัพยากรป่าไม้ให้เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านบุญเรืองมีการปลูกป่าทดแทนระบบนิเวศบริเวณรอบข้างหนอง รวมถึงข้างถนน จึงอาศัยวันสำคัญต่าง ๆ เพื่อให้เกิดกิจกรรมร่วมกันของชุมชน โดยมีชุมชน ท้องถิ่น โรงเรียนร่วมกันปลูกต้นไม้ ตามโครงการท้องถิ่นอาสาปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ “จิตอาสา ปลูกป่า รักษาป่า” รวมไปถึงการพัฒนาในวันเฉลิมพระชนมพรรษามีการนำต้นไม้ในถิ่นและการขอการรับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ มาปลูก เพื่อให้เกิดความหลากหลายระบบนิเวศในป่าบุญเรือง และขอรับสนับสนุนพันธุ์ปลาเพื่อนำมาปล่อยในหนองในแม่น้ำอิง ขอรับพันธุ์กล้าไม้มาปลูกต้นไม้รอบหนองบัวน้อย และมีการกำหนดวันปลูกป่าซ่อมแซม ในช่วงเดือนสิงหาคมและธันวาคมของทุกปี และวันเก็บเมล็ดและเพาะกล้าไม้ กำหนดไว้ตลอดทั้งปี

(๓) การเก็บกักและแบ่งปัน หมายถึง การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถที่ควบคุมได้ และนำมาแบ่งปันกัน ในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านบุญเรืองได้มีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าบุญเรือง เพื่อดูแลป่าชุมชนบ้านบุญเรือง ดูแลรักษา กำหนดกฎกติการ่วมกันในชุมชน มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ซึ่งเป็นแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ พืชสมุนไพร เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ และไม่ใช้สอยของคนในชุมชน มีคณะกรรมการดำเนินงาน ๑๑ คน และคณะกรรมการที่ปรึกษา ๑๕ คน ช่วยกันดูแลรักษาป่าร่วมกับชาวบ้าน ทำให้ได้ผลผลิตที่ได้จากป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ น้ำผึ้งป่า จี๋กุง ไม้ไผ่ ปลา พืชผัก สมุนไพร เป็นต้น

๔.๓ องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

๔.๓.๑ องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปัน ผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

จากการศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง พบว่ามีองค์ความรู้ใน ๓ ด้าน ดังต่อไปนี้

๑) **ด้านศาสนธรรม** พระพุทธศาสนาสอนให้คนดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา เช่น หลักไตรสิกขา การนำหลักไตรสิกขามาแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม จึงหมายถึงกระบวนการปฏิบัติ หรือ กระบวนการพัฒนา ๓ ด้าน ศีล สมาธิ ปัญญา พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และถนอมธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แหล่งน้ำ หรือสัตว์ป่า จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจในการที่จะเน้นบทบาทของผู้ปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะพระสงฆ์ ในฐานะเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นผู้นำในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ใช้ชีวิตแบบสมถะไม่ฟุ้งเฟ้อแข่งกับชาวบ้าน การประพฤติปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในทางที่ดีให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ ย่อมเป็นการสอนอย่างมีประสิทธิภาพอาจไม่ต้องใช้การสอนโดยใช้คำพูดมากนัก และมีความสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ ทั้งมวลเป็นหลักคำสอนที่ทำให้เกิดความเข้าใจในสภาพของธรรมชาติตามความเป็นจริง ซึ่งมีผลทำให้เกิดความรักความกตัญญู (กตัญญูกตเวที) ความสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง (เมตตา) และการรู้จักประมาณในการบริโภคหรือใช้สอย (มัตถัญญูตา) โดยเราจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงเน้นสั่งสอนให้พระสาวกตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติ ในลักษณะของสื่อการสอนธรรม และทรงบัญญัติห้ามไม่ให้ทำลายธรรมชาติ

ดังนั้น ศีล จึงเป็นข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานของมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาเป็นการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์เพื่อไม่ให้มีการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น เป็นตัวกำหนดพฤติกรรม กฎระเบียบเพื่อให้ชุมชนได้ปฏิบัติอย่างพอเหมาะพอควร สมาธิ มุ่งมั่น จดจ่อในการแก้ปัญหาและรักษา สภาพของป่าชุมชน ปัญญา คิดตรอง หาเหตุและสรุปผลของการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม มีการวางแผนการดำเนินการอย่างมีระบบด้วยการประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชน

๒) **ด้านศาสนบุคคล** ป่าไม้เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ที่คนไทยนับถือในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณในชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้ความศรัทธาและเชื่อถือ พระสงฆ์มีบทบาทที่จะช่วยส่งเสริมให้คนเห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ และช่วยดูแลรักษาป่าไม้ ความเชื่อเกี่ยวกับ วิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ สามารถนำมาเป็นแนวทางอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าได้ พระภิกษุในฐานะบุคลากรชั้นนำของศาสนาต้องผนึกกำลังร่วมกันคิดหาวิธีการอธิบายถึงโทษภัยของความเห็นแก่ตัว ที่มีต่อมนุษย์และธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ดังนั้น ในการบวชป่าพระสงฆ์ก็ใช้วิธีการเอาจิวรของท่านไปผูกไว้ที่ต้นไม้ต้นนั้น เพื่อป้องกันการตัดและทำลายต้นไม้ เพราะพระสงฆ์ในฐานะ เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นผู้นำในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมใช้ชีวิตแบบสมถะไม่ฟุ้งเฟ้อแข่งกับชาวบ้าน การประพฤติปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในทางที่ดีให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ ย่อมเป็นการสอนอย่างมีประสิทธิภาพ อาจไม่ต้องใช้การสอนโดยใช้คำพูดมากนัก แต่ทำเป็นตัวอย่าง และเป็นสื่อกลางในการประกอบพิธีกรรมอีกด้วย

๓) **ด้านศาสนพิธี** ถึงแม้ว่าการทำพิธีกรรมในการอนุรักษ์จะไม่ใช่เป็นแก่นของพุทธศาสนา แต่เป็นรูปแบบการจัดกิจกรรมที่ชาวพุทธแต่ละท้องถิ่นคิดขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติธรรมระดับแก่นให้นำศึกษาติดตามยิ่งขึ้น เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้เริ่มสนใจศาสนา เพิ่มพูนขวัญและกำลังใจแก่ผู้ที่ยังมีจิตใจไม่เข้มแข็งพอ ศาสนพิธี ที่ประชาชนมักจะนำมาประยุกต์ในการรักษาปากก็คือการบวชต้นไม้ หรือบวชป่า มาจากวิธีการห่มจีวรให้กับต้นไม้เช่นเดียวกับการบวชพระ ส่งผลให้สถานภาพของคนและต้นไม้เปลี่ยนไป นับเป็นการนำความเชื่อทางศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ มักจัดทำได้ตลอดปี แต่มักจะทำพิธีในช่วงฤดูแล้ง ในด้านกุศโลบาย ในการรักษาป่าของชาวบ้าน ความเชื่อว่าป่าเขาล้วนแต่มีผีปกปักรักษา มิให้ใครมารุกกล้าทำลาย ขึ้นตอนและวิธีการบวชต้นไม้ นิยมทำกันเหมือนงานบุญทั่วไป โดยเจ้าพิธีจะใช้สายสิญจน์ล้อมอาณาบริเวณที่จะบวชต้นไม้ แล้วนิมนต์พระสงฆ์ จำนวน ๙ รูป มาสวดเจริญพระพุทธมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคลต่อชาวบ้านและต้นไม้ที่จะทำพิธี ต่อจากนั้นนำผ้าเหลืองที่เตรียมไว้ ใส่ลงในพานแล้วก็ทำพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์ หลังจากผ้าเหลืองทำพิธีเสร็จ ก็นำไปผูกกับต้นไม้ก็เป็นอันเสร็จพิธี

สรุป

จากการศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง พบว่ามีองค์ความรู้ใน ๓ ด้าน เช่น (๑) ด้านศาสนธรรม พระพุทธศาสนาสอนให้คนดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา เช่น หลักไตรสิกขา การนำหลักไตรสิกขามาแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม จึงหมายถึงกระบวนการปฏิบัติ หรือกระบวนการพัฒนา ๓ ด้าน ศีล สมาธิ ปัญญา พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และถนอมธรรมชาติ ซึ่งมีผลทำให้เกิดความรักความกตัญญู (กตัญญูกตเวทิตะ) ความสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง (เมตตา) และการรู้จักประมาณในการบริโภคหรือใช้สอย (มัตถัญญุตตา) ข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานของมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาเป็นการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมกฎระเบียบ เพื่อให้ชุมชนได้ปฏิบัติอย่างพอเหมาะพอควร สมาธิ มุ่งมั่น จดจ่อในการแก้ปัญหาและรักษาสุขภาพของป่าชุมชน ปัญญา คิดตรอง หาเหตุและสรุปผลของการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม (๒) ด้านศาสนบุคคล ป่าไม้เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ที่คนไทยนับถือในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณในชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้ความศรัทธาและเชื่อถือ พระสงฆ์มีบทบาทที่จะช่วยส่งเสริมให้คนเห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ และช่วยดูแลรักษาป่าไม้ ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ สามารถนำมาเป็นแนวทางอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าได้ ดังนั้น ในการบวชป่าพระสงฆ์ก็ใช้วิธีการเอาจีวรของท่านไปผูกไว้ที่ต้นไม้ต้นนั้น เพื่อป้องกันการตัดและทำลายต้นไม้ เพราะพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นผู้นำในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ใช้ชีวิตแบบสมณะไม่ฟุ้งเพื่อแข่งกับชาวบ้าน และ (๓) ด้านศาสนพิธี ถึงแม้ว่าการทำพิธีกรรมในการอนุรักษ์จะไม่ใช่เป็นแก่นของพุทธศาสนา แต่เป็นรูปแบบการจัดกิจกรรมที่ชาวพุทธแต่ละท้องถิ่นคิดขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติธรรมระดับแก่นให้นำศึกษาติดตามยิ่งขึ้น ประชาชนมักจะนำมาประยุกต์ในการรักษาปากก็คือการบวชต้นไม้ หรือบวชป่า มาจากวิธีการห่มจีวรให้กับต้นไม้เช่นเดียวกับการบวชพระ ส่งผลให้สถานภาพของคนและต้นไม้เปลี่ยนไป นับเป็นการนำความเชื่อทางศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ ในด้านกุศโลบายชาวบ้านมีความเชื่อว่าป่าเขาล้วนแต่มีผีปกปักรักษา มิให้ใครมารุกกล้าทำลาย ขึ้นตอนและวิธีการบวชต้นไม้ นิยมทำกันเหมือน

งานบุญทั่วไป โดยเจ้าพิธีจะใช้สายสัญญาณล้อมอาณาบริเวณที่จะบวชต้นไม้ แล้วนิมนต์พระสงฆ์จำนวน ๘ รูป มาสวดเจริญพระพุทธมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคลต่อชาวบ้านและต้นไม้ที่จะทำพิธี ต่อจากนั้นนำผ้าเหลืองที่เตรียมไว้ ใส่ลงในพานแล้วก็ทำพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์ หลังจากทำพิธีเสร็จ ก็นำไปผูกกับต้นไม้ก็เป็นอันเสร็จพิธี

๔.๓.๒ องค์ความรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

จากการศึกษาองค์ความรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง พบว่ามีองค์ความรู้ใน ๔ ด้าน ดังต่อไปนี้

๑) **ความเชื่อเรื่องผีและชิต** เป็นความเชื่อดั้งเดิมพื้นฐานที่ชาวบ้านในแถบล้านนา เชื่อว่าผีเป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ส่วนชิตจะเป็นข้อห้ามหรือข้อกำหนดที่มีต่อการกระทำใด ๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อความสมดุลของบุคคล ชุมชน หรือสิ่งแวดล้อม ความเชื่อเรื่องผีและชิตบางอย่างยังเป็นการควบคุมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชน มิให้กระทำหรือใช้ประโยชน์ที่มากเกินไปจนเกิดความจำเป็นอีกด้วย เช่น ชุมชนใดมีความเชื่อที่เกี่ยวกับเจ้าป่าเจ้าเขา คือ ถ้าเข้าป่าห้ามพูดจาหยาบคาย ลามก ลบหลู่ เจ้าป่าเจ้าเขา ถ้าไม่เชื่ออาจจะได้รับอุบัติเหตุในสิ่งที่คาดไม่ถึง เวลาเราจะกินข้าวในป่าเราต้องป้อนข้าวให้แม่ธรณี เจ้าที่กินก่อน โดยการนำข้าววางไว้ข้างบริเวณที่กินข้าว ถ้าไม่ทำอาจทำให้อากาศมีดทับและเกิดลมพายุมาอย่างรวดเร็ว ถ้าเข้าไปพักแรมในป่า เวลาเข้านอนก่อนนอนต้องไหว้เจ้าที่เจ้าทางก่อนถ้าไม่ทำอาจทำให้นอนฝันร้ายได้ และถ้าเราจะทำอาหารในป่าห้ามนำหม้อแกงต้กน้ำในลำห้วย ให้ใช้ภาชนะอื่นแทน ถ้าไม่เชื่ออาจจะได้รับอุบัติเหตุและมีอากาศครึ้มฟ้า ครึ้มฝน ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมและถือปฏิบัติสืบ ๆ กันมา

๒) **ความรู้ใหม่** เป็นความรู้ที่ได้จากหลักการทางวิทยาศาสตร์ โดยคำนึงถึงหลักเกณฑ์ในการวางตำแหน่งแนวกันไฟ ต้องคำนวณระยะห่างระหว่างแนวกันไฟกับแนวหัวไฟที่กำลังเคลื่อนที่เข้ามาให้พอเหมาะ โดยต้องให้มีเวลาทำแนวกันไฟเสร็จก่อนที่แนวหัวไฟจะลุกลามมาถึง ทั้งนี้สามารถคำนวณระยะห่างดังกล่าวได้จากการวิเคราะห์อัตราการลุกลามของไฟ และอัตราความเร็วในการทำแนวกันไฟ ดังนั้น แนวกันไฟ เป็นความเชื่อใหม่ เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่ป้องกันไม่ให้เกิดไฟไหม้ป่าในฤดูแล้ง ที่มีอากาศแห้งแล้งลมแรงมีใบไม้ร่วงเป็นจำนวนมาก เพื่อทำการชิงเผาก่อนที่จะมีไฟไหม้อย่างรุนแรง จะทำในฤดูแล้งโดยการทำแนวกันไฟรอบเขตป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดไฟไหม้ป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย คณะกรรมการป่าชุมชน ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ควบคุมไฟป่าร่วมกันทำแนวกันไฟป่ารอบ ๆ ป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย หรือชิงเผาจุดที่ล่อแหลมก่อน โดยมีอุปกรณ์ คือ ถังน้ำ จอบ ที่ตีไฟ มีด ตัวอย่างเช่น บ้านป่ามีการบริหารจัดการป่าและน้ำ ทำงานร่วมกับภาคีต่าง ๆ ความสามารถในการป้องกันไฟป่าที่นอกเหนือพื้นที่ป่าชุมชน ทำให้อุทยานแห่งชาติภูซางมอบความไว้วางใจให้ดูแลป่าในเขตอนุรักษ์กว่า ๓,๐๐๐ ไร่ เป็นการจัดการด้วย “ปัญญา” สร้างป่าให้มีชีวิต สร้างคนให้มีจิตสำนึก ซึ่งนำมาสู่รางวัลเกียรติยศที่ชุมชนบ้านป่าได้รับมากมาย เช่น ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ รับพระราชทานธง “พิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต” จากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้รับรางวัล “ป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน” จากกรมป่าไม้ ปี พ.ศ. ๒๕๕๑ ได้รับรางวัล “คุ้มครองป่าดีเด่น”

จากกรมป่าไม้ ทั้งระดับชุมชนและระดับบุคคล และได้รับรางวัล “ลูกโลกสีเขียว” จากการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.)

๓) พิธีกรรม การแสดงออกเกี่ยวกับความเชื่อของชุมชนได้มีการสั่งสมกันมาอย่างยาวนานหลายชั่วอายุคนจนตกผลึกกลายเป็นวิถีคิด และการแสดงออกถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมผ่านการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งอาจสะท้อนถึงความชาญฉลาดของบรรพบุรุษเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากร การใช้พิธีกรรมเพื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรนั่นเอง โดยในแต่ละท้องถิ่นหรือแต่ละชุมชนอาจมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่มีความแตกต่างและหลากหลายย่อมส่งผลให้จารีตประเพณีย่อมมีความแตกต่างกันไปด้วย เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การบูชาผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดูแลรักษาป่าต้นน้ำและให้น้ำสำหรับการเกษตรได้ ความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในป่าก่อให้เกิดประเพณีการใช้ทรัพยากรป่าอย่างเคารพยำเกรงและตระหนักถึงบุญคุณของป่า ในกรณีชุมชนบ้านบัวมีการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ ในวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๙ (เหนือ) ประมาณเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน บริเวณป่าต้นน้ำภายในป่าชุมชนบ้านบัวและบ้านห้วยหม้อ ส่วนชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ มีการประกอบพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง หรือเลี้ยงผีขุนน้ำห้วยโป่ง จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี โดยกำหนดช่วงเวลา ๑๓ ค่ำ ก่อนเข้าพรรษา และชุมชนบ้านบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีการเลี้ยงผีพ่อปู่สลิบุญเรือง กำหนดในช่วงเดือนเมษายนของทุกปี นอกจากเป็นการเรียกขวัญกำลังใจกลับคืนมาแล้ว ยังเป็นการใช้กุศโลบายซึ่งเข้ากับวิถีชุมชน ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคี เกื้อกูล ช่วยกันแก้ไขปัญหา และเกิดความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลแม่น้ำ ส่งผลดีต่อระบบนิเวศวิทยาแม่น้ำอีกทางหนึ่งด้วย

๔) จารีตประเพณี จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทางด้านระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยการกำหนดเป็นพิธีกรรมจารีตประเพณีซึ่งมีแบบแผนปฏิบัติ สร้างความผูกพันทางด้านศีลธรรม และการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการผสมผสานกันระหว่างหลักการที่เป็นเหตุผล กับการใช้ความเชื่อและพิธีกรรมเพื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรนั่นเอง พิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ที่ชุมชนได้ถือปฏิบัติมาเป็นระยะเวลายาวนานเกิดเป็นจารีตประเพณี เช่น การบวชป่าของบ้านบัว การบวชผิ้ง การสืบทอดต้นไม้ของชุมชนบ้านปี่ การสืบทอดแม่น้ำอิงและการเลี้ยงผีพ่อปู่สลิบุญเรือง ซึ่งมีการกำหนดช่วงเวลา ขั้นตอน การประกอบพิธีเป็นขั้นตอนและทำประจำปี

สรุป

จากการศึกษาองค์ความรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง พบว่ามีองค์ความรู้ใน ๔ ด้าน เช่น (๑) ความเชื่อเรื่องผีและซิด เป็นความเชื่อดั้งเดิมพื้นฐานที่ชาวบ้านในแถบล้านนาเชื่อว่าผีเป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ส่วนซิดจะเป็นข้อห้ามหรือข้อกำหนดที่มีต่อการกระทำใด ๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อความสมดุลของบุคคล ชุมชน หรือสิ่งแวดล้อม ความเชื่อเรื่องผีและซิดบางอย่างยังเป็นการควบคุมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชน มิให้กระทำหรือใช้ประโยชน์ที่มากเกินไปจนความจำเป็นอีกด้วย เช่น ชุมชนใดมีความเชื่อที่เกี่ยวกับเจ้าป่าเจ้าเขา คือ ถ้าเข้าป่าห้ามพูดจาหยาบคาย ลามก ลบหลู่ เจ้าป่าเจ้าเขา ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมและถือปฏิบัติสืบ ๆ กันมา

(๒) ความรู้ใหม่ เป็นความรู้ที่ได้จากหลักการทางวิทยาศาสตร์ โดยคำนึงถึงหลักเกณฑ์ในการวางตำแหน่งแนวกันไฟ ต้องคำนวณระยะห่างระหว่างแนวกันไฟกับแนวหัวไฟที่กำลังเคลื่อนที่เข้ามาให้พอเหมาะ ดังนั้น แนวกันไฟ เป็นความเชื่อใหม่ เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่ป้องกันไม่ให้เกิดไฟไหม้ป่าในฤดูแล้ง ที่มีอากาศแห้งแล้งลมแรงมีใบไม้ร่วงเป็นจำนวนมาก โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชน ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ควบคุมไฟป่าร่วมกันทำแนวกันไฟป่ารอบ ๆ ป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย หรือชิงเผาจุดที่ล่อแหลมก่อน โดยมีอุปกรณ์ คือ ถังน้ำ จอบ ที่ตีไฟ มีด (๓) พิธีกรรม การแสดงออกเกี่ยวกับความเชื่อของชุมชนได้มีการสั่งสมกันมาอย่างยาวนานหลายชั่วอายุคนจนตกผลึกกลายเป็นวิถีคิด และการแสดงออกถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมผ่านการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งอาจสะท้อนถึงความซาบซึ้งลาดของบรรพบุรุษเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากร การใช้พิธีกรรมเพื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรนั่นเอง เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การบูชาผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดูแลรักษาป่าต้นน้ำและให้น้ำสำหรับทำการเกษตรได้ ความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในป่าก่อให้เกิดประเพณีการใช้ทรัพยากรป่าอย่างเคารพยำเกรงและตระหนักถึงบุญคุณของป่า และ (๔) จารีตประเพณีหรือวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทางด้านระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยการกำหนดเป็นพิธีกรรมจารีตประเพณี ซึ่งมีแบบแผนปฏิบัติ สร้างความผูกพันทางด้านศีลธรรม และการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการผสมผสานกันระหว่างหลักการที่เป็นเหตุผลกับการใช้ความเชื่อและพิธีกรรมเพื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรนั่นเอง พิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ที่ชุมชนได้ถือปฏิบัติมาเป็นระยะเวลายาวจนเกิดเป็นจารีตประเพณี

๔.๓.๓ รูปแบบการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน ในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

จากการศึกษาองค์ความรู้ทางพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง พบว่ามีองค์ความรู้ใน ๓ รูปแบบดังต่อไปนี้

๑) การใช้อย่างชาญฉลาด คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้ได้ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด จากวิเคราะห์องค์ความรู้พบว่ามีรูปแบบ ๓ ลักษณะ ดังนี้

(๑) มีความรอบรู้ คือ ชุมชนต้องมีความรอบรู้ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้จะต้องมีระบบมีการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม คือ หลักการจัดการ วิธีการจัดการและรูปแบบการจัดการทรัพยากร กิจกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่การปลูก บำรุงป่า การป้องกันรักษาป่าและการใช้ประโยชน์จากป่า

กรณีการจัดการต้นผึ้งและน้ำผึ้งในป่าชุมชนบ้านปี่ อำเภอเชียงคำ ด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน ต้นผึ้ง หรือต้นแหลง หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ต้นยวงผึ้ง ชาวบ้านมีความเชื่อว่า ต้นไม้ที่ผึ้งมาทำรัง จะมีนางไม้ดูแล บริเวณนั้นจะเป็นป่าสมบูรณ์ ช่วงเวลาการตีผึ้งปลายเดือนมีนาคม-เมษายน ช่วง

เดือนห้า (เมษายน) ก็เก็บน้ำผึ้งจึงเรียกว่า น้ำผึ้งเดือนห้า เพราะมีความเข้มข้นสูง ส่วนวิธีการตีผึ้ง ใช้การตอกทอย ลูกทอยทำจากไม้ไผ่ที่แก่ แข็งแรง ยาวประมาณ ๑ คืบ ความห่างของการตอกลูกทอยขึ้นอยู่กับความถนัดของคนตีผึ้ง สมัยก่อนเมื่อตอกทอยขึ้นไปถึงรังผึ้ง จะใช้ไฟรม คบไฟใช้เครื่องมือป่า เช่น เครื่องรางจืดแห้ง เครื่องพลูแห้ง หรือต้นมะละกอแห้ง มาทุบให้แตก ฉีกเป็นชิ้นแล้วมัดรวมเป็นกำเพื่อจุดไฟรมที่รังผึ้ง ในด้านความเชื่อในการตีผึ้ง ก่อนตีผึ้ง ชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าที่ ของเช่นไหว้ประกอบด้วยไก่หนึ่งคู่ เหล้าขาว ฐูป เทียน โดยกล่าวคำขอน้ำผึ้งจากเจ้าป่าเจ้าเขา ต่อมาการตั้งกองทุนผึ้งขึ้น มีคณะกรรมการป่าชุมชนเปลี่ยนวิธีการหาน้ำผึ้ง โดยให้คนบ้านป่าเข้ามาประมูลราคาหาผึ้งกับกรรมการหมู่บ้าน รายได้ในการจำหน่ายเป็นของผู้ประมูล แต่ถ้าเป็นคนจากที่อื่นเข้าไปหาผึ้ง จะถูกปรับ การหาน้ำผึ้งแต่ละครั้งจะได้น้ำผึ้งประมาณ ๘๐๐-๑,๐๐๐ ขวด/ปี (เดิมเคยได้ประมาณ ๕๐๐ ขวด/ปี) แล้วแต่ความสมบูรณ์ของดอกไม้ จากนั้นจึงนำมาแบ่งขายให้ครัวเรือนทั้ง ๒ หมู่บ้าน (หมู่ ๑ และหมู่ ๑๐) ชื่อในราคาทุน โควต้าครัวเรือนละ ๑ ขวดๆ ละ ๑๒๐ บาท/๗๕๐ ชข.) จากนั้นจึงจำหน่ายแก่บุคคลภายนอกราคาขวดละ ๓๐๐ บาท เงินที่จากการประมูลเข้ากองทุนผึ้ง เพื่อใช้ในงานสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ

(๒) การใช้ย้อย่างรอบคอบ ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้านเพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้านเป็นสำคัญในรูปของป่าชุมชน โดยหลักการที่สำคัญของป่าชุมชน คือ ๑) การจัดการเพื่อรักษาไว้ซึ่งระบบนิเวศวิทยาของชุมชนและของประเทศโดยรวม ๒) ตอบสนองต่อเศรษฐกิจในการยังชีพของชุมชน ๓) การธำรงรักษาไว้ซึ่งความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าเป็นการจรรโลงวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดความสมดุล รักษาของเก่าที่ดีไว้ คัดกรองสิ่งใหม่ที่ไม่เหมาะสมออกไป และ ๔) สิทธิในการดูแลรักษาจัดการประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นสิทธิร่วมของทั้งชุมชน

กรณี การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านบัว ตำบลบ้านตู่ อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา มีการบริหารงานในลักษณะคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้ร่วมกันออกกฎระเบียบการใช้ป่าชุมชน การดูแล รักษาป่าชุมชน เพื่อมิให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำและป่าไผ่ ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจของชาวบ้าน จึงทำให้เกิดการใช้ประโยชน์จากการอนุรักษ์ป่าไผ่ โดยให้คณะกรรมการกลุ่มจักสานแข่งสามารถมาตัดไม้ไผ่ได้ แต่ถ้าชาวบ้านจะตัดไปใช้เอง ต้องขออนุญาตผู้ใหญ่บ้านก่อนเสมอ เนื่องจากไม้ไผ่เป็นไม้เศรษฐกิจของบ้านบัว กลุ่มจักสานแข่งก็จะนำไม้ไผ่มาแปรรูป นำไปสานแข่ง เพื่อส่งไปขายตามชุมชนอื่น ๆ เพื่อสร้างอาชีพและรายได้ให้กับคนในชุมชน

๓) การใช้ย้อย่างระมัดระวัง ป่าไม้มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพของมนุษย์และการคงอยู่ของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และสิ่งมีชีวิตอื่น จากการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้ในทุกระดับของโลกหรือของประเทศไทย ทำให้ทุกฝ่ายตระหนักถึงการสูญเสียและผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น การอนุรักษ์ป่าไม้สามารถกระทำได้หลายวิธีการอันเป็นกระบวนการหรือทางเลือก คือ การใช้ย้อย่างระมัดระวัง เช่น พุทธศาสนาสอนให้รู้จักประมาณในการบริโภค ภูมิปัญญาท้องถิ่นใช้ในสิ่งที่จำเป็นตามคำโบราณล้านนากล่าวไว้ว่า “กินหือปอดต้อง หย่องหือปอดตัว” ดังนั้นภายใต้การจัดการที่เหมาะสมจะสามารถใช้ประโยชน์จากป่าไม้แก่มนุษย์อย่างนานับการ

กรณีป่าชุมชนบ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีการกำหนดข้อตกลงของชุมชน ว่าห้ามมีการตัดไม้ที่มีความโต ๖ นิ้วขึ้นไป หากมีความต้องการใช้ไม้ต้อง

ผ่านการประชาคมหมู่บ้าน ส่วนไม้ทำพินให้ตัดได้เฉพาะกิ่ง ห้ามตัดลำต้น รวมไปถึงกรณีไม้ยืนต้นตาย หากจะนำออกไปจากป่าต้องผ่านการประชาคมหมู่บ้าน และไม้ไผ่สามารถนำไปใช้งานได้ปกติ ห้ามนำไปขาย หรือแปรรูปจำหน่าย หากมีการเข้าป่าไปเก็บผัก หรือหาของป่า เช่น ผักต่าง ๆ เห็ด หน่อไม้ ซึ่งหน่อไม้สามารถนำไปบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ห้ามนำไปจำหน่ายโดยเด็ดขาด และควรนำต้นกล้าของพันธุ์ไม้ต่างๆ เข้าไปปลูกทดแทนด้วย เพื่อให้ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ตลอดไป รวมทั้งการหาปลา เพื่อดำรงชีวิต จะมีข้อกำหนดว่า ห้ามหาปลาในฤดูวางไข่ ห้ามใช้เครื่องมืออวนลากและอวนรุนที่ใช้กับเรือยนต์ทำการหาปลา เพื่อลดการเสื่อมโทรมของน้ำอิง ห้ามให้เครื่องซอตปลาในบริเวณแหล่งน้ำ ห้ามจับปลาในเขตที่ประกาศห้ามจับปลา และห้ามจับหรือยิงสัตว์ในเขตอนุรักษ์

๒) การฟื้นฟูสิ่งทีเสื่อมโทรม คือ การทำให้ทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรม ให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ การฟื้นฟู จากวิเคราะห์ห้วงองค์ความรู้พบว่า มีรูปแบบ ๓ ลักษณะ ดังนี้

(๑) มีการรักษา ชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มแข็งและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมาหรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศหรือเกิดการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เช่น การต่อต้านโครงการของรัฐ การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น

กรณีชุมชนบ้านบัว ตำบลบ้านตู่ อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ชาวบ้านต่างมีสำนึกในการรักษาป่าโดยกุสโลบายทางพระพุทธศาสนา คือ การบวชป่า สืบชะตาต้นไม้ เพื่อเป็นการต่ออายุให้ป่าและต้นไม้ รวมทั้งหาแนวทางฟื้นฟูระบบนิเวศลำน้ำที่สูญเสียไปให้ฟื้นคืนสู่สภาพสมดุลผ่านโครงการ “เที่ยวชมน้ำตก พกหนังสือดี พลิกฟื้นผืนป่าต้นน้ำ ตามรอยพระราชทาน ต้นกล้าแห่งความดี” บริเวณป่าต้นน้ำที่ป่าบริเวณน้ำตกผาเกล็ดนาค จัดโดยโรงเรียนพากแก้ววิทยาคม โดยกลุ่มนักเรียนจิตอาสาจากโรงเรียนพากแก้ววิทยาคม จำนวน ๑๐๐ คน ได้เดินทางเข้าพื้นที่เพื่อนำเมล็ดพันธุ์ไม้ในพื้นที่ต้นน้ำเข้าป่าบริเวณต้นน้ำ เพื่อเพิ่มปริมาณต้นไม้พันธุ์พื้นถิ่นและสร้างจิตสำนึกรักและหวงแหนป่า และเพื่อเป็นการต่อยอดที่ทำเมื่อประมาณปี ๒๕๖๐ เพราะเมื่อ ๒ ปีก่อนเคยทำไว้และติดตามผล พบว่า ต้นไม้ที่ยังเข้าไปในป่าในครั้งนั้นทั้งหมดเจริญงอกงาม แข็งแรง ทำให้ป่ามีความชุ่มชื้นขึ้น ป่าไม้มีความหนาแน่นขึ้น เนื่องจากบริเวณน้ำตกผาเกล็ดนาคนี้เป็นป่าต้นน้ำที่ชาวตำบลบ้านตู่ได้ใช้อุปโภคบริโภคมาช้านานและที่สำคัญทางโรงเรียนพากแก้ววิทยาคม ได้ใช้ประปาภูเขาจากแหล่งน้ำแห่งนี้เช่นเดียวกัน

(๒) มีการสืบสาน ในยุคที่ความเจริญของสังคมเมืองเบ่งบาน ความเชื่อ พิธีกรรมจารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทางด้านระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยการกำหนดเป็นพิธีกรรมจารีตประเพณีซึ่งมีแบบแผนปฏิบัติสร้างความผูกพันทางด้านศีลธรรม และการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการผสมผสานกันระหว่างหลักการที่เป็นเหตุผล กับการใช้ความเชื่อและพิธีกรรมเพื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรนั่นเอง โดยในแต่ละท้องถิ่นหรือแต่ละชุมชนอาจมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่มีความแตกต่างและหลากหลายย่อมส่งผลให้จารีตประเพณีย่อมมีความแตกต่างกันไปด้วย ตระหนักถึงบุญคุณของป่า ศรัทธาและความเชื่อต่าง ๆ อาจจะเลือนหายไปบ้างแต่ก็ไม่ทั้งหมด โดยเฉพาะในสังคมชนบทที่ศรัทธาและความเชื่อมี

อิทธิพลต่อชาวบ้านเป็นอย่างมาก จนเกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมา ความเชื่อเหล่านี้ก็นำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อนำพาให้ชาวบ้านเกิดการอนุรักษ์ การสืบสานความเชื่อเหล่านี้ จึงกลายเป็นหนึ่งในกลวิธีเพื่อการอนุรักษ์ที่ได้ผล

กรณีชุมชนบ้านบุญเรือง มีการสืบชะตาแม่น้ำอิงและการเลี้ยงผีพ่อบุสสิบุญเรือง ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาเข้ามาบูรณาการกับความเชื่อของคนในชุมชนก่อให้เกิดการสืบชะตาแม่น้ำอิงและการเลี้ยงผีพ่อบุสสิบุญเรือง เพื่อเป็นการต่ออายุและความเป็นสิริมงคลจะได้เกิดขึ้นกับแหล่งน้ำ รวมทั้งผู้คนในชุมชน การสืบชะตาให้กับแม่น้ำอิงเป็นการแสดงความเคารพ และแรงศรัทธา การร่วมกันแสดงออกถึงความห่วงใยต่อแหล่งน้ำถือว่าเป็นการต่ออายุให้ยืนยาวขึ้น และเป็นการขอขมาต่อแหล่งน้ำ และมีจิตสำนึกช่วยกันรักษาแหล่งน้ำให้ยืนยาวอย่างยั่งยืน พิธีสืบชะตาแม่น้ำอิงประยุกต์มาจากพิธีสืบชะตาคน สืบชะตาบ้าน ซึ่งมีความสำคัญ คือ ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน ก่อให้เกิดความเลื่อมใส เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาแม่น้ำอิงและสำนึกในการอนุรักษ์แม่น้ำอิง และการเลี้ยงหรือการบูชา “ผีพ่อบุสสิบุญเรือง” จึงเป็นเสมือนการให้ความเคารพบูชา ใครที่ใช้น้ำใช้ประโยชน์จากป่าควรจะบูชาเคารพ เพื่อขอขมาให้ปกป้องรักษาทรัพยากรให้อุดมสมบูรณ์ให้มีน้ำใช้ตลอดปี คุ่มครองป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้นกับคนลุ่มน้ำอิง

(๓) มีการส่งเสริม ชุมชนมีการส่งเสริมสร้างรากฐานจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมที่มั่นคงด้วยการให้ข้อมูลความรู้ที่ถูกต้องแก่ผู้คน ทั้งเยาวชนและประชาชนทั่วไป ทั้งในสถานศึกษาอย่างโรงเรียน มหาวิทยาลัย รวมถึงระบบเรียนรู้อื่น ๆ นอกห้องเรียน ส่งเสริมให้คนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่ตัวเองอาศัยอยู่

กรณีป่าชุมชนบ้านปี่ มีการส่งเสริมชุมชนได้รับความรู้และทราบเกี่ยวกับปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติถูกคุกคาม ชุมชนจึงหันหน้าร่วมกันแก้ไขปัญหา โดยใช้แนวคิดวิถีพอเพียงมาปรับใช้ในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยตระหนักว่า “ป่าพึ่งคน คนพึ่งป่า” ชุมชนบ้านปี่ ใช้ปัญญาสร้างป่าให้มีชีวิต สร้างคนให้มีจิตสำนึก และยังมีการสร้างเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนบ้านปี่ ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ดังนี้ สถานที่ที่ ๑ เริ่มต้นดีมีชัยไปกว่าครึ่ง สถานที่ที่ ๒ อาหารเลี้ยงชุมชน สถานที่ที่ ๓ สายสัมพันธ์เกาะเกี่ยว สถานที่ที่ ๔ ความแข็งแกร่ง สถานที่ที่ ๕ มหัศจรรย์น้ำผึ้ง สถานที่ที่ ๖ ต้นน้ำแหล่งชีวิต สถานที่ที่ ๗ ร่องรอยแห่งความทรงจำ และสถานที่ที่ ๘ บวชป่าเพื่อความสมดุล

๓) การเก็บกักและแบ่งปัน คือ การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถที่ควบคุมได้ จากวิเคราะห์องค์ความรู้พบว่ามีรูปแบบ ๓ ลักษณะ ดังนี้

(๑) มีการจัดการความสัมพันธ์ คือ ชุมชนมีความเป็นชุมชนสูง มีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนสะท้อนออกมาในรูปอุดมการณ์ พิธีกรรมที่ยึดถือและร่วมกันปฏิบัติ และยังมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตร โดยมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน

กรณีป่าชุ่มน้ำบ้านบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีการถอดบทเรียน ประวัติความเป็นมาของชุมชน นิเวศวัฒนธรรม ความสัมพันธ์กับป่าบุญเรือง พืช ผัก สมุนไพร โดยชาวบ้านบุญเรืองร่วมกับกลุ่มรักษ์เชียงของ ภาควิชาครีเอช และนักเรียนโรงเรียนบ้านบุญเรืองวิทยาคม นักวิชาการจากคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เครือข่ายในลุ่มน้ำอิง ลงมาสนับสนุนชุมชน เก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ เก็บชนิดพันธุ์พืช เก็บชนิดพันธุ์เห็ด เก็บชนิดพันธุ์สัตว์ โครงสร้างป่า โดยการวางแผนถาวร เก็บความหลากหลายทางด้านนิเวศป่าได้ แหล่งน้ำ และวิถีชีวิตป่ากับชุมชน มีการแลกเปลี่ยนสถานการณ์ในเวทีเสวนาต่าง ๆ การเชิญนักข่าวเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับป่าในชุมชน การร่วมจัดกิจกรรมและจัดนิทรรศการ เพื่อให้บุคคลภายนอกได้รู้จักป่าชุ่มน้ำบุญเรืองมากขึ้น การเปิดให้บุคคลภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานในป่าชุ่มน้ำบุญเรือง เวทีเสวนาแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นระหว่างชุมชน นักวิชาการ การเข้าเป็นกรรมการสภาประชาชนลุ่มน้ำอิง และประชุมร่วมกับสภาประชาชนลุ่มน้ำอิง เป็นต้น

(๒) มีสามัคคี มนุษย์ทุกคนล้วนมีส่วนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของทุกคนเช่นกันที่จะอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งเราควรจะเริ่มต้นจากปลูกฝังความคิดที่ถูกต้องก่อน หลายชุมชนได้รับผลประโยชน์จากป่าชุมชนทางด้านสังคมในรูปแบบต่าง ๆ กันไป ที่สำคัญที่สุดก็คือ การสร้างความร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมจัดการป่าไม้อันเป็นการทำงานเพื่อส่วนรวม อันส่งผลต่อความสามัคคีที่สามารถส่งผลต่อการดำเนินกิจกรรมอื่น ๆ ร่วมกันในชุมชน ทั้งในด้านศาสนาหรือความเชื่อ การประกอบอาชีพ การรวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนหรือสหกรณ์ตามความเหมาะสม กับทั้งอาจส่งผลต่อการพัฒนาอาชีพตามศักยภาพของชุมชนตามมา การใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การเป็นแหล่งเรียนรู้รัฐธรรมนูญและแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ ในบางแห่งอาจมีการสร้างเครือข่ายโดยป่าชุมชนที่เชื่อมโยงความร่วมมือกับหมู่บ้านอื่นทั้งในระดับตำบล อำเภอ ภูมิภาค และประเทศอีกด้วย ด้วยอาศัยความสามัคคีในชุมชน

กรณีป่าชุมชนบ้านบัว ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา มีการเริ่มทำพิธีสืบชะตาป่าและการเลี้ยงผีขุนน้ำเป็นพิธีกรรมที่คิดริเริ่มขึ้นมาใหม่ไม่มีในตำรา ไม่มีในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่มักนิยมสืบชะตาต่ออายุให้คน ผู้ที่ริเริ่มทำพิธีสืบชะตาป่าและการเลี้ยงผีขุนน้ำ คือ พระครูมานัสพิทักษ์ (ปัจจุบัน พระโสภณพัฒนโนดม) รองเจ้าคณะจังหวัดพะเยา กิตติมศักดิ์, วัดโพธาราม อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ เป็นการนำความเชื่อทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นพื้นเมืองทางภาคเหนือ โดยมีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อปลุกจิตสำนึกให้ประชาชนมีส่วนร่วมและได้ตระหนักถึงคุณค่าของแม่น้ำและลำธาร รวมทั้งหาแนวทางฟื้นฟูระบบนิเวศลำน้ำที่สูญเสียไปให้ฟื้นคืนสู่สภาพสมดุล จัดขึ้นช่วงเวลา เดือน ๑๒ เหนือ ขึ้น ๖ ค่ำ การจัดกิจกรรมได้ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน ทำให้เกิดความเลื่อมใส เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาป่าต้นน้ำ แม่น้ำลำธาร และเกิดความรักหวงแหนและสำนึกในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ ตลอดจนแม่น้ำลำธาร โดยชาวบ้านได้ร่วมกันจะทำพิธีเพื่อให้บริการพื้นที่ป่าแห่งนี้ให้มีความสมบูรณ์ดังเช่นทุกปีที่ผ่านมา และเป็นการป้องกันปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าในบริเวณแหล่งต้นน้ำแห่งนี้ด้วย ซึ่งอยู่ในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าดอยหลวงในพื้นที่ตำบลบ้านต๋อน ทุกปีที่ผ่านมาจะมีความอุดมสมบูรณ์มีน้ำไหลออกมาบริเวณกลางภูเขาโดยตลอด หล่อเลี้ยงชาวบ้านในพื้นที่ตำบลบ้านต๋อนมาเป็นเวลานาน

(๓) มีระบบและกฎเกณฑ์ ในอดีตชุมชนต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่า ทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการและออกกฎเกณฑ์เพื่อผลประโยชน์ของชุมชนเอง ต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งที่จะควบคุม รักษากฎระเบียบและสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่น ให้เข้ากับสถานการณ์การเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลง พร้อมทั้งมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ซึ่งมีวางบนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีตประเพณีและประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันเอง

กรณีป่าชุมชนบ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา มีการจัดการและดูแลรักษาป่าชุมชนบ้านปี่ มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน และชาวบ้านปี่ทั้ง หมู่ ๑ และ หมู่ ๑๐ ร่วมด้วยช่วยกันเป็นอาสาสมัครตรวจตราดูแลรักษาป่าชุมชนอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ โดยเฉพาะฤดูแล้ง ชาวบ้านปี่ทั้งสองหมู่บ้าน จะร่วมกันจัดทำแนวป้องกันที่สามารถกันไฟป่า ฉะนั้น ชาวบ้านปี่มีจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของร่วมกัน การจัดการป่าชุมชนบ้านปี่ ได้ใช้วิธีการหลายอย่างผสมผสานกัน รวมทั้งการกำหนดกฎระเบียบเกี่ยวกับการป้องกันป่าชุมชน ดังต่อไปนี้

๑. ห้ามมิให้บุคคลหรือหน่วยงานใดเข้าป่าชุมชน เพื่อจุดประสงค์ในการตัดไม้เพื่อนำไปปลูกสร้างอาคารบ้านเรือน นำไปทำฟืน หรือเพื่อขาย หรือทำลายต้นไม้ตายซาก หรือเผาทำลายพืชพันธุ์ไม้ นำออกซึ่งพืชสมุนไพร กล้วยไม้ เถาวัลย์ ยิงนก ตกปลา ล่าสัตว์ ตีผึ้ง ต่อแตนโดยเด็ดขาด

๒. กรณีที่มีความจำเป็นต้องใช้ไม้ทुरुตโรหมดสภาพยืนต้นมาใช้เพื่อการก่อสร้างอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างใด ๆ อันเป็นสาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้าน ต้องมีการแจ้งวัตถุประสงค์ เหตุผลและความจำเป็นต่อผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการประจำหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิและที่ปรึกษาประจำหมู่บ้านพิจารณาและเสนอต่อที่ประชุมชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านให้ความเห็นชอบเป็นกรณี ๆ ไป

๓. กรณีมีความจำเป็นต้องใช้ไม้แห้ง กิ่งไม้แห้งมาใช้ประโยชน์ เพื่อการศึกษา ศาสนา การประชุมสัมมนาหรือเผาศพ ต้องมีการแจ้งต่อผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชนล่วงหน้า เพื่อพิจารณาตามเห็นสมควรและความจำเป็นทุกครั้ง

๔. กรณีความผิดเกี่ยวกับป่าชุมชนที่ประชุมใหญ่มีมติกำหนดบทลงโทษไว้ดังต่อไปนี้

๔.๑ การลักลอบล่าสัตว์ทุกชนิดในป่าชุมชน หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษ โดยการปรับขั้นต่ำ ๑,๐๐๐ บาท และริบของกลางที่ใช้ในการกระทำผิดไม่ว่ากรณีใด ๆ

๔.๒ การลักลอบจับสัตว์น้ำในป่าชุมชน โดยการไต่ยาเบื่อ ใช้กระแสไฟฟ้าช็อต กั้นน้ำและวิดน้ำ เพื่อหาสัตว์น้ำ หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับขั้นต่ำ ๕๐๐ บาท และให้ริบของกลางที่ใช้ในการกระทำผิด พร้อมกับนำตัวส่งเจ้าหน้าที่ เพื่อดำเนินคดี

๔.๓ การลักลอบตัดไม้ ทำลายต้นไม้ให้ตายซาก เผาทำลายพืชพันธุ์ไม้ ตัดเถาวัลย์เก็บพืชสมุนไพร หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษโดยการปรับขั้นต่ำ ๑,๐๐๐ บาท และริบของกลางที่ใช้ในการกระทำผิดพร้อมกับนำตัวส่งเจ้าหน้าที่ เพื่อดำเนินคดี

๔.๔ การลักลอบตีผึ้ง ต่อ แตน ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับขั้นต่ำ ๑,๐๐๐ บาท/รัง

๔.๕ การบุกรุกเขตป่าชุมชน หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษ โดยการปรับตั้งแต่ ๑,๐๐๐ บาทขึ้นไป พร้อมกันนำตัวส่งเจ้าหน้าที่เพื่อดำเนินคดี อีกทั้งให้คืนพื้นที่ที่บุกรุกและถอยกลับมาทำกินอยู่ในพื้นที่ของตนเองที่ครอบครองอยู่เดิม โดยไม่มีข้อแม้ใด ๆ

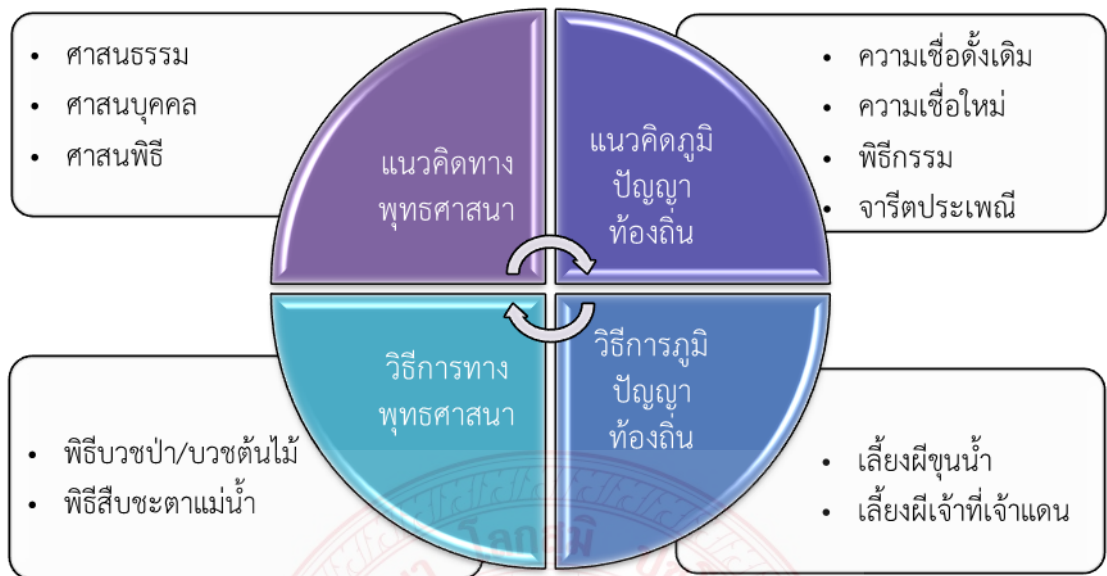
๕. ในกรณีมีผู้พบเห็นการกระทำผิดหรือฝ่าฝืนกฎระเบียบตามข้อมติที่ประชุมที่ ๑/๒๕๕๖ ของบุคคลหรือหน่วยงานใดก็ตามผู้ที่มาแจ้งไม่ว่าจะเป็นคนในหมู่บ้านหรือคนในหมู่บ้านใกล้เคียงที่มาแจ้ง ต่อผู้นำหมู่บ้าน หรือคณะกรรมการไม่ว่าทั้งทางลับหรือเปิดเผย จะได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินสินบนในอัตราร้อยละ ๔๐ ของเงินค่าปรับต่อเมื่อเรื่องนั้น ๆ ได้ยุติแล้ว และให้ผู้ที่ได้รับแจ้งปกปิดรายชื่อผู้ที่มาแจ้งไว้เป็นความลับทุกครั้ง

สรุป

จากการศึกษาองค์ความรู้ทางพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง พบว่ามีองค์ความรู้ใน ๓ รูปแบบ ดังนี้ (๑) การใช้อย่างชาญฉลาด คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้ได้ยาวนานที่สุด และใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด จากวิเคราะห์องค์ความรู้พบว่ามีรูปแบบ ๓ ลักษณะ เช่น (๑.๑) มีความรอบรู้ คือ ชุมชนต้องมีความรอบรู้ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด (๑.๒) การใช้อย่างรอบคอบ ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้านเพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้านเป็นสำคัญในรูปของป่าชุมชน (๑.๓) การใช้อย่างระมัดระวัง ป่าไม้มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพของมนุษย์และการคงอยู่ของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และสิ่งมีชีวิตอื่น เช่น พุทธศาสนาสอนให้รู้จักประมาณในการบริโภค ภูมิปัญญาท้องถิ่นใช้ในสิ่งที่จำเป็น ตามคำโบราณล้านนากล่าวไว้ว่า “กินที่พอต้อง หย่องที่พอตัว” ดังนั้นภายใต้การจัดการที่เหมาะสม จะสามารถใช้ประโยชน์จากป่าไม้แก่นมนุษย์อย่างนานับการ (๒) การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม คือ การทำให้ทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรม ให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ การฟื้นฟู จากวิเคราะห์องค์ความรู้พบว่ามีรูปแบบ ๓ ลักษณะ เช่น (๒.๑) มีการรักษา ชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มแข็งและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมาหรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศหรือเกิดการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก (๒.๒) มีการสืบสาน ในยุคที่ความเจริญของสังคมเมืองเบ่งบาน ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทางด้านระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยการกำหนดเป็นพิธีกรรมจารีตประเพณีซึ่งมีแบบแผนปฏิบัติ สร้างความผูกพันทางด้านศีลธรรม และการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศ โดยในแต่ละชุมชนมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่มีความแตกต่างกันไป ตระหนักถึงบุญคุณของป่า ความศรัทธาและความเชื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะในสังคมชนบทที่ศรัทธาและความเชื่อมีอิทธิพลต่อชาวบ้านเป็นอย่างมาก จนเกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมา (๒.๓) มีการส่งเสริม ชุมชนมีการส่งเสริมสร้างรากฐานจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมที่มั่นคงด้วยการให้ข้อมูลความรู้ที่ถูกต้องแก่ผู้คน ทั้งเยาวชนและประชาชนทั่วไป ทั้งในสถานศึกษาอย่างโรงเรียน มหาวิทยาลัย รวมถึงระบบเรียนรู้อื่น ๆ นอกห้องเรียน ส่งเสริมให้คนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่ตัวเองอาศัยอยู่ และ (๓) การเก็บกักและแบ่งปัน คือ การ

รวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถที่ควบคุมได้จากวิเคราะห์องค์ความรู้พบว่ามีรูปแบบ ๓ ลักษณะ เช่น (๓.๑) มีการจัดการความสัมพันธ์ ชุมชนมีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนสะท้อนออกมาในรูปแบบอุดมการณ์ พิธีกรรมที่ยึดถือและร่วมกันปฏิบัติ และยังมีความสัมพันธ์อย่างแน่นหนากับการผลิตในภาคเกษตร โดยมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน (๓.๒) มีสามัคคี มนุษย์ทุกคนล้วนมีส่วนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นหน้าที่ของทุกคนเช่นกันที่จะอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การสร้างความร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมจัดการป่าไม้อันเป็นการทำงานเพื่อส่วนรวม อันส่งผลต่อความรักสามัคคีที่สามารถส่งผลต่อการดำเนินกิจกรรมอื่น ๆ ร่วมกันในชุมชน ทั้งในด้านศาสนาหรือความเชื่อ การประกอบอาชีพ การรวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนหรือสหกรณ์ตามความเหมาะสม (๓.๓) มีระบบและกฎเกณฑ์ ในอดีตชุมชนต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการและออกกฎเกณฑ์เพื่อผลประโยชน์ของชุมชนเอง ต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งที่จะควบคุม รักษากฎระเบียบและสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์การเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลง พร้อมทั้งมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ซึ่งมีทิวทัศน์พื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีตประเพณีและประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันเอง

จากการศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย ผู้วิจัยได้สรุปเป็นแผนภาพ ดังต่อไปนี้

จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

แผนภาพที่ ๒ องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง

๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

จากการสังเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่อง องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย พบว่ามีองค์ความรู้ใน ๓ ด้าน ดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ มิติด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์

หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นมีมากมาย เพราะธรรมะ คือ ธรรมชาติ หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างในโลกใบนี้ล้วนแต่เป็นธรรมชาติที่ พระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง แล้วนำมาเผยแผ่ในผู้อื่นได้เข้าใจและอยู่กับธรรมชาติเหล่านั้น อย่างมีสติ รู้คุณค่า และรู้ประมาณ

การนำหลักไตรสิกขามาแก้ปัญหาทรัพยากรป่าไม้ จึงหมายถึงกระบวนการปฏิบัติ หรือกระบวนการพัฒนา ๓ ด้าน คือ

๑) **ศีล** เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและควบคุมความประพฤติของชุมชนในการอนุรักษ์ ใช้ประโยชน์และแบ่งปันทรัพยากรป่าชุมชน เพื่อวางกฎระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติร่วมกัน เพื่อให้ ชุมชนได้ปฏิบัติอย่างพอเหมาะพอควร เป็นการสร้างวินัยให้กับตนเองและชุมชนด้วยศีล ถ้าชุมชนมี ความรู้ความเข้าใจในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว การมีกติกา วินัยที่ร่วมกันสร้างมาใน การใช้ประโยชน์ร่วมกัน ศีลจะช่วยระมัดระวังควบคุมผู้ที่ฝ่าฝืน

๒) **สมาธิ** คือ การมีจิตใจที่มีคุณธรรม เมตตาต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ บุคคล ต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา เอื้ออาทร มีความเคารพ มีความกตัญญูรู้คุณ เป็นต้น มีความมุ่งมั่นจดจ่อในการ รักษาสภาพของป่าชุมชนและการแก้ปัญหาทรัพยากรของชุมชน ด้วยวิธีการต่าง ๆ

๓) **ปัญญา** คิดตรองหาเหตุและมีการวางแผนการดำเนินการอย่างมีระบบด้วยการ ประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชน พร้อมทั้งประมวลสรุปผลของการดำเนินการอย่างเป็น รูปธรรม ปลุกจิตสำนึกและสร้างภูมิคุ้มกันในการรักษาทรัพยากรป่าไม้ด้วยปัญญา

๔.๔.๒ มิติด้านการจัดการความสัมพันธ์ของมนุษย์

๑) **ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์** มีการจัดความสัมพันธ์ที่จะให้คนอยู่ ร่วมกันโดยการกำหนดระเบียบ กฎเกณฑ์ กติกา ข้อปฏิบัติร่วมกัน เพื่อเป็นแนวทางให้คนในชุมชน ปฏิบัติและการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาป่า

๒) **ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ** โดยพบความสัมพันธ์ผ่านระบบการ ประโยชน์จากป่าเพื่อการยังชีพเป็นหลักและระบบการผลิตเพื่อขายที่พึ่งพาและรักษาสมดุลของ ธรรมชาติ ในการพึ่งพาธรรมชาติทำให้ชาวบ้านเห็นในสำคัญของป่า และมีส่วนร่วมในการรักษา ป่า ดังนั้นระบบการผลิตและวิถีชีวิตจึงมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศของชุมชน

๓) **ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ** จะพบความสัมพันธ์โดยผ่าน ความเชื่อเรื่องผีและการนับถือพุทธศาสนาของชาวบ้านโดย การแสดงความเคารพและขอบคุณ ธรรมชาติ ผ่านพิธีกรรมและจารีตประเพณี เพื่อสร้างระบบความสัมพันธ์และจิตสำนึกให้มีการใช้ ทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสม

๔.๔.๓ มิติด้านหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

๑) **รักษาไว้ซึ่งระบบนิเวศวิทยาของชุมชน** มีความรู้และความเข้าใจในการจัดการป่าชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มแข็งและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมา หรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศหรือเกิดการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เช่น การต่อต้านโครงการของรัฐ การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น ความเป็นชุมชนสูง คือ มีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนสะท้อนออกมาในรูปอุดมการณ์ พิธีกรรมที่ยึดถือและร่วมกันปฏิบัติ มีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อยู่ในสภาพที่ใช้ได้และยังมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับการผลิตในภาคเกษตร โดยมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารอันส่งผลต่อการประกอบอาชีพทางการเกษตร การอุปโภค และการบริโภคในครัวเรือน การเป็นแหล่งป้องกันและแก้ไขปัญหาด้านไฟป่าที่คุกคามสุขภาพและทรัพยากรของชุมชน การช่วยบรรเทาการกัดเซาะและพังทลายของหน้าดินโดยเฉพาะในบริเวณที่เป็นภูเขาและชายฝั่งทะเล การอนุรักษ์และคุ้มครองสัตว์ป่าและความหลากหลายทางชีวภาพ ให้มีความอุดมสมบูรณ์ ฯลฯ เป็นต้น

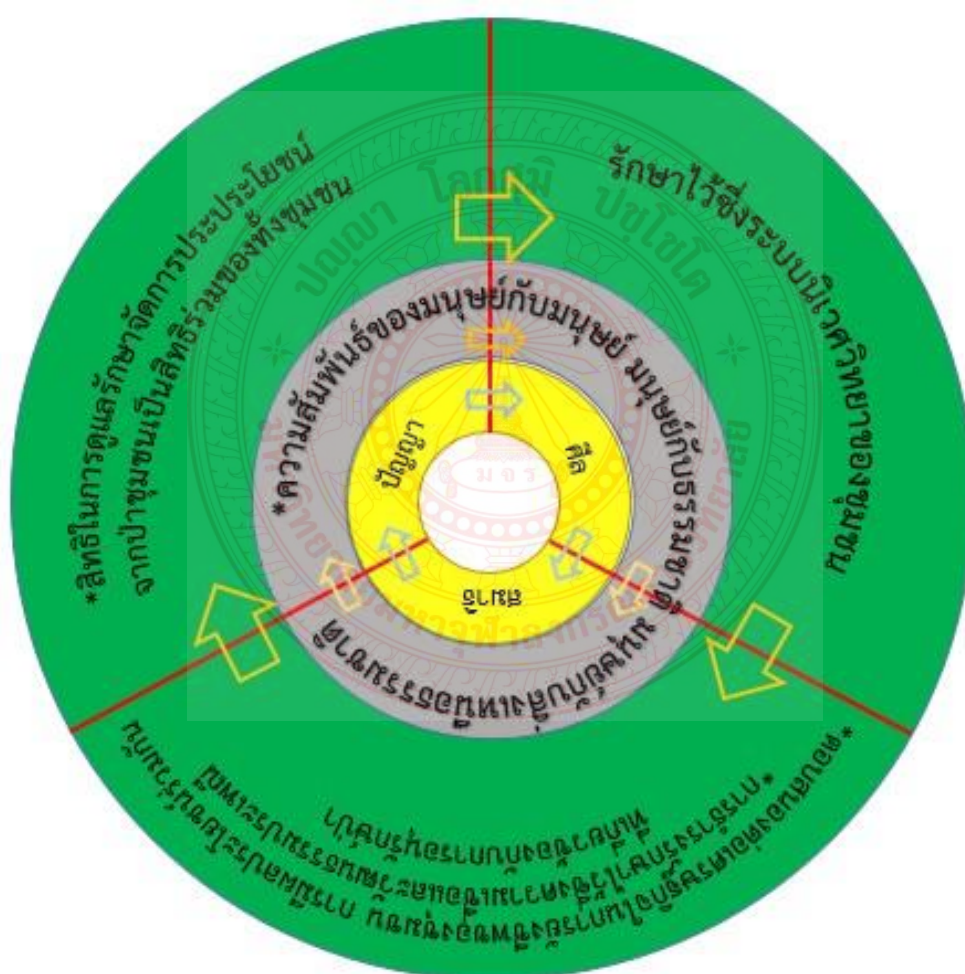
๒) **ตอบสนองต่อเศรษฐกิจในการยังชีพของชุมชนการมีผลประโยชน์ร่วมกัน** โดยพบว่า เป็นแหล่งอาหาร เชื้อเพลิงและของป่า เป็นต้น ชุมชนได้รับประโยชน์ในด้านนี้จากป่าชุมชนไม่สูงเท่าที่ควร เนื่องจากข้อจำกัดของสถานภาพทางกฎหมายป่าไม้ที่เกี่ยวข้อง ทำให้ได้รับในรูปแบบจากการเก็บหาของป่าและสมุนไพรตามที่กฎหมายเอื้ออำนวยให้เพื่อการบริโภคและอุปโภคในครัวเรือน ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการลดค่าใช้จ่ายได้ในระดับหนึ่ง ในกรณีที่มีจำนวนมากอาจมีการรวบรวมจำหน่ายซึ่งอาจมีการแปรรูปผลผลิตเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มที่เป็นการสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนได้อีกทางหนึ่ง สำหรับป่าชุมชนที่อยู่ในที่ดินบางประเภทก็สามารถตัดฟันไม้ยืนต้นที่มีอยู่จำหน่ายอันเป็นการสร้างรายได้ให้เป็นอย่างดี

๓) **การธำรงรักษาไว้ซึ่งความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า** มีการจัดตั้งองค์กรประชาชน ที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ซึ่งมีทิวทัศน์พื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิมจารีตประเพณีและประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันเอง พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอนุรักษ์ป่าไม้ เช่น การบวชป่า สืบชะตาต้นไม้ การเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น หากมองผิวเผินดูเหมือนจะปลูกฝังชาวบ้านให้เกิดความงมงาย จริง ๆ แล้วเป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งให้คนได้เห็นความสำคัญของสิ่งเหล่านั้น จึงเป็นการนำเอาความเชื่อเดิมกับใหม่มาประยุกต์กัน เพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้

๔) **สิทธิในการดูแลรักษาจัดการประประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นสิทธิร่วมของทั้งชุมชน** พบว่า ชุมชนต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการและออกกฎเกณฑ์เพื่อผลประโยชน์ของชุมชนเองและต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ที่จะควบคุมรักษากฎระเบียบและสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์การเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลง ชุมชนได้รับผลประโยชน์จากป่าชุมชนทางด้านสังคมในรูปแบบต่าง ๆ กันไป ที่สำคัญที่สุดก็คือการสร้างความร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมจัดการป่าไม้อันเป็นการทำงานเพื่อส่วนรวม อันส่งผลต่อความรักสามัคคีที่

สามารถส่งผลต่อการดำเนินกิจกรรมอื่น ๆ ร่วมกันในชุมชน ทั้งในด้านศาสนาหรือความเชื่อ การประกอบอาชีพ การรวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนหรือสหกรณ์ตามความเหมาะสมกับทั้งอาจส่งผลต่อการพัฒนาอาชีพตามศักยภาพของชุมชนตามมา การใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การเป็นแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติและแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ ในบางแห่งอาจมีการสร้างเครือข่ายโดยป่าชุมชนที่เชื่อมโยงความร่วมมือกับหมู่บ้านอื่นทั้งในระดับตำบล อำเภอ ภูมิภาค และประเทศอีกด้วย

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่อง องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย ดังแสดงในแผนภาพ ต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๓ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย” ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน เพื่อศึกษารูปแบบทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย และเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประชากรในการวิจัย ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ และเอกชน ผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน ๓๐ รูป/คน พื้นที่ในการศึกษาประกอบด้วย ลุ่มน้ำอิงตอนต้น คือ บ้านบัว ตำบลบ้านตุน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ลุ่มน้ำอิงตอนกลาง คือ บ้านปี้ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และลุ่มน้ำอิงตอนปลาย คือ บ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

ผลการศึกษาได้นำเสนอตามวัตถุประสงค์ทั้ง ๓ ข้อ ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ แนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน

๑) แนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน แนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนานำมาวิเคราะห์ความสอดคล้องกับหลักการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดผลผลิตที่ยั่งยืน (Sustained yield) ดังต่อไปนี้

(๑) การใช้อย่างชาญฉลาด คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้ได้ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด แนวคิดทางพระพุทธศาสนา มองว่า ต้นไม้เป็นสิ่งมีชีวิต สามารถรับรู้ต่อสิ่งสัมผัสได้ การตัดต้นไม้จึงเป็นบาป ถือเป็น การทำลายชีวิตต้นไม้ ก่อนถึงอายุขัย เราไม่ควรตัดต้นไม้ถือว่าเป็นการเบียดเบียนสิ่งมีชีวิตจึงเป็นบาป ซึ่งถ้าพระสงฆ์ตัดต้นไม้เป็นการผิดพระวินัยถึงขั้นอาบัติปาจิตตีย์ และสอนให้รู้จักประมาณในการ

บริโศค (มัตตัญญุตตา) หรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ตามประโยชน์และคุณค่าที่แท้จริงของป่าไม้ มุ่งให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ การใช้ประโยชน์จากป่าไม้ต้องระมัดระวังให้อยู่ในสภาวะที่พอดี ต้องใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้สิ้นเปลืองน้อยที่สุด เพื่อจะได้มีทรัพยากรป่าไม้ไว้ใช้สอยในอนาคตต่อไป ชาวบ้านเห็นคุณค่าของคุณธรรม ชาวบ้านไม่กล้าเข้าไปทำลายต้นไม้ นับได้ว่าความเพียรเป็นคุณธรรมที่เอื้ออำนวยต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

(๒) การฟื้นฟูสิ่งมีชีวิตที่เสื่อมโทรม หมายถึง การทำให้ทรัพยากรป่าไม้ให้เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ในทางพระพุทธศาสนาสอนให้คนไทยมีความเคารพต่อบุคคลอื่นที่ตนเกี่ยวข้องและคนไทย เชื่อว่าต้นไม้ในแต่ละต้นเป็นที่อยู่หรือเป็นวิมานของรุกขเทวดา โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่ที่เป็นพญาไม้ในป่าที่เรียกว่า ต้นไม้เจ้าป่า คนไทยเรานี้มีความนับถือเกี่ยวกับเรื่องภูตผี เทวดา เทวดานี้เกี่ยวกับป่า เมื่อมีใครเข้าไปตัดหรือทำลายต้นไม้ก็เท่ากับว่าเป็นการทำลายที่อยู่ของรุกขเทวดา ซึ่งท่านอาจลงโทษโดยการดลบันดาลให้เกิดภัยพิบัตินานาแก่ผู้ตัดไม้และครอบครัว

(๓) การเก็บกักและแบ่งปัน หมายถึง การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถที่ควบคุมได้ พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีเมตตาต่อมนุษย์ด้วยกัน และเมตตาต่อพืช เมื่อเรามีเมตตาเราจะไม่ทำร้ายกัน โดยมองว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงล้วนเป็นไปตามธรรมชาติและเป็นไปตามเหตุปัจจัยสิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีความสัมพันธ์ต้องอาศัยเป็นปัจจัยเท่ากัน มนุษย์ควรมีคุณธรรมในด้านการมีชีวิตด้วยปัญญาโดยไม่ฝ่าฝืนกฎของธรรมชาติ ตามหลักการนี้จึงเห็นได้ชัดว่า พระพุทธศาสนามีส่วนช่วยรักษาดูแลป่าไม้ พันธุ์ไม้ โดยไม่เบียดเบียนรบกวนหรือทำลายความเสียหายแก่ป่าไม้ พันธุ์ไม้และสรรพชีวิตในผืนป่า รวมทั้งส่งเสริมให้มีการปลูกป่า เพื่อสร้างคุณสมบรูณ์ให้คงอยู่ต่อไป

ทั้งนี้ ในทางพระพุทธศาสนามีวิธีการในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน โดยการประกอบประเพณี/พิธีกรรม ดังต่อไปนี้

(๑) การบวชป่า/บวชต้นไม้ เป็นพิธีกรรมที่คิดริเริ่มขึ้นมาใหม่ ไม่มีในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นกุศโลบาย หรืออุบายอันชาญฉลาดที่นำมาประยุกต์ใช้กับการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ยังก่อให้เกิดความเชื่อมโยงและเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาป่า เป็นสัญญาณใจของชุมชนในการร่วมกันคุ้มครองป่า โดยอาศัยการใช้มิติทางวัฒนธรรมเชื่อมโยงกับกระบวนการทางสังคม เป็นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมที่หลากหลาย เป็นเวทีที่รวมคนทุกหมู่เหล่า ทั้งองค์กรชุมชน หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ส่วนราชการท้องถิ่นในพื้นที่ พระสงฆ์ ครู นักเรียน นักวิชาการ เข้ามาเรียนรู้และสร้างกิจกรรม หล่อหลอมจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าชุมชนร่วมกัน

(๒) พิธีสืบทอดน้ำ คือ การต่อชีวิตให้แม่น้ำยืนยาว เป็นการประยุกต์ขึ้นมาจากพิธีสืบทอดน้ำหมู่บ้านและพิธีสืบทอดคน จึงเป็นการรวมพลังสร้างสำนึกให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญและตระหนักต่อคุณค่าของแม่น้ำ เชื่อมโยงสู่การดูแลรักษาป่าต้นน้ำและต่อชีวิตคนให้ยืนยาว คนในชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันจนพบสาเหตุสำคัญอันเป็นผลจากการทำลายป่ามากขึ้น ทั้งคนในและนอกชุมชน การสืบทอดน้ำ เชื่อมโยงหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องเข้ามาร่วมมือรักษาป่ารักษาน้ำ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นปัญหาและหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน

(๓) พิธีฟังธรรมปลาช่อน เป็นประเพณีหรือวัฒนธรรมท้องถิ่นของล้านนา ซึ่งมีการสืบทอดต่อ ๆ กันมาจากรุ่นสู่รุ่นตั้งแต่ครั้งโบราณกาล ซึ่งปัจจุบันนี้เริ่มหาได้ยากเต็มที่ โดยประเพณีฟังธรรมปลาช่อนนี้ ชาวบ้านทางภาคเหนือในบางชุมชนได้ร่วมกันจัดขึ้นทุกปี ในวันแรม ๙ ค่ำ เดือน ๙ (เดือนทางภาคเหนือ) เพื่อ “ขอฝน” บูชาผีขุนน้ำหรือบูชาสายน้ำที่ได้ประทานความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์มาให้กับชุมชนตลอดทั้งปี และเพื่อช่วยกันอนุรักษ์สายน้ำต่าง ๆ ให้มีความสะอาดบริสุทธิ์และอุดมสมบูรณ์อย่างยั่งยืนตลอดไป

๒) แนวคิดและวิธีการทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน แนวคิดและวิธีการทางภูมิปัญญาท้องถิ่นนำมาวิเคราะห์ความสอดคล้องกับหลักการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดผลผลิตที่ยั่งยืน ดังต่อไปนี้

(๑) การใช้อย่างชาญฉลาด หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้ได้ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด การใช้ประโยชน์จากป่าต้องอาศัยความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการป่าและใช้ประโยชน์มาเป็นเวลายาวนาน ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษที่มีการสั่งสมและเรียนรู้จากประสบการณ์ และการสังเกตสภาพของธรรมชาติ ชาวบ้านสามารถเรียนรู้และปรับเปลี่ยนองค์ความรู้ที่มีอยู่ไปใช้ในการใช้ประโยชน์จากป่าได้และมีการถ่ายทอดมาสู่ลูกหลาน จนเกิดเป็นกิจกรรมที่ปฏิบัติกันเป็นประจำทุกปี และถือเป็นองค์ความรู้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่แสดงออกผ่านกิจกรรม ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน เช่น การหาของป่า การหาเห็ด การหาไขมดแดง การหาน้ำผึ้ง การล่าสัตว์ การตัดไม้ใช้สอย เป็นต้น

(๒) การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม หมายถึง การทำให้ทรัพยากรป่าไม้ให้เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ปรากฏในรูปความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทางด้านระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ซึ่งมีแบบแผนปฏิบัติ สร้างความผูกพันทางด้านศีลธรรม และการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศ เช่น ความเชื่อของชาวเขาเกี่ยวกับเรื่องเหนือธรรมชาติ การบูชาผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดูแลรักษาป่าต้นน้ำและให้น้ำสำหรับการเกษตรได้ ความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในป่า ก่อให้เกิดประเพณีการใช้ทรัพยากรป่าอย่างเคารพยำเกรงและตระหนักถึงบุญคุณของป่า โดยมีการประกอบพิธีกรรมที่มีความสัมพันธ์กับการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ตามความเชื่อที่มีการถ่ายทอดสืบทอดกันมา รวมทั้งพิธีกรรมที่เป็นการประยุกต์หลักพุทธศาสนา ได้แก่ การเลี้ยงผีขุนน้ำ การฟังธรรมขอฝน การสืบทอดแม่่น้ำ การบวชป่า การดับไฟป่า เป็นต้น

(๓) การเก็บกักและแบ่งปัน หมายถึง การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถที่ควบคุมได้ ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นกล่าวว่า ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนได้มีการสั่งสมกันมาอย่างยาวนานหลายชั่วอายุคนจนตกผลึกกลายเป็นวิถีคิดและการแสดงออกถึงคุณค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งอาจสะท้อนถึงความชาญฉลาดของบรรพบุรุษเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากร เช่น ความเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตอยู่กับต้นไม้ การตัดต้นไม้ย่อมเป็นการลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หากจำเป็นต้องตัดต้นไม้จะต้องทำพิธีกรรมเพื่อขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์

เสียก่อน หรือภาคิโตโบราณของชาวปกากะญอ ที่สะท้อนแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่าว่า “ป่าอยู่ คนอยู่ ป่าไม่อยู่ คนก็อยู่ไม่ได้” ความเชื่อเหล่านี้ล้วนแฝงไปด้วยแนวคิดที่มีหลักการ เหตุผล ค่านิยมอยู่ในตัวเอง ทำให้เกิดจากความคิดที่เลื่อนลอยไร้แก่นสารแต่กลับสะท้อนถึงอุดมการณ์อำนาจซึ่งเป็นรากฐานการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับ และมีความเป็นพลวัตรตามการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ในแต่ละยุคสมัยได้

ทั้งนี้ ในทางภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวิธีการในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน โดยใช้ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ ดังต่อไปนี้

(๑) การเลี้ยงผีขุนน้ำ ส่วนใหญ่กำหนดเดือน ๙ แรม ๙ ค่ำของทุกปี มีการปรึกษาหมอผีเพื่อเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ ประกอบด้วย หมูหรือไก่ ฐูป เทียน เมี่ยง หมาก พลู บุหรี่ ชันตั้ง ชาวบ้านจะเก็บเงินทุกหลังคาเรือนตามจำนวน เพื่อเป็นการเรียกขวัญกำลังใจกลับคืนมาแล้ว ยังเป็นการใช้กุศโลบายซึ่งเข้ากับวิถีชุมชน ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคี เกื้อกูล ช่วยกันแก้ไขปัญหา และเกิดความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลแม่น้ำ ส่งผลดีต่อระบบนิเวศวิทยาแม่น้ำ เกิดประโยชน์ต่อประชาชนโดยส่วนรวม

(๒) พิธีเลี้ยงผีฝาย เป็นพิธีที่มีมายาวนาน มาพร้อมกับการจัดระบบเหมืองฝาย อันเป็นระบบการจัดการน้ำท้องถิ่นที่ชุมชนเป็นผู้จัดสรรปันน้ำเอง ดังนั้นเมื่อเลี้ยงผีขุนน้ำ ก็จะต้องเลี้ยงผีฝายควบคู่กันไปด้วย เพราะป่ากับน้ำสัมพันธ์กัน เครื่องเซ่นไหว้ผี ประกอบด้วย ไก่ ๑ คู่ เหล้า ๑ ขวด เป็นการบอกกล่าวให้ผีช่วยดูแลฝายให้มั่นคง ไม่พังในฤดูน้ำหลากและให้น้ำใช้เพียงพอสำหรับการทำนา การซ่อมฝายวันแรก ก่อนลงมือซ่อมฝาย แก่ฝายจะทำพิธีเลี้ยงผีฝาย ด้วยการฆ่าไก่ที่ได้เตรียมมา จุดธูปเทียนแล้วกล่าวต่อผีให้คุ้มครองฝายและคุ้มครองคนให้อยู่เย็นเป็นสุข การวางเครื่องเซ่นไหว้ส่วนใหญ่มีกวางบริเวณโคนต้นไม้ใหญ่ที่อยู่บริเวณฝาย เพราะเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของผี เมื่อแก่ฝายทำพิธีเสร็จ สมาชิกจะนั่งรอเพื่อให้ผีได้กินของเซ่นไหว้ หลังจากผีกินเสร็จสมาชิกจะกินข้าวเที่ยงก่อนลงมือซ่อมฝายร่วมกัน

(๓) พิธีเลี้ยงผีเจ้าที่หรือเจ้าที่เจ้าแดน ผีเจ้าที่จัดเป็นผีฝายดี มักเรียกกันแต่เจ้าที่บางที่ก็เรียกเป็นคำซ้อนว่า เจ้าที่เจ้าแดน หมายถึง ผีที่สิงสถิตอยู่ ณ บริเวณนั้น ๆ เช่นบริเวณบ้าน บริเวณป่าเขา ในป่ามีผีป่า ชาวบ้านนามักจะถือว่าผีป่าเป็นผีร้าย อาจให้ความเกรงใจ หากไปในป่าจะขี้จะเยี่ยว จะขอขมาเจ้าที่เจ้าแดน ส่วนผีเจ้าที่อาจเป็นผีร้ายก็ได้ แต่ส่วนมากจะเป็นผีดีมากกว่าผีร้าย เจ้าที่จะปกปักษ์รักษา คุ้มครองบริเวณนั้น ๆ ไม่คุ้มครองผู้คนโดยตรง แต่คนก็อาจขอความคุ้มครองได้ โดยการบอกกล่าวไหว้สา อ่อนน้อมค้อมไหว้ ไม่จาบจ้วงล่วงเกิน ไม่สามทวารกักขพะ ไม่อวดโอ้อย่างใหญ่ หากผีพอใจ ผีก็จะให้ความคุ้มครองดูแล

๕.๑.๒ รูปแบบทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

๑) บ้านบัว ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา บ้านบัว เป็นชุมชนที่มีพื้นที่ป่าแหล่งน้ำมีความอุดมสมบูรณ์ ตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามของกว๊านพะเยา ทางทิศตะวันตกบริเวณแนวเทือกเขาตอยหลวงที่กั้นแนวเขตกับจังหวัดลำปาง มีพื้นที่ป่าโดยรอบประมาณ ๑๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติตอยหลวง จำนวน ๘,๕๐๐ ไร่ ในส่วนนี้เจ้าหน้าที่

อุทยานแห่งชาติเป็นผู้ดูแล และพื้นที่ป่าใช้สอย จำนวน ๑,๕๐๐ ไร่ อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ต้า-แม่เนาเรือ ซึ่งชุมชนมีการจัดการโดยใช้รูปแบบของคณะกรรมการและมีการกำหนดกฎระเบียบในการดูแลรักษาป่า จากการศึกษารูปแบบแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนของบ้านบัว ตำบลบ้านตู่ อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา สรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) การใช้อย่างชาญฉลาด ในด้านพระพุทธศาสนา บ้านบัวมีการทำพิธีสืบชะตาป่า และพิธีบวชป่าเป็นการนำความเชื่อทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นทางภาคเหนือ มีวัตถุประสงค์เพื่อปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และตระหนักถึงคุณค่าของป่าไม้ แม่น้ำและลำธาร เพื่อให้มีการใช้ประโยชน์อย่างยาวนาน การบวชป่าของบ้านบัว มีที่มาจากวิธีการห่มจีวรให้กับต้นไม้เช่นเดียวกับการบวชพระ ส่งผลให้สถานภาพของคนและต้นไม้เปลี่ยนไป นับเป็นการนำความเชื่อทางศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ แต่จะทำพิธีในช่วงฤดูแล้ง พิธีบวชป่าจึงเป็นถือเป็นการอนุรักษ์ป่า เพื่อให้เป็นป่าที่สมบูรณ์ และยังคงสืบทอดประเพณีมาถึงปัจจุบันโดยเป็นกุศโลบาย ในการรักษาป่าของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านมีความเชื่อว่าธรรมชาติป่า เขา ต้นไม้ แม่น้ำล้วนแต่มีผีปกปักษ์รักษา มิให้ใครมารุกกล้าทำลาย ส่วนด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านบัวมีการเลี้ยงผีขุนน้ำ แบบล้านนาขึ้นในวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๙ บริเวณป่าต้นน้ำภายในป่าชุมชนบ้านบัวและบ้านห้วยหม้อ เพื่อเป็นการปลูกจิตสำนึกให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ รวมทั้งแหล่งต้นน้ำให้คงอยู่ โดยชาวบ้านจึงได้ร่วมกันที่จะทำพิธีเพื่อให้บริเวณพื้นที่ป่าแห่งนี้มีความสมบูรณ์ และเป็นการป้องกันปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าในบริเวณแหล่งต้นน้ำในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าดอยหลวง

(๒) การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม ในด้านพระพุทธศาสนา บ้านบัวมีการปลูกป่า ตามโครงการปลูกต้นไม้และปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในโอกาสสมหามงคลพระราชพิธีบรมราชาภิเษก “รวมใจไทย ปลูกต้นไม้ เพื่อแผ่นดิน” และโครงการปลูกป่าและสร้างฝายชะลอน้ำ ๖๖ พรรษา ๖๖ ฝาย ๖,๖๐๐ ต้น เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร เนื่องในโอกาสสมหามงคลพระชนมพรรษา ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๖๑ ซึ่งเป็นโครงการที่ให้ความร่วมมือของคนในชุมชน ภาครัฐและภาคเอกชน ทั้งนี้ยังมีโครงการ “เที่ยวชมน้ำตก พกหนังสือ พลิ๊กพื้นผืนป่าต้นน้ำตามรอยพระราชทานกล้าแห่งความดี” ของโรงเรียนพากแก้ววิทยาคม ที่เป็นการรวมกลุ่มจิตอาสาถึงเมล็ดพันธุ์ต้นไม้นี้ เพื่อนำเมล็ดพันธุ์ไม้ในพื้นที่ถิ่นยังเข้าไปบริเวณต้นน้ำ เพื่อเพิ่มปริมาณต้นไม้น้ำพันธุ์พื้นถิ่นและสร้างจิตสำนึกรักและหวงแหนป่า หวังฟื้นฟูระบบนิเวศน์ป่าต้นน้ำที่ป่าบริเวณน้ำตกผาเกล็ดนาค บ้านห้วยหม้อ ตำบลบ้านตู่ อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

(๓) การเก็บกักและแบ่งปัน ในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น การบริหารงานของคณะกรรมการหมู่บ้านบ้านบัว ได้ร่วมกันออกกฎระเบียบการใช้ป่าชุมชน การดูแล รักษาป่าชุมชน เพื่อมิให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำและป่าไร่ ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจของชาวบ้าน ชาวบ้านบัวจึงร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ดูแลป่าชุมชน ก่อให้เกิดประโยชน์ตามมา คือ ผลผลิตจากป่า อาทิ เห็ด หน่อไม้ น้ำผึ้ง ป่า ไม้ไผ่ น้ำประปาภูเขา สิ่งเหล่านี้ล้วนมาจากการดูแลรักษาของคนในชุมชน และเคารพกฎระเบียบกติกาที่กำหนดขึ้นอย่างเคร่งครัด ทำให้ป่าไม้ยังคงความอุดมสมบูรณ์ และชาวบ้านก็ได้ใช้ประโยชน์

จากการเก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ ตัดไม้ไผ่มาสานแข่ง สานตระกร้า นำส่งไปขายต่างจังหวัด สร้างอาชีพและรายได้ให้กับคนในชุมชน

๒) บ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ป่าชุมชนบ้านปี่มีลักษณะป่าดั้งเดิม เป็นภูเขาหินปูน สภาพป่าส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจ-พรรณผสมเต็งรัง ประกอบด้วยพรรณไม้นานาชนิด มีพื้นที่ป่าทั้งหมดประมาณ ๓,๖๐๐ ไร่ ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูซาง แบ่งการบริหารออกเป็น ป่าชุมชน ๖๕๐ ไร่ ป่าส่วนนี้ห้ามตัดไม้ แต่สามารถเก็บของป่าเพื่อใช้ในครอบครัวได้ ป่าอนุรักษ์ ๒,๐๐๐ ไร่ ป่าผืนนี้ห้ามตัดไม้ ห้ามเก็บของป่าทุกชนิด และ ป่าใช้สอย ๙๕๐ ไร่ โชนนี้สามารถนำไม้ล้ม ไม้พิน ไปสร้างบ้าน หรือใช้เผาศพได้ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ป่าหัวไร่ปลายนา และป่าใช้สอยส่วนรวม ซึ่งชุมชนมีการจัดการโดยใช้รูปแบบของคณะกรรมการและมีการกำหนดกฎระเบียบในการดูแลรักษาป่า จากการศึกษาแบบแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนของบ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา สรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) การใช้อย่างชาญฉลาด ในด้านพระพุทธศาสนา บ้านปี่มีการทำพิธีบวชป่ามีวัตถุประสงค์เพื่อปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนมีส่วนร่วมและได้ตระหนักถึงคุณค่าของป่าไม้ แม่น้ำและลำธาร รวมทั้งหาแนวทางฟื้นฟูระบบนิเวศป่าไม้ แม่น้ำและลำธารที่สูญหายไปให้ฟื้นคืนสู่สภาพสมดุลเป็นที่กินเลี้ยงปากเลี้ยงท้องคนในชุมชนบ้านปี่ได้ตลอดจนถึงทุกวันนี้ ป่าที่ทำการบวชไปแล้วจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ นำเคารพยำเกรงแก่ผู้บุกรุก จึงส่งผลให้ป่าชุมชนบ้านปี่เกิดความอุดมสมบูรณ์มาจนถึงทุกวันนี้ ส่วนด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านปี่มีการเลี้ยงผึ้งขุนน้ำห้วยโป่ง จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ช่วงเวลา ๑๓ ค่ำ ก่อนเข้าพรรษา ถ้าเป็นหน้าแล้ง จะยกเว้นวันพระและจะยกเว้นในช่วงเข้าพรรษา ซึ่งงดเลี้ยงผึ้งขุนน้ำห้วยโป่ง จากความเชื่อในการบนบานศาลกล่าวต่อเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่งนั้น นำไปสู่พิธีกรรมทางความเชื่อ เช่น การบวงสรวงเจ้าพ่อขุนน้ำห้วยโป่ง ซึ่งใช้ความเชื่อทั้งทางด้านศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ เข้ามาประยุกต์ใช้ในการประกอบพิธีต่าง ๆ ของชาวบ้านปี่ นอกจากนี้บ้านปี่มีการอนุรักษ์ผึ้งหลวง ชาวบ้านมีความเชื่อว่า ต้นไม้ที่ผึ้งมาทำรังนางไม้ดูแล บริเวณนั้นจะเป็นป่าสมบูรณ์ ช่วงเวลาการตีผึ้งปลายเดือนมีนาคม-เมษายน ช่วงเดือนห้า (เมษายน) ก่อนตีผึ้ง ชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าที่ ของ เช่น ไหว้ประกอบด้วยไก่หนึ่งคู่ เหล้าขาว ฐูป เทียน โดยกล่าวคำขอน้ำผึ้งจากเจ้าป่าเจ้าเขา ต่อมามีการตั้งกองทุนผึ้งขึ้น มีคณะกรรมการป่าชุมชนเปลี่ยนวิธีการหาน้ำผึ้ง โดยให้คนบ้านปี่เข้ามาประมูลราคาหาผึ้งกับกรรมการหมู่บ้าน รายได้ในการจำหน่ายเป็นของผู้ประมูล แต่ถ้าเป็นคนจากที่อื่นเข้าไปหาผึ้งจะถูกปรับ การหาน้ำผึ้งแต่ละครั้งจะได้น้ำผึ้งประมาณ ๘๐๐-๑,๐๐๐ ขวด/ปี เงินที่จากการประมูลเข้ากองทุนผึ้ง เพื่อใช้ในงานสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ

(๒) การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านปี่มีการปลูกป่า โดยชุมชนเป็นคนดำเนินการปลูกป่าทดแทนและอนุรักษ์ป่า ให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น หลังจากนั้นสร้างเส้นทางศึกษาธรรมชาติ เพื่อเปิดให้เข้าชมธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชนบ้านปี่สืบเนื่องมาจากการให้ความร่วมด้วยช่วยกันเป็นอาสาสมัครตรวจตราดูแลรักษาป่าชุมชนอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ โดยเฉพาะฤดูแล้งชาวบ้านปี่จะร่วมกันจัดทำแนวป้องกันที่สามารถกันไฟป่า เนื่องจากชาวบ้านปี่มีจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของร่วมกัน การจัดการป่าชุมชนบ้านปี่ได้ใช้วิธีการหลายอย่างผสมผสานกัน

(๓) การเก็บกักและแบ่งปัน ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชน บ้านปี่มีการบริหารงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้ร่วมกันออกกฎระเบียบการใช้ป่าชุมชน การดูแล รักษาป่าชุมชน เพื่อมิให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำ จากการที่ชุมชนบ้านปี่ใช้ปัญญาสร้างป่าให้มีชีวิต บ้านปี่โดดเด่นด้วยการบริหารจัดการป่าและน้ำที่ทำงานร่วมกับภาคีต่าง ๆ ความสามารถในการป้องกันไฟป่าที่นอกเหนือพื้นที่ป่าชุมชน ทำให้อุทยานแห่งชาติภูซางมอบความไว้วางใจให้ดูแลป่าในเขตอนุรักษ์กว่า ๓,๐๐๐ ไร่ ป่าที่อุดมสมบูรณ์นำมาสู่การทำระบบเพื่อจัดสันปันน้ำให้แก่หมู่บ้านอื่น ๆ ขยายเครือข่ายป่าทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับจังหวัด สืบทอดพิธีกรรมที่น้อมเคารพธรรมชาติ พี่น้องความรู้ภูมิปัญญาเพื่อสร้างจิตสำนึกรักบ้านเกิดให้แก่คนรุ่นใหม่ เป็นการจัดการด้วย “ปัญญา” สร้างป่าให้มีชีวิต สร้างคนให้มีจิตสำนึก ซึ่งนำมาสู่รางวัลเกียรติยศที่ชุมชนบ้านปี่ได้รับมากมาย

๓) บ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย บ้านบุญเรืองเป็นชุมชนที่มีพื้นที่ป่าและแหล่งน้ำ มีความอุดมสมบูรณ์ มีพื้นที่ป่าโดยรอบประมาณ ๑๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวง จำนวน ๘,๕๐๐ ไร่ ในส่วนนี้เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติเป็นผู้ดูแล และพื้นที่ป่าใช้สอย จำนวน ๑,๕๐๐ ไร่ โดยมีพื้นที่ป่าชุมชนที่มีขนาดใหญ่ครอบคลุมอาณาเขต ๕ หมู่บ้าน ป่าชุมชนในพื้นที่ตำบลบุญเรือง เป็นที่ดินสาธารณะประโยชน์เลี้ยงสัตว์ อีกทั้งในพื้นที่ป่าชุมชนจะมีหนองน้ำทุกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรในลุ่มน้ำอิงที่สร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชน ซึ่งชุมชนมีการจัดการโดยใช้รูปแบบของคณะกรรมการและมีการกำหนดกฎระเบียบในการดูแลรักษาป่า จากการศึกษารูปแบบแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนของบ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย สรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) การใช้อย่างชาญฉลาด ในด้านพระพุทธศาสนา บ้านบุญเรืองมีการทำพิธีสืบชะตาป่า และพิธีบวชป่าเป็นการนำความเชื่อทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์กับภูมิปัญญาท้องถิ่น มาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ และตระหนักถึงคุณค่าของป่าไม้ แม่น้ำและลำธาร และสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าในการดำรงชีวิต ทั้งทางด้านอาหาร ยารักษาโรค การบวชป่าของบ้านบุญเรืองเป็นการห่มจีวรให้ต้นไม้และผูกสายสิญจน์ล้อมรอบบริเวณที่ทำการบวชป่า นิมนต์พระสงฆ์มาสดมภ์บริเวณพิธีเพื่อเป็นสิริมงคล นับเป็นการนำความเชื่อทางศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ ซึ่งกำหนดวันบวชป่า ในช่วงเดือนธันวาคมของทุกปี ส่วนด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านบุญเรืองมีการสืบชะตาแม่น้ำอิงและการเลี้ยงผีพ่อปู่สลิบุญเรือง เพื่อขอมาให้ปกป้องรักษาทรัพยากรให้อุดมสมบูรณ์ให้มีน้ำใช้ตลอดปี คุ่มครองป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้นกับคนลุ่มน้ำอิง ได้ถูกเคารพยกย่องนับถือให้เป็นผู้คุ้มครอง ปกป้องรักษาให้อยู่เย็นเป็นสุข จึงเป็นเสมือนการให้ความเคารพบูชาคนที่ใช้ประโยชน์จากป่าจะบูชาเคารพพ่อปู่สลิบุญเรือง

(๒) การฟื้นฟูสิ่งที่มีสัมพันธ์ ในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านบุญเรืองมีการปลูกป่าทดแทนระบบนิเวศบริเวณรอบข้างหนอง รวมถึงข้างถนน จึงอาศัยวันสำคัญต่าง ๆ เพื่อให้เกิดกิจกรรมร่วมกันของชุมชน โดยมีชุมชน ท้องถิ่น โรงเรียนร่วมกันปลูกต้นไม้ ตามโครงการท้องถิ่นอาสาปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ “จิตอาสา ปลูกป่า รักษา” รวมไปถึงการพัฒนาในวันเฉลิมพระชนมพรรษา มีการนำต้นไม้ในถิ่นและการขอการรับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ มาปลูก เพื่อให้เกิดความหลากหลายระบบนิเวศในป่าบุญเรือง และขอรับสนับสนุนพันธุ์ปลาเพื่อนำมาปล่อยในหนองในแม่น้ำ

อิง ขอรับพันธุ์กล้าไม้มาปลูกต้นไม้รอบหนองบัวน้อย และมีการกำหนดวันปลูกป่าซ่อมแซม ในช่วงเดือนสิงหาคมและธันวาคมของทุกปี และวันเก็บเมล็ดและเพาะกล้าไม้ กำหนดไว้ตลอดทั้งปี

(๓) การเก็บกักและแบ่งปัน หมายถึง การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถที่ควบคุมได้ และนำมาแบ่งปันกัน ในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านบุญเรืองได้มีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าบุญเรือง เพื่อดูแลป่าชุมชนน้ำบ้านบุญเรือง ดูแลรักษา กำหนดกฎกติการ่วมกันในชุมชน มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ซึ่งเป็นแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ พืชสมุนไพร เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ และไม่ใช้สอยของคนในชุมชน มีคณะกรรมการดำเนินงาน ๑๑ คน และคณะกรรมการที่ปรึกษา ๑๕ คน ช่วยกันดูแลรักษาป่าร่วมกับชาวบ้าน ทำให้ได้ผลผลิตที่ได้จากป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ น้ำผึ้งป่า จิ้งจก ไม้ไผ่ ปลา พืชผัก สมุนไพร เป็นต้น

๕.๑.๓ องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

๑) องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

(๑) ด้านศาสนธรรม พระพุทธศาสนาสอนให้คนดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา เช่น หลักไตรสิกขา การนำหลักไตรสิกขามาแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม จึงหมายถึงกระบวนการปฏิบัติ หรือ กระบวนการพัฒนา ๓ ด้าน ศีล สมาธิ ปัญญา พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และถนอมธรรมชาติ ซึ่งมีผลทำให้เกิดความรักความกตัญญู (กตัญญู กตเวทী) ความสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง (เมตตา) และการรู้จักประมาณในการบริโภคหรือใช้สอย (มัตถัญญูตา) ข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานของมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาเป็นการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมวางกฎระเบียบ เพื่อให้ชุมชนได้ปฏิบัติอย่างพอเหมาะพอควร สมาธิ มุ่งมั่น จดจ่อในการแก้ปัญหาและรักษาสภาพของป่าชุมชน ปัญญา คิดตรอง หาเหตุและสรุปผลของการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม

(๒) ด้านศาสนบุคคล ป่าไม้เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ที่คนไทยนับถือ ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณในชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้ความศรัทธาและเชื่อถือ พระสงฆ์มีบทบาทที่จะช่วยส่งเสริมให้คนเห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ และช่วยดูแลรักษาป่าไม้ ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ สามารถนำมาเป็นแนวทางอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าได้ ดังนั้น ในการบวชป่าพระสงฆ์ก็ใช้วิธีการเอาจิวรของท่านไปผูกไว้ที่ต้นไม้ต้นนั้น เพื่อป้องกันการตัดและทำลายต้นไม้ เพราะพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นผู้นำในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ใช้ชีวิตแบบสมถะไม่ฟุ้งเฟ้อแข่งกับชาวบ้าน

(๓) ด้านศาสนพิธี ถึงแม้ว่าการทำพิธีกรรมในการอนุรักษ์จะไม่ใช่เป็นแก่นของพระพุทธศาสนา แต่เป็นรูปแบบการจัดกิจกรรมที่ชาวพุทธแต่ละท้องถิ่นคิดขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติธรรมระดับแก่นให้หน้าศึกษาติดตามยิ่งขึ้น ประชาชนมักจะนำมาประยุกต์ในการรักษาป่าก็คือ การบวชต้นไม้ หรือบวชป่า มาจากวิธีการห่มจีวรให้กับต้นไม้เช่นเดียวกับการบวชพระ ส่งผลให้สภาพของต้นไม้และต้นไม้เปลี่ยนไป นับเป็นการนำความเชื่อทางศาสนาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ ในด้านกุศโลบายชาวบ้านมีความเชื่อว่าป่าเขาล้วนแต่มีผีปกปักรักษา มิให้ใครมารุกกล้า

ทำลาย ขั้นตอนและวิธีการบวชต้นไม้ นิยมทำกันเหมือนงานบุญทั่วไป โดยเจ้าพิธีจะใช้สายสิญจน์ล้อมอาณาบริเวณที่จะบวชต้นไม้ แล้วนิมนต์พระสงฆ์จำนวน ๙ รูป มาสวดเจริญพระพุทธมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคลต่อชาวบ้านและต้นไม้ที่จะทำพิธี ต่อจากนั้นนำผ้าเหลืองที่เตรียมไว้ ใส่ลงในพานแล้วก็ทำพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์ หลังจากที่ทำพิธีเสร็จ ก็นำไปผูกกับต้นไม้ก็เป็นอันเสร็จพิธี

๒) องค์ความรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

(๑) ความเชื่อเรื่องผีและซี้ด เป็นความเชื่อดั้งเดิมพื้นฐานที่ชาวบ้านในแถบล้านนา เชื่อว่าผีเป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ส่วนซี้ดจะเป็นข้อห้ามหรือข้อกำหนดที่มีต่อการกระทำใด ๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อความสมดุลของบุคคล ชุมชน หรือสิ่งแวดล้อม ความเชื่อเรื่องผีและซี้ดบางอย่างยังเป็นการควบคุมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชน มิให้กระทำหรือใช้ประโยชน์ที่มากเกินไปจนความจำเป็นอีกด้วย เช่น ชุมชนใดมีความเชื่อที่เกี่ยวกับเจ้าป่าเจ้าเขา คือ ถ้าเข้าป่าห้ามพูดจาหยาบคาย ลามก ลบหลู่ เจ้าป่าเจ้าเขา ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมและถือปฏิบัติสืบ ๆ กันมา

(๒) ความรู้ใหม่ เป็นความรู้ที่ได้จากหลักการทางวิทยาศาสตร์ โดยคำนึงถึงหลักเกณฑ์ในการวางตำแหน่งแนวกันไฟ ต้องคำนวณระยะห่างระหว่างแนวกันไฟกับแนวหัวไฟที่กำลังเคลื่อนที่เข้ามาให้พอเหมาะ ดังนั้น แนวกันไฟ เป็นความเชื่อใหม่ เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่ป้องกันไม่ให้เกิดไฟไหม้ป่าในฤดูแล้ง ที่มีอากาศแห้งแล้งลมแรงมีใบไม้ร่วงเป็นจำนวนมาก โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชน ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ควบคุมไฟป่าร่วมกันทำแนวกันไฟป่ารอบ ๆ ป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย หรือชิงเผาจุดที่ล่อแหลมก่อน โดยมีอุปกรณ์ คือ ถังน้ำ จอบ ที่ตีไฟ มีด

(๓) พิธีกรรม การแสดงออกเกี่ยวกับความเชื่อของชุมชนได้มีการสั่งสมกันมาอย่างยาวนานหลายชั่วอายุคนจนตกผลึกกลายเป็นวิถีคิด และการแสดงออกถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมผ่านการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งอาจสะท้อนถึงความชาญฉลาดของบรรพบุรุษเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากร การใช้พิธีกรรมเพื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรนั่นเอง เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การบูชาผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดูแลรักษาป่าต้นน้ำ และให้น้ำสำหรับทำการเกษตรได้ ความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในป่าก่อให้เกิดประเพณีการใช้ทรัพยากรป่าอย่างเคารพยำเกรงและตระหนักถึงบุญคุณของป่า

(๔) จารีตประเพณีหรือวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทางด้านระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยการกำหนดเป็นพิธีกรรมจารีตประเพณี ซึ่งมีแบบแผนปฏิบัติ สร้างความผูกพันทางด้านศีลธรรม และการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการผสมผสานกันระหว่างหลักการที่เป็นเหตุผลกับการใช้ความเชื่อและพิธีกรรมเพื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรนั่นเอง พิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ที่ชุมชนได้ถือปฏิบัติมาเป็นระยะเวลายาวจนเกิดเป็นจารีตประเพณี

๓) รูปแบบการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

(๑) การใช้อย่างชาญฉลาด ประกอบด้วย ๑) มีความรอบรู้ คือ ชุมชนต้องมีความรอบรู้ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ยาวนานที่สุด และใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด ๒) การใช้อย่างรอบคอบ ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้านเพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้านเป็นสำคัญในรูปของป่าชุมชน และ ๓) การใช้อย่างระมัดระวัง ป่าไม้มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพของมนุษย์และการคงอยู่ของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และสิ่งมีชีวิตอื่น เช่น พุทธศาสนาสอนให้รู้จักประมาณในการบริโภค ภูมิปัญญาท้องถิ่นใช้ในสิ่งที่จำเป็น ดังนั้นภายใต้การจัดการที่เหมาะสม จะสามารถใช้ประโยชน์จากป่าไม้แก่มนุษย์อย่างนานับการ

(๒) การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม ประกอบด้วย ๑) มีการรักษา ชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มแข็งและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมาหรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศหรือเกิดการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก ๒) มีการสืบสาน ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทางด้านระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยการกำหนดเป็นพิธีกรรมจารีตประเพณีซึ่งมีแบบแผนปฏิบัติ สร้างความผูกพันทางด้านศีลธรรม และการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศ โดยในแต่ละชุมชนมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่มีความแตกต่างกันไป ตระหนักถึงบุญคุณของป่า ความศรัทธาและความเชื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะในสังคมชนบทที่ศรัทธาและความเชื่อมีอิทธิพลต่อชาวบ้านเป็นอย่างมาก จนเกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมา และ ๓) มีการส่งเสริม ชุมชนมีการส่งเสริมสร้างรากฐานจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมที่มั่นคงด้วยการให้ข้อมูลความรู้ที่ถูกต้องแก่ผู้คน ทั้งเยาวชนและประชาชนทั่วไป ทั้งในสถานศึกษาอย่างโรงเรียน มหาวิทยาลัย รวมถึงระบบเรียนรู้อื่น ๆ นอกห้องเรียน ส่งเสริมให้คนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่ตัวเองอาศัยอยู่

(๓) การเก็บกักและแบ่งปัน ประกอบด้วย ๑) มีการจัดการความสัมพันธ์ ชุมชนมีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนสะท้อนออกมาในรูปอุดมการณ์ พิธีกรรมที่ยึดถือและร่วมกันปฏิบัติ และยังมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตร โดยมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน ๒) มีสามัคคี การสร้างความร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมจัดการป่าไม้อันเป็นการทำงานเพื่อส่วนรวม อันส่งผลต่อความรักสามัคคีที่สามารถส่งผลต่อการดำเนินกิจกรรมอื่น ๆ ร่วมกันในชุมชน ทั้งในด้านศาสนาหรือความเชื่อ การประกอบอาชีพ การรวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนหรือสหกรณ์ตามความเหมาะสม และ ๓) มีระบบและกฎเกณฑ์ ทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการและออกกฎเกณฑ์เพื่อผลประโยชน์ของชุมชนเอง ต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งที่จะควบคุมรักษากฎระเบียบและสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์การเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลง พร้อมทั้งมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ซึ่งมักวางบนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีตประเพณีและประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันเอง

๕.๑.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๑) **มิติด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์** การนำหลักไตรสิกขามาแก้ปัญหารักษาป่าไม้ ประกอบด้วย (๑) ศีล เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและควบคุมความประพฤติของชุมชนในการอนุรักษ์ ใช้ประโยชน์และแบ่งปันทรัพยากรป่าชุมชน เพื่อวางกฎระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติร่วมกัน เพื่อให้ชุมชนได้ปฏิบัติอย่างพอเหมาะพอควร เป็นการสร้างวินัยให้กับตนเองและชุมชนด้วยศีล ถ้าชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว การมีกติกาวินัยที่ร่วมกันสร้างมาในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ศีลจะช่วยระมัดระวังควบคุมผู้ที่ฝ่าฝืน (๒) สมาธิ คือ การมีจิตใจที่มีคุณธรรม เมตตาต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ บุคคลต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา เอื้ออารี มีความเคารพ มีความกตัญญูรู้คุณ เป็นต้น มีความมุ่งมั่นจดจ่อในการรักษาสภาพของป่าชุมชน และการแก้ปัญหารักษาป่าชุมชน ด้วยวิธีการต่าง ๆ และ (๓) ปัญญา คิดตรองหาเหตุและมีการวางแผนการดำเนินการอย่างมีระบบด้วยการประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชน พร้อมทั้งประมวลสรุปผลของการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม ปฏิบัติจริงและสร้างภูมิคุ้มกันในการรักษาทรัพยากรป่าไม้ด้วยปัญญา

๒) **มิติด้านการจัดการความสัมพันธ์ของมนุษย์** ประกอบด้วย (๑) ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มีการจัดการความสัมพันธ์ที่จะให้คนอยู่ร่วมกันโดยการกำหนดระเบียบ กฎเกณฑ์ กติกา ข้อปฏิบัติร่วมกัน เพื่อเป็นแนวทางให้คนในชุมชนปฏิบัติและการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาป่า (๒) ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยพบความสัมพันธ์ผ่านระบบการประโยชน์จากป่าเพื่อการยังชีพเป็นหลักและระบบการผลิตเพื่อขายที่พึ่งพาและรักษาสมดุลของธรรมชาติ ในการพึ่งพาธรรมชาติทำให้ชาวบ้านเห็นในสำคัญของป่า และมีส่วนร่วมในการรักษาป่า ดังนั้นระบบการผลิตและวิถีชีวิตจึงมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศของชุมชน และ (๓) ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ จะพบความสัมพันธ์โดยผ่านความเชื่อเรื่องผีและการนับถือพุทธศาสนาของชาวบ้านโดย การแสดงความเคารพและขอบคุณธรรมชาติ ผ่านพิธีกรรมและจารีตประเพณี เพื่อสร้างระบบความสัมพันธ์และจิตสำนึกให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสม

๓) **มิติด้านหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ** ประกอบด้วย (๑) รักษาไว้ซึ่งระบบนิเวศวิทยาของชุมชน มีความรู้และความเข้าใจในการจัดการป่าชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มแข็งและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมา หรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศหรือเกิดการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก (๒) ตอบสนองต่อเศรษฐกิจในการยังชีพของชุมชนการมีผลประโยชน์ร่วมกัน โดยพบว่า เป็นแหล่งอาหาร เชื้อเพลิงและของป่า เป็นต้น ชุมชนได้รับประโยชน์ในด้านนี้จากป่าชุมชนไม่สูงเท่าที่ควร เนื่องจากข้อจำกัดของสถานภาพทางกฎหมายป่าไม้ที่เกี่ยวข้อง ทำให้ได้รับในรูปแบบจากการเก็บหาของป่าและสมุนไพรตามที่กฎหมายเอื้ออำนวยให้เพื่อการบริโภคและอุปโภคในครัวเรือน ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการลดค่าใช้จ่ายได้ในระดับหนึ่ง ในกรณีที่มีจำนวนมากอาจมีการรวบรวมจำหน่ายซึ่งอาจมีการแปรรูปผลผลิตเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มที่เป็นการสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนได้อีกทางหนึ่ง (๓) การธำรงรักษาไว้ซึ่งความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า มีการจัดตั้งองค์กรประชาชน ที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ซึ่งมีกวางบนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิมจารีตประเพณีและประสพการณ์ที่ถ่ายทอด

กันเอง พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องการอนุรักษ์ป่าไม้ เป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งให้คนได้เห็นความสำคัญของสิ่งเหล่านั้น จึงเป็นการนำเอาความเชื่อเดิมกับใหม่มาประยุกต์กัน เพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้ และ (๔) สิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นสิทธิร่วมของทั้งชุมชน ชุมชนต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการและออกกฎเกณฑ์เพื่อผลประโยชน์ของชุมชนเองและต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ที่จะควบคุมรักษา กฎระเบียบและสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์การเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลง ที่สำคัญที่สุดก็คือการสร้างความร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมจัดการป่าไม้อันเป็นการทำงานเพื่อส่วนรวม

๕.๒ อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย” ผู้วิจัยได้อภิปรายผลการวิจัยโดยใช้แนวคิด วิธีการ รูปแบบทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย และสังเคราะห์องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์รายละเอียดดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ แนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน พบว่า แนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่มีหลักการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดผลผลิตที่ยั่งยืน คือ (๑) การใช้อย่างชาญฉลาด คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้ได้ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด แนวคิดทางพระพุทธศาสนาถือว่า ต้นไม้เป็นสิ่งมีชีวิต สามารถรับรู้ต่อสิ่งสัมผัสได้ การตัดต้นไม้จึงเป็นบาป ถือเป็นการทำลายชีวิตต้นไม้ ซึ่งถ้าพระสงฆ์ตัดต้นไม้เป็นการผิดพระวินัยถึงขั้นอาบัติปาจิตตีย์ และสอนให้รู้จักประมาณในการบริโภค (มัตตัญญูตา) หรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ตามประโยชน์และคุณค่าที่แท้จริงของป่าไม้ (๒) การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม หมายถึง การทำให้ทรัพยากรป่าไม้ให้เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ในทางพระพุทธศาสนาสอนให้คนไทยมีความเคารพต่อบุคคลอื่นที่ตนเกี่ยวข้อง และเชื่อว่าต้นไม้ในแต่ละต้นเป็นที่อยู่หรือเป็นวิมานของรุกขเทวดา (๓) การเก็บกักและแบ่งปัน หมายถึง การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้นในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในประมาณที่สามารถที่ควบคุมได้ พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีเมตตาต่อมนุษย์ด้วยกัน และเมตตาต่อพืช โดยไม่เบียดเบียนรบกวนหรือทำลายเสียหายแก่ป่าไม้ พันธุ์ไม้และสรรพชีวิตในผืนป่า รวมทั้งส่งเสริมให้มีการปลูกป่า เพื่อสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้คงอยู่ต่อไป

ในทางพระพุทธศาสนามีวิธีการในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน โดยการประกอบประเพณี/พิธีกรรม ดังต่อไปนี้ (๑) การบวชป่า/บวชต้นไม้ เป็นพิธีกรรมที่คิดริเริ่มขึ้นมาใหม่ ไม่มีในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เป็นกุศโลบาย หรืออุบายอันชาญ

ฉลาดที่นำมาประยุกต์ใช้กับการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (๒) พิธีสืบทอดแม่น้ำ คือ การต่อชีวิตให้แม่น้ำยืนยาว เป็นการประยุกต์ขึ้นมาจากพิธีสืบทอดหมู่บ้านและพิธีสืบทอดคน จึงเป็นการรวมพลังสร้างสำนึกให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญและตระหนักต่อคุณค่าของแม่น้ำ (๓) พิธีฟังธรรมปลาช่อน เป็นประเพณีหรือวัฒนธรรมท้องถิ่นของล้านนาสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นตั้งแต่ครั้งโบราณกาล ชาวบ้านทางภาคเหนือในบางชุมชนได้ร่วมกันจัดขึ้นทุกปี ในวันแรม ๙ ค่ำ เดือน ๙ (เดือนทางภาคเหนือ) เพื่อ “ขอฝน” บูชาผีขุนน้ำหรือบูชาสายน้ำที่ได้ประทานความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์มาให้กับชุมชนตลอดทั้งปี

อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนนั้น พุทธวิริยะ เกตุวิระ ได้วิจัยเรื่อง สืบทอดล้านนา : แนวคิดและการเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและจิตวิญญาณของชุมชนในล้านนา พบว่า การสืบทอดเป็นพิธีกรรมที่มีต้นทุนทางสังคมสูง มีประวัติพื้นฐานมาจากศาสนาและตามปุมเหตุแห่งอิทธิพลของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ที่เชื่อมโยงกันอย่างเหมาะสม มีแนวคิดจากต้นเค้าเดิมตามจารีตล้านนา และข้อมูลประวัติศาสตร์ยุคสมัยพระนางจามเทวี และพระเจ้าสามฝั่งแกนราชวงศ์เม็งราย ผนวกกับความเชื่อในเรื่อง “กรรม” หรือ “กฎแห่งกรรม” “มงคล ๓๘ ประการ” ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตที่สร้างเสริมคุณธรรมและจริยธรรม ส่วนตัวบทสวดในพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ ได้เสริมสร้างพลังทางใจ แก่ชุมชนเกิดความสามัคคีความเอื้ออาทรการเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกันมีความปรารถนาดีต่อกันก่อให้เกิดบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการตามหลักของพระพุทธศาสนา การสืบทอดตามจารีตล้านนามีสองแบบ คือ การสืบทอดคน สืบทอดบ้านและสืบทอดเมือง ส่วนการสืบทอดแม่น้ำและป่าเกิดขึ้นตามบริบทของสังคม

ในทางภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวิธีการในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน โดยใช้ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ ดังต่อไปนี้ (๑) การเลี้ยงผีขุนน้ำ ส่วนใหญ่กำหนดเดือน ๙ แรม ๙ ค่ำของทุกปี มีการปรึกษาหารือเพื่อเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ ประกอบด้วย หมูหรือไก่ ๑ คู่ เทียน เมียง ๓ ดอก พลุ บุหรี่ ๓ ชันตั้ง ชาวบ้านจะเก็บเงินทุกหลังคาเรือนตามจำนวน เพื่อเป็นการเรียกขวัญกำลังใจกลับคืนมาแล้ว ยังเป็นการใช้กุศโลบายซึ่งเข้ากับวิถีชุมชน ก่อให้เกิดความร่วมมือความสามัคคี เกื้อกูล ช่วยกันแก้ไขปัญหา และเกิดความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลแม่น้ำ ส่งผลดีต่อระบบนิเวศวิทยาแม่น้ำ เกิดประโยชน์ต่อประชาชนโดยรวม (๒) พิธีเลี้ยงผีฝาย เป็นพิธีที่มีมายาวนาน มาพร้อมกับการจัดระบบเหมืองฝาย อันเป็นระบบการจัดการน้ำท้องถิ่นที่ชุมชนเป็นผู้จัดสรรปันน้ำเอง ดังนั้นเมื่อเลี้ยงผีขุนน้ำ ก็จะต้องเลี้ยงผีฝายควบคู่กันไปด้วย เพราะป่ากับน้ำสัมพันธ์กัน เครื่องเซ่นไหว้ผี ประกอบด้วย ไก่ ๑ คู่ เหล้า ๑ ขวด เป็นการบอกกล่าวให้ผีช่วยดูแลฝายให้มั่นคง ไม่พังในฤดูน้ำหลากและให้มีน้ำใช้เพียงพอสำหรับการทำนา การซ่อมฝายวันแรก ก่อนลงมือซ่อมฝาย แก่ฝายจะทำพิธีเลี้ยงผีฝาย ด้วยการฆ่าไก่ที่ได้เตรียมมา จุดธูปเทียนแล้วกล่าวต่อผีให้คุ้มครองฝายและ

^๑ พุทธวิริยะ เกตุวิระพงษ์และคณะ, "สืบทอดล้านนา: แนวคิดและการเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและจิตวิญญาณของชุมชนในล้านนา", รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่, ๒๕๕๗, หน้าบทคัดย่อ.

คุ้มครองคนให้อยู่เย็นเป็นสุข การวางเครื่องเช่นไห้วส่วนใหญ่มักวางบริเวณโคนต้นไม้ใหญ่ที่อยู่บริเวณฝาย เพราะเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของผี เมื่อแก่ฝายทำพิธีเสร็จ สมาชิกจะนั่งรอเพื่อให้ผีได้กินของเช่นไห้ว หลังจากผีกินเสร็จสมาชิกจะกินข้าวเที่ยงก่อนลงมือซ่อมฝายร่วมกัน และ (๓) พิธีเลี้ยงผีเจ้าที่หรือเจ้าที่เจ้าแดน ผีเจ้าที่จัดเป็นผีฝ่ายดี มักเรียกกันแต่ว่าเจ้าที่ บางทีก็เรียกเป็นคำซ้อนว่า เจ้าที่เจ้าแดน หมายถึง ผีที่สถิตอยู่ ณ บริเวณนั้น ๆ เช่นบริเวณบ้าน บริเวณป่าเขา ในป่ามีผีป่า ชาวบ้านนามักจะถือว่าผีป่าเป็นผีร้าย อาจให้ความเกรงใจ หากไปในป่าจะชี้จะเยี้ยว จะขอขมาเจ้าที่เจ้าแดน ส่วนผีเจ้าที่อาจเป็นผีร้ายก็ได้ แต่ส่วนมากจะเป็นผีดีมากกว่าผีร้าย เจ้าที่ที่จะปกป้องรักษา คุ้มครองบริเวณนั้น ๆ ไม่คุ้มครองผู้คนโดยตรง แต่คนก็อาจขอความคุ้มครองได้โดยการบอกกล่าวไห้วสา อ่อนน้อมค้อมไห้ว ไม่จาบจ้วงล่วงเกิน ไม่สามหาวกักขะ ไม่อวดโอ้อิ่งใหญ่ หากผีพอใจ ผีก็จะให้ความคุ้มครองดูแล

องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย พบว่ามีองค์ความรู้ ๓ ด้าน เช่น (๑) ด้านศาสนธรรม พระพุทธศาสนาสอนให้คนดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา เช่น หลักไตรสิกขา การนำหลักไตรสิกขามาแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม จึงหมายถึงกระบวนการปฏิบัติ หรือกระบวนการพัฒนา ๓ ด้าน ศีล สมาธิ ปัญญา พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และถนอมธรรมชาติ ซึ่งมีผลทำให้เกิดความรักความกตัญญู (กตัญญูกตเวทิตะ) ความสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง (เมตตา) และการรู้จักประมาณในการบริโภคหรือใช้สอย (มตัญญุตตา) ข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานของมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาเป็นการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทางกฎระเบียบ เพื่อให้ชุมชนได้ปฏิบัติอย่างพอเหมาะพอควร สมาธิ มุ่งมั่น จดจ่อในการแก้ปัญหาและรักษาสุขภาพของป่าชุมชน ปัญญา คิดตรอง หาเหตุและสรุปผลของการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม (๒) ด้านศาสนบุคคล ป่าไม้เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ที่คนไทยนับถือในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณในชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้ความศรัทธาและเชื่อถือ พระสงฆ์มีบทบาทที่จะช่วยส่งเสริมให้คนเห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ และช่วยดูแลรักษาป่าไม้ ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ สามารถนำมาเป็นแนวทางอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าได้ ดังนั้น ในการบวชป่าพระสงฆ์ก็ใช้วิธีการเอาจิวรของท่านไปผูกไว้ที่ต้นไม้ต้นนั้น เพื่อป้องกันการตัดและทำลายต้นไม้ เพราะพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นผู้นำในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ใช้ชีวิตแบบสมณะไม่ฟุ้งเฟ้อแข่งกับชาวบ้าน และ (๓) ด้านศาสนพิธี ถึงแม้ว่าการทำพิธีกรรมในการอนุรักษ์จะไม่ใช่เป็นแก่นของพุทธศาสนา แต่เป็นรูปแบบการจัดกิจกรรมที่ชาวพุทธแต่ละท้องถิ่นคิดขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติธรรมระดับแก่นให้นักศึกษาติดตามยิ่งขึ้น ประชาชนมักจะนำมาประยุกต์ในการรักษาป่าก็คือการบวชต้นไม้ หรือบวชป่า มาจากวิธีการห่มจิวรให้กับต้นไม้เช่นเดียวกับการบวชพระ ส่งผลให้สถานภาพของคนและต้นไม้เปลี่ยนไป นับเป็นการนำความเชื่อทางศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ ในด้านกุศโลบายชาวบ้านมีความเชื่อว่าป่าเขาล้วนแต่มีผีปกป้องรักษา มิให้ใครมารุกทำลาย ขึ้นตอนและวิธีการบวชต้นไม้ นิยมทำกันเหมือนงานบุญทั่วไป โดยเจ้าพิธีจะใช้สายสิญจน์ล้อมอาณาบริเวณที่จะบวชต้นไม้ แล้วนิมนต์พระสงฆ์จำนวน ๘ รูป มาสวดเจริญพระพุทธมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคลต่อชาวบ้านและต้นไม้ที่จะทำพิธี ต่อจากนั้นนำผ้าเหลืองที่เตรียมไว้ ใส่ลงในพานแล้วก็ทำพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์ หลังจากที่ทำพิธีเสร็จ ก็นำไปผูกกับต้นไม้ก็เป็นอันเสร็จพิธี

ในการศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง ทำให้เห็นถึงการประยุกต์หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนามาใช้ในการอนุรักษ์ ใช้ประโยชน์ และแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนได้ ผลการศึกษาประเด็นนี้ สอดคล้องกับพระครูพิพิธจารุธรรม^๒ ได้วิจัยเรื่อง แนวทางการอนุรักษ์ป่าตามหลักคำสอนพุทธศาสนาเถรวาทพบว่า คำสอนในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับเรื่องป่าล้วนสนับสนุนให้บุคคลดำรงชีวิตอย่างฉลาด โดยใช้ให้น้อยเพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ทำให้เกิดความเข้าใจต่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเรา แนวทางการอนุรักษ์ป่าที่ยั่งยืนใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ควบคุมความประพฤติด้วยการสร้างวินัยให้กับตนเองและชุมชนด้วยศีล ถ้าทุกคนมีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างที่ควรจะเป็นแล้ว จึงต้องมีการสร้างกติกากฎหรือวินัยในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งศีลจะช่วยระมัดระวังควบคุม ผู้ที่ฝ่าฝืน ปลุกจิตสำนึก และสร้างภูมิคุ้มกันด้วยปัญญา แนวทางอนุรักษ์ป่าของมูลนิธิฮักเมืองน่าน ใช้หลักเมตตาธรรม หลักมัชฌิมาปฏิปทา หลักสันโดษ และมีความรักต่อทรัพยากรธรรมชาติ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้แบบพอเพียง

องค์ความรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย พบว่ามีองค์ความรู้ใน ๔ ด้าน เช่น (๑) ความเชื่อเรื่องผีและชิต เป็นความเชื่อดั้งเดิมพื้นฐานที่ชาวบ้านในแถบล้านนาเชื่อว่าผีเป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ส่วนชิตจะเป็นข้อห้ามหรือข้อกำหนดที่มีต่อการกระทำใด ๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อความสมดุลของบุคคล ชุมชน หรือสิ่งแวดล้อม ความเชื่อเรื่องผีและชิตบางอย่างยังเป็นการควบคุมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชน มิให้กระทำหรือใช้ประโยชน์ที่มากเกินไปจนเกิดความจำเป็นอีกด้วย เช่น ชุมชนใดมีความเชื่อที่เกี่ยวกับเจ้าป่าเจ้าเขา คือ ถ้าเข้าป่าห้ามพูดจาหยาบคาย ลามก ลบหลู่ เจ้าป่าเจ้าเขา ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมและถือปฏิบัติสืบ ๆ กันมา (๒) ความรู้ใหม่ เป็นความรู้ที่ได้จากหลักการทางวิทยาศาสตร์ โดยคำนึงถึงหลักเกณฑ์ในการวางตำแหน่งแนวกันไฟ ต้องคำนวณระยะห่างระหว่างแนวกันไฟกับแนวหัวไฟที่กำลังเคลื่อนที่เข้ามาให้พอเหมาะ ดังนั้น แนวกันไฟ เป็นความเชื่อใหม่ เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่ป้องกันไม่ให้เกิดไฟไหม้ป่าในฤดูแล้ง ที่มีอากาศแห้งแล้งลมแรงมีใบไม้ร่วงเป็นจำนวนมาก โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชนชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ควบคุมไฟป่าร่วมกันทำแนวกันไฟป่ารอบ ๆ ป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย หรือชิงเผาจุดที่ล่อแหลมก่อน โดยมีอุปกรณ์ คือ ถังน้ำ จอบ ที่ตีไฟ มีด (๓) พิธีกรรม การแสดงออกเกี่ยวกับความเชื่อของชุมชนได้มีการสั่งสมกันมาอย่างยาวนานหลายชั่วอายุคนจนตกผลึกกลายเป็นวิถีคิด และการแสดงออกถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมผ่านการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งอาจสะท้อนถึงความชาญฉลาดของบรรพบุรุษเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากร การใช้พิธีกรรมเพื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรนั่นเอง เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การบูชาผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดูแลรักษาป่าต้นน้ำและให้น้ำสำหรับการเกษตรได้ ความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในป่าก่อให้เกิดประเพณีการใช้ทรัพยากรป่าอย่างเคารพยำเกรงและตระหนักถึงบุญคุณของป่า และ (๔) จารีตประเพณีหรือวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการ

^๒ พระครูพิพิธจารุธรรมและคณะ, “แนวทางการอนุรักษ์ป่าตามหลักคำสอนพุทธศาสนาเถรวาท”, รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช, ๒๕๕๗, หน้า ๑๑๘.

ทางด้านระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยการกำหนดเป็นพิธีกรรมจารีตประเพณี ซึ่งมีแบบแผนปฏิบัติ สร้างความผูกพันทางด้านศีลธรรม และการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการผสมผสานกันระหว่างหลักการที่เป็นเหตุผลกับการใช้ความเชื่อและพิธีกรรมเพื่อเป็นมาตรการควบคุมชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรนั่นเอง พิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ที่ชุมชนได้ถือปฏิบัติมาเป็นระยะเวลายาวนานจนเกิดเป็นจารีตประเพณี

ในประเด็นการศึกษาของคความรูทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย ได้มีการนำความเชื่อเรื่องผีและซี้ด การใช้ความรู้ใหม่ในการตัดการทรัพยากรธรรมชาติ พิธีกรรม รวมไปถึงจารีตประเพณีหรือวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทางด้านระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ผลการศึกษาประเด็นนี้ สอดคล้องกับบทวิจารณ์หนังสือบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การจัดการป่าและน้ำเชิงวัฒนธรรม ของภูมิพัฒน์ พลราช^๓ การสืบชะตาแม่น้ำของชุมชนสามารถพิจารณาได้ว่าความรู้ของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรน้ำเป็นความรู้ที่เกิดจากการเชื่อมโยงมิติในด้านสังคมและวัฒนธรรมเข้ากับมิติในด้านระบบนิเวศในสัดส่วนที่พอดีจนเกิดความลงตัว กลายเป็นความสำเร็จที่น่าภาคภูมิใจ การจัดการทรัพยากรน้ำนั้นนับว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่ไม่มีการประมวลและจัดให้เป็นระบบชนิดที่เรียกว่า “องค์ความรู้” ฉะนั้น จึงไม่อาจถ่ายทอดโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ของโลกสมัยใหม่ เช่น การสอนในห้องเรียนหรือนำไปเขียนหนังสือแต่ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้เหล่านี้โดยผ่านวิถีชีวิต แปลว่า ยากแก่คนที่ไม่ได้อยู่ในวิถีชีวิตอย่างนั้นจะเรียนรู้ได้ อย่างไรก็ตามการพัฒนาความรู้เช่นนี้ขึ้นมาเป็นองค์ความรู้สามารถกระทำได้ และสมควรที่จะกระทำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อใช้เป็นฐานสำหรับการสร้างความรู้ของสังคมปัจจุบัน ในการมองหาทางเลือกของการจัดการน้ำซึ่งจะเป็นผลให้เกิดความยั่งยืนในระบบนิเวศ

๕.๒.๒ รูปแบบทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย พบว่า มืองค์ความรู้ใน ๓ รูปแบบ ดังนี้ (๑) การใช้อย่างชาญฉลาด คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้ได้ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด จากวิเคราะห์องค์ความรู้พบว่า มีรูปแบบ ๓ ลักษณะ ๑) มีความรอบรู้ คือ ชุมชนต้องมีความรอบรู้ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด ๒) การใช้อย่างรอบคอบ ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้านเพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้านเป็นสำคัญในรูปของป่าชุมชน และ ๓) การใช้อย่างระมัดระวัง ป่าไม้มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพของมนุษย์และการคงอยู่ของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และสิ่งมีชีวิตอื่น ภายใต้การจัดการที่เหมาะสม จะสามารถใช้ประโยชน์จากป่าไม้แก่มนุษย์อย่างนานับการ (๒) การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม คือ การทำให้ทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรม ให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ การฟื้นฟู จากวิเคราะห์องค์ความรู้พบว่า มีรูปแบบ ๓ ลักษณะ ๑) มีการรักษา ชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มแข็งและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น

^๓ ภูมิพัฒน์ พลราช, “บทวิจารณ์หนังสือ บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การจัดการป่าและน้ำเชิงวัฒนธรรม”, การจัดการสิ่งแวดล้อม, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๖): หน้า ๑๒๐.

ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมาหรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศหรือเกิดการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก ๒) มีการสืบสาน ในยุคที่ความเจริญของสังคมเมืองเบ่งบาน ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการทางด้านระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยการกำหนดเป็นพิธีกรรมจารีตประเพณีซึ่งมีแบบแผนปฏิบัติ สร้างความผูกพันทางด้านศีลธรรม และการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศ โดยในแต่ละชุมชนมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่มีความแตกต่างกันไป ตระหนักถึงบุญคุณของป่า ความศรัทธาและความเชื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะในสังคมชนบทที่ศรัทธาและความเชื่อมีอิทธิพลต่อชาวบ้านเป็นอย่างมาก จนเกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมา ๓) มีการส่งเสริม ชุมชนมีการส่งเสริมสร้างรากฐานจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมที่มั่นคงด้วยการให้ข้อมูลความรู้ที่ถูกต้องแก่ผู้คน ทั้งเยาวชนและประชาชนทั่วไป ทั้งในสถานศึกษาอย่างโรงเรียน มหาวิทยาลัย รวมถึงระบบเรียนรู้อื่น ๆ นอกห้องเรียน ส่งเสริมให้คนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่ตัวเองอาศัยอยู่ และ ๓) การเก็บกักและแบ่งปัน คือ การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถที่ควบคุมได้ จากวิเคราะห์องค์ความรู้พบว่ามีรูปแบบ ๓ ลักษณะ ๑) มีการจัดการความสัมพันธ์ ชุมชนมีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนสะท้อนออกมาในรูปอุดมการณ์ พิธีกรรมที่ยึดถือและร่วมกันปฏิบัติ และยังมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตร โดยมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน ๒) มีสามัคคี มนุษย์ทุกคนล้วนมีส่วนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นหน้าที่ของทุกคนเช่นกันที่จะอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การสร้างความร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมจัดการป่าไม้อันเป็นการทำงานเพื่อส่วนรวม อันส่งผลต่อความรักสามัคคีที่สามารถส่งผลต่อการดำเนินกิจกรรมอื่น ๆ ร่วมกันในชุมชน ทั้งในด้านศาสนาหรือความเชื่อ การประกอบอาชีพ การรวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนหรือสหกรณ์ตามความเหมาะสม ๓) มีระบบและกฎเกณฑ์ ในอดีตชุมชนต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่า ทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการและออกกฎเกณฑ์เพื่อผลประโยชน์ของชุมชนเอง ต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งที่จะควบคุม รักษา กฎระเบียบและสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์การเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลง พร้อมทั้งมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ซึ่งมักวางบนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีตประเพณีและประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันเอง

โดยการศึกษาในรูปแบบทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง ทำให้เกิดความรู้ใหม่ในการใช้อย่างชาญฉลาด การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม และการเก็บกักและแบ่งปัน ผลการศึกษาประเด็นนี้สอดคล้องสอดคล้องกับกับชูลิทธิ ชูชาติ^๔ ได้วิจัยเรื่อง การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าและ

^๔ ชูลิทธิ ชูชาติ, "การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าและระบบนิเวศเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย", รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๔๑, หน้า ๑.

ระบบนิเวศเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย พบว่า ชาวบ้านมองระบบนิเวศป่าประกอบด้วย สิ่งไม่มีชีวิต เช่น ดิน น้ำ อุณหภูมิ แร่ธาตุ ฝน ฯลฯ และสิ่งมีชีวิต เช่น สัตว์ พืช และมนุษย์ ชาวบ้านใช้ระบบการผลิตและการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาป่าโดยยึดหลักการอนุรักษ์ การพึ่งพาอาศัย การเคารพ การนับถือ ความกลัว การสำนึกบุญคุณ ระบบนิเวศในป่าเริ่มสูญสลายเมื่อมีการพัฒนาพื้นฐานปัจจัยการผลิตและระบบการผลิตเพื่อขาย แต่ชาวบ้านบางส่วนก็ยังคงรักษาระบบนิเวศป่าไว้ได้ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า ได้แก่ การนับถือผี การผูกสายสะดือทารกไว้ที่ต้นไม้ ระบบเหมืองฝาย การประปาภูเขา การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การปลูกป่า การทำไร่หมุนเวียนและการสร้างแนวป้องกันไฟ โดยพิธีกรรมดังกล่าวเป็นการปฏิบัติที่แสดงถึงความเคารพ ความกตัญญู ความกลัว การอ่อนน้อม การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพมีประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างมหาศาล นอกจากมีผลทางด้านการศึกษาในเรื่องของสิ่งมีชีวิตแล้วในด้านการเกษตรกรรมยังใช้ประโยชน์ในการรวบรวมสายพันธุ์และคัดเลือกสายพันธุ์ที่ดีในทางการแพทย์ พืชสมุนไพรใช้ประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าด้วยารักษาโรคอีกด้วย

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑) ในการจัดกิจกรรมบวชป่า สืบชะตาขุนน้ำควรมีการร่วมมือจากหลายฝ่าย เช่น วัด ท้องถิ่น ฝ่ายปกครอง สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด วัฒนธรรมจังหวัด การท่องเที่ยวจังหวัด ประชาสัมพันธ์จังหวัด โรงเรียน ชุมชน

๒) ภาครัฐควรส่งเสริมนโยบายเกี่ยวกับการส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น โดยอาศัยรากฐานของวัฒนธรรมดั้งเดิม และให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม ทั้งการอนุรักษ์และทางด้านฟื้นฟูได้อย่างเหมาะสม

๓) ควรมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง โดยพัฒนาหลักสูตรการศึกษาการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑) ควรศึกษากระบวนการสร้างองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในการอนุรักษ์ป่าชุมชนในลุ่มน้ำอื่น ๆ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพมากที่สุด

๒) ควรศึกษาการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย

๓) ควรศึกษาเปรียบเทียบองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์วัฒนธรรมภูมิปัญญา และสิ่งแวดล้อมทั้ง ๔ ภาค ในประเทศไทย

บรรณานุกรม

(๑) หนังสือ

- กรมป่าไม้. **แนวทางปฏิบัติงานโครงการพัฒนาป่าชุมชน**. กรุงเทพฯ: สำนักส่งเสริมการปลูกป่า กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ๒๕๔๑.
- กรมวิชาการ. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา**. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๐.
- กฤษณา วงษาสันต์. **วิถีไทย**. กรุงเทพฯ: เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๔๒.
- กาญจนา แก้วเทพ. **การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน**. กรุงเทพฯ: สภาคาทอริกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๘.
- โกมล แพรกทอง. **แนวความคิดป่าชุมชน**. กรุงเทพฯ: กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ๒๕๔๐.
- โกมล แพรกทอง. **ป่าชุมชนในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: ฝ่ายส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชน กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กรมป่าไม้, ๒๕๓๓.
- คณะกรรมการสำนักงานการศึกษาแห่งชาติ. **แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๑.
- โครงการการจัดการความรู้ในลุ่มน้ำแม่ต้าเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น. **ป่าขุนต้า**. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, ๒๕๔๘.
- ฉลอง กัลยามิตร. **บทบาทของท้องถิ่นในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, ๒๕๒๕.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. **ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๘.
- _____ . **ป่าชุมชน**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๖.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์, สัญฐิตา กาญจนพันธ์ และอนันท์ กาญจนพันธ์. “ป่าชุมชนภาคเหนือ” ใน **ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน, ๒๕๓๗.
- ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี ศิลาตระกูล. **ภูมิปัญญาชาวบ้าน เทคโนโลยีพื้นบ้านและแหล่งวิทยาการในชุมชน**. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๔.
- ทรงจิตร พูลลาภ. **ศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทยเพื่อสืบสานการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๑.
- ธวัช ปุณโณธก. **ภูมิปัญญาชาวบ้าน: ทัศนของอาจารย์ปรีชา พิณทอง ในทิศทางหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ: เจริญการพิมพ์, ๒๕๓๑.
- ธานี ภมรนิยม. **การจัดการป่าชุมชน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๔๐.

- ธารา บัวคำศรี. **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๖.
- บุญเทียน ทองประสาน. **แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในงานพัฒนา**. กรุงเทพฯ: สภาคาทอติกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๑.
- ประเวศ วะสี. **การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๔.
- พระครูวินัยธรประจักษ์ จุกกธมโม. **พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ศาสตราจารย์ ดร. ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์. **ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ: ดีไซน์ ดีไลท์, ๒๕๕๕.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๔๓.
- _____. **คนไทยกับป่า**. กรุงเทพฯ: มุลนิธิโกลบอลคิมทอง, ๒๕๔๖.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- พระมหาจรรยา สุทธิญาณโณ. **พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญการพิมพ์, ๒๕๓๖.
- พระรัตนสุวรรณ. **พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๖.
- ม.ร.ว.รจยา อากาศ. “แนวทางการดำเนินงานสร้างฐานข้อมูลท้องถิ่น” ใน **รายงานการสัมมนาเรื่องแนวทางการดำเนินงานสร้างฐานข้อมูลท้องถิ่น**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖.
- มัน เสือสูงเนิน. **พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา**. ฉะเชิงเทรา: บริษัท เดอะโมเดิร์น ชิสเต็ม ออฟเซท จำกัด, ๒๕๕๒.
- มาลา คำจันทร์. **ผีในล้านนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิตรสัมพันธ์กราฟฟิค, ๒๕๕๑.
- ยศ สันตสมบัติ. **ภูมิปัญญาท้องถิ่น: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน**. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒.
- รุ่ง แก้วแดง. **การนำภูมิปัญญาไทยเข้าระบบสู่การศึกษา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๑.
- วิชัย ตันศิริ. **เครือข่ายการเรียนรู้กับการศึกษาตลอดชีวิต**. กรุงเทพฯ: วารสารการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๓๖.
- ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า. **บ้านบุญเรือง**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๖๑.
- สมร สังฆะสร. **คนอยู่ป่า**. กรุงเทพฯ: พงสวัสดิ์การพิมพ์, ๒๕๔๕.
- _____. **คนอยู่ป่า ๔ พิธีกรรม ความเชื่อ ต่อดูด้วยปัญญา**. ม.ป.ท.: ธารเหนือ, ๒๕๔๕.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. **ป่าชุมชน**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐.
- สหทยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม. **การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา, ๒๕๔๗.
- สหทยา วิเศษ. **ลุ่มน้ำอิง**. พะเยา: โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา, ๒๕๔๔.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **ภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา, ๒๕๓๔.

สำเนียง สร้อยนาคพงษ์. **การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการส่งเสริมการเรียนการสอนในโรงเรียน**.

กรุงเทพฯ: สารพัฒนาหลักสูตร, ๒๕๓๕.

เสนห์ จามริก. **การแสวงหาภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: วารสารชุมชนพัฒนา, ๒๕๓๙.

_____ . **ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม ๑: ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๖.

เสรี พงศ์พิศ. **คืนสู่รากเหง้า**. กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, ๒๕๒๙.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา**.

กรุงเทพฯ: สำนักงานการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๔.

สำเนียง สร้อยนาคพงษ์. **การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการส่งเสริมการเรียนการสอนในโรงเรียน**.

กรุงเทพฯ: สารพัฒนาหลักสูตร, ๒๕๓๕.

อเนก นาคะบุตร. **ข่าวสารข้อมูลกับความยั่งยืนของการพัฒนา: คนกับดิน น้ำ ป่า จุดเปลี่ยนแห่งความคิด**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๖.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. **มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร**.

กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. **ภูมิปัญญาชาวบ้าน ๔ ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย**.

นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๐.

อำนวยการ คอวนิช. **นโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๘**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๒.

(๒) รายงานการวิจัยและวิทยานิพนธ์

ชูสิทธิ์ ชูชาติ. "การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าและระบบนิเวศเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย". รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่. ๒๕๔๑.

ทัศนีย์ ทองไชย. "สภาพและแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้จัดการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา กรมสามัญศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี". **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต (การบริหารการศึกษา)**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๒.

ทิพย์สุดา พุฒจร. "ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนแม่กำปอง อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่". รายงานการวิจัย คณะวิทยาการจัดการ วิทยาเขตสารสนเทศเพชรบุรี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔.

ประกอบ ใจมั่น. "การพัฒนาระบบบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับมหาวิทยาลัยราชภัฏ". **ดุชนิพนธ์ครุศาสตร์ดุชนิพนธ์บัณฑิต (อุดมศึกษา)**. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระครูพิพิธธรรม และคณะ. "แนวทางการอนุรักษ์ป่าตามหลักคำสอนพุทธศาสนาเถรวาท". รายงานการวิจัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

- พูนทรัพย์ เกตุวีระพงษ์และคณะ. "สืบชะตาล้านนา: แนวคิดและการเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและจิตวิญญาณของชุมชนในล้านนา". รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่. ๒๕๕๗
- ภาวดี ทะไกรราช. "การจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ ๓ จังหวัดศรีสะเกษ โดย การมีส่วนร่วมของประชาชน". รายงานการวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ, ๒๕๖๑.
- รัตนะ บัวสนธิ์. "การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในภาคกลางตอนบน". วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต (วิจัยและพัฒนาหลักสูตร) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๙.
- สมชัย เบญจฉาย และคณะ. "รูปแบบที่ยั่งยืนในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีป่าสนบ้านจันทร์ อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่". รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒.
- สุนันทา แซมเพชร. "การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเรื่อง แผนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอาชีพสำหรับครูประถมศึกษา จังหวัดสมุทรสงคราม". วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต (หลักสูตรและการนิเทศ) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗.
- สุริรัตน์ ฤกษ์ระวี. "การจัดการป่าขององค์กรชุมชนในเขตอุทยานแห่งชาติ". วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต (การพัฒนาชุมชน) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.
- อังกุล สมคะเนย์. "สภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาพัฒนาหลักสูตรในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี". วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารการศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

(๓) บทความ

- กาญจนา คุ่มทรัพย์. "การจัดการป่าชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านดอนหมู จังหวัดอุบลราชธานี". วารสารเกษตร. ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๑ (๒๕๕๘) : ๓๑-๓๖.
- ชวณี ทองโรจน์. "การวิจัยวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น", วารสารวิจัย มสท. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต. ๒๕๕๔.
- ภูมิพัฒน์ พลราช. "บทวิจารณ์หนังสือ บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การจัดการป่าและน้ำเชิงวัฒนธรรม". การจัดการสิ่งแวดล้อม. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๖): หน้า ๑๒๐.

(๔) เอกสารอัดสำเนา

- กลุ่มอนุรักษ์ป่าบุญเรือง. ข้อมูลป่าชุ่มน้ำและกลุ่มอนุรักษ์ป่าบุญเรือง. ๒๕๖๐. (อัดสำเนา).
- เกษม จันทร์แก้ว และสามัคคี บุญยะวัฒน์. เอกสารประกอบการสอนวิชาการจัดการทรัพยากรป่าไม้. คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๘. (อัดสำเนา)
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อการแก้ปัญหาที่ดินทำกินของราษฎรและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้. ๒๕๓๒. (อัดสำเนา)

สหทัยา วิเศษ. ป่าชุมชนบ้านปี่ ต.เวียง อ.เชียงคำ จ.พะเยา : การจัดการป่าชุมชนเพื่อความมั่นคงทางอาหารบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น. สถาบันลูกโลกสีเขียว, ๒๕๖๒. (อัดสำเนา)

(๕) สื่ออิเล็กทรอนิกส์

การอนุรักษ์ป่าไม้. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : www.environment.in.th/evdb/info/forest๑๓.html
(๒๘ มิถุนายน ๒๕๖๑).

บวชป่า สิบชะตาแม่น้ำ: การจัดการป่าและน้ำเชิงวัฒนธรรม, [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.ldm.in.th/cases/๕๔๐๗>. (๑ มีนาคม ๒๕๖๓).

ประพันธ์ ศุภษร. พุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://gjn.mcu.ac.th>.
(๒๐ มกราคม ๒๕๖๓).

ผดุง ประวัช. ประวัติบ้านปี่. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.facebook.com/groups/hugchiangkham/permalink/๘๘๕๑๐๕๐๐๑๕๓๘๙๐๓/>. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

โรงเรียนปิยมาตย์. ประวัติบ้านบัว. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.facebook.com/piyamartschool/posts/๕๖๙๐๘๙๑๒๙๗๙๔๔๔๔/>. (๙ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

สมหญิง สุนทรวงษ์. ป่าชุมชนกับสังคมไทย. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : http://www.recoftc.org/sites/default/files/uploaded_files. (๖ กันยายน ๒๕๖๑).

สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพะเยา. ข้อมูลประชากร. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://phayao.cdd.go.th/services/พะเยาบ้านบัว-จ-พะเยา>. (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

_____ . ข้อมูลประชากร. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://phayao.cdd.go.th/services/ชุมชนบ้านปี่-ต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง>. (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

เทศบาลตำบลเวียง. ข้อมูลทั่วไป. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://www.wianglocal.go.th/>. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

เทศบาลตำบลบุญเรือง. อาณาเขตติดต่อ. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://www.boonrueng.net/index.php/general/general?showall=๑>. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

_____ . ข้อมูลประชากร. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://www.boonrueng.net/index.php/general/general?showall=๑>. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านต๋น. อาณาเขตติดต่อ. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://www.baantoon.com/index.php?page=home&language=th>. (๙ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

อุทยานแห่งชาติดอยหลวง. สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : http://park.dnp.go.th/visitor/nationparkshow.php?PTA_CODE=๑๐๖๑. (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

อุทยานแห่งชาติภูซาง. สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : http://park.dnp.go.th/visitor/nationparkshow.php?PTA_CODE=๑๐๙๙. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

Google Map. พิกัด ที่ตั้งบ้านบุญเรือง. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.google.com/maps/place/บ้านบุญเรืองใต้/@๒๐.๐๐๒๔๗๖๗,๑๐๐.๓๓๒๔๖๕๑,๑๖.๒๕Z/>. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

Google Map. พิกัด ที่ตั้งบ้านบัว. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.google.com/maps/place/บ้านบัว/@๑๙.๑๔๔๙๘,๙๙.๘๒๓๑๙๙,๑๖.๕Z/>. (๙ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

Google Map. พิกัด ที่ตั้งบ้านปี่. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.google.com/maps/place/บ้านปี่/@๑๙.๔๙๑๗๑๖๕,๑๐๐.๓๔๒๓๐๕๓,๑๖Z/>. (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๒).

(๖) สัมภาษณ์

กฤตภาส ไสคำฟู. ครูโรงเรียนพากกวีานวิทยาคม. สัมภาษณ์, ๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

เกษม สองคำชุม. คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านบัว. สัมภาษณ์, ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

เกตุ ใจดี. คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปี่. สัมภาษณ์, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

แก้ว กลิ่นหอม. มัคทายกวัดบ้านปี่. สัมภาษณ์, ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

เขียน ใจดี. คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปี่. สัมภาษณ์, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

เจษฎา รูปศรี. ผู้อำนวยการโรงเรียนบุญเรืองวิทยาคม. สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

ถนอม อุตมะ. ประธานสภาประชาชนลุ่มน้ำอิง. สัมภาษณ์, ๑๙ มิถุนายน ๒๕๖๒.

ทรงพล จันทะเรือง. คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านบุญเรือง. สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

ทอน ใจดี. อดีตกำนันตำบลบ้านทราย. สัมภาษณ์, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

นพพร ประทุมเหง่า. หัวหน้าอุทยานแห่งชาติ (ดอยหลวง). สัมภาษณ์, ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

บาล บุญก้า. ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว. สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ประยูร ใจบาล. ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมบ้านบัว. สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ประเสริฐ แก้วตา. ผู้ใหญ่บ้านบ้านบุญเรือง. สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

ผัดแก้ว งามเมือง. ผู้จัดการศูนย์เรียนรู้ฯ บ้านบัว. สัมภาษณ์, ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

พระครูประโชติอิทธิคุณ. เจ้าคณะตำบลบุญเรือง. สัมภาษณ์, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๖๒.

พระครูสุภัทรกิจโกวิท (อุปสมโ). เจ้าอาวาสวัดบ้านบัว. สัมภาษณ์, ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

พระครูอภิวัดพัฒนกิจ (อภิวัดโน). เจ้าอาวาสวัดพระนั่งดิน. สัมภาษณ์, ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

พระภาณุวัตร โชติธมโม. เจ้าอาวาสวัดบุญเรืองใต้. สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

พิชญะพงษ์ คุรุปรัชฌามรรค. คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านบุญเรือง. สัมภาษณ์, ๓๐ มิถุนายน ๒๕๖๒.

ย่น ธารณะ. คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปี่. สัมภาษณ์, ๓ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

รัฐวุฒิชัย ใจกล้า. นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลบ้านต๋น. สัมภาษณ์, ๖ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

วิรุฒ ใจเย็น. คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านบัว. สัมภาษณ์, ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ศรีทนต์ ใจดี. คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปี่. สัมภาษณ์, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

สมบุญรณ์ จินะพรม. คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านบุญเรือง. สัมภาษณ์, ๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๒.

สมเกียรติ อินเรือง. ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมบ้านบุญเรือง. สัมภาษณ์, ๓๐ มิถุนายน ๒๕๖๒.

สวย ใจดี. ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมบ้านปี่. สัมภาษณ์, ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

สนิท กลิ่นหอม. ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมบ้านปี่. สัมภาษณ์, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

สนั่น สืบสาน. ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมบ้านบัว. สัมภาษณ์ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

สุวิทย์ การะหัน. ประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมบ้านบุญเรือง. สัมภาษณ์, ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒.

อุดม นารักษ์. ข้าราชการ (ผู้ประกอบการพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อขุนน้ำ). สัมภาษณ์, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๒.

ภาคผนวก

แบบสัมภาษณ์

การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน ในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

๑. ความเป็นมาของชุมชน/หมู่บ้าน เป็นอย่างไร
๒. สภาพสังคม สภาพแวดล้อมของชุมชน/หมู่บ้าน มีลักษณะอย่างไร
๓. แนวทางการจัดการป่าชุมชนอย่างไร
๔. การอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างไร
๕. การใช้ประโยชน์และการแบ่งผลประโยชน์จากป่าชุมชน
๖. การประยุกต์ใช้แนวทางพระพุทธศาสนาในการจัดการป่าชุมชน
ตัวอย่างเช่น การบวชต้นไม้ การบวชป่า การสืบชะตาต้นไม้ การทอดผ้าป่าต้นไม้
การพึงธรรมขอฝน เป็นต้น
๗. การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเชิงรูปธรรม
ตัวอย่างเช่น การใช้ป่าเป็นแหล่งอาหารของชุมชน การดูแลรักษาป่าต้นน้ำ การใช้เป็น
แหล่งเรียนรู้ การใช้เป็นแหล่งสร้างรายได้เสริม เป็นต้น
๘. การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเชิงนามธรรม
ตัวอย่างเช่น การเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้าเขา การเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น
๙. แนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์
และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง
๑๐. ข้อมูลอื่น ๆ
ตัวอย่างเช่น การประกอบพิธีกรรม ประเพณีหรือความเชื่อ โดยใช้แนวทางพระพุทธศาสนา
และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนอย่างไร
๑๑. ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

ภาคผนวก ข
ภาพถ่ายการลงพื้นที่ทำวิจัย

การลงพื้นที่และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก
กิจกรรมการบวชป่า ณ บ้านบัว ตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

การลงพื้นที่และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก
กิจกรรมการบวชป่า ณ บ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

การลงพื้นที่และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก
บ้านบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

ภาคผนวก ค
การรับรองการนำไปใช้ประโยชน์

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๒

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ข้าพเจ้า พระครูปลัดสุวัฒนจริยคุณ (โยธิน ฐานิสฺสโร) ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดธรรมมิการาม ตำบลขุนควร อำเภอปง จังหวัดพะเยา ๕๖๑๔๐ โทรศัพท์ ๐๘๙-๘๕๐๔๒๓๖ ขอรับรองว่าได้มีการนำ ผลงานวิจัยของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง “การศึกษาองค์ความรู้ทาง พระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปัน ผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย” ซึ่งเป็นผลงานวิจัยของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชูชาติ สุทธิธรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่เดือน พฤศจิกายน ๒๕๖๑ ถึงปัจจุบัน ซึ่งการนำ ผลงานวิจัยเรื่องนี้ไปใช้ ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

๑. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน ซึ่งจะเป็นรูปแบบของการอนุรักษ์การใช้ ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน ไม่เฉพาะแต่ในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย เท่านั้น สามารถนำรูปแบบไปใช้ในแหล่งอื่น ๆ ได้

๒. เกิดทิศทางด้านนโยบาย/รูปแบบในการอนุรักษ์การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปัน ผลประโยชน์จากป่าชุมชน ไม่เฉพาะแต่ในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย และการจัดการตนเองของ ชุมชนท้องถิ่นโดยการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในจังหวัดนั้น ๆ

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ

(พระครูปลัดสุวัฒนจริยคุณ)

เจ้าอาวาสวัดธรรมมิการาม

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๒

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ข้าพเจ้า พระครูใบฎีกาเฉลิมพล อริยวิโส ตำแหน่ง อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา เลขที่ ๕๖๖ หมู่ ๒ ตำบลแม่กา อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ๕๖๐๐๐ โทรศัพท์ ๐๘๙-๕๕๙๕๑๗๓ ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัยของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง “การศึกษาองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย” ซึ่งเป็นผลงานวิจัยของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชูชาติ สุทธิธรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน ได้แก่ นิสิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ชั้นปีที่ ๔ ในรายวิชา พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา (Buddhism and Ecology) ในภาคเรียนที่ ๒ ปีการศึกษา ๒๕๖๑

- ✓ การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- ✓ การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- ✓ การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่เดือน พฤศจิกายน ๒๕๖๑ ถึงปัจจุบัน ซึ่งการนำผลงานวิจัยเรื่องนี้ไปใช้ ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

๑. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย จากผลงานวิจัย และนิสิตได้ลงมือปฏิบัติในการบวชป่า สืบชะตาต้นไม้มาร่วมกับภาคประชาชนและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ในอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน

๒. ได้องค์ความรู้การจัดการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ โดยใช้ หลักการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย ซึ่งสามารถใช้เป็นกรณีศึกษาในการจัดทำตำรา/หนังสือ เพื่อใช้ประกอบการเสนอขอตำแหน่งทางวิชาการได้

-๒-

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ

(พระครูใบฎีกาเฉลิมพล อริยวิโส)

อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

ภาคผนวก ง
ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย

ผลผลิต

๑. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดและวิธีการทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน
๒. ได้รูปแบบทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย
๓. เกิดองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย

ผลลัพธ์

๑. การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ นำองค์ความรู้ในด้านแนวคิด, วิธีการและรูปแบบทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนในกลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา-เชียงราย บรรยายให้แก่นิสิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ชั้นปีที่ ๔ ในรายวิชาพระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา (Buddhism and Ecology) ในภาคเรียนที่ ๒ ปีการศึกษา ๒๕๖๑ สามารถนำมาบูรณาการกับการเรียนการสอนในรายวิชา พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา (Buddhism and Ecology)
๒. ได้เครือข่ายการเรียนรู้ และการทำงานร่วมกันในการอนุรักษ์การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชนเพิ่มขึ้น
๓. สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้มาทำฐานข้อมูล เพื่อประยุกต์ใช้แก้ปัญหาในพื้นที่อื่น ๆ ได้
๔. เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจแก่ผู้ทำงานอย่างจริงจัง

ผลกระทบ

๑. มีการเชื่อมโยงความรู้ไปสู่คนสมัยใหม่ให้ตระหนักรู้คุณค่าและสามารถใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติได้อย่างสมดุล
๒. เป็นต้นแบบขององค์ความรู้ที่สำคัญ และประสบผลสำเร็จในการปฏิบัติจริง ได้รับการเผยแพร่แก่สาธารณชนหรือผู้สนใจ

ประวัติผู้วิจัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑. หัวหน้าโครงการวิจัย

ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย)

นายชูชาติ สุทธะ

ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ)

MR. CHUCHAT SUTTA -

เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์

ตำแหน่งทางวิชาการ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สังกัดหน่วยงาน

วิทยาเขตพะเยา

ที่อยู่ เลขที่ ๕๖๖ หมู่ที่ ๒ ตำบลแม่กา อำ

เภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ๕๖๐

๐๐ โทร. ๐๙๒ - ๔๕๙๖๒๘๗

Email : maxsutta@hotmail.com

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๓๓

สอบได้นักธรรมชั้นเอก สำนักศาสนศึกษาวัดศรีโคมคำ
อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

พ.ศ. ๒๕๓๗

สอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค สำนักศาสนศึกษา
วัดศรีโคมคำ อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

พ.ศ. ๒๕๔๑

ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๒

ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๔

M.A. (PHILOSOPHY) UNIVERSITY OF MADRAS INDIA

พ.ศ. ๒๕๖๐

ปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สาขาวิชาการที่เชี่ยวชาญ

พระพุทธศาสนาและปรัชญา รัฐศาสตร์

ผลงานทางวิชาการ

๑) การศึกษาวิเคราะห์พุทธลักษณะของพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาด้วยหลัก
สุนทรียศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (หัวหน้าโครงการ) ๒๕๕๗.

๒. ประวัติผู้ร่วมวิจัย คนที่ ๑

ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย)

นางสาวนภาพร หงษ์ ทอง

ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ)

MISS NAPAPORN HONGTHONG -

เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน

อาจารย์

ตำแหน่งทางวิชาการ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สังกัดหน่วยงาน

วิทยาเขตพะเยา

เลขที่ ๕๖๖ หมู่ที่ ๒ ตำบลแม่กา

ที่อยู่

อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ๕๖๐๐๐

โทร. ๐๘๘ - ๙๖๙๖๖๙๓

Email : kampanatth@gmail.com

ปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต (ปรัชญา)

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.๒๕๔๒

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)

พ.ศ.๒๕๔๗

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ปรัชญา, ภาษาอังกฤษ, คอมพิวเตอร์

สาขาวิชาการที่เชี่ยวชาญ

ผลงานทางวิชาการ

๑) ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม: ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในสมัยล้านนาและสุโขทัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ผู้ร่วมวิจัย) ๒๕๕๙.

๒) การพัฒนาและเสริมสร้างสุขภาวะผู้สูงอายุ จังหวัดพะเยา ตามหลักพุทธธรรม. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ผู้ร่วมวิจัย) ๒๕๕๙.

๓) รูปแบบและกระบวนการสร้างสังคมปลอดภัยเสถียรตามหลักพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ผู้ร่วมวิจัย) ๒๕๖๐.

๓. ประวัติผู้ร่วมวิจัย คนที่ ๒

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย)

พระครูศรีวรพินิจ (สมคิด คมภีรญาโณ)

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ)

PHEKHRUSRIWORAPINIJ (SOMKID

เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน

GAMBHIRAÑANO) -

ตำแหน่งทางวิชาการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์

สังกัดหน่วยงาน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตพะเยา

ที่อยู่

เลขที่ ๕๖๖ หมู่ที่ ๒ ตำบลแม่กา

อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ๕๖๐๐๐

โทร ๐๘๘ - ๕๙๙๕๖๑๖

Email: somkidin๒๕๐๘@gmail.com

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๒๕

สอบได้นักธรรมชั้นเอก

สำนักศาสนศึกษาวัดป่าจิว

อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

พ.ศ. ๒๕๓๐

สอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค

สำนักศาสนศึกษาวัดป่าจิว

อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

พ.ศ. ๒๕๓๕

ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (บริหารรัฐกิจ)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๐

M.A. (PHILOSOPHY) UNIVERSITY OF MADRAS INDIA

พ.ศ. ๒๕๕๗

ปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สาขาวิชาการที่เชี่ยวชาญ

ปรัชญาอินเดีย พุทธศาสนาและปรัชญา บริหารรัฐกิจ

ผลงานทางวิชาการ

๑) การสานเสวนาหาทางออกในการแก้ไขปัญหาคว้านพะเยาแหล่งทุนจากสำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า. (ผู้ร่วมวิจัย) ๒๕๔๔.

๒) กระบวนการสร้างและสื่อสารองค์ความรู้ท้องถิ่นพะเยาของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปวง ธรรมปญโญ) วัดศรีโคมคำ อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (หัวหน้าโครงการ) ๒๕๕๖.

๓) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (หัวหน้าโครงการ) ๒๕๕๗.

๔) การพัฒนาและเสริมสร้างสุขภาวะผู้สูงอายุ จังหวัดพะเยา ตามหลักพุทธธรรม. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (หัวหน้าโครงการ) ๒๕๕๙.

๔. ประวัติผู้ร่วมวิจัย คนที่ ๓

ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย)

พระครูใบฎีกาเฉลิมพล อริยวิโส PHRAKHRUBAIDIKA

ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ)

CHALERMPON ARIYAVONGSO -

เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน

อาจารย์

ตำแหน่งทางวิชาการ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สังกัดหน่วยงาน

วิทยาเขตพะเยา

เลขที่ ๕๖๖ หมู่ที่ ๒ ตำบลแม่กา

ที่อยู่

อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ๕๖๐๐๐

โทร ๐๘๘ - ๕๕๙๕๖๑๖

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๔๗

สอบได้นักธรรมชั้นเอก

สำนักศาสนศึกษาวัดศรีอุโมงค์คำ

อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

พ.ศ. ๒๕๔๘

ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (ปรัชญา)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๖

ปริญญาโท พุทธศาสตรบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สาขาวิชาการที่เกี่ยวข้อง

พุทธศาสนาและปรัชญา วิปัสสนากัมมัฏฐาน